

MACAULAY.

Anglia Története.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

42 326/
2

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÁNGLIA TÖRTÉNETE

II. JAKAB TRÓNRALÉPTE ÓTA.

IRTA

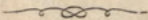
MACAULAY.

FORDITOTTA

CSENGERY ANTAL.

MÁSODIK, ÁTNÉZETT KIADÁS.

MÁSODIK KÖTET.

KUTHY JOSEF

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

Csoport: 4111
Sorszám: 1

12. 326 | 2

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1829. évi. 300. sz.

ÁNGLIA TÖRTÉNETE.

VI. FEJEZET.

Jakab most a hatalom és szerencse tetőpontján állott. Mind Angliában, mind Skócziában legyőzte s oly szigorral fenyegette elleneit, a mely ugyan a legkeserűbb gyűlöletet ébresztette bennök, de egyszersmind teljesen leverte bátorságukat. Mintha elenyészett volna a whig párt. Csak feddésül használták a whig nevet. A parlament egészen a király szolgálatára állott; s hatalmában volt uralkodása végeiglen megtartani e parlamentet. Az egyház hangosabban tolmácsolta iránta hódolat-nyilatkozatait, mint valaha, s az utóbbi fölkelés alatt nyilatkozataival összhangzólag viselte magát. A bírák eszközök voltak kezében; s ha megszűntek azok lenni, tőle függött elmozdítani őket. A testületek merőben az ő teremtményeiből állottak. Jövedelmei jóval fölölmulták elődeiét. Gőgje nem ismert határt. Nem az az ember volt többé, a ki, nem lévén biztos, hogy trónját valamely perczben nem forgatják-e föl, királyiatlan esdekléssel kérte az idegen segílyt, s hálakönyekkel fogadta azt. Hatalomról és dicsőségről kezdett álmódogni. Képzeletében már úgy tűnt föl magának, mint Európa választott bírája, s államok ótalma, melyeket elnyomott a szertelen egyedúri hatalom. Már juniusban biz-

tosította az Egyesült-államokat, hogy mihelyt rendben lesznek Anglia dolgai, meg fogja mutatni a világnak, mennyire nem fél Franciaországtól. E biztosításokhoz képest, a sedgemoori csata után egy hónap múlva, védelmi szövetséget kötött az Egyesült-államokkal, egészen a harmas szövetség szellemében. Sokat jelentő körülménynek tekintették mind Hágában, mind Versaillesban, hogy Halifax, a ki folyvást halálos ellene volt a francia fensőségnek, s kit a kormány kezdete óta alig kérdeztek eddig meg valamely fontos ügyben, — fő tényező volt ez alkalommal, s úgy látszott, hogy a király hallgat rá. Nem kevésbbé felőtlő körülmény volt, hogy Barillonnal semmit sem közöltek előlegesen. Ő és ura egyaránt meg volt lepette. Lajos nem kis zavarba jött, s nem ok nélkül nagy aggodalmát fejezte ki azon fejedelem további céljaira nézve, a ki csak imént zsoldosa és hűbérnöke volt. Nagy hire volt, hogy Orániai Vilmos egy nagy szövetség alakításán munkál, mely az Osztrákház mindkét ágát, az Egyesült államokat, Svédországot s Brandenburg választó fejedelemséget egyesítendi. Ugy látszott, hogy e szövetségnek az angol király és parlament állandó élén.

Valóban e célra megkezdtek az értekezéseket. Spanyolország késznek nyilatkozott szorosán szövetkezni Jakabbal; s ez kedvezőleg fogadta az ajánlatot, bár tisztán állott, hogy az ily szövetkezés nem sokkal kevesebb hadüzenésnél Franciaország ellen. Azonban elhalasztotta a végelhatározást, míg a parlament egybegyűl. Azon hangulattól függött a keresztyénség sorsa, melyben majd az alsóházat fogja találni. Ha a beligazgatást illetőleg hajlandó lesz megnyugodni terveiben, semmi sem fogja őt akadályozni, hogy egész erélylyel és hatalommal be ne

avatkozzék azon nagy vitályba, melynek a szárazon mihamar törésre kellett kerülnie. Ha ellenkezést mutat az alsóház, a vetélkedő nemzetek közti biráskodásnak még gondolatával is föl kell hagynia, megint francia segélyért kell esdenie, megint francia parancsszó alá adnia magát harmad vagy negyed rangú hatalmassággá süllyednie, s a megvetésért, a melylyel kívülről tekintik, otthon a törvény és közvélemény fölötti diadalmakban kell kárpótlást keresnie.

Valóban úgy tetszett, hogy alig kívánhat többet, mint a mennyit az alsóház megadni hajlandó. Ez már bőszeges bizonyosságát adta, hogy a királyi jogokat csonkítlanul fön akarja tartani, s hogy a népjogok körébe avatkozását épen nem veszi szigoruan. Hiszen a tagok tizenegytizenketted része az udvar teremtményeiből, vagy vidéki buzgó »cavalier«-ekből állott. Igen kevés dolog volt, a mit ily gyülekezet makacsul meg tudott volna tagadni a fejedelemtől; s szerencse a nemzetre, hogy Jakab épen e dolgok után sovárgott.

Egyik czélja volt, kieszközölni, hogy vonják vissza a »Habeas Corpus Act«-ot, melyet gyűlölt, a mint természetesen gyűlölnie kellett a zsarnoknak a legerősebb féket, a melylyel valaha törvényhozás a zsarnokságot korlátolta. Ezen érzelem mélyen megrögzött és fenmaradt kedélyében, s még utasításaiban is föltűnik az, a melyeket száműzetésből adott fiának. De a »Habeas Corpus«, bár a whigek uralma alatt fogadtatott el, szintoly becses volt a toryk, mint a whigek előtt. Valóban nem csodálhatni, ha e nagy törvényt az angolok általában, minden pártkülönbség nélkül, nagyrabecsülik: mert olyan törvény az, a mely nem

közvetve, hanem közvetlen uton eszközli az ország minden lakosa biztosságát és jólétét *).

Még egy terve volt Jakabnak, gyűlöletes azon párt előtt, a mely őt trónra segítte, s azon föntartotta. Nagy állandó sereget ohajtott alakítani. Fölhasználta az utóbbi forradalmat, tetemesen szaporítani a hadi erőt, a melyet testvére hátrahagyott. Azon hadtestek, melyeket ma az első hat dragonyos őrhadnak, harmadik és negyedik dragonyos ezrednek, s kilenczedik gyalog serezednek neveznek, a hetedikről a tizenötödikig bezárólag, ez időben állottak elő. E szaporítás, s a tangieri várőrség visszahívása következtében a rendes hadsereg száma Angliában, néhány hó alatt, hat ezerről szinte húszezerre emelkedett. Egy angol király sem rendelkezhetett soha ily erővel béke idején. S Jakab még ezzel sem érte be. Gyakran mondá, hogy a nemzetőrség hűségében nem lehet bízni, hogy rokonszenv csatolja minden szenvedélyeihez azon osztálynak, a melyből való, hogy Sedgemoornál több militia volt a fölkelők hadában, mint a királyi táborban, s hogy ha a trónt csupán meggyék hadsora védi vala, Monmouth diadalmenetben vonult volna Lynneből Londonba.

A bevétel, bármilyen nagy volt az előbbi királyokéhoz képest, szűken fedezte ez új terhet. A mi az új kivetésekből bejött, többnyire fölemésztette a hajóhad. Az utóbbi uralkodás végén a hadsereg, a tangieri ezredeket is bele tudva, nem került háromszáz ezer fontba évenként. Most hatszáz ezer sem volt elég egy évre. Minden további szaporítás szükségessé tette, segílyt kérni a parlamenttől; s

*) A »Habeas Corpus« — mond Johnson, a legátalkodottabb tory, — egyedüli előnye kormányformánknak más országoké fölött.

ez nem látszott kedvező hangulatban lenni. Az állandó hadseregnek már neve is gyűlöletes volt az összes nemzet előtt, s egy párt sem gyűlölte azt inkább, mint épen a »cavalier«-ek, a kikkel tele volt az alsóház. Fejökben az állandó hadsereg fogalma válhatlan kapcsolatban állott a »csonka« parlamenttel, a protectorral, az egyház kifosztásával, a peerség eltörlésével, a király meggyilkolásával, a »szentek« gyászos uralmával, az éneklő beszéddel és »ascetismus«-sal, a birságokkal és jószágkobzásokkal, a bántalmakkal, melyeket a nép söpredékéből származott polgárnagyok az ország legrégibb és tisztesebb családain elkövettek. E fölött alig volt egy »baronet« vagy »squire« a parlamentben, a ki befolyása egy részét megyéjében nem nemzetőri rangjának köszönhette. Ha e nemzeti haderőt mellőzik vala, az angol »gentry« sokat fogott veszteni méltóságából és befolyásából. S azért valószínű volt, hogy a király még több nehézségre talál a hadtartási segély megnyerésében, mint a »Habeas Corpus« eltörlésének kivitelében.

Mindkét terv azonban, a melyeket érinténk, egy nagy tervnek volt alárendelve, a melyen a király egész lélekkel csüggött, de a melytől irtózással fordultak el azon toryk, a kik készek valának véröket ontani jogaikért, irtózva fordult el az egyház, a mely három nemzedéken át megőrizte hűségét háza iránt a polgári zavarok közepett, s irtózva fordult el maga a hadsereg is, a melyre, utósó szükség esetén, leginkább számíthatott.

Vallása még mindig jogfosztott vala. Sok szigorú rendelet volt a törvénykönyvben a római katolikusok ellen, a melyeket, csak nemrég, kiméletlenül hajtottak végre. A »Test act« a polgári és katonai hivatalokból kizárta

mindazokat, a kik eltértek az angol egyháztól; s egy későbbi törvény, midőn Oates hazugságai fölingerelték a nemzetet, gondoskodott arról is, hogy a parlament egyik házában se ülhessen, a ki az »átváltozási« tan ellen ünnepestes esküt nem teszen. Hogy a királynak az egyház részére, a melyhez tartozott, teljes türelmet eszközölni kellett ohajtania, természetes és jogszerű dolog; s nincs kétség, hogy egy kevés türelemmel, ildommal és egyenességgel e türelmet megnyerhette volna.

Azt a szertelen gyűlölséget és félelmet, a melylyel az angol nép a király vallását tekintette, nem csupán vagy legalább nem főleg hittani ellenszenvnek tulajdoníthatni. Az angol egyház minden lelkésze s a kitünőbb nemconfirmisták is megengedték, hogy a római egyház kebelében is találhatni üdvösséget, sőt hogy azon egyház némely tagjai a keresztyéni erény legtündöklőbb példányképei közé tartoznak. Tudva van, hogy a pápistaság elleni büntető törvények buzgó védőkre találtak olyanokban, a kik, válásos szempontból az arianismust, quakerséget és zsidóságot veszélyesebbnek tartották a pápistaságnál, s a kik mindazáltal nem mutattak hajlamot, hasonló törvényeket hozni az ariánusok, quakerek és zsidók ellen.

Könnyű kimagyarázni, miért bántak a katholikussal kevesebb elnézéssel, mint azokkal, a kik a nicaei atyák tanaitól eltértek, sőt mint azokkal is, a kik keresztség által nem voltak fölvéve a keresztyén egyház kebelébe. Azon erős meggyőződés uralkodott az angolok közt, hogy a római katolikus, mihelyt vallása érdekeiről van szó, mentnek tartja magát az erkölcsiség általános szabályaitól, sőt, hogy érdemet helyez azok megsértésében, ha az által egyházáról elháríthat valamely bántalmat vagy megtámadást.

S e nézetnek volt némi látszatos oka. Nem lehetett tagadni, hogy igen kitünő római katolikus »casuisták« védtek irataikban a kétértelműséget, a »mentalis reservatá«-kat, a hamis esküvést sőt orgyilkosságot is. S e gyűlöletes bölcseskedő (sophist) iskola nézetei, mondának, meg is tettek gyümölcseiket. A Bertalanéji mészárlás, Orániai I. Vilmos és III. Henrik francia király meggyilkolása, a számos összeesküvés Erzsébet királynő ellen s mindenek fölött a lőporos összeesküvés folyvást bizonyságul idéztett a vétkes elmélet és vétkes gyakorlat közt levő szoros összefüggést illetőleg. Állították, hogy mindezen vétkeket római katolikus papok készítették elő vagy megtapsolták. Nem rég jelentek meg nyomtatásban a levelek, a melyeket Digby Eberhárd a towerből czitromlével irt nejéhez, s gyakran idézték azokat. Tudós úri ember volt ő, egyenes minden eljárásában, s át meg áthatott az isten iránti kötelesség érzelmétől. S mégis nagy része volt az összeesküvésben a király és a parlament ellen, s az öröklét határánál kinyilatkoztatta, hogy nem foghatja meg, miként találhat bünt egy római katolikus hasonló tervben. A nép ezekből azt következtette, hogy bármily szép jellemű legyen különben a pápista ember, nincs olyan bűn, csalás vagy kegyetlenség, a melyre képes nem volna, ha egyháza biztossága és tekintélye forog kockán.

Oates hazugságainak rendkívüli eredményét főleg e vélemény uralmának tulajdoníthatni. Hiában hivatkozott a vádlott római katolikus egész élete folytán tanusított becsületességére, emberségére és hűségére. Hiában állított elő számos tekintélyes tanút hitsorsosai közül, a legbecstelenebb emberfaj által koholt undok költemények megczáfolására. Hiában hivatkozott, kötéllel nyakán, isten

ítéletére, ki előtt néhány percz mulva meg vala jele-
nendő, ha valami gonosz szándékkal volt fejedelme vagy
protestáns honfitársai iránt. A tanúk, kiket maga mellett
előállított, csak arra szolgáltak bizonyságul, mily keveset
ér a pápisták esküje. Még erényei is növelték a bűnösség
gyanuját. Közel kilátása az elítéltetésre és halálra még
hihetőbbé tette, hogy tagadni fogja, a mit, a legszentebb
ügy elárulása nélkül nem vallhat meg. A szerencsétlenek
közt, kiket Godfrey meggyilkolásában marasztottak el,
volt egy nem igen jó jellemű protestans, Berry Henrik.
Nevezetes és kétségtelen tény, hogy Berry utósó szavai
többet tőnek az összeesküvés hitének megingatására, mind-
azon kegyes és tiszteletreméltó katolikusok vallomásainál,
a kik vele egy sorsban részesültek.

Nem csak a tudatlan néptömeg, nem csak a rajon-
gók, a kikben a vakbuzgóság minden értelmet és keresz-
tyéni szeretetet elfojtott, láttak olyan embert a római ka-
tholikusban, a ki épen gyöngéd lelkiismerete miatt lesz
hamis tanuvá, gyujtogatóvá vagy gyilkossá, s a ki, egyháza
érdekében, semmi irtózatosságtól nem retten vissza, a kit
nem köt semmi eskü. Ha volt e korban két férfiú, a kiket
józságuk és kedélyhangulatuk türelemre hajlandóakká
tőn, — Tillotson és Locke voltak azok. Mindazáltal Tillot-
son, kit a különböző elszakadt és eretnek felekezetek iránt
tanúsított engedelkenysége miatt »heterodoxia«-val vádol-
tak, szószerűről mondta az alsóházban, hogy kötelességek
hatályos intézkedésekhez nyulni azon vallás terjedése ellen,
a mely veszélyesebb magánál a hitetlenségnél, azon vallás
ellen, a mely hiveitől az erkölcsiség legfőbb szabályaival
merőben ellenkező szolgálatokat követel. Kedélye, monda
teljes joggal, szelidségre készíti őt: de a község iránti köte-

lességből kénytelen szigorú lenni ez alkalommal. Nyilvánította, hogy előtte a pogányok, a kik soha sem hallották Krisztus nevét s csak a természet sugallata után indultak, sokkal jobb tagjai a polgári társaságnak, mint a kik a pápista »casuistá«-k iskoláiban képeztettek. Locke, híres értekezésében, a melyben megmutatni igyekezett, hogy a legotrombább bálványimádást sem kell büntetések alatt megtiltani, azt állítja, hogy oly egyház, a mely azt tanítja, hogy az eretnekeknek adott szót nem kell megtartani, nem tarthat számot türelemre.

Kétségtelen, hogy ily körülmények közt nem tehetett nagyobb szolgálatot egy római katolikus hitsorsosinak, mint ha meggyőzi vala a közönséget, hogy bármit irtak és cselekedtek legyen megfontolatlan emberek erősen izgatott korszakokban, egyháza nem tartja azt, hogy bármely cél szentesítné az erkölcsiséggel össze nem férhető eszközöket. S Jakabnak hatalmában állt e nagy szolgálatot tenni. Király volt. Nagyobb hatalommal bírt, mint bármely angol király a legvénebb emberek emlékezetére. Tőle függött megszüntetni vagy fenhagyni a vádat, mely vallását terhelte.

Ha a törvényekhez alkalmazkodik, teljesíti ígéreteit, saját hittani nézeteit ovakodik jogtalan utakon terjesztetni, ha a büntetőtörvények alkalmazását kétségtelen kegyelmezési jogának terjedelmes gyakorlata által fölfüggeszti, de egyszersmind az ország polgári vagy egyházi szerkezete minden sértését gondosan kerüli vala, — népe közérzelme gyors változáson ment volna át. A szorosan szem előtt tartott lelkismeretesség ily kitűnő példája egy pápista fejedelem részéről protestans nemzet ellenében, megnyugtatta volna a köz aggodalmakat. Látván, hogy egy római kato-

likus bizvást kezelheti az egész végrehajtó hatalmat, vezérelheti a sereget és hajóhadat, egybehívhatja, meg eloszthatja a törvényhozást, kinevezheti az angol egyház püspökeit és dékánjait, nem fogtak volna többé félni az emberek, hogy nagy szerencsétlenség leendett, ha római katolikust tesznek egy század parancsnokának vagy valamely mezővároska aldermanének. A nemzet által annyira utált felekezetet, néhány év múlva, alkalmasint köztetszés kísérete volna hivatalokra és a parlamentbe.

Ha ellenben Jakab országa alaptörvényeinek s az egész világ előtt ismételve tett ünnepélyes ígéretei megszégyesítése által kísérli meg egyháza érdekét előmozdítani, alig lehetett kétség, hogy minden protestans teljesen alaposnak fogja tartani a római katolikus vallás ellen fenforogó vádakat. Mert ha valaha eretnekek római katolikustól hűséget várhattak, az angol papság várhatott volna azt Jakabtól. Annak köszönhette koronáját. Ha a papság erélyesen ellene nem szegül a kirekesztési törvénynek, Jakab számkivetésben marad vala. Ismételve és nagy szavakban elismerte az államegyház iránti tartozását, s szentül fogadta, hogy minden törvényes jogaiban fentartandja azt. Ha ilyen viszonyok nem kötelezők rá nézve, kétségtelen, hogy, valahol vallása forog fen, se a hála se a becsület kötelékei nem szentek előtte. Többé nem lehet benne bízni; s ha a nemzet ő benne nem bizhatik, egyháza melyik tagjában bizhassék? Azt nem hitték róla, hogy már jelleménél fogva áruló természetű. Nyers modorának s mások érzelmei iránt kiméletlenségének köszönhette, hogy őszinteségéről sokkal többet tartottak, mint érdemlette. Sőt magasztalói »igazságos Jakabnak« neveztek. Ha most kitűnt, hogy, pápista létére, egyszersmind képmutató és szó-

szegő, minő következtetést kellett vonni ebből a nemzetnek, mely különben is hajlandó volt hinni, hogy a pápistaságnak veszélyes befolyása van a jellem erkölcsiségére?

Ez okoknál fogva ama kor több kitünő katolikusa, s köztök maga a pápa is azon nézetben volt, hogy egyházuk érdekét szigetünkön a mérsékelt, alkotmányszerű politika mozditja leginkább elő. Ez okok azonban semmi hatással nem voltak Jakab tunya eszére s uralomvágyó természetére. Hogy hitsorsosai hivatalképességét kieszközölje, buzgalmában oly utat választott, mely korának legfölvilágosultabb és türelmesb protestánsait is meggyőzte, hogy e képességihiány lényegesen szükséges az állam jóllétére. Politikájának háromévi törvénytelen tomboló diadalt köszönhettek az angol katolikusok s egyszersmind száz negyven évi leigáztatást és lealacsonyítást.

Egyháza tagjai közül sokan tisztséget kaptak az újdon állított ezredekben. E törvényszegés egy ideig érintetlen maradt: mert nem voltak az emberek hajlandók, azon királynak, a kinek oly rögtön kellett koronáját és életét pártütők ellen védnie, megbélyegezni minden rendetlenségét. De a veszély már elmúlt. A fölkelteket legyőzték és megbüntették. Meghiúsult kísérletök új erőt adott a kormánynak, a melyet megbuktatni reméltek. Jakab azonban folyvást osztott tisztségeket nem hivatalképes egyéneknek; s csakhamar kijelentették, hogy elhatározta nem tartani többé szem előtt a »test act«-ot, hogy reméli e törvény visszavételére birhatni a parlamentet, s hogy ha a parlament ellenszegülést mutatna, akkor sem térne le az ösvényről, a melyre lépett.

Mihelyt ez tudomásra jutott, a lassu morajból, a mely zivatart jelent, megérthette, hogy a szellem, a melynek

nagyatyja, atyja és testvére engedni volt kénytelen, szunyadoz bár, el nem enyészett. Először a kabinetben mutatkozott az ellenzés. Halifax se visszatetszését, se aggodalmát nem igyekezett palástolni. A titkos tanácsban bátran tolmácsolta ez érzelmeket, a melyekben, mint nem sokára kitetszett, az egész nemzet osztozott. Egy sem pártolta őt társai közül; s fölhagytak a tárggyal. Halifaxot a király hivatta, s kétszer értekezett vele hosszasan. Jakab bókokhoz és hízelt szavakhoz folyamodott, de hasztalan. Halifax határozottan vonakodott megígérni, hogy a lordok házában akár a »Test act«, akár a »Habeas corpus« eltörlésére adja szavazatát.

Némelyek a király környezői közül, tanácsolták neki, ne taszítsa, a parliament küszöbe előtt, a legékesebben szóló s legügyesebb államférfiút az ellenzék soraiba. Előadák, hogy Halifax tart hivatala méltóságára és javadalmára, s hogy, ha a titkos tanács elnöklordja marad, nem igen lehet egész erejét a kormány ellen fordítania, míg elbocsáttatása magas állásából minden tartózkodástól mentté teendi őt. A király nem tágitott. Halifaxnak tudtára adták, hogy szolgálatára nincs többé szükség; s nevét kitörölték a titkos tanácsosok közül.

Elbocsátása roppant hatást idézett elő nem csak Angliában, hanem Párisban, Bécsben és Hágában is: mert jól tudták, hogy mindég megghiusítani törekedett a versaillesi udvar befolyását az angol ügyekre. Lajos nagy örömet nyilvánította e hirre. Az egyesült államok és az Osztrákház követei ellenben oly modorban magasztalták a kitett államférfiú bölcsességét és jeles tulajdonait, mely nagy boszuságot okozott a Whitehallban. Jakab különösen neheztelt a császári követségre, a mely nem tartózkodott

kimondani, hogy a kitünő szolgálatért, a melyet a kirekesztési bill fölött folyt vitákban tanusított Halifax, durva hálátlansággal fizettek.

Csakhamar kitűnt, hogy Halifax sok követőre talált. A toryk egy része, régi vezérökkel, Danbyvel élőkön, whig modorban kezdett beszélni. Maguk a főpapok is értetgettek, hogy van bizonyos pont, a melyen túl a fejedelem iránti hűség engedni kénytelen magasb tekinteteknek. Még rendkívülibb s még félelmesb volt a hadsereg vezéreinek zugolódása. Már mutatkoztak azon hangulat előjelei, a mely miatt három évvel utóbb, annyi törzstiszt elhagyta a király zászlaját. A kiket az előtt soha sem bántott a lelkiismeret, egyszerre igen lelkismeretesek lettek. Churchill lassan suttogta, hogy a király igen messze ment. Kirke, a ki csak most tért vissza nyugoti mészárlásából, esküvel erősítette, hogy nem hagyja el a protestans vallást. S ha hűtlen lenne is a valláshoz, a melyben született, akkor sem fogna lenni, ugymond, soha pápista. Ő már el van igérkezve. Ha valaha hitehagyott lesz, ünnepélyes ígérettel kötelezte magát a marokkói császárnak, hogy a mozlemra tér.

Midőn a nemzet, oly nagy izgatottság közepett, aggodalommal nézett a parliament egybegyűlése elé, hírek érkeztek Franczaországból, a melyek növelték az uralkodó nyugtalanságot.

Azt a hosszú és hősies harczot, a melyet a hugonoták a francia kormány ellen folytattak, bevégezte az ügyes és erélyes Richelieu. A nagy államférfiú legyőzte őket; de megerősítette a lelkismeretszabadságot, a melyet a nantesi »edictum« biztosított számukra. Nemi nem igen nyomasztó megszorítások mellett, türték, hogy istent saját

szertartásuk szerint imádhassák, s hogy tollal védhessék tanaikat. Politikai és katonai hivatalokra juthattak; s eretnekségök, jó ideig, nem tön emelkedésök elé semmi valódi akadályt. Némelyek közölök az állam hadseregeit vezérelték; s mások magas közigazgatási hivatalokat viseltek. Végre változás történt. XIV. Lajos már ifjúsága óta vallásos és politikai ellenszenvvel nézte a kálvinistákat. Mint buzgó római katolikus gyűlölte hittanaikat. Mint kényuralmat szerető fejedelem, gyűlölte azon köztársasági elméleteket, a melyek a genfi hittanokhoz csatlakoztak. Rendre nyirbálta az eretnekek minden kiváltságait. Beavatkozott a protestans gyermekek növelésébe, elkobozta a protestans »consistoriumoknak« hagyományozott javakat, s hasztalan ürügyek miatt bezáratta a protestansok egyházait. A protestans papokat adószedéssel sanyargatták. A protestans tisztviselőket megfosztották nemesi méltóságuktól. Az udvari tisztséget viselt protestansoknak tudtukra adták, hogy ő fölsége fölmenti őket szolgálatuk alól. Rendeléseket tőnek, hogy protestánsokat ne bocsásanak törvényes pályára. Az elnyomott felekezet némi gyöngye jeleit adta azon szellemnek, a mely az előbbi században daczolt a Valoisház összes hatalmával. Mészárlás és kivégzések következtek. Dragonyosokat szállásoltak azon városokba, hol sok volt az eretnek, s az eretnek falusi nemesség jószágaira; s e durva hittérítők kegyetlenségét és kicsapongását jóváhagyta vagy csak alig kárhoztatta a kormány. A nantesi »edictum« mindazáltal, bár leglényegesebb pontjaiban tényleg meg volt sértve, forma szerint nem volt visszavéve; s a király ismételve ünnepélyesen nyilvánította több okiratban, hogy szándoka föntartani azt. A rajongók és hízelgők azonban, a kikre hallgatott, oly taná-

csot adtak neki, melyet nagyon is kész volt követni. Előadták, hogy szigoru politikája rendkívül sikerdús volt, hogy akarata alig, mondhatni épen nem talált ellenszegülésre, hogy már is ezer meg ezer hugonotta tért meg, s csak egyetlen eldöntő lépés részéről, s a még nyakaskodók is mihamar megadják magokat, Franciaország megtisztul az eretnekség szennyfoltjától, s fejedelme szent Lajosénál nem kevesbbé dicső mennyei koronára tarthat számot. Ez okok eldöntők voltak. Megtették a végső csapást. Visszavonták a nantesi »edictum«-ot; s egymást érte a sok rendelet az eretnekek ellen. A gyermekeket és leányokat elvették szüleiktől s zárdába küldték növelni. Minden kálvinista papnak megparancsolták, hogy vagy tagadják meg vallásukat vagy negyvennap alatt hagyják el az országot. A reformált hit többi követőinek nem volt szabad az országot elhagyni; s hogy megakadályozzák szökésöket, szorosán őriztették a kikötőket. Azt gondolták, hogy a rosz pásztoroktól ekkép elszakított nyájak csakhamar visszatérnek az igaz akolba. Azonban a katonai rendőrség minden örököse mellett számosan költöztek ki. Főlszámították, hogy néhány hónap alatt ötezer család hagyta el végkép Franciaországot. S nem olyanok voltak e menekvők, a kiket valamely állam könnyen nélkülözhet. Többnyire fölvilágosult értelmű, szorgalmas és szigoru erkölcsű emberek voltak. A hadban, tudományban, irodalomban és művészetben kitűnő nevekre találhatni köztök. Némely számüzöttek Orániai Vilmos szolgálatára ajánlották kardjaikat, s különösen kiismerszettek a dühről, a melylyel üldözőjök ellen harczoltak. Mások még félelmesb fegyverekkel boszulták meg magukat, s a holland, angol és német sajtó útján harmincz évig tüzelték Európa közvéleményét

a francia kormány ellen. Békésebb részök selyemgyárakat állított London keleti külvárosaiban. A menekültek egy része kelme- és kalapkészítésre tanította a szászokat, a melylyel addig egyedáruságot üzött Franciaország. Mások meg először ültettek szőlőt a Jóreményfoka közelében.

Rendes körülmények közt a spanyol és római udvar ugyancsak megtapsolta volna a fejedelem eljárását, a ki oly erélyesen küzd az eretnokség ellen. De Lajos annyira gyűlöltté tette magát igaztalansága és uralomvágya által, hogy mikor üldözővé lett, a spanyol és római udvar a hit-szabadság részére keltek, s hangosan kárhoztatták a kegyetlenséget, melylyel a vad és féktelen katonaságot az ártatlan népre bocsátotta *). A fájdalom és düh kiáltása rezgette át az egész protestans Európát. A nantesi »edictum« visszavételének híre egy héttel a parlament egybegyűlése előtt érkezett Angliába. Világos dologgá lőn most, hogy Gardiner és Alba szelleme élteti még mindég a róm. katolikus egyházat. Lajos nagylelkűség és emberség tekintetében nem állt Jakabnál alább, s államférfíui ügyességre és ismeretekre nézve kétségtelenül fölülmulta Jakabot. Lajos, miként Jakab, ismételve megígérte, hogy tiszteletben tartja protestans alattvalói jogait. Mindazáltal most nyilvános üldözője lett az újított hitnek. Volt-e ok kétkedni, hogy Jakab csak alkalomra vár, hogy a példát kövesse? Már alakított, a törvény ellenére, katonai erőt, nagyrészt római katolikus tisztekkel. Észszerűtlen volt-e az aggodalom, hogy ezt az erőt arra használhatják, a mit a francia draganyosok tettek?

*) »Missionarios embotados«, ugymond Ronquillo. »Apostoli armati«, monda Incze. Lásd Veniertől Relatione di Francia, 1689. Ranke jeles művében a római pápákról, VIII. könyv.

Jakabot szintugy megzavarta a versaillesi udvar eljárása, mint alattvalóit. Valóban ez udvar ugy viselte magát, mintha őt kívánta volna zavarba és kellemetlenségekbe bonyolítani. Épen teljes türelmet volt kérendő római katholikusok részére, protestans törvényhozástól. Semmi sem érhette őt ennél fogva kellemetlenebbül, mint midőn értesítették, hogy a szomszéd országban a római kath. kormány épen most vonta el a türelmet a protestánsoktól. Még jobban boszantotta őt a beszéd, a melyet épen a valencei püspök, a gall papság nevében, XIV. Lajoshoz intézett. Anglia kegyes fejedelme, mondá szónok, a legkeresztyénibb királytól vár segélyt az eretnek nemzet ellen. Mondták, hogy az alsóházi tagok különös szorgossággal igyekeztek másolatban megszerezni e beszédet, s hogy minden angol boszuság és aggodalom közt olvasta azt. Jakab meg akarta szüntetni e dolgok hatását, s e pillanatban hajlandó is volt egész Európának megmutatni, hogy rabja Franciaországnak. Azért nyilván kijelentette, hogy kárhoztatja a módot, a mint a hugonottákkal bántak, a számüzötteknek némi segélyt nyújtott magán erszényéből, s a nagy pecsét alatt kelt levelekben fölhevta alattvalóit, hogy kövessék adakozását. Nehány hó alatt azonban kiviláglott, hogy e részvét merőben színlett volt, a parlament behálózása végett, hogy halálos gyűlölséggel viseltetett a menekültek iránt, és semmi sem esett inkább neheze, mint hogy Lajos példáját nem követhette.

Kilenczedik novemberben gyült egybe a parlament. Az alsóháziakat a lordok sorompói elé hívták; s a király trónbeszédet mondott. Beszédét önmaga készítette. Szerencsét kívánt hű alattvalóinak a nyugoti lázadás elnyomása miatt: de hozzátette, hogy a gyorsaság, a melylyel e föl-

kelés oly félelmissé lett, s az idő hosszúsága, a meddig dühöngött, mindenkit szükségkép meggyőz, mily kevésbé lehet a »militia«-ra támaszkodni. Ezért szaporította a rendes hadsereget. A sereg tartása tehát többbe kerül kétszer annyinál, mint az előtt; s ő hiszi, hogy az alsóház megajánlja, a mivel a kiadás szaporodott. Értesítette továbbá hallgatóit, hogy néhány tisztet alkalmazott, a kik nem tettek esküt a »test act« értelmében; de ő a közbizalomra méltóknak ismeri őket. Attól tart, hogy ravasz emberek e szabálytalanságot a közte és parlamentje közt létező egyetértés megzavarására használhatnák. De ki kell mondania. El van határozva, nem válni meg azon szolgálktól, a kiknek hűségére számíthat, s a kiknek talán mielőbb segélyére szorulhat.

E leplezetlen nyilatkozat, hogy megszegte a törvényeket, a melyekben a nemzet az államegyház legfőbb biztosítékát látta, s hogy folyvást szándoka megszegni e törvényeket, — épen nem volt alkalmas alattvalói fölizgatott érzelmeit lecsillapítani. A lordok, kik ritkán éreznek hajlamot az ellenzés élére állani valamely kormány ellen, forma szerint köszönetet szavaztak a mondottakért. De az alsóház kevesbbé simuló hangulatban volt. Midőn házukba visszatértek, hosszú hallgatás lőn; s a legkitünőbb tagok arcán mély aggodalom kifejezése ült. Végre fölállott Middleton s indítványozta, hogy a ház rögtön alakuljon bizottsággá, tárgyalni a király beszédét. Jennings Ödön azonban, egy buzgó tory Yorkmegyéből, kiről azt hitték, hogy Danby beszél belőle, tiltakozott ez eljárás ellen, s időt kért megfontolásra. Sir Clarges Tamás, Albemarle herczeg anyai nagybátyja, ki a parlamentben hosszas ideig kitünt, mint ügykezelő s a közpénzek éber ellenőre, pártolta a til-

takozást. Nem lehetett a ház hangulatát félreismerni. Sir Ernley János, fő kincstárnok, azon volt, hogy a halasztás ne terjedjen negyvennyolcz órán túl; de leszavazták; s a tanácskozást három nappal későbbre határozták elhalasztani.

Az időközt jól használták az udvar ellenzői. Valóban nem könnyű volt feladatuk. Három nap alatt kellett egy honfi-pártot rendezni. Korunkban nem könnyű e föladat nehézségét méltányolni; mert ma mondhatni az egész nemzet jelen van a lordok és az alsóház minden tanácskozásán. A mit a ministerek vagy ellenzék szóvivői éjfélután mondtak, reggelre már olvassa az egész főváros, délután egész Northumberland és Cornwallis s másnap reggel az irnép s a skót felföld. Korunkban ennél fogva száz meg száz ezer ember előtt van tudva a törvényhozás folyama, a viták szabályai, a pártok tacticája, s a házak minden tevékeny tagjának nézete, jelleme, előadási modora. Most minden új tag bir azzal, a mit, a XVII. században nagy parlamenti jártasságnak mondtak volna. Ily jártasság akkor csak folytonos parlamenti gyakorlat által volt szerezhető. A régi és új tag közt oly nagy volt a különbség, mint a régi katona és az ujoncz közt, a kit most vittek el az eke mellől; s Jakab parlamentjében szokatlanul aránytalan volt az új tagok száma, kik megyei székhelyökről semmi politikai ismeretet és sok tulságos előítéletet hoztak a Westminsterbe. Ezen úri emberek gyűlöltek a pápistákat, de nem kevesebbé szívökből gyűlöltek a whigekeket, s vakbuzgó tisztelettel csüggték a királyon. Ilyen elemekből ellenzéket alakítani, oly föladat volt, a melyre a legügyesebb és elővigyázóbb bánásmód volt szükség. Nehány nagyfontosságú egyén mindazáltal hozzáfogott a munkához, s szerencsésen végrehajtotta azt. Több tapasztalt whig állam-

férfiu, a kinek nem volt ülése a parlamentben, hasznos tanácsos és utasítással szolgált. A vitára kitűzött időt megelőző napon sok összejövetelet tartottak, a hol a vezetők tanítást adtak az új tagoknak; s csak hamar kitűnt, hogy törekvéseik nem maradtak eredmény nélkül.

A külföldi követségek mind forrongásban voltak. Jól belátták, hogy néhány nap alatt eldől a nagy kérdés, az angol király a francia királynak hűbérese-e vagy sem. Az Osztrákház követei nagyon ohajtották, hogy Jakab elegettegyen parlamentjének. Incze két egyént küldött Londonba, hogy intésökkel és példájokkal egyaránt mérsékletet eszközöljenek. Egyik ezek közül, Leyburn János, angol Domonkosféle szerzetes, egykor Howard bibornok titkára, ki némi ismeret mellett a természetes humor gazdag erével birt, igen előrelátó, ügyes és hallgatag férfiú volt. Csak imént szenteltetett föl adrumetumi püspökké s nevezetett ki apostoli helytartónak Nagybrittaniában. Ferdinánd, Adda gróf, egy nem nagy tehetségű, de szelid természetű és udvarias módú olasz lett »nunciussá.« El hivatalnokokat igen megelőzőleg fogadta Jakab. Több mint félszázada mult immár, hogy római kath. püspök nem végzett lelkesztisztet szigetünkön. Azon százhuszonhét év óta, hogy Mária meghalt, nem érkezett ide pápai követ. Leyburn a Whitehallban nyert szállást s ezer font évi fizetést kapott. Adda még nem vőn hivatalos állást. Előkelő idegennek tekintették, a kit a kíváncsiság hozott Londonba, naponként megjelent az udvarnál, s nagy tiszteletet tanúsítottak iránta. A két pápai küldött mindent megtőn, a mennyire lehetséges volt, az állásuktól válhatlan gyűlölség enyhítésére, s Jakab megfontolatlan heve fékezésére. A »nuncius« különösen nyilvánította, hogy semmi sem lehet ártalmasabb a

római egyház érdekeire nézve, mint a szakadás a király és a parlament közt.

Barillon ellenkezőleg működött. Az utasítások, a melyeket ez alkalommal Versaillesból vett, nagy figyelmet érdemlenek; mert kulcsul szolgálnak azon politikához, a melyet Lajos Anglia irányában a forradalmunkat megelőzött husz év alatt követett. A madridi hírek, írta Lajos, háborítók. Erősen hiszik, hogy Jakab szorosan szövetkezni fog az Osztrák-házzal, mihelyt biztosítva lesz, hogy parlamentjétől nincs mit tartania. Ily körülmények közt nyilván érdekében áll Franciaországnak, hogy a parlament ellenszegülést tanusítson. Barillonnak ennél fogva utasítása volt, hogy a lehető elővigyázattal, nehogy fölfedezzék, a békerontó szerepét vigye. Az udvarnál egyetlen alkalmat sem kellett mulasztania, ösztönözni Jakab hitbuzgalmát és királyi büszkeségét; de egyszersmind kívánatos, hogy némi titkos érintkezésben álljon a békétlenekkel. Ez érintkezés ugyan merész és igen nagy ügyességet kíván; de alkalmasint hatalmában állhat a követnek, a nélkül, hogy magát vagy kormányát bajba kerítné, szítani az ellenzék hevét Anglia törvényei és szabadsága érdekében, s értésül adni, hogy azon törvényeket és szabadságokat épen nem tekinti ura idegen indulattal.

Midőn ez utasításokat adta Lajos, nem is gyanította, mily rögtön és mily teljesen megszűnteti aggodalmát Jakab áttalmodottsága és esztelensége. November tizenkettedikén alakult a ház bizottsággá a király beszédét tárgyalni. A fő államügyvéd, Heneage Finch, elnökölt. Az új honfi-párt fejei ritka tapintattal és ügyességgel vezették a tanácskozást. Egyetlen kifejezés sem csuszamlott ki szájukból, a mely a fejedelem iránt tiszteletlenségre vagy a pártütők

íránt rokonszenvre mutatott volna. A nyugoti fölkelést mindég irtózáttal említették. Szó sem volt Kirke és Jeffreys vad kegyetlenségeiről. Megengedték, hogy az utóbbi zavarok által okozott nagy költség följosítja a királyt, bővebb segílyt kérni: de erős ellenvetéseket tőnek a hadsereg szaporítása s a »test act« megszégése miatt.

A »test act« kérdését, mint látszik, az udvaroncok gondosan kikerülték. Mindazáltal ugyancsak vitatták a rendes hadsereg felsőségét a »militia« fölött. Egyikök gúnyosan kérdezte, hogy az ország védelmét rábizhatni-e a marhahús-evőkre. Egy másik mondá, hogy szeretné tudni, miként állana meg Lajos őrhadával szemközt a devonshirei mozgó nemzetőrség, a mely Monmouth kaszásai elől oly rendetlenül elfutott. De ez okok igen kevés hatással voltak azon lovagokra, a kik keserűséggel emlékeztek a protector sötét uralmára. A közérzelmeket erélyesen tolmácsolta az angol vidéki gentlemanek főfő tagja, Seymour Edvárd. Megengedé, hogy a honvédség nincs kielégítő állapotban, de állitá, hogy ujja alakithatni azt. Ez ujdön rendezés költségbe kerül; de részéről örömejobb ad egy milliót oly erő fentartására, melytől nincs mit félni, mint fél milliót olyan hadsereg tartására, melytől örökké tartania kell. Fegyelmezzék csak a mozgó csapatokat; erősítsék a hajóhadat; s az ország biztositva lesz. Az állandó hadsereg, a legjobb esetben is, örvény, mely elnyeli az államjövödelmeket. A katona minden hasznos munkától el van vonva. Semmit sem termel: mások iparkodásának gyümölcseit fogyasztja; s uralkodik azokon, a kik tartják. De nem csak állandó katonaság fenyegeti most a nemzetet, hanem pápista állandó sereg, olyan tisztek által vezénylett állandó had, a kik szeretet- és tiszteletreméltó emberek lehetnek, de a kik elvből

ellenei az ország alkotmányának. Sir Twisden Vilmos, Kent megye követe igen élénken és nagy tetszéssel szólt e szellemenben. Sir Temple Rikhárd, egy azon néhány whig közül, a kiknek ülésök volt a parlamentben, ügyesen alkalmazván beszédét hallgatói hangulatához, figyelmeztette a házat, hogy a rendes hadsereget a tapasztalás szintolyan veszélyesnek mutatta a fejedelmek törvényszerű hatalmára, mint a népek szabadságára nézve. Sir Maynard János, kora leg-hiresb jogtudósa is résztvőn a vitákban. Fölül volt már nyolczvan éven, s jól emlékezhetett az I. Jakab uralma alatt folyt politikai tusákra. Tagja volt a hosszú parlamentnek s a »kerekfejúek« pártjának, de mindég szelid rendszabályokra hajlott, s a közegyetértés létesítésén munkált. Az idő még nem gyöngítette tehetségeit, s szaktudománya, mely annyira tudott uralkodni a Westminster-hallban, egészen igénybe vette az alsóház figyelmét. Ő is a rendes hadsereg szaporítása ellen nyilatkozott.

Hosszú viták után, megszavazták a segélyt a koronának; egyszersmind azonban elhatározták, hogy törvényjavaslatot készítsenek a »militia« erősítése végett. Ez utóbbi határozat egyértelmű volt a rendes hadsereg elleni nyilatkozattal. A királynak nagyon nem volt inyére; s azt susogták, hogy az ülés nem fog soká tartani, ha így mennek a dolgok.

Másnap megújították a harczot. A honfi-párt föltűnőleg merészebb és élesebb hangon szólt, mint az előbbi napon. A király beszédében a segélypénzre vonatkozó szakasz megelőzte azt, a mely a »test act«-ot érintette. Ez okból Middleton indítványozta, hogy a segélypénzt illető szakaszt vegyék föl előbb a bizottságban. Az ellenzék megelőzte az előleges kérdést. Vitatták, hogy észszerű és alkot-

mányos gyakorlat úgy hozza magával, hogy ne ajánljanak meg addig pénzt, míg a sérelmek orvosolva nincsenek, s vége lenne e gyakorlatnak, ha a ház kénytelen volna azt a rendet követni, a melyben a trónbeszéd említi meg a tárgyakat.

Szavazásra került a dolog Middleton indítványa fölött. Az elnök azt rendelte, hogy a nem-esek (noes) az előszobába menjenek. Ezt igen rossz néven vették, s hangosan panaszkodtak szolgálisa és részrehajlása miatt: mert úgy hívék, hogy az akkori gyakorlat szerint, mit korunkban sokkal okosabb és illőbb szokás váltott föl, joguk volt helyeiken maradni; s minden parlamenti »tacticus« olyan nézetben volt akkor, hogy a házban maradt pártnak előnye van a távozott fölött; mert az ülések annyira rosszul voltak rendezve, hogy a ki csak jó ülést kaphatott, nem örömet hagyta azt el. Mindazáltal a ministerek bosszúságára, sokan vonultak az ajtó felé, a kikre az udvar számított. Ezek közt volt Fox Károly, fő hadi pénztárnok, és sir Fox István, főudvarmesteri titoknok. A főhadi tárnokot rávették baráti, hogy a viták elől vonja el magát egy időre. De bántotta őt a nyugtalanság. Az elnök szobájába ment; kihallgatta a viták egy részét, s miután egy óráig habozott a lelkismeret szava s az ötezer font évi fizetés közt, férfiasan elhatározta magát, s épen a szavazásra jött vissza a házba. Két hadi tiszt, Darcy János ezredes, Conyers lord fia, és Kendall Jakab kapitány is az előterembe vonult. Middleton a sorompóhoz ment, s hevesen megtámadta őket. Különösen Kendallnak esett, a ki az udvar zsoldjára volt szorulva, kit egy cornwalli szolgálai testület királyi rendelet következtében küldött a parlamentbe, s a kinek csak az imént száz »deportatio«-ra ítélt lázadót aján-

dékoztak. »Sir«, monda Middleton, nem egy lovas csapat parancsnoka-e ön, ő fölsége szolgálatában?« — »Igen, uram,« válaszolá Kendall: »de testvér bátyám épen meghalt, s hétezer font évi jövedelmet hagyott rám.«

Miután a szavazást végezték, kisült, hogy 182 szavazat volt igen-re, s 183 nem-re. Azon alsóházban, melyet lelkismeretlenül üzött vesztegetés, csel és erőszak alkotott, s a melyről Jakab maga mondta, hogy a tagoknak több mint tizenegy-tizenketted része olyan, mintha ő maga nevezte volna ki, — ilyen házban érte bukás a kormányt egy életkérdésben.

E szavazat után novemb. 13-án vették tárgyalás alá a királynak a »test act«-ra vonatkozó szavait. Hosszas viták után egy válaszfeliratban állapodtak meg, a melyben figyelmeztetik őt, hogy törvényszerűleg nem tarthat tovább szolgálatában olyan tiszteket, a kik vonakodnak teljesíteni, a mit a törvény kíván, s egyszersmind oly intézkedésekre kéri őt, a melyek népe aggodalmait és féltékenységét eloszlathassák.

Indítványozták, hogy a lordokat is hívják föl e válaszföli- rat pártolására. Nem tudhatni többé, vajon tiszta szándokkal történt-e ez indítvány az ellenzék részéről, azon reményben, hogy a peerek hozzájárulása nyomatékosbbá teszi a fölterjesztést, vagy az udvaroncok mesterkélésének eredménye, a kik az által szakadást hittek a két ház közt előidézhetni. Elvetették az indítványt.

Az alsóház erre bizottsággá alakult, tanácskozni a megajánlandó öszlet fölött. A királynak 1.400,000 font kellett: de a ministerek látták, hogy hiában kérnek ily tetemes öszletet. A főtárnok 1.200,000 fontot említett. Az ellenzék főnökei válaszolták, hogy ez ajánlatot megszavaz-

ni, annyi volna, mint a katonaság mostani létszáma fön-
tartását szavazni meg: csak annyit akartak adni, a meny-
nyi a rendes gyalogság tartására kellene, míg a »militia«
újából rendeztetnék; s annálfogva négyszáz ezer fontot aján-
lottak. Az udvarpártiak kikeltek ez indítvány ellen, mint
a mely méltatlan a házhoz s tiszteletlenséget mutat a ki-
rály iránt: de férfias ellenzésre találtak. Különösen kitün-
tette magát a nyugoti képviselők egyike, Windham János,
Salisbury követe. Mindég aggodalommal és ellenszenvvel
tekintette, ugymond, a rendes hadsergeket; s az újabb ta-
pasztalás megerősítette őt ez érzelmeiben. Sőt oly húrokat
is bátorkodott érinteni, a melyeket addig szándékosan ke-
rültek. Leirta a nyugoti megyék nyomorát. A nép, ug-
ymond, torkig lakott a katonai zsarnoksággal, ingyen be-
szállásolás- és fosztogatásokkal s azon még undokabb bünt-
tetekkel, a melyeket az ily fajta gonosztevők büntetlenül
követhetnek el. A király szolgálai mondták ugyan a háznak,
hogy derekas intézkedéseket tőnek a hadseregre nézve: de
senki sem állithatja, hogy e szabályzatokat szem előtt tar-
tották volna. Mi ebből szükségkép a következmény? A trón
által kiadott atyai rendelmények s a katonák türhetlen
zsarnoksága közt az ellentét nem azt mutatja-e, hogy a
hadsereg már is igen erős mind a fejedelemeire, mind a
népre nézve? Habár az alsóház teljes bizalommal van ő
fölsége szándokai iránt, egész következetességgel megta-
gadhatja a haderő szaporítását, a melyről tisztán áll, hogy
ő fölsége nem képes vele elbánni.

Az indítvány, hogy a megajánlandó öszlet négyszáz
ezer fontnál többre ne menjen, tizenkét szavazattal meg-
bukott. A ministerek ezen győzelme alig volt jobb a vesz-
teségnél. A honfi-párt fejei, a nélkül, hogy bátorságukat

vesztették volna, kissé visszavonultak, más állomást vőnek, s 700,000 font öszletet indítványoztak. A bizottság megint megoszlott, s az udvari párt 170 szavazattal 212 ellen csátát veszített.

Másnap az alsóháziak ünnepélyesen a Whitehallba mentek a »test act«-ot illető válasz-főliratukkal. A király a trónon fogadta őket. A válaszirat tiszteletteljes és bizalmas hangon volt szerkesztve; mert a kik azt megszavazták, legtöbbnyire hű, sőt vakbuzgó hűségűek voltak, s nagy készséggel beigtattak némi bökölő kifejezéseket, s kerültek minden szót, melyet az udvariak bántónak találtak. Jakab hidegen és rideg szemrehányással válaszolt. Szerfölötti nem tetszését s megütközését nyilvánította, hogy az alsóháziaknak oly keveset használt az intés, a melyet nekik adott. »De, monda, bármily messze mennek önök, részemről állhatatosan ragaszkodom mindahhoz, a mit önök előtt ígértem.«

Az alsóháziak elégtelenül s némileg megrendülve tértek vissza teremökbe. Sokan közölök még mindég fiúi tisztelettel tekintették a királyt. Három egész, jogtalanságokkal s még ezeknél is sértőbb bántalmakkal teljes év alig volt képes fölbontani a kötelékeket, a melyek a »cavalier« vidéki nemességet a trónhoz fűzték.

Az elnök ismételte a király válaszának lényegét. Ünnepélyes csend lőn egyidőre; aztán napirendre tértek; s a ház bizottsággá alakult a »militia«-t újból rendező törvényjavaslat tárgyában.

Néhány óra alatt mindazáltal ismét fölújult az ellenzési szellem. Midőn az elnök, este felé, megint elfoglalta székét, Wharton, a legtevékenyebb és bátrabb whig, indítványozta, hogy tűzzenek ki időt ő fölsége válasza fölvéte-

lére. Coke János, Derby követe, híres tory létére, pártolta Whartont. »Reménylem, mondá, hogy mindnyájan angolok vagyunk, s hogy néhány fennen hangzó szó miatt nem rettenünk vissza kötelességünk teljesítésétől.«

Férfiasan, de nem bölcsen volt mondva. Az egész ház izgatottságba jött. »Föl kell jegyezni szavait,« »a sorompó elé« s a »Towerbe!« hangzott minden oldalról. A mérsékeltebbek a sértő megfeddését javasolták: de a ministerek indulatosan sürgették, hogy küldjék fogságba. Az alsóház, mondának, csak az önmaga elleni sértéseket engedheti el, nincs joga a korona bántalmazását elengedni. Coket a »Tower«-be küldték. Egyetlen tag megfontolatlansága zavarba hozta az egész táborozási tervet, a melyet az ellenzék főnökei oly ügyesen kicsináltak. Hasztalan kísérle meg, e pillanatban, Seymour Edvárd, megint egybegyűjteni párthiveit, hiában inté, hogy tűzzenek napot a király válasza tárgyalására; hiában fejezé ki bizalmát, hogy a tanácskozás mindazon tisztelettel fog történni, a melylyel az alattvalók a fejedelem iránt tartoznak. A tagokat annyira megingatta a királyi roszalás, s annyira fölingerelte Coke otrombasága, hogy nem lett volna tanácsos szavazni.

A ház elnapolta ülését; s a ministerek azzal hizelegtek maguknak, hogy az ellenzés szelleme el van fojtva. De másnap, november 19-kén, újabb nyugtalanító jelenségek mutatkoztak. Ideje volt, tárgyalás alá venni az újabb választások ellen Anglia minden részeiből benyújtott kérvényeket (petitions). Seymour, midőn az első parlamenti ülésben panaszt emelt az erőszak és csalások miatt, a melyekkel a kormány a választótestületek szabad működését akadályozta, nem talált pártolóra. Azonban sokaknak, a

kik akkor eloldalogtak mellőle, megjött azóta bátorságuk, s Lowther János, cumberlandi követtel élőkön, sürgették, hogy mindenekelőtt vizsgálatnak kell történni azon visszaélésekre nézve, a melyek annyira fölingerelték a közvéleményt. A ház most sokkal izgatottabb hangulatban volt; s merész fenyegetéseket és vádakát emeltek. Mondák a ministereknek, hogy a nemzet példás elégtételt vár, azt kell kapnia. Közben ügyesen érinték, hogy az olyan úri ember, a ki törvénytelen eszközök által jutott az alsóházba, nem hozhat jobb engesztelő áldozatot a közügynek, mintha rossz uton szerzett hatalmát hazája, vallása- és szabadságainak őtalmára használja. Azon tagnak, a ki e súlyos időpontban teljesíti kötelességét, semmitől sincs mit tartania. Meglehet, el kell vesztenie ülését, de az ellenzék egész befolyását fölhasználja, hogy újra megválaszszák.

Ugyanaz nap föltűnt, hogy az ellenzési szellem az alsóházból a lordok közé, sőt a püspöki székekre is elharapózott. Cavendish Vilmos, Devonshire grófja, állt élére a felsőházban; s valóban ő alkalmas volt e szerepre. Egy angol nemes sem volt vagyonosabb és befolyásosabb; s kora legmiveltebb »gentlemanének« tartotta őt a közvélemény. Kitünőségét, izlését, tehetségeit, »classicus« miveltségét, magasztos szellemét, kellemes és udvarias módját ellenei sem tagadhatták meg. Magasztalói, fájdalom, nem állíthatják, hogy erkölcsisége azon idők szerfölött elharapózott ragályától mentten maradt volna. Bárha ellensége volt a pápistaságnak és kényuralomnak, nem volt hajlandó a végletekre, midőn a kirekesztési törvényjavaslatot elvetették, egyezkedésre akart lépni, s nem volt soha része azon törvénytelen és oktalan tervekben, a melyek a whig pártot rossz hirbe hozták. De bár baráti magaviseletét részben kár-

hoztatta; soha sem mulasztotta el buzgón teljesíteni a barátság legsúlyosb és veszélyesb kötelességeit. Russel mellett állott a törvényszék előtt s a kivégeztetés napján gyöngéd ölelések és keserű könyvek közt vált el tőle, sőt saját élete veszélyeztetésével módot akart neki nyújtani a szökésre. E nemes nagy indítványozta most, hogy szabjanak időt a király beszéde tárgyalására. Más oldalról vitatták, hogy a lordok köszönetszavazása minden ellenészrevételt kizár. Azonban ez ellenvetéssel megvetőleg bánt Halifax. »Az ilyes hálafölriratokban, mondá azzal a gúnyos tréfával, a melyben oly jeles volt, — nem foglaltatik helyeslés. Mindig megköszönjük, valahányszor kegyelmes urunk hozzánk beszélni méltóztatik. Kivált ha, mint ez alkalommal, kibeszéli, s őszintén tudtunkra adja, mit kell szenvednünk.« Henry Compton tudor, londoni püspök erélyesen pártolá az indítványt. Bár se nagy tehetségekkel, se mély szakismerettel nem birt, mindig tisztelettel hallgatták a házban; mert egy volt azon néhány pap közül, kik azon időben nemes származással dicsekedhettek. Mind maga, mind családja példásan tanúsította hűségét. Atyja, második Northampton gróf, vitézül harczolt I. Károly király mellett, s a parlamenti zsoldosok által bekerítve, karddal kezében, esett el, vonakodván adni vagy elfogadni kegyelmet. A püspök maga is, mielőtt fölszentelték, a testőrhadban szolgált s bárha rendesen igyekezett megőrizni főpaphoz illő méltóságát és józanságát, a katonai szellem némi vonásai végre is csak kitörtek belőle alkalmilag. Két herczegasszony valóságos növelésével volt megbízva, s e fontos kötelességben minden jó protestans meglegedésére járt el, s egyszersmind nagy befolyást biztosított magának növendékeire, főleg lady Annára. Nyilvánítá most, hogy föl van hatal-

mazva, társai érzelmét is tolmácsolni, s hogy azok és az ő saját nézete szerint veszélyben forog az ország polgári és egyházi alkotmánya.

Egyik legnevezetesebb beszédet e napon egy fiatal ember tartotta, kinek rendkívüli életpályája csakhamar bámulással töltötte el Európát. Mordaunt Károly volt ez, viscount Mordaunt, a későbbi híres Peterborough gróf. Elég jelét adta már bátorságának, tehetségének s egyszersmind azon különös lelki romlottságnak, mely miatt bátorsága és tehetsége majdnem veszendőbe ment honára nézve. Már is föltűnt mint elmés és tudós férfiú, katona és tengerész Bourdaloueval és Bossuettel is kedvet érzett mérközni. Noha szabad gondolkozásának ismerték, egész éjeket töltött a tengeren szent beszédek készítésével, s csak nagy bajjal lehetett visszatartóztatni a matrózok épületére tartandó istenes szónoklattól. A peerek házában most szólalt föl először jellemző, élénk és merész ékesszólással. Feddézte az alsóházat, hogy bátrabban nem lépett föl. Nem mernek szólani, ugymond. Aggodalmakról és feltékenységről beszéltek. Mi köze itt az aggodalomnak és feltékenységnek? Olyan érzelmek ezek, a melyekkel jövődő, bizonytalan bajok elé nézünk. A baj, a melyről tanácskozunk, se nem jövődő, se bizonytalan. A fenálló hadsereg megvan. Pápista tisztek vezénylik. Nincs küellenünk. Nincs pártütés az országban. Miért tartják tehát e haderőt, hacsak törvényeinket nem akarják fölforgatni, s kényuralmat nem akarnak alapítani, a mitől oly méltán irtózik minden angol?«

Jeffreys az indítvány ellen szólt, azon durva, fatagtalan modorban, a melyben mester volt; de csakhamar úgy találta, hogy nem oly könnyű Anglia büszke és hatal-

mas báróit saját teremökben leordítani, miut elrémiteni az ügyvédek, a kiknek az ő kegyétől függ kenyerek, vagy a foglyokat, a kiknek az ő kezében nyakuk. Ki egész életében megszokta a sértegetést és uralgást, bármily tehetséges és bátor legyen, általában nyomoru szerepet játszik, ha erélyesen megtámadják: mivel nem szokván önvédelemhez, zavarba jő; s a tudat, hogy mindazok, a kiket megbántott, örülnek zavarának, még nagyobb zavarba hozza. Jeffreys, mióta nagy emberré lett, most talált először ellenekre, a kik nem féltek tőle s hasonló fegyverrel élnek ellene. Mindenkinek örömére a legnagyobb paczkázásból egyszerre a legnagyobb megaláztatásra jutott, s dühében és boszuságában könyekre fakadt. Teljesen meg volt alázva; mert közel száz peer volt jelen, a mennyien ama nagy napon sem voltak, midőn a »kirekesztési bill«-re szavaztak. A király is jelen volt. Testvére rendesen mulatságból szokta a lordok üléseit hallgatni, s gyakran szokta mondani, hogy egy vita szintoly mulattató, mint bármely komédia. Jakab nem szórakozni jött, hanem mivel jelenléte által fékezni remélte a tanácskozást. Csalatkozott. A ház értelme oly erélyesen nyilatkozott, hogy az udvari párt Halifax igen éles utóbeszéde folytán nem mert szavazást sürgetni. Rövid időt tűztek a trónbeszéd fölvételére; s azt rendelték, hogy minden peer helyén legyen, a ki nem lakik igen messze a Westminsteről.

Másnap reggel a király diszöltönyben ment a felsőházba. Az alsóháziakat a sorompók elé hívták; s a korlát-nok kijelenté, hogy a parliament tizedik februárig el van oszlatva. Azon tagokat, kik az udvar ellen szavaztak, elbocsátották a közszolgálatból. Fox Károly elhagyta főfizető hivatalát. A londoni püspök megszűnt a királyi ká-

polna dékánja lenni, s nevét kitörölték a titkos tanácsosok sorából.

Az elhalasztásnak az lőn eredménye, hogy bizonyos nagy fontosságú törvényes keresetnek véget vetettek. Grey Tamást, Strafford grófot, a ki Anglia legelőkelőbb házainak egyikéből származott, nem rég elfogták, s fölségsértési vád miatt a »tower«-be zárták. Azzal vádolták, hogy részes volt a »rozsházi« összeesküvésben. London városa nagy eskütszéke a vádat alaposnak találta, s a lordok háza elé utasította, mely egyedül volt képes itélni nagyobb büntett miatt, parlamenti ülések alatt, a világi peer fölött. Első december volt kitűzve az eljárásra; s rendelkezések tőnek, hogy a Westminsterhallt székekkel és szőnyegekkel lássák el. A parlament elhalasztása következtében a kihallgatás is elhalasztatott határtalan időre; s Strafford csakhamar visszanyerte szabadságát.

A parlament berekesztésekor még három más nagy tekintetű whig volt börtönben, Gerard Károly, Brandoni Gerard lord, Macclesfield gróf idősb fia, Hampden János, a hosszú parlament híres vezérének unokája, és Booth Henrik, lord Delamere. Gerardot és Hampdent azzal vádolták, hogy részt vettek a »rozsházi« összeesküvésben: Delameret, hogy elősegítette a nyugoti fölkelést.

Nem volt a kormánynak szándokában se Gerardot se Hampdent kivégeztetni. Grey kikötötte életöket, mielőtt beleegyezett, hogy tanuskodni fog ellenök. De hatalmasabbok is volt kimélni őket. Nagy vagyon örökösei voltak; atyáik azonban még éltek. Az udvar ennél fogva a kobzással keveset, váltság útján ellenben sokat nyerhetett. Gerardot bepörölték, s a fenmaradt gyér adatok szerint, úgy látszik, sok észszel és erélylyel védte magát. Dicsekedett azon

áldozatokkal, a melyeket családja I. Károly ügyében tön, s megmutatta, hogy Rumsey, a ki, mint tanu, hazugságai-
val megölte Russelt és Cornisht, épen nem érdemel hitelt. Az eskütszék, némi habozás után, »bűnös«-t mondott. Hosszas fogság után Gerardnak megengedték magát kivál-
tania. Hampden nagyatyja politikai elveit s nagy részben tehetségeit is örökölte, de elütött tőle a szilárdságban és bátorságban, a mely nagyatyját kiválólag jellemezte. Ugy látszik, hogy a foglyot, kegyetlen kiszámítással, sokáig tartották a kétség kinjai közt, hogy családjával dúsan megfizettessék a kegyelmet. Lelke megtört a halál félelme alatt. Midőn az »Old Bailey« sorompói elé vitték, nemcsak bűnösnek mondotta magát, hanem dicső nevét aljas megalázódás és kunyorálásokkal szennyezte be. Tiltakozott, hogy tudtával lett volna a gyilkolási terv; de megvallotta, hogy fölkelés volt eszében, mély bánatát fejezte ki e bűn miatt, közbenjárásra kérte bíráit, s ígérte, hogy, ha a királyi kegyelem kiterjesztetik reá, örökre hálásnak tapasztalják őt e jóságért. A whigeket dühbe hozta e kislelkűség, s sokkal gyalázatosabbnak nyilvánították őt Grey-nél, a ki tanuskodásában is szem előtt tartott némi illendőséget. Hampdennek meghagyták életét; családja azonban néhány ezer fontot fizetett a korlátnoknak. Néhány csekélyebb jelentőségű udvaroncز kisebb öszleteket csikart ki. A szerencsétlennek elég lelke volt, mélyen érezni a sülyedést, a melybe hanyatlott. Több évig túlélte gyalázata napját. Megélte még pártja diadalát, megint jelentékeny tagja lett e pártnak, magas államhivatalra jutott, s reszkettek előtte üldözői. Boldogságát azonban elviselhetlen emlékezet keserítette. Soha sem nyerte vissza derűlségét, s végre önkeze által végezte életét.

Delamere, ha rászorúl vala a királyi kegyelemre, aligha részesült volna abban. Annyi bizonyos, hogy a törvény minden betűjét kizsákmányolták ellene a kormány részére, a legkisebb lelkismeretesség és szégyen nélkül. Helyzete különböző volt a Straffordétól. A vád Stamford ellen a parlamenti ülés alatt került a lordok háza elé, s nem lehetett azt tárgyalni, míg ismét egybe nem gyűlt a parlament. Akkor a peereknek mindnyájoknak szavazatuk leendett, s itélni fogtak mind a jog, mind a tény kérdésében. Delamere ellen azonban csak az »elhalasztás« után rendeltek keresetet. Annálfogva a fő udvarnagy ítélőszéke elé tartozott. Ez ítélőszék, a melynek illetőségéhez tartozott, a parlamenti ülések közti időszakban, a fölségsértéssel vagy egyéb nagyobb büntettekkel vádolt világi peerek ellen vizsgálatot tenni, — ugy volt akkor szerkesztve, hogy egy politikai büntettel vádolt fogoly sem várhatott részrehajlatlan ítéletet. A király egy főudvarnagyot nevezett. A főudvarnagy tetszése szerint nevezte ki a peereket, vádlott társuk ügyében. Az egybehivottak száma nem volt meghatározva. Közbeszólást nem türtek. Egyszerű többség, ha csak 12 szavazatból állt is, elég volt az elmarasztásra. Az udvarnagy egyedül volt törvénytudó bíró; az egybehivott lordok csupán a tény kérdésében ítéltek, mint eskütszék. Jeffreyst nevezték főudvarnagygyá. Ez harmincz lordot választott; s a választás egyaránt jellemző az emberre és korszakra nézve. Mind a harmincz lord dühös politikai ellene volt a fogolynak. Tizenöten közölök ezredesek voltak a hadseregben, a kiket a király kénye szerint elmozdithatott jövedelmező állásukból. A többi tizenöt volt a főtárnok, a főállamtitkár, a királyi udvarmester, az udvari főellenőr, a testőrhad kapitánya, a királyné kamarása, s

mások, a kiket mind érdek fűzött az udvarhoz. Delamere helyzete mindazáltal sok tekintetben kedvezőbb volt, mint alacsonyabb sorsu társaié, a kiket az Old Bailey elé állítottak. Az eskütszéki tagokat, e szenvedélyes pártembereket, a kik az udvarpárti sheriff által a tömegből egy napra kiválasztattak s csakhamar ismét elvegyültek a tömegbe, csak a szégyen fékezte, s nem igen szokván fontolgatni a bizonyítékokat, minden lelkismeretesség nélkül követték a bírák utasításait. A főudvarnagyi törvényszékben azonban minden tagnak volt némi tapasztalása fontosabb ügyek körül. Mindenik tagnak jelentékeny állása volt a közvélemény előtt. Minden tagnak, a legcsekélyebbiktől kezdve, külön kellett állania, s becsületére, nagy közönség előtt mondani ki ítéletét. Ezen ítélet, neve kíséretében, bejárja vala a világot, s fenmarad a történetben. E fölött, bár a választott előkelők mint toryk valának és hivatalnokok, sokan közölők kedvetlenül kezdték nézni a király intézkedéseit, s nem tudhatták, vajon nem juthatnak-e önmaguk is mielőbb a Delamere helyzetébe.

Jeffreys, szokása szerint, botrányosan és méltatlanul viselte magát. Igaz, hogy némi régi gyűlölség ingerelte dühét. Chesteri főbíró volt, midőn Delamere, akkor Mr. Booth, ugyanazon megyét képviselte a parlamentben. Booth keserűen panaszolta az alsóházban, hogy küldőinek legfontosb érdekei egy szemtelen boriszákra bízvák. A bosszús bíró nem pirult most oly mesterkélésekhez nyúlni, a melyek ügyvédben is kárhozatosak voltak volna. Igen érthetőleg emlékeztette az ülnök lordokat, hogy Delamere a parlamentben ellenezte a Monmouth elleni billt, a mi nem úgy volt, s nem lehetett bebizonyítani. De nem állt Jeffreysnek hatalmában a peerek gyülekezetét megfélemlíteni,

a mint a rendes esküttekkel szokott bánni. A korona melletti bizonyságokat alkalmasint elegendőknek tartották volna nyugoti körutában, vagy a cityi ülésekben, de oly férfiakat, mint Rochester, Godolphin és Churchill volt, pillanatra sem vezethettek félre; s ezek, minden hibáik mellett, sem voltak annyira romlottak, hogy embertársukat törvénytelen uton halálra ítélik. Előállították Preyt, Wadet és Goodenoughot, de ezek csak azt ismételhették, a mit Monmouthtól és Wildman biztosaitól hallottak. A főtanúról, bizonyos Saxton nevű gazemberről, a ki a fölkelésben részes levén, most azzal akart kegyelmet nyerni, hogy tanuskodott mindazok ellen, a kiket a kormány gyűlött, — ellenmondhatlanul be volt bizonyítva, hogy egy csomó hazugságot beszélt. A peerek, Churchillon, mint legifjabb országbárón kezdve, föl egész a főtárnokig kinyilatkoztatták becsületökre, hogy Delamere nem bűnös. Az egész eljárás méltósága és ünnepélyessége mély hatást gyakorolt még a pápai követre is, a ki Róma szertartásaihoz volt szokva, szertartásokhoz, a melyeknél fényesebbeket és pompásabbakat nem látott a világ. A király, a ki jelen volt, s az olyan tiszta igazságon alapult ítélet ellen nem panaszkodhatott, dühbe jött Saxton ellen, s helybenhagyta, hogy e nyomorultat előbb a Westminster előtt bitóhoz állítsák hamiseskü miatt, s aztán, mint fölségsértőt, nyugotra küldjék, fölakasztani és négyelni.

Nagy volt a közöröm Delamere fölmentésére. Vége volt a rémuralomnak. Az ártatlan szabadon kezdett lélekezni s a hamis vádlót remegés szállta meg. Egy, ez alkalommal irt levelet alig olvashatni könyezés nélkül. Russel özvegye magányában, változó érzelmekkel vette a jó hirt. »Áldom az istent, írá, hogy némileg megállította a véron-

tást e szegény országban. De midőn örülök az örvendőkkal, rejteket keresek, hogy sirjak. Ugy találom, hogy többé semmi öröm nem vigasztal; de minden új körülmény bánatos éjemnek, egy olyan nap után, mások örömeivel hasonlítása is, egy vagy más nemű emlékeztetést keltvén bennem, kinozza nyugtalan lelkemet. Noha távol van tőlem, hogy másoknak az enyémhez hasonló véget ohajtsak, még sem tartóztathatom magamat olykor, hogy ne sirassam sorsoamat, mely nem hasonló az övékhez?»

S most fordulóban volt az árapály. Strafford halála jelöli az egyik üldözés végét, midőn a nép, a melynek dühe kívánta ez áldozatot, a megilletődés és megbánás jelenségeivel kezdte azt tekinteni. Delamere fölmentése jelöli a másik határát. A bünökért, a melyek Shaftesbury zajos tribunságát beszennyezték, borzasztón megbűnhődtek. Az ártatlan pápisták vérét több mint tizszeresen boszulták meg buzgó protestansok vérével. Más nagy visszahatás vette kezdetét. Hamar uj alakot öltöttek a pártok. Régi szövetségesek különváltak. Régi ellenek szövetkeztek. Az elégtelenség hamar elharapózott az az előtt uralkodott párt minden osztálya közt. A győzelem és boszúnak még ugyan gyöngé és határozatlan reménye életet öntött a pártba, mely csak imént már elenyészni látszott. Ily körülmények közt végződött az eseménydús és zavaros 1685. év, s kezdődött az 1686-ik.

Az elhalasztás megmentette a királyt a házak kiméletes fölterjesztéseitől: mind a mellett szintoly hatályos, bár még ovatosb és alázatosabb hangu előterjesztéseket lehetett hallania. Némely egyének, kik saját hirnevére és a közjóra nézve buzgón szolgálták őt, különös sejtelmeket

kezdetek érezni, s bátorságot vőnek némi részben czélzani érzelmeikre.

Számos év óta az angol toryk buzgalma az öröködési egyedurság mellett az államegyház iránti buzgalommal mintegy kézen fogva növekedett, s egyik a másik által erősült. Eszébe sem jutott senkinek, hogy e két érzelmet, a melyek oly elválhatlanoknak sőt azonosoknak tetszetek, egykor különbözőnek sőt összeférhetlennek fogják találni. A Stuártok és az alsóház között folyt harcz kezdete óta egészen egynek látszott a korona és hierarchia ügye. I. Károlyt vértanunak tekintette az egyház. Ha II. Károly cselet szőtt ellene, titokban tette azt. A világ előtt mindég hálás és hű fiának vallotta magát, oltárai előtt térdelt, s laz erkölcei daczára, sikerült párthivei nagy tömegét meggyőzni érzelmei őszinteségéről. Bármily összeütközéseket kellett annálfogva a hű »cavalier«-nek kiállania a whigek és kerekfejek ellen, legalább békében élt önmagával. A kötelesség pályája tisztán állt előtte. Jó és bal sorsban hivnek kellett lennie egyháza és királya iránt. De ha e két főséges és tisztos hatalom, a melyek addig oly benső összeköttetésben látszottak lenni, hogy a kik az egyikhez hívek voltak, nem lehettek hűtlenek a másikhöz, halálos ellenségeskedésbe jött egymással, mely utat kövesse a megrogzött királypárti? Képzeltető-e súlyosabb helyzet, mint a melybe jutott, két egyaránt szent kötelesség, két egyaránt hő vonzalom közepett? Hogy adhassa meg a császárnak mindazt, a mi a császáré, s istennek is mindazt, a mi istené? A ki így érzett, a király és parlament közt a vitát a »testact« fölött nem nézhette mély megilletődés és sötét sejtelmek nélkül. Ha Jakabot rá lehet vala birni, hogy fontolja meg, mit tesz, hívja egybe megint a házakat, s

engedjen kívánataiknak, még most is minden jóra fordult volna.

E meggyőződésben élt a király két rokona, Clarendon és Rochester gróf. Valóban úgy látszott e két előkelő férfiú nagy befolyással bír s nagy kegyben áll. Az ifjabb testvér főtárnok és első minister volt; s az idősbiket, miután néhány hónapig titkos pecsétőr volt, irföldi helytartó lorddá nevezték. A tisztos Ormond szintén e részen volt. Middleton és Preston is mérsékletet tanácsoltak, miután, épen alsóházi ügyvezetők levén, meggyőződhettek, mily becses a hű angol gentry előtt az államegyház.

Ez államférfiakat s a nagy pártot, a melynek képviselői voltak, már az új év kezdetén nagy csapás érte. Néhány hónap óta gyanították és suttozták, de a magarendén nem tudatták, hogy az elhunyt király szívében katolikus volt. Valóban, nagy botrány okozása nélkül, nem is történhetett ily fölfedezés. Károly számtalanszor protestansnak vallotta magát s az államegyház püspökeitől szokta elfogadni az úrvacsorát. Azon protestánsoknak, a kik szorultságában mellette álltak, s a kik előtt még most is kedves volt emlékezete, szégyennel és boszusággal kellett eltelniök a hirre, hogy egész élete hazugság volt, hogy midőn egyházunkhoz tartozónak hirdette magát, valójában eretnekeknek tartotta őket, s hogy csak azon demagogok fogták föl igazán jellemét, a kik őt titkos pápistának tartották. Még Lajos is jobban ismerte az angolok közérzelmi hangulatát, hogysem a való fölfedezését ártalmasnak ne tartotta volna, s azért önként titokban ígerte tartani Károly titkos áttérését. Uralkodása kezdetén Jakab is tanácsosnak tartotta, ovatosnak lenni e pontra nézve, s nem merte a római egyház szertartásai szerint temettetni el

testvérét. Egy ideig tehát mindenki azt hitte, a mi neki tetszett. A pápisták igényt tartottak az elhunyt fejedelemehez, mint megtérthez. A whigek megvetették, mint képmutatót és hitehagyottat. A toryk az áttérését illető hirt rágalomnak tekintették, a melyek terjesztésében a pápistáknak és whigeknek különböző okból, közös érdekek van. Jakab most oly lépést tön, mely az egész anglican pártot szerfölött zavarba hozta. Károly iratai közt két, mint látszik, sajátkezű iratot találtak, a melyekben a római katolikusoknak a protestansok elleni vitákban használt okoskodásai voltak előadva nagy szabatosséggal. Ez iratokat diadalérzettel mutogatta Jakab több protestánsnak s nyilvánította, hogy testvére, az ő tudomására, úgy élt és halt meg, mint római katolikus. A kéziratokat többek közt Sancroft érseknek is megmutatták. Nagy megindulással olvasta azokat, és hallgatott. E hallgatagság csak természetes eredménye volt a küzdelemnek a tisztelet- és boszúságérzet közt. De Jakab azt hitte, hogy az egyháznagyot az okoskodás ellenállhatlan ereje némította el, s fölhevítte ő kegyelmességét, hogy az összes püspöki kar segítségével, készítsen (ha tud) kielégítő feleletet. »Adjon ön ily hathatós és illemes modorban irt czáfolatot: talán a mit annyira ohajtanak, egyházuk kebelébe térithetnek az által.« Az érsek válaszolta szeliden, hogy ily feleletet igen könnyű volna írni, de tiszteletből az elhunyt uralkodó emléke iránt elhárította azt magáról. E kitérő válaszban a meggyőzött vitázó menekülését látta a király. Pedig ha a közelebb mult másfél század irodalmi vitáit ismerte, tudhatta, hogy olyan iratokat, a melyekbe ő annyi erőt helyezett, a douayi főiskola tizenöt éves tanítványai is tudtak volna írni, s hogy nem volt azokban semmi, a mit, protestans

lelkészek nézete szerint, már tizezerszer meg nem czáfoltak. Tudatlan lelkesedésében legfényesebb kiállítással bocsátatta közre ez értekezéseket, és önkezüleg aláírt nyilatkozatot függesztett azokhoz, hogy az eredeti művek testvéreinek saját kéziratai. Az egész kiadást Jakab maga szétosztotta udvaronczaival s a kocsiját környező alsóbb rangú nép közt. Bizonyos szegényebb sorsú fiatal nőnek adott egy példányt, a kiről azt hitte, hogy egy hiten van vele, s biztosította őt, hogy igen épületes és megerősítő lesz rá nézve olvasása. E kegyesség viszonzásául a nő, néhány nap múlva, levelet intézett hozzá, mennyire földre kérvén őt, térjen meg a babonás Babylonból, s taszítsa el ajkaitól a páráztság kelyhét.

E körülmények szerfölött elkedvetlenítették az egyház tory hiveit. A tisztességes római katolikusoknak sem tetszettek jobban. Ők ugyan menthetőek voltak volna, ha a szenvedély, ily viszonyok közt, az eszély és igazság szavára siketekké teszi vala: mert sokat szenvedtek. A protestánsok féltékenysége megfosztotta őket a rangtól, a melyre születtek, bezárta a parlament ajtait azon országnagyok előtt, a kiknek nevei a »Magna Charta« alatt állanak, igen magas megbízásnak nyilvánította egy gyalog század parancsnokságát azon tábornokok utódaira nézve, kik Flodden és Saint Quintinnél győztek. Alig volt egy a régi valláshoz hű peerek közül, a kinek becsülete, vagyona, sőt élete koczkán nem állott, a ki hónapokat nem töltött a »tower«-ben, a kinek remegnie nem kellett, hogy Strafford sorsára jut. Azon embereknek, a kik oly soká és kegyetlenül el voltak nyomva, nem lehet vala beszámítani, ha nagy készséggel megragadják a fölemelkedés s egyszersmind a boszú alkalmát. Se a túlbuzgalom, se a nagyravágás, se a mult

igaztalanságok érzete, vagy a hirtelen bekövetkezett jobbsors mámore nem vakithatta el az előkelőbb római katolikusokat, hogy be ne lássák, hogy a jobb állapot, a melyet végre élveznek, csak mulékony, s könnyen gyászt hozhat rájuk, ha nem használják okosan. Sajnos tapasztalásból megtanulhatták, hogy a nemzet ellenszenve vallásuk iránt nem olyan szeszély, a mely fejedelmi parancsnak enged, hanem mély érzelem, mely öt nemzedéken át nőtt, minden osztályt, minden pártot át meg áthatott, s a toryk elveivel szintoly szoros kapcsolatban áll, mint a whigekével. Hatalmában volt ugyan a királynak kegyelmezési jogának gyakorlata által fölfüggeszteni a büntető törvények hatását. Aztán kinyerhette ügyes bánásmóddal a parlamenttől azon törvények visszavételét, a melyek hitsorsosait kirekesztették a polgári hivatalokból. De ha Anglia protestans érzelmeit erőszakos eszközökkel kísérli meg elnyomni, könnyű volt belátni, hogy az oly hatalmas viszeréjű rugony erős nyomására szintoly erőszakos visszahatás következik. A római katolikus peerek, ha idő előtt erőlködnek a titkos tanácsba s a lordok házába jutni, könnyen elveszthetik vala kastélyaikat és nagy vagyonukat, s talán mint árulók a Towerhillen, vagy mint koldusok az olasz zárdák ajtai előtt végezik vala életöket.

Ily nézetben volt Herbert Vilmos, Powis gróf, a kit rendesen a római katolikus jobbágiság fejének néztek, s a kinek kell vala Oates szerint, miniszerelnökké lenni, ha a pápista összeesküvés sikerült volna. Lord Bellasyse János szintazon véleményben volt. Ifju korában hősieleg harczolt I. Károlyért, a visszaállítás után nagy kitüntetésekkel és méltóságokkal halmoztatott, s csak a »test act« hozatala után lépett ki azokból. E nagy tekintetű főnökök körül

gyülekezett egyházuk minden előkelő és vagyonos tagja, Wardouri Arundel lordon kívül, a ki öregségében csaknem második gyermekségre jutott.

De volt az udvarnál néhány romai katolikus, a kiknek szívét mélyen sebzették a régi bántalmak, s a kiknek fejét elszédítette újabb fölemelkedésök, alig várhatták hogy főbb állam-méltóságokra jussanak, s nem igen levén mit veszteniök, nem éreztek nyugtalanságot, ha a leszámolás napjára gondoltak. Egy volt ezek közül Palmer Rogér, Castelmainei gróf Irföldön, Cleveland hercegnő férje. Köz tudomásra neje és saját becsülete árán vásárolta meg címét. Vagyona csekély volt. Már a természettől rideg kedélyét elkészerítették házi bajai, a köz szemrehányások, és a mit a pápista összeesküvés napjaiban szenvedett. Soká ült fogságban s végre főbenjáró keresetet indítottak ellene. Szerencséjére akkor állították törvényszék elé, midőn a népdüh már kidühöngte magát, s a hamis tanúságban szünni kezdtek hinni. Azért megmenekült, bár igen nyomorú állapotban. Castelmaine szövetségese volt neje száz udvarlója közül a leginkább kegyeltek egyike, Jermyn Henrik, a kit utóbb Jakab Dover lord címmel peerré tön. Már húsz évvel előbb kitüntette magát Jermyn csapodár szerelmeskedéseiről s kétségbeesett párbajairól. Most tönkre juttatta a játék s oly jövedelmező állomások segélye által, a melyekből a törvény kizárta őt, szeretete volna rendbehozni bomlott vagyoni viszonyait. Ugyan e párthoz tartozott bizonyos White nevű cselszövő, vállalkozó ir, a ki sokat volt a külföldön, s az Osztrákháznak féligmeddig követi, féligmeddig kémii szolgálatokat tett s szolgálataiért Albeville marquis címmel jutalmaztatott.

Az »elhalasztás« után csakhamar jelentékeny erősö-

dést nyert e vészes felekezet. Talbot Rikárd, Tyrconnel gróf, a leghevesebb és összeférhetlenebb az angol szabadság és egyház minden ellene közt, Dublinból az udvarhoz érkezett.

Talbot régi norman családból származott, mely jőideig Leinsterben székelt, de ott elfajult celta szokásokat vőn fel, s mint a celták, a régi vallás mellett maradt, s részt vett a celták 1641-ki forradalmában. Ifjúságában egyike volt a londoni leghiresebb zsebelőknek s kötekedőknek. Midőn Károly és Jakab száműzésben éltek, Flandriában, úgy mutatták őt be előttök, mint a ki szer és kész a protector alávaló meggyilkolására. Csakhamar a visszahelezés után még bectelenebb szolgálat által igyekezett a királyi család kegyét megnyerni. York herczegnek ürügyre volt szüksége, hogy megszeghesse házassági ígérését, a melylyel Hyde Annától a női vonzalom legnagyobb bizonyosságát megnyerte. Ily ürügy szolgáltatására vállalkozott Talbot, egyetértve több kicsapongó pajtásával. Összebeszéltek, hogy minden erény-, szemérem és gyöngédségből kivetkőzöttnek írják le a szegény fiatal nőt, s egész regényeket koholtak bizalmas összejöveteleiről s tilos kegyosztásairól. Talbot különösen beszélt, hogy döntötte véletlenül föl, egy titkos látogatásakor, a korlátnok tentatartóját egy csomó papírra, s mi ügyesen mentette meg őt a fölfedezéstől, majmára háritván az esetet. E mendemondák, a melyek, ha igazak lettek volna is, csak a legaljasb emberek ajkain repülhettek ki, merő költemények voltak. Talbot maga is kénytelen volt ezt bevallani; s pirulás nélkül tette azt. A rágalmazott hölgy York herczegné lett. Ha férje valóban őszinte, becsületes ember, boszus megvetéssel fogta volna elüzni szemei elől a nyomorúltat. De egyik sajátja

volt Jakab jellemének, hogy, bármily esztelen és gyalázatos dolog lett legyen, mint látszik, soha semmit sem kárhoztatott, a mi kegye megnyerésére volt irányozva. Talbot folyvást járt az udvarhoz, valódi érczhomlokkal jelent meg a hercegné előtt, a kinek romlására szövetkezett, s a férj a főkerítői jövedelmes állomásba igtatta őt be. Nem sokára az egész Whitehalban zavart okozott a hír, hogy a »vas-tag« Talbot, mint rendesen hívták, tervet koholt Ormond herceg meggyilkolására. Az orgyilkost a »tower«-be küldték; néhány nap múlva azonban megint a karzatokon csapta a szelet, s hordta a szerelmes leveleket pártfogója és a csúf udvari hölgyek közt. Hiában esdekeltek régi, értelmes tanácsosok a királyi testvérek előtt, hogy vonják meg pártfogásukat a rossz embertől, a kiben semmi ajánlatos nincs udvarias külsején s izletes öltözetén kívül. Talbotot nem csak szívesen látták tivornya és kockajáték alkalmával a palotában, de hivatalos dolgokban is figyelmesen meghallgatták. Ir honfi szerepében tetszett magának, s nagy merészen és gyakran sikerrel védte honfitársai ügyét, a kiknek vagyonát elkobozták. Azonban volt rá gondja, hogy jól megfizessék szolgálataiért, s részint befolyása árubabocsátása, részint hamis játék és kerítés által sikerült oly vagyont kaparítania, mely évenként hárromezer fontot jövedelmezett. Mert bár külsőleg könnyelműnek, tékozlónak, megfontolatlanoknak és példátlanul szemtelennek mutatkozott, valójában a legkapzsisbb és legcselszövőbb emberek közé tartozott. Már nem volt fiatal s ugyancsak meglakolt ifjúkori kicsapongásaiért: de se kora, se sinlődése nem tön lényeges változást jellemében. Ha csak megnyitotta száját, oly esztelen hévvel folyt belőle a hetvenkedés, eskü és szitok, hogy a ki csak felületesen ismerte, a

legszilajabb kicsapongónak tarthatta őt. A nagy tömeg nem foghatta meg, hogy lehet valaki, józan korában is, dühösebb és hetvenkedőbb, mint mások részegen, s hogy a ki, mint látszott, egyetlen indulatát sem képes elpalástolni, nem egyetlen titkot megörzeni, miként lehet oly rideg, számító és ármányos hizelgő. Pedig ily ember volt Talbot. Képmutatása kétségkívül sokkal nagyobbyszerű és ritkább-nemű volt, mint a mely a Baraboneféle parlamentben vi-rágzott. Mert nem az a megtestesült képmutató, a ki az erény mázával igyekszik vétkét palástolni, hanem a ki vét-keiket használja palástúl sokkal sötétebb és haszonhajtóbb bűnök elkövetésére.

Talbot, kit Jakab Tyrconnel grófságra emelt, az irföldi hadsereg vezére volt a Károly halála és a Claren-don alkirálysága közt lefolyt kilencz hónapban. Midőn az új helytartó épen indulóban volt Londonból Dublinba, a tábornokot Dublinból Londonba hívták. Talbotot már rég ismerték, a hol útja keresztül vitt. Chester és a főváros közt nem volt egyetlen fogadó, a melyben nem czivódott volna. A merre járt, mindenütt lovakat csikart ki törvény-telenül, szidta a szakácsokat és postakocsisokat, s szemte-len hetvenkedései által szinte népmozgalmakat támasztott. A hitujítás, mondá az embereknek, mindent tönkre tett. De jobb idők jönnek. A katolikusok nem sokára fölülke-rülnek. Majd megfizetnek az eretnekeknek mindenért. Foly-tonos örjögés és káromlás közt, mint a kit a rossz lélek szállt meg, érkezett az udvarba. Mihelyt megjött, szoros szövetséget kötött Castelmaine-, Dover- és Albevillevel. Ez emberek egyértelműleg hadat izentek állam- és egyházi szerkezetnek. Mondák uruknak, hogy vallása és koronájá-nak méltósága iránt kötelessége erélyesen szembeszállni

az eretnek demagogok zajongásával, s megmutatni a parlamentnek, hogy minden ellenzés daczára ő lesz az úr, s hogy az ellenzés legfőlebb is kényurrá fogja őt tenni.

Mindkét udvari pártnak buzgó szövetségesei voltak külföldön. A spanyol követ, mint szintén a német birodalom és az Egyesült-államok követei most szintugy igyekeztek Rochestert támogatni, mint az előtt Halifaxot segítették. Más részről Barillon egész befolyását fölhasználta; s Barillonnak egy másik, alantabb állásu, de sokkal nagyobb tehetségű francia ügynök is kezére dolgozott, — Bonrepaux. Barillon sem volt tehetségtelen, s nagy mértékben birt azon udvariassággal és kiképzettséggel, mely a francia nemességet föltünőleg jellemezte. De tehetsége távolról sem felelt meg magas állásának. Tunya és hanyaggá lőn, jobban szerette a társasélet és asztal élveit a foglalkozásnál, s fontosabb események körül rendesen bevárta a nógatóst, sőt feddést Versaillesből, mielőtt nagyobb tevékenységet fejtett volna ki. Bonrepauxt a homályból esze és szorgalma emelte ki, a minek mint Marine-megye jegyzője adta jeleit, s járatosnak tartották a kereskedelmi politika rejtelmeiben. 1685 végén küldték Londonba, némely igen fontos külön megbízásokkal. Kereskedési szerződésre kellett utat egyengetnie; biztos értesítést kellett adnia az angol hajóhad és hajóműhelyek állásáról; s egyszersmind némi ajánlatokat tennie a menekült hugonottáknak, a kikről azt hitték, annyira megjuházódtak az inség és számkivetés által, hogy minden békeajánlatot hála-lásan fogadnak. Az új követ a népből származott; természetére törpe volt, arcza nevetségesen csúf, s kiejtése gascognei születésre utalt: de éles esze, mély belátása s szikrázó elméssége igen alkalmassá tették őt állására. Születése és

kinézése daczára csakhamar kellemes társalgónak és ügyes diplomatának tekintették őt. Mig Mazarin herczegnővel csevegett, Wallerrel és Saint Evremonddal irodalmi kérdések fölött vitázott, s La Fontainenel levelezett, tetemes ismeretre tőn szert az angol ügyek körül. Jártassága a tengerészeti ügyekben ajánlatossá tette őt Jakab király előtt, a ki, több éven át, nagy figyelmet fordított a tengerügyi ügyekre, s értett azokhoz, a mennyire képes volt valamihez érteni. Minden nap soká beszéltek egész nyíltsággal a hajózásról és hajógyákról. Mely érintkezés következtében, mint várni lehetett, az ügyes, szemfűl franczia igen kis véleménynyel volt a király tehetségéről és jelleméről. A világ, ugymond, igen tulbecsüli ő brit fölségét, a ki kevesebb tehetséggel bir, mint Károly, és nem több erénnyel.

Lajos két követe, bár ugyanazon czél felé, igen okosan különböző ösvényen indult. Megosztottak az udvaron. Bonrepaux főleg Rochesterrel és párthiveivel tartott. Barrillon főleg az ellenkező féllal állt összeköttetésben. Minek folytán gyakran ugyanazon eseményt különböző szempontból tekintették. Jegyzékeikben maradt fen a legjobb értesítés a tusa felől, mely azon időben izgatottságban tartotta a Whitehallt.

A mint mindkét pártot külfejedelmek segítették Jakab udvarában, ugy mindeniknek egyházi tekintély is szolgált támaszúl, mely iránt a király nagy tisztelettel viseltetett. A pápa törvényes és mérsékelt eljárás mellett volt: s érzelmeit a pápai követ és apostoli »vicarius« tolmácsolták. Másfelől volt bizonyos testület, mely még a pápa ellenében is lenyomó súlylyal birt, a hatalmas Jézsuitarend.

Igen fontos és nevezetes tény, hogy e körülmények

közt szemben állt ama két nagy egyházi hatalom, a melyek egykor válhatlan szövetségben látszottak lenni. Szinte ezer évig főtámasza volt a szent széknak a szerzetesség. A szent székek ótalmába vette őket a püspökök hatalma ellen; s bőven meghálálták az ótalmat, melyben részesültek. Közremunkálásuk nélkül Róma püspöke alkalmasint csak egy roppant egyháznagyi aristocratia tiszteleti elnöke lett volna. A Benczerendiek segélye által volt képes egykor VII. Gergely a frank császárok és a világi papság ellen tusázni. A Domonkos- és Ferenczrendűek segélye által törte meg III. Incze az eretnek albigenseket. A XVI. században egy rendkívüli buzgóság által lelkesített, a legügyesebben rendezett, új szerzetes rend mentette meg a pápaságot, a midőn nagyobb veszélyek fenyegették, mint valaha. Végveszélyben forgott a pápaság, midőn a jézuiták segítségére jöttek: de azon pillanattól fogva fordult a koczka. A protestantismus előhaladásának, mely egy egész nemzedéken át mindent letarolt maga előtt, gátot vetettek, s hamar visszaverték az Alpok aljától a Bálti tenger partjaiig. Egy századig sem állott fen a rend, midőn már betöltötte a világot ama nagy dolgok emlékezetével, a miket a hitért tön és szenvedett. Egy szerzet sem tudott annyi kitünő férfiat fölmutatni: egyik sem terjesztette ki oly roppant térre munkásságát; s mindazáltal soha egynél sem volt olyan teljes egység érzelmekben és eljárásban. Nem volt a földnek olyan vidéke, sem a szemléleti vagy gyakorlati életnek oly tere, a hol jézuitákat nem lehetett találni. Főfő tanácsosai voltak a királyoknak. Latin föliratokat magyaráztak. Vizsgálták Jupiter kísérlőinek forgását. Egész könyvtárakat adtak ki, polemiát, casuisticát, történetet, értekezéseket az opticáról, alkaikus odákat, egyházi atyák új

meg új kiadásait, madrigalokat, kátékat és gúnyiratokat. Az ifjúság fensőbb tudományos növelése majd egészen kezükbe ment át, a mit ritka ügyességgel vittek. Ugy látszik, fölfedezték azt a pontot, a melyre az értelem műveltségi tekintetben juthat, a nélkül, hogy az ész fölszabadulásától kelljen tartani. Az ellenségnek is meg kell vallania, hogy nem volt páruk a mesterségben, a mint a zsenge elmével bánni, azt képezni tudták. E mellett a szószerkés ékesenszólását is hévvel és sikerrel művelték. Még nagyobb buzgalommal s még több eredménynyel jártak el a gyónatás körül. Egész Európában minden kormány s majd minden előkelőbb család titkait ismerték. Egy protestans országból a másikba csusszantak számtalan álöltözetben, mint jókedvű lovagok, egyszerű parasztok, puritán papok. Elvándoroltak oly tartományokba, a melyekbe se kereskedői nyereségszomj, se tudvágy nem vitt soha idegent. Mandarin ruhában lehetett őket találni, mint a pekingi csillagásztorony őreit. Paraguayban, ásóval kezökben, tanították a vadembereknek a földművelés elemeit. De bárbol tartózkodtak, bármivel foglalkoztak, szellemök ugyanaz volt: csüggedetlen közremunkálás közös ügyökben, föltétlen engedelmesség a központi hatalom iránt. Egy sem hagyta el közölök lakhelyét vagy hivatását magától. Hogy az égsarki öv vagy az egyenlítő alatt éljen-e a jézsuita, hogy a Vatikánban töltse-e életét gyöngyrendezéssel vagy kéziratok egybevetésével, vagy a délszaki égöv alatt a meztelen vadembereket igyekezzék meggyőzni, hogy egymást föl ne fálják — mind oly dolgok, a mikre nézve mély alázattal követte mások határozatát. Ha Limában kellett, az Atlánti tengeren volt az első hajóval. Ha Bagdádban volt rá szükség, a pusztán utazott az első karavánnal. Ha olyan or-

szágban volt szolgálatára szükség, a hol élete kevesbbé volt biztos a farkasénál, a hol bűnnek tartották őt rejtegetni, hol szerzetestársainak közhelyeken kitűzött fejei és fölnégyelt darabjai mutatták, mi vár reá, legkisebb ellenvetés vagy habozás nélkül indult sorsa elé. S e hősi szellem most sem enyészett el. Midőn, korunkban, egy új, ismeretlen ragály tartott körutat a föld kerekiségén s midőn, nagy városokban, a rémület a társaság minden kötelékeit szétszaggatta, midőn a világi papság elhagyta nyájait, midőn aranyon sem lehetett orvosi segílyt szerezni, midőn a legerősb természeti vonzalmak háttérbe vonultak a halálfélelem miatt: a jézsuita akkor is ott volt a beteg ágyánál, melyet a püspök és pap, az orvos és ápoló, az atya és anyoda hagytak, a ragályos ajkak fölé hajolt, fölfogni a gyónás erőtlen hangjait, a haldokló bűnbánó elé tartván a haldokló megváltó képét.

De azon bámulatos erélyhez, érdektelenséghez és önfeláldozáshoz, mely e rendet kiválólag jellemezte, nagy vétkek is csatlakoztak. Mondák, pedig nem alap nélkül, hogy az az erős közszellem, a mely a jézsuitát kényelme, szabadsága és élete megvetésére bírta, azt is eszközölte, hogy hűségre és irgalomra sem tekintett, hogy minden eszközt jónak tartott, a melylyel vallása érdekeit előmozdithatta, s hogy vallása érdeke alatt igen gyakran társasága érdekét értette. Mondák, hogy a legiszonyúbb összeesküvésekben, a melyekről a történet emlékezik, tisztán kimutathatni részvételét; hogy a jézsuita, csupán az engedelmességben rendre iránt maradván következetes, némely államokban a szabadságnak, másokban a rendnek a legveszélyesebb ellene volt. Ama nagy diadalok, melyeknek az egyház ügyében kivívásával kérkedett, azon egyház legjelesb tagjainak

ítélete szerint, látszólagosak voltak inkább, mint valódiak. Látszólag bámulatos eredménynyel igyekezett ugyan a világot az egyház hatalma alá vetni; de ezt úgy eszközölte hogy annak törvényét a világ szelleméhez alkalmazta. A helyett, hogy az emberi természetet igyekezett volna az isteni tan és példány magasztos álláspontjához emelni, e mérvet aljasította az emberi természet rendes színvonalán alul. Dicsekedett, hogy tömérdek megtérőt kereszteltek meg a távol keleti tartományokban: de hire jött, hogy némelyek előtt ama megtértek közül alattomosan eltitkoltak olyan tényeket, a melyeken az egész keresztyén hittan alapszik, s másoknak megengedték, hogy az üldözés kikerülése végett hamis istenek bálványai előtt meghajoljanak, míg magukban elmondják a »miatyánk«-ot és »üdvözet«-et. S ilyen fogásokat nem csak a pogány tartományokban használtak, mint mondták. Tudva van, hogy minden osztályú, s különösen, a legfőbb rangu emberek gyülekeztek a jézusiták gyóntató székeihez; mert e gyóntató székeket senki sem hagyta el elégtelenül. A pap mindenkit kitudott elégíteni. Csak annyi szigort mutatott, hogy azokat, a kik lelki ítélőszéke előtt térdeltek, a domonkosok vagy ferenczrendiek egyházába ne üzze. Ha valóban kegyes lélekkel volt dolga, az első keresztyén atyák kenetes hangján beszélt: de az emberek ama jóval számosabb osztálya irányában, a kik eléggé vallásosak, hogy nyugtalanságot érezzenek, ha rosztat követtek el, de nem eléggé vallásosak hogy rosztat ne tegyenek, merőben különböző rendszert követett. Ha nem vonhatta el őket a büntől, azon volt, hogy lelkismeretök furdalásától mentse meg. A sérült lelkismeret számára tömérdek enyhítő szer állt rendelkezésükre. A rend tagjai által irt casuisticus könyvekben, melyek felsőbb-

jeik jóváhagyásával jelentek meg, volt vigasztaló tan mindenféle bűnösök számára. A tönkrejutott megtanulhatta ott, miként titkolhatja el, büntett nélkül, javait hitelezőitől. A szolga megtanulhatta, mint szökhetik meg ura ezüstedényével a nélkül, hogy bünt követne el. A kerítőt biztosították, hogy keresztyén ember egész ártatlanságban hordozhat szerelmes leveleket és üzeneteket házas nők és szeretőik között. A büszke lelkű sértékeny francia nemesek találtak mentséget a párbajra. A sötét s aljas bosszúállási módokhoz szokott olaszok örömmel érthették, hogy elleneiket, büntetés nélkül, megölhetik orozva. A csalásnak annyi szabadtért engedtek, mely minden szerződmény és emberi tanuság érvényét képes volt lerontani. Valóban ha a polgári társaság föl nem bomlott, ha az élet és vagyon némi biztosságot élvezett, csupán a közértelmiségnek és emberségnek köszönhetni, mely nem engedte, hogy az emberek azt tegyék, a mit a jézsuiták biztosítása szerint a lelkiismerettől bizvást tehetének.

Oly különös vegyülete volt jónak és rosznak e híres szerzetesek jellemében; s épen e vegyület képezte óriási hatalmuk titkát. Merő képmutatók soha sem juthattak ily hatalomra. Szigorú erkölcsösek sem juthattak soha. Csak oly embereknek volt az elérhető, a kiket őszinte lelkesülés vezet valamely nagy czél felé, s nem törődnek az eszközök megválasztásával.

Eleinte különös hűség fűzte a jézsuitákat a pápához. Nem annyira az volt földadatuk, hogy az egyház keblében minden mozgalmat elnyomjanak, mint inkább, hogy eskütt elleneinek támadását visszaverjék. Tanuk a legnagyobb mértékben az volt, a mit az Alpok innenső oldalán ultramontánnak neveznek, s szintugy különbözött Bossuet, mint

Luther tanításától. Kárhoztatták a gallikán egyház szabadságait s a közönséges zsinatok ellenőrzési igényét a szent szék fölött, s a püspökök igényét az istentől való független küldetésre. Lainez, IV. Pius teremtményeinek zajos tetszése, s a francia és spanyol egyháznagyok moraja közepett nyilvánítá Trientben, egész rendje nevében, hogy minden papi tekintély egyedül a pápában volt öszpontosítva, hogy csupán a pápától származott, a mi egyházi tekintélylyel a papok és püspökök birnak. A pápák és a rend között az egyetértés szakadatlanul tartott számos évig. Ha ez az egyetértés még tartott volna, midőn II. Jakab az angol trónra lépett, ha a jézsuiták, mint a pápa, mérsékelt, alkotmányos politika érdekében használták volna föl befolyásukat, valószínűleg nem történt volna az a nagy forradalom, mely rövid idő múlva egészen megváltoztatta az európai ügyek állását. De, már a XVII. század közepe előtt, a rend, szolgálatai miatt fölfuvalkodva és erejében elbizakodva, türelmetlenül viselte a jármot. Új jézsuita nemzedék állt elő, a mely inkább a francia udvartól várt ótalmat és tanácsot, mint Rómától; s e hajlam nem kissé erősödött, midőn XI. Incze ült a pápai székre.

A jézsuiták épen háborút folytattak élethalálra azon ellenséggel, melyet először megvetettek, a melyet azonban utóbb kénytelenek voltak félelemmel és tisztelettel tekinteni. Mikor épen szerencsájök tetőpontján állottak, embe-
rökre találtak egy maroknyi ellenzékben, a kik nem birtak ugyan befolyással a világ uraira, de erősek valának a hitben és szellemi erejük által. Majd hosszas, ritka és dicsőtusát folytatott a szellem a hatalom ellen. A jézsuita, kabineteket, ítélőszékeket, egyetemeket hívott segélyül; s azok követték a fölhívást. Port Royal nem hiában hivatkozott

a milliók szívére és eszére. A keresztyénség dictatorai csakhamar vádlott helyzetben találták magukat. Azzal terheltek őket, hogy rendszeresen lealacsonyították a keresztyén erkölcsiséget, csakhogy saját hatalmukat növeljék; s a vádat oly módon sürgették, a mely azonnal lekötötte az egész világ figyelmét: mert Blaise Pascal volt a fővádoló. Olyan értelmi tehetséggel bírt ő, a milyennel ritkán áldatik meg ember szülötte; s a hő buzgalom, mely őt lelkesítette, igen is föltűnt azon súlyos szenvedésekben és virasztásokban, a melyek kora sirba döntötték elcsigázott testét. Szent Bernard szelleme lelkesítette őt: de finom elmésségét, tiszta, erélyes és egyszerű ékesszólását senki sem közelíti meg, az attikai szónoklat nagy mesterein kívül. Egész Európa olvasta és csodálta, nevetett és sirt. A jézsuiták megkísérelték felelni: azonban erőtlen válaszukat tréfás gúnynyal fogadta a közönség. Nem hiányzott ugyan bennök se a tehetség, se az ügyesség, a mire az ember gondos fegyelem által vergődhetik; de az ily fegyelem, ha előmozdítja is mindennapi tehetségek kifejlését, inkább elfojtja, mint kifejti a teremő szellemet. Mindenki elismerte, hogy az irodalmi vitában teljesen győztek a jansenisták. A jézsuitáknak nem maradt egyéb hátra, mint elnyomni a felekezetet, melyet megczáfolni nem tudtak. Most XIV. Lajos lön fő támaszuk. Lelkismerete, gyermeksége óta, hatalmukban volt; s tőlök tanulta a protestantismusnál, sőt atheismusnál is jobban irtózni a jansenismustól. XI. Incze ellenben a jansenisták véleménye felé hajolt. Minek következtében a rend olyan helyzetben találta magát, a melyet alapítója nem is gyanított. A jézsuiták elidegenültek a pápától; s azzal a fejedelemmel kötöttek szoros szövetséget, a ki magát a gall egyházszabadságok védőjének s az ultramontán

igények ellenének nyilatkoztatta. Így lőn a rend Angliában Lajos terveinek eszköze, s olyan sikerrel, a melyet utóbb hoszasan és keservesen megcsirattak, törekedtek a király és a parlament közt a szakadást előmozdítani, a pápai követ működését megghiúsítani, a főkincstárnok hatalmát aláásni s Tyrconnel kétségbeesett terveit támogatni.

E szerint egyik oldalon álltak a két Hyde s az államegyház összes tory hivei, Powis s a királynak magának legtekintélyesb hitsorsosai s az Egyesült-államok, az Osztrákház és a pápa. Más felől néhány tönkre jutott és rosz hirben álló katolikus kalandor, Franciaországgal és a jézsuitákkal hátuk mögött.

A jézsuiták fő képviselője a Whitehallban a rendnek egy angol tagja volt, ki egyideig alprovincialis vala, kit Jakab sok ideig különös kegyben részeltetett s a kit nemrég udvari káplánná tett. Ez az ember, a kit Petre Eduárdnak hívtak, tisztcsaládból származott. Udvarias viselete volt: beszéde folyékony és megnyerő; de maga gyöngé és hiú, kapzsi és nagyravágyó volt. Mindazon gonosz tanácsosok közt, a kikre a király hallgatott, alkalmasint őt terheli leginkább a Stuártház bukása.

A király makacs, uralomvágyó természete nagy előnyül szolgált azoknak, a kik azt tanácsolták neki, hogy szilárd legyen, semmiben se engedjen s magát félelmissé tegye. Egy államtani elv fészkelte meg magát szűk eszében, a mely nem tágitott a józan értelemnek. Általában nem volt szokása, hallgatni a józan észre. Okoskodási módja, ha úgy lehet nevezni, épen nem szokatlan ostoba, nyakas embereknél, a kik alattvalóik köréhez szoktak. Fölállított valamely tételt; s valahányszor okosabb emberek egész

tisztelettel bátorkodtak annak hibás voltát föltüntetni, ismételte állítását épen azon szavakkal, s azt hitte, hogy ez által minden ellenvetést elhárított. *) »Nem engedek, mondá gyakorta; atyám adott engedményeket és lefejezték.« Ha igaz volt volna is, hogy az engedés okozta I. Károly balsorsát, értelmes embernek tudnia kellett volna, hogy egyetlen esemény még kevesbbé bonyolult tudományokban sem elég általános szabályt képezni, mint a kormányzás tana; hogy a világ kezdete óta soha sem történt két politikai kísérlet merőben hasonló viszonyok közt; s hogy csak számtalan eset vizsgálata és egybevetése után meríthetni polgári jártasságot a történetekből. De ha azon egy példa, melyre a király hivatkozott, bizonyított valamit, csak azt bizonyította, hogy nem volt igaza. Ha Károly a »rövid parlamentnek«, a mely 1640 tavaszán egybegyűlt, csak felényi engedményt tesz vala, mint a mennyit, néhány hóval utóbb a hosszú parlamentnek adott, úgy élt és halt volna meg, mint hatalmas király. Ellenben semmi kétség, hogy ha a hosszú parlamenttől minden engedményt megtagad, s a hajópénz és csillagkamra védelmére fegyvert fog vala, Hydet és Falklandot az ellen soraiban, Hollis és Hampden oldala mellett, látta volna harczolni. De valóban nem is lett volna képes fegyvert fogni; mert hús »cavalier« sem gyülekezett volna zászlója alá. Csupán nagy engedményeinek köszönhetette azon számos nemesség segélyét, a kik oly soká és olyan hősileg harczoltak ügyéért. De hiában adta volna elő valaki ezeket Jakabnak.

Bizonyos vészes csalódás fészkelte magát lelkébe, a

*) Ez volt szokása leányának, Annának is; s Mariborough hercegnő mondá, hogy atyjától tanulta.

melytől nem szabadúlhatott, míg őt romlásba nem döntötte. Erősen hitte, hogy, bármit tegyen, az angol egyház hívei elveiket fogják követni. Tudta, hogy tizezer szószékről hirdették, s az oxfordi egyetem ünnepélyesen nyilvánította, hogy még a legromlottabb caesarokénál borzasztóbb zsarnokság sem jogosítja föl az alattvalókat, a királyi hatalomnak ellenállani; s elég higeszű volt innen következetni, hogy az összes tory nemesség és papság kizsákmányoltatni hagyja magát, s paczkázni enged magán, a nélkül, hogy kezét emelne rá. Különösnek tetszik, hogy valaki meghaladja az ötven évet a nélkül, hogy fölfedezte volna, hogy az emberek gyakran tesznek olyast, a mit rosznak tartanak: s Jakabnak csak saját szívébe kellett pillantania, hogy bőségesen meggyőződjk, miként a vallásos kötelesség erős érzelme sem tartóztatja vissza a gyarló emberi lényeket, hogy az isteni törvények ellenére és túlságos büntetések daczára is, szenvedélyeiket ne kövessék. Érzei kellett, hogy házasságtörő volt, bár bűnnek tartotta a házasságtörést: de sehogy sem képzelhette, hogy a ki a pártütést bűnös dolognak nyilvánította valaha, bármely esetben, pártütő lehessen. Az angol egyház az ő szemében csak szenvedő áldozat volt, a melyet, minden veszély nélkül gunyolhatott és kinozhatott tetszése szerint; s nem látta be tévedését, míg az egyetemek készek nem voltak pénzt veretni ezüst edényeikből, hogy ellenségeinek hadi költségeit fedezzék, s míg egy, hűségéről híres püspök, elvetván papi öltönyét, kardot nem rántott, s egy fölkelő ezred élére nem állott.

E gyászos dőreségében mesterségesen ösztönözte a királyt egy minister, a ki »exclusionista« volt, s még mindig protestánsnak mondotta magát, — Sunderland gróf. Ezen elvtelen országfi indokait és eljárását többnyire hibá-

san adták elő. Még életében vádolták a Jakabpártiak, hogy már Jakab trónralépte előtt forradalmat akart előidézni az Orániai herczeg érdekében, s e nézetből ajánlott folyvást támadást az ország polgári és egyházi alkotmánya ellen. Ezt az alaptalan dolgot tudatlan írók napjainkban is ismételték. De egy jól értesült történétíró sem volt hajlandó azt elfogadni, minden elfogultsága mellett is: mert semmi adat nincs rá; s bajos elhíttetni okos emberrel, hogy Sunderland kiszámítással esett volna bűnbe és gyalázatba, hogy olyan változást idézzon elő, a melyben igen világos volt, hogy nem nyerhet, ellenben tömérdek vagyont és befolyást kellett vesztenie. Nincsen is a legcsekélyebb ok is olyan különös föltevésre. Mert igen felötlő az igazság. Bármily tekervényes úton járt ez ember, kiindulási pontja igen egyszerű volt. Eljárását a kapzsiság és félelem egymást fölváltó befolyásának tulajdoníthatni oly kedélyre, mely mindkét szenvedély iránt egyképen fogékony s inkább éles eszű mint előrelátó volt. Mindig nagyobb hatalomra és több pénzre vágyott. Nagyobb hatalmat csupán Rochester rovására nyerhetett; s ezt csak úgy érhetette el, ha növelte a király ellenszenvét Rochester mérsékelt tanácsai ellen. Pénzt könnyen és busáson kaphatott a versaillesi udvartól; és Sunderland nagy készséggel adta el magát azon udvarnak. Nem voltak ledér, bőkezű szenvedélyei. Nem sokat gondolt a borral és szépnemmel: de féktelen és kielégíthetlen vágygyal törekedett gazdagságra. Játékszenvedélye, súlyos veszteségei daczára, nőttön nőtt. Tetemes vagyont öröklött. Sokáig viselt jövedelmező hivatalokat, s minden mesterségét megvetette, hogy még több hasznot vonjon azokból: de olyan szerencsétlen volt a játszó asztalnál, hogy javai naponként jobban halmozva lettek adós-

sággal. Azon reményben, hogy kirántják őt zavarából, elárulta Barillonnak az angol kabinet minden tervét Franciaország ellen, s egyszersmind értésére adta, hogy ily időkben egy államtitkár olyan szolgálatokat tehet, a melyeket, bölcsen tenné Lajos, ha jól megfizetne. A nagykövet írta urának, hogy hat ezer guinee a legkevesebb ajándok, a mit egy oly fontosságu miniszternek adhatni. Lajos 25,000 koronás tallérban állapodott meg, a mi körülbelül hatezer fontot tesz. Ugy egyeztek meg, hogy ennyit kapjon évenként Sunderland, s kölcsönben, minden befolyását megfeszíti, hogy a parlament egybegyűlését megakadályozza.

Ennélfogva a jézuita-szövetséghez csatlakozott, s olyan ügyesen használta annak befolyását, hogy Halifaxnak ő lett utóda »lord president«-i nagy méltóságában, a nélkül, hogy le kellett volna mondania sokkal hatályosb és nyereségesb miniszteri tisztéről. Érezte mindazáltal, hogy tulnyomó befolyásra nem remélhet jutni az udvarnál, míg az államegyház hívének tartják. Mindegy volt neki akár-mely vallás. Magánkörökben ugyanis vallástalan megvétéssel szolt a legszentebb dolgokról. Azért elhatározta magában, hogy a királyt térítési örömben és dicsőségben részeselteti. Mindazáltal szükséges volt némi óvakodás. Nincs a ki mit sem adna embertársai véleményére; s még Sunderland is félt a nyilvános hitehagyás gyalázatától, pedig ő nem igen szokott pirúlni. Ritka ügyességgel játszott a szerepét. A világ előtt protestánsnak szinlette magát. A királyi tanácsban buzgó hitkutatónak tünt föl, a ki igen közel állt ahhoz, hogy katolikus legyen, s a ki, addig is, míg teljes fölvilágosodást nyerne, kész mindent megtenni, a mi tőle függ, az ő hit követőiért. Jakab, a ki semmiben sem volt éleseszű s vallásos ügyekben merő vak volt, mind-

amellett, hogy sok alávalóságot látott s minden nemes udvaronc és Sunderland gazságát különösen ismerte, elhagyta magát bolondíttatni, hogy az isteni kegyelem ihlette meg az emberi szívek legcsalfábbikát és ridegebbikét. Több hónapig folyvást úgy nézték a ravasz ministert az udvarnál, mint nagyreményű hittanulót, a nélkül, hogy hitehagyottnak tünt volna föl a közönség előtt. *)

Csakhamar megértette a királylyal, mi czélszerű lenne római katolikusból álló titkos bizottságot állítani föl, vallásukra tartozó dolgok tárgyalása végett. E bizottság olykor Chiffinch lakában gyűlt egybe, olykor Sunderland hivatalában, a ki, bár névszerint még protestans volt, minden tanácskozásukban részt vőn, s csakhamar határozottan fölülkerült a többi tagokon. A jézsuita-szövetség minden pénteken az államtitkárnál ebédelt. Asztal fölött fesztelen társalgás folyt; a fejedelem gyöngéit sem kimélték, a kit a szövetségesek vezérelni hittek. Péter atyának bibornok főveget ígért Sunderland; Castelmáinak fényes követi állást Rómában; Dovernek jövedelmes törzstisztséget az őrhadnál; s Tyrconelnek nagy hivatalt Irföldön. E férfiak tehát, a kiket az érdek legerősb kötelékei fűztek egybe, föladatúl tűzték, megtörni a főtárnok hatalmát.

Hét protestans tag volt a tanácsban, a kik nem vettek részt a küzdelemben. Jeffreys épen súlyos benső bajban szenvedett, a melyet még növelt torkossága. Egy ebéd alkalmával, a melyet bizonyos gazdag »alderman« adott a

*) Bonrepault nem lehetett oly könnyen rászédni. »En son articulier il (Sunderland) n'en professe aucune (religion), et en parle fort librement. Ces sortes de discours seroient en exécration en France. Ici ils sont ordinaires parmi un certain nombre de gens du pais. Bonrepaux Seignelayhez 1687.

kormány főbb tagjainak, annyira leitták magukat a főtárnok és korlátnok, hogy bajosan lehetett megtartóztatni őket, hogy az ajtóféltre nem másztak, inni ő felsége egészségéért. A kegyes tárnokot, a tivornya botrányán kívül, más nem érte; de a korlátnok nagyon rosszul lett. Egy ideig azt hitték, komoly veszélyben forog élete. Jakabra igen kellemetlenül hatott a gondolat, hogy el kell vesztenie egy ministerét, a ki annyira neki való volt, s nem alap nélkül mondá, hogy egy ilyen ember veszteségét nem könnyű lesz pótolni. Jeffreys, midőn lábbadozott, mindkét tusázó félt segíteni ígérte, s várta, hogy melyikök lesz a győztes. Kétszínűségének maig is vannak fen némi érdekes adatai. Már mondtuk, hogy a két franczia ügynök, a kik ekkor Londonban voltak, megosztotta egymás közt az udvart. Bonrepaux folyvást Rochesterrel volt; Barillon Sunderlanddal tartott. Ugyanazon héten értesítette Lajost Bonrepaux, hogy a korlátnok egészen a főtárnok mellett van; és Barillon, hogy a korlátnok az államtitkár szövetségese.

Az ovatos és hallgatag Godolphin mindenkép semleges akart maradni. Vágyainál és nézeteinél fogva kétségtelenül Rochester felé hajlott; hivatalos állása azonban a királynéhoz kapcsolta őt; s természetes volt, hogy vele nem kívánt szakítani. Valóban van ok hinni, hogy regényesb vonzalommal viseltetett iránta, mint rendesen éltes államférfiak szívében találhatni; s némi körülmények, a melyekről épen szólanunk kell, egészen a jézsuita cselszövény karjaiba dobták őt.

A király, rideg mérséklete s komoly magatartása mellett is, szintűgy a női bájak varázsa alatt állott, mint élénkebb és szeretetreméltóbb testvérei. A szépséget, mi-ben oly kitűnők voltak Károly nőkegyenczei, Jakab nem

kivánta meg. Palmer Borbála, Gwynn Elenora és de Querouaille Luiz koruk legszebb asszonyai közé tartoztak. Jakab, fiatalabb korában, Hyde Anna jelentéktelen vonásaiért áldozta föl szabadságát, szállt le rangján alul, s vonta magára családja neheztelését. S az udvar nagy meglepetésére, nemszép nejétől egy még kevesbbé szép szerető, Churchill Arabella, csábította el. Második nejének, bár husz évvel ifjabb volt nála s nem épen kellemetlen arcza és alakja volt, gyakran vala oka panaszkodni állhatlansága miatt. Tilos viszonyai közt azonban a legerősb vonзалom füzte őt Sedley Katalinhoz.

E nő sir Sedley Károlynak a »restauratio« egyik legfényesebb és csapongóbb szellemének, volt leánya. Fék-telen irmodorát se kellem, se élénkség nem szelidítette; de fecsegése varázsát értelmes emberek is elismerték, a kik semmire sem becsülték jellemét. Különös kedvezésnek tartották, a színházban mellette ülni, s észrevételeit hallgatni az új darab fölött. Dryden azzal tisztelte meg, hogy fő szóvivőnek tette a drámai költészetről irt dialogjában. Mi Sedley erkölcsi magaviseletét illeti, még azon korszak is nagyon megbotránkozott abban. Egy alkalommal, vad tivornya után, egészen mez nélkül állott ki egy vendéglő erkélyére, a Covent Garden közelében, s olyan illetlen és istentelen szavakkal szölongatta meg az elmenőket, hogy tégladarabokkal hajigálták be, törvénybe idézték, jókora pénzbírságra büntették, s keményen megfeddették a King's Bench előtt. Leánya örökölte atyja tehetségét és szemtelenségét. Semmi kellemmel nem birt, két ragyogó szemén kívül, a melyeknek kifejezését a finomabb izlésűek igen erősnek és nőietlennek találták. Termetre sovány, kinézése csúf volt. Károly, bár szeretett vele társalogni, tréfát üzött

csúfságából, s mondá, hogy a papok vezeklési büntetésül ajánlhatnák őt testvérének. Maga is jól tudta, hogy nem volt szép, s nyilván tréfálgodott csúnya arczával. Azonban, különös következetlenséggel, szerette magát pompásan föl-piperézni s a színházban és sétatéren arcztapaszokkal, kifestve, brüsszeli csipkéekkel fodrozva, gyémántoktól ragyogva, egy tizennyolcz éves leány minden kecseit majmolva jelent meg.

Nem könnyű kifejezni, milyen természetű hatást gyakorolt Jakabra. Ez már nem volt fiatal. Vallásos ember volt; legalább kész volt olyan áldozatokat tenni vallásáért, a melyektől vallásosaknak mondott emberek is többnyire tartózkodtak. Különösnek látszik, hogy bármily vonzerő által olyan életpályára engedte magát vonatni, a melyet annyira bűnösnek tartott; s ez esetben senki sem tudta megfogni, miben áll a vonzerő. Katalin maga elbámult erős szenvedélyén. »Csak nem szépségem miatt, mondá; hiszen láthatja, hogy szép nem vagyok; nem is elmésségem miatt, mert nincs annyi esze e részben, hogy azt észre vegye.«

Midőn trónra lépett a király, a reászállott új felelősség érzete különösen fogékonynyá tette kedélyét vallásos benyomásokra. Némi jó elhatározásokat tőn és hirdetett, szigorúan megróttá a világ előtt kora istentelen és kicsapongó erkölceit, s négy szem közt fogadta a királynénak és gyóntatójának, hogy nem fogja többé látni Sedley Katalint. Irt szeretőjének, kérvén, távozzék el a Whitehallból, s hogy menjen azon saint James's-squarei lakba, a melyet részére saját költségén fényesen butoroztatott. Egyszersmind jókora évi díjt ígért magán erszényéből. Katalin, ügyes és bátor levén, s ismerve önhatalmát, vonakodott

távozni. Nehány hó mulva megint susogták, hogy ismét használják Chiffinch szolgálatát, s hogy az érintett nő gyakran jár ki s be azon titkos ajtón, a melyen át Huddleston atya az ostyát hozta Károly halálos ágyához. A király protestans ministerei, mint látszik, azt hitték, hogy uruknak e nő iránti kábasága megóvja ama sokkal veszélyesb dőreségtől, a mely vallásuk ellen támadásra ingerli őt. Mindazon tehetséggel birt e nő, mely őt képessé tette játszani Jakab érzelmeivel, elhárítani aggodalmait, napfény-világosan tüntetni föl előtte bajokat és veszélyeket, a melyekbe hanyathomlok rohan. Rochester, az államegyház főfő védője, mindenkép igyekezett növelni e nő befolyását. Ormond is elősegítette a tervet, a kit rendesen az angol »cavalier«-ek minden fényes és magasztos tulajdonai képviselőjének tartottak. Sőt Rochester asszony sem átalott közremunkálni, és pedig a legroszabb útonmódon. Az ő föladata volt egy merőben ártatlan fiatal hölgyre fordítani a sértett nő féltékenységét. Az egész udvar tanúja volt, minő hidegséggel és durván bánt a királyné a szegény leánynyal, kire gyanúja esett: de senki sem tudta ő fölsége rossz szeszélye okát. Egy ideig jól és titokban ment a csel-szövény. Katalin nyíltan elmondta a királynak, a mikre a titkos tanács protestáns lordjai csak ovatos kifejezésekkel mertek célzani. Koronája forog koczkán, ugymonda: a vén bohó Arundel és a hetvenkedő Tyrconnel vészbe döntik. Talán csókjai megteszik vala, a mi a parlament, az Osztrákház és a szentszék összes intéseinek nem sikerült, ha egy különös baleset meg nem változtatja a dolgok állását. Jakab, gyöngédségi szeszélyből, elhatározta Dorchester grófnővé tenni önhatalmilag szeretőjét. Katalin egészen belátta e lépés veszélyes voltát, s visszautasította az irigy-

lendő kitüntetést. Kedvese nem tágitott s ráerőtette a ki-nevezési okiratot. A nő végre egy föltét alatt elfogadta, mi mutatja, mennyire bizott önhatalmában s Jakab gyöngeségében. Ünnepelesen megígértette vele, nem hogy sohasem hagyja el, hanem, hogy ha azt teszi, személyesen adja tud-tára e határozatát s egy búcsútalálkozást ad neki.

Mihelyt híre ment fölemeltetésének, forrongásba jött az egész udvar. A hő olasz vér fölforrt a királyné ereiben. Ifjusága és kecasei, magas állása és szeplőtlen tisztasága érzetében, fájdalom és boszúság nélkül nem nézhette, hogy ily vetélytársnő miatt van elhagyatva, őmiatta szenved. Rochester, talán megemlékeztén, mi könnyen megszokta rövid küzdés után, Braganzai Katalin, udvariasan banni Károly kéjhölgyeivel, azt várta, hogy Modenai Mária szint-ugy megadja magát, egy kis sopánkodás és duzzogás után. Csalatkozott. Nem is igyekezett e nő a világ szemei elől titkolni erős fölindulását. Napról napra láthatták az udva-ronczok, a kik ebéd alatt jelen voltak, hogy a tálakat el-hordták az asztalról, a nélkül, hogy hozzá nyúlt volna azokhoz. Az összes ministerek és küludvari követségek előtt szabad folyást engedett könnyeinek. A legnagyobb indula-tossággal beszélt a királylyal. »Bocsásson el ön engem, ki-álta. Grófnővé tette ön szeretőjét; tegye királynévá. Tegye fejére koronámat. Csak engem bocsásson valamely zár-dába, hol többé soha se lássam önt.« Aztán összeszedvén magát, kérdezte miként egyeztetheti meg magaviseletét vallásos elveivel. »Ön, monda, kész lelkéért országát kocz-kára tenni; s eljátsza lelkét e teremtményért.« Petre atya térdre hajolva támogatta ez észrevételeket. Kötelessége volt azt tenni; s kötelessége épen egyező volt érdekével. A király bűnbánóskodott egyideig. A megbánás óráiban

szigorú vezeklést állott ki. Mária halálaiglan megőrizte, s holta után a chailloti zárdának hagyta a korbácsot, a melylyel a vele tett méltatlanságokért súlyos boszút állt saját vállain. Csupán Katalin távolléte vethetett véget e küzdelemnek a nemtelen szerelem és a nemtelen vakbuzgalom között. Jakab írásban kérte, parancsolta, hogy utazzék el. Megvallotta, hogy megígérte neki, hogy személyesen fog elbucsúzni. »De jól tudom, tevé hozzá, minő hatalmasan önnök fölöttem. Nincs elég lelki erőm föltételemben megmaradni, ha önt látom.« Egy gyorshajót ajánlott a nőnek, a melyen egész illendőséggel és kényelemben Flandriába mehet, fenyegette, hogy erővel elszállíttatja, ha szép szerint nem megy. A nő most betegnek színlelte magát, így akarván megindítani. Majd a vértanút játszotta, szemtelenül állítván, hogy a protestans vallásért szenved. Majd megint Hampden János beszédmódját vette föl. Hadd vitesse el őt a király. A törvényre hivatkozott ellene. Mig a »Magna Charta« és a »Habeas corpus« országos törvény marad, ott fog élni, a hol tetszik. »És Flandriába, kiálta föl; soha! Egyet tanultam Mazarin herczegnő barátném-tól; hogy csak olyan országtól ovakodjam, a hol zárdák vannak.« Végre Irföldet választotta számkivetése helyéül, alkalmasint, mivel védura, Rochester testvére, volt ott alkirály. Sok halogatás után elutazott, a királynénak hagyván a diadalt.

Nem volna egész a cselszövény története, ha meg nem említnök még, hogy maiglan fönmaradt bizonyos valóságos elmélkedés, a melyet a főtárnok, saját kezével, épen az nap irt, a melyen Bonrepaux Versaillesba küldötte a tudósítást, hogy a tárnok egy ágyasnő által akarja urát kormányozni. Ken és Leighon egy művéből sem szól hőbb

és ihlettebb ájtatosság, mint ezen ömledezésből. Képmutatást nem tehetni föl: mert a művet nyilván csak magának írta az író, s akkor adták ki, midőn már egy százada múlt, hogy a sirban nyugodott. A történet annyszor különösebb a költeménynél; s annyira igaz, hogy a természetnek szeszélyei vannak, a melyeket a művész nem utánozhat. Alig mert volna drámaíró szinpadra hozni egy komoly fejedelmet, hanyatló korában, a ki kész föláldozni koronáját vallása érdekeinek, fáradatlan a térítésben, s még is mellőzi és boszantja ifjú szép nejét egy vétkes nő miatt, a ki se ifjú, se szép nem volt. Alkalmasint még kevesbbé mert volna egy drámaíró olyan államférfiút állítani elő, a ki alávaló s gyalázatos kerítői szerepet játszik, s becstelen tisztében nejét is segédül veszi, s a mellett üres perceiben szobájába visszavonúlva, bánatos könnyek és ájtatos fohászok közt emeli lelkét titkon istenéhez.

A főtárnok hamar átlátta, hogy botrányos eszközökkel törekedvén jó célra, nem csak bünt, de valódi esztelenséget követett el. A királyné már ellensége volt. Színtlett udvariassággal hallgatta, midőn a két Hyde mentegetőzött, a hogy lehetett, újabb magokviselete miatt; s úgy mutatta, mintha érdekekben használná befolyását: de aszszonynál többnek vagy kevesebbnek kell vala lennie, ha valóban elfeledte volna az összeesküvést, a melyet méltósága és házi boldogsága ellen szőtt férje első nejének családja. A jézsuiták erőteljes előterjesztést tőnek a királynak a veszély felől, a melyből oly nyomorúltan menekült. Hirneve, mondának, nyugalma, lelke forgott veszélyben első ministere mesterkedései miatt. A pápai követ, a ki örömet csökkentette volna az erőszakos párt befolyását, örömet munkált volna közre a titkos tanács mérsékeltebb

tagjaival, ez alkalommal a becsület és illendőség miatt nem válhatott külön Péter atyától. Jakab maga is, midőn a tenger választotta el azon kecsektől, a melyek oly igen elbűvölték őt, csak boszúsággal és megvetéssel nézhetett azokra, a kik vétkei által akartak fölötte uralkodni. A törtéeteknek szükségkép emelniök kellett előtte saját egyházát, s lealacsonyítaniok az angol egyházat. A jézsuiták, a kiket rendesen úgy állítottak elé, mint a legveszélyesb lelki vezéreket, mint bölcseskedőket (sophists), a kik az evangeliumi erkölcsstan egész rendszerét kikutatták, s képmutatókat, a kik főleg a nagyok bűnei iránt tanusított engedékenységeknek köszönhetik befolyásukat, — e jézsuiták őt szintoly éles és merész dorgálásokkal térítették meg a bűnös életről, mint a minőket Dávid hallott Náthántól és Herodes a Keresztelőtől. Más részről buzgó protestansok, a kiknek kedvencz szójárásuk volt a pápista »casuistica« laz erkölcsisége, s a gonoszság, a mely rossz tettek által törekszik jó czélra, — saját egyházuk javát oly úton igyekeztek előmozdítani, a melyet minden keresztyénnek ugyancsak bűnösnek kell tartani. A rossz tanácsosok cselszövénye tehát teljesen győzött. A király hidegen viselte magát Rochester ellenében. Az udvaroncok és küludvari követek hamar észrevették, hogy a főkincstárnok már csak névszerint minister. Folyvást előállt ugyan naponként tanácsával, de boszúságára úgy tapasztalta, hogy naponként elvetették azt. Mind a mellett nem vehette rá magát, hogy lemondjon látszólagos hatalmáról, s azon javadalmakról, a melyeket közvetve és közvetlen vont magas állásából. Mindenkép igyekezett ennélfogva elpalástolni boszantásait a közönség szemei elől. De erős szenvedélyei és túlságos szokásai miatt nem volt alkalmas képmutatót játszani. Ha a

tanácsteremből kijött, sötét pillanatai mutatták, mily kellemetlenül érintették, a mik oda benn történtek; s poharazás közben szavakat ejtett, a melyek elárulták nyugtalanságát.

Valóban volt is oka nyugtalanságra. Egy megfontolatlan és népszerűtlen lépés gyorsan követte a másikat. Gondolni sem lehetett arra, hogy a hármasszövetség rendszerére visszatérjenek. A király azon szárazföldi hatalmaknak, a melyekkel az imént szövetkezni akart, nyíltan bevallotta, hogy nézetei merőben megváltoztak, s hogy Anglia miként nagyatyja, atyja és testvére alatt volt, megint nem jó számba Európában. »Nem vagyok olyan helyzetben, mondá a spanyol követnek, hogy azokkal törődhessem, a mik künn történnek. Elhatároztam, szabad folyásukra hagyni a külügyeket, hogy megállapítsam honn hatalmammat s valamit tegyek vallásomért.« Nehány nappal utóbb hasonló szándokát nyilvánította az Egyesült-államoknak. Ez időtől fogva gyalázatos uralkodása végeig soha sem törekedett komolyan menekülni hűbéres helyzetéből, habár soha sem hallhatta dühös felindulás nélkül, ha őt »vazall«-nak nevezték.

Az a két esemény, a melyből a közönség láthatta, hogy Sunderland és pártja a győztes fél, a parlament elhalasztása volt februártól májusig és Castelmaine elutazása Rómába a legfőbb követi ranggal.

Eddig az angol kormány ügyeit mind Caryl János végezte a pápai udvarnál. Caryl gazdag és előkelő embernek ismerte a világ, a ki két sikerült színművet irt, egy rimes szomorujátékot, a melyet Betterton előadása és szavalása népszerűvé tőn, és egy vigjátékot, a melynek egész értéke csak a Moliéretől kölcsönzött jelenetekben állott.

Rég elfeledték e darabokat; de a mit Caryl magáért nem tehetett, egy sokkal hatalmasb szellem tette meg érte. A »the Rape of the Lock«-nak *) fél sora halhatlanította nevét.

Caryl, minden egyéb tiszteletre méltó római katolikus példájára, ellensége volt az erőszakos rendszabályoknak s értelmesen és jó tapintattal járt el nem könnyű római küldetésében. Jól végezte a rábízott dolgokat; de nem vőn fel hivatalos alakot, s gondosan került minden kitüntetést. Minélfogva követsége a kormánynak alig került költségbe, s nem igen ébresztett zajt. Őt most, a legoktalanabbúl, költséges és fényes követséggel váltották föl, a mi a legnagyobb mértékben sértette az angol népet, s a mit egyáltalában nem nagy örömmel fogadott a római szent székhely. Castelmainernek meg volt hagyva, hogy bibornoki főveget kérjen szövetségese, Péter részére.

Ez időtájban kezdte a király, kétségtelen módon, kimutatni, milyen érzelmekkel viseltetik valóban a száműzött hugenották iránt. Midőn még szépszerint engedelmessé hitte tehetni a parlamentet, s egy európai szövetség élére vélt állhatni Franciaország ellen, kárhoztatni szinlette a nantesi rendelmény visszavételét, s szánalmat mutatott azon szerencsétlenek iránt, a kiket az üldözés kihajtott hazájokból. Kihirdettette, hogy az ő jóváhagyása mellett, az ország minden egyházában adakozást gyűjtsenek részökre. Kiáltványt bocsátott közre e tárgyban, a melynek kifejezései kevesbbé érzékeny és hiú uralkodó büszkeségét is sérthették volna, mint Lajos volt. Most azonban minden megváltozott. Megint a doveri kötés elvei lettek uralkodók

*) Pope műve.

Anglia külpolitikájában. Hosszas mentő iratokat készítettek tehát az udvariatlanságot illetőleg, a mint az angol kormány Franciaország ellenében magát viselte, midőn kedvezést mutatott a száműzött francziák iránt. Visszavonták a kiáltványt, a mely Lajosnak nem tetszett. A hugonotta papokat megintették, hogy nyilvános beszédekben tisztelettel szóljanak elnyomójokról. Jakab folyvást szánalom hangján szólt az üldözöttekről, de nyilvánította, hogy a legrosszabb czélzatokat sejtí bennök, s megvallotta, hogy hibázott, mikor őket elfogadta. A legjelesb menekültek közül egyik, Claude János, egy kis könyvet adott ki a szárazon, a melyben igen élénken írta le társai szenvedéseit. Barillon kívánta, hogy e könyvet bélyegezzék meg. Jakab beleegyezett, s az egész tanács színe előtt nyilvánította akaratát, hogy Claude gúnyiratát a királyi börze előtt hóhér által égettessék meg. Még Jeffreys is elrémült, s bátorzkodott megjegyezni, hogy ez egészen példátlan eljárás, hogy a könyvet idegen nyelven írták, külföldön nyomtatták, hogy az merőben olyan eseményekre vonatkozik, a melyek idegen országban történtek, s hogy az angol kormány soha sem vőn tudomást ily művekről. Jakab nem akarta engedni, hogy vitatkozzanak a kérdés fölött. »Már megmondám, szóla, határozatomat. Divattá lett tiszteletlenül szólni a királyokról; azoknak tehát segíniök kell egymást. Egyik királynak mindig a másik részén kellene állania: s nekem különös okaim vannak e részben tekintettel lenni a franczia király iránt.« Elhallgattak a tanácsban. A rendelet tüstént kiadatott; s Claude röpiratát, sok ismert hűségű királpárti zajgása mellett, lángoknak adták martalékul.

Az ígért segélygyűjtést, különböző ürügyek alatt,

soká halogatták. A király örömet megszegte volna szavát; de oly ünnepélyesen kötötte azt le, hogy gyalázat nélkül nem vonhatta vissza. Egyébaránt semmit sem mulasztottak el, a mi hűthette az adakozók buzgalmát. Azt várták, hogy a népet, mint ilyen alkalmakkor szokás volt, a szószékről hívják föl adakozásra. De Jakab föltette magában, nem tűrni a szónoklatokat vallása és szövetségese ellen. A canterburyi érseknek tehát meg volt hagyva, hogy csak a levelet olvastassa föl a papsággal s ne engedje, hogy a franczia protestánsok inségéről beszéljenek. Mindazáltal oly bőven folytak az adakozások, hogy, mindent levonva, negyvenezer fontnyi öszletet küldtek Londonba. Korunkban talán egy jótékony aláírás sem hozott be annyit, a nemzet tehetségeihez aránylag.

A királyt keservesen bántotta az adakozás e nagy eredménye, mit az ő fölhívására tettek. Mondák, hogy tudja, mit jelent mind e bőkezűség. Whig dacz ellene és vallása ellen. Már elhatározta, hogy a pénzt ne azok kapják, a kiknek az adakozók szánták. Nehány hét óta szoros értekezésben állt e tárgyra nézve a franczia követséggel, s a franczia udvar jóváhagyásával, oly utat választott, a melyet bajos megegyeztetni azon türelmi elvekkkel, a melyeket utóbb szinlett. A menekültek buzgón ragaszkodtak a kálvinista egyházkormányhoz és istentisztelethez. Jakab tehát rendelést tön, hogy egy se kapjon közölök egy darab kenyeret, vagy egy kosár köszenet is, a ki nem az angol szertartás szerint vesz úrvacsorát. Feltűnő, hogy ily barátságtalan rendelményt olyan fejedelem tön, a ki a lelkismeret jogainak sérelmét szinlette látni a »Test act«-ban: mert bármi igazságtalan dolog a hitvallás után állapítani meg a polgári és katonai hivatalképességet, kétségkívül

még kevesbbé igazolható, a hitvallás után állapítani meg, hogy a szerencsétlenek inségökben irgalom tárgyai legyenek-e. Jakabnak még azon ürügye sem volt, a melylyel a legtöbb más üldöző szépíteni szokta bűnét: mert nem saját vallása volt, a melyet a menekültekre, éhhalál büntetése alatt, rájuk akart kényszeríteni. Minélfogva eljárása irányokban sokkal kevesbbé menthető, mint a Lajosé: mert Lajos azért nyomta őket, mivel a kárhozatos eretnekségből az igaz egyház kebelébe hitte téríthetni: Jakab csupán azért nyomta, hogy egyik kárhozatos eretnekséget a másikkal legyenek kénytelenek fölcserélni.

Több biztost — köztök a korlátnokkal — rendeltek a közalamizsna kiosztására. Midőn először egybegyültek, Jeffreys nyilvánította a király akarátát. A menekvők, monda, általában ellenei az egyeduralom- és püspöki egyháznak. Ha segélyt kívánnak, az angol egyház tagjaivá kell lenniök, s papjaik kezéből fogadniok el a szentséget. Sokan a száműzöttek közül, kik hálával eltelve és segély reményében jöttek, megértvén sorsukat, tört szívvvel távoztak.

Május közelgett; s e hó volt kitűzve a házak egybegyülésére: de megint elhalasztották novemberre. Nem csuda, ha a király nem óhajtotta egybegyülésöket: mert olyan politikára szánta magát, a melyről jól tudta, hogy a legnagyobb mértékben gyűlöletes a parlament előtt. Két kiváltságot öröklött elődeitől, a melyeknek határa soha sem volt pontosan kiszabva, s a melyek, korlátlanul gyakorolva, magokban képesek voltak volna az összes állam- és egyházszerkezetet fölforgatni. A fölmentési jogot és az egyházi felsőséget értjük. A fölmentési jognál fogva elhatározta a király a római katolikusokat nemcsak polgári és katonai,

hanem egyházi hivatalokra is bocsátani. Egyházi felsősége által az angol egyház papságát eszközeivé remélte tehetni saját vallásuk romlására.

Ezen terv lassanként fejtetett ki. Nem tartották biztosnak, azzal kezdeni, hogy egyszerre fölmentsék az összes római katolikusokat minden büntetőtörvény és a »Test act« alól. Mert mi sem lehetett világosabb, mint e fölmentés törvénytelenége. A »cabal« 1672-ben általános türelmi nyilatkozatot bocsátott ki. Az alsóház, mihelyt egybegyűlt, tiltakozott az ellen. II. Károly, saját jelenlétében, töröltette ki, s szóval és írásban egyaránt biztosította a házakat, hogy e lépést, mely annyi panaszra adott okot, soha sem fogják előzményül használni. Bajos lett volna a törvényszékeken általában hirneves ügyészt találni azon jog védelmére, a melyről a fölség, királyi székén ülve, az összes parlament színe előtt csak nem rég ünnepélyesen lemondott. De nem állott oly tisztán, hogy a király, különös indokoknál fogva kivételeket ne tehessen egyes megnevezett személyek részére. Jakabnak tehát főtörekvése volt, elismerést nyerni ki a polgári törvényszékektől, hogy legalább ily terjedelemben bír fölmentési hatalommal.

De, bár kívánatai mérsékeltek voltak azokhoz képest, a melyeket néhány hónappal utóbb tőn, csakhamar úgy találta, hogy egy értelemmel ellene van az összes Westminsterhall. Négy bíró értésére adta, hogy ez alkalommal nem lehetnek szolgálatára; s a mi feltűnő, mindnégyen buzgó toryk, s köztök olyan emberek, a kik Jeffreysnek kísérei voltak véres körutában, s Cornish és Gaunt Erzsébet halálára szavaztak. Jones, a »Common pleas« főbírája, ki a legkegyetlenebb és szolgáltaibb zaklató eljárásoktól sem rettent soha vissza, most a királyi tanácsban oly hangon

szólott, a mely korunk legtisztább jellemű tisztviselőinek szájába oda illenék. Megmondták neki világosan, hogy véleményével föl- vagy helyét el kell hagynia. »Állásommal, felelé, keveset gondolok. Öreg vagyok, s a korona szolgálatában vénültem meg; de nagyon fáj, hogy fölséged képesnek tart olyan ítélet mondására, minőt csak tudatlan vagy becestelen ember mondhat.« »Föltevém magamban, monda a király, hogy olyan tizenkét birám legyen, a kik mindnyájan velem tartanak e tárgyban.« »Fölség, válaszoló Jones, találhat ugyan tizenkét bírót, a ki vele tart, de bajosan tizenkét jogászt.« Azonnal elbocsátották, Montagne tárnokszéki (Exchequer) főbíróval s két ifjabb bírótársával, Neville és Charltonnal. Egy új bíró Milton Kristóf, a nagy költő ifjabb testvére lett. Nem igen tudhatni róla egyebet, mint, hogy a polgárháború alatt királypárti volt, s hogy most, vén korában a pápistaságra hajlott. Nincs rá adat, hogy ünnepélyesen áttért volna a római egyház kebelébe: de annyi bizonyos, hogy lelki aggodalmai voltak az angol egyházzal érintkezés körül, minélfogva nagyon érdekében állt támogatni a fölmentési jogot.

A király szintoly ellenszegülést talált titkos tanácsában, mint birái közt. Finch Hencage, államügyvéd (Solicitor General) volt az első, a ki megtudta, hogy tőle várják a fölmentési jog védelmét. Határozottan megtagadta, s másnap kitették hivatalából. Sawyer, államügyésznek (Attorney General) parancsolták, hogy fölhatalmazó iratokat adjon ki, miknél fogva római katolikusok az angol egyházhoz tartozó javadalmakat birhassanak. Sawyernek nagy része volt azon kor legkegyetlenebb és igaztalanabb üldözéseiben; s a whigek utálták őt, mint a kit Russel és Sidney vére mocskol: de ez alkalommal nem látszott be-

csületesség és határozottság hijával lenni. »Fölség, monda, nem csak egy törvény alól fölmentés ez; megsemmisítése összes alaptörvényeinknek Erzsébet trónraléptétől napjainkig. Ezt nem szabad tennem; s esedezem Fölséged előtt, fontolja meg, vajon az egyház jogainak e megtámadása megegyezik-e utóbb tett kegyelmes ígéreteivel.« Sawyert azonnal elbocsátják, mint Finch-el tőnek, ha a kormány talált volna, a kit helyébe tegyen: de az nem volt könnyű dolog. A korona jogainak védelme miatt a koronaügyészek közül legalább egynek értelmes, ügyes és tapasztalt embernek kellett lenni; s ily ember nem vállalkozott a fölmentési jog védelmére. Nehány hónapig tehát meghagyták az államügyészt hivatalában. Powis Tamás neveztetett ki államügyvéddé, egy jelentéktelen ember, a ki, szolgáltságán kívül, semmi képességgel nem birt magasabb hivatalra.

Az előleges intézkedések most már meg voltak téve. Volt főállamügyvéd, hogy a fölmentési jogot vitassa, s tizenkét bíró, hogy kedvező ítéletet mondjon. Azért mihamar szóba hozták a dolgot. Sir Hales Edvard, bizonyos kenti úri ember, pápistaságra tért, mikor még némi névvel bíró embernek nem volt biztos magát pápistának vallani. Titokban tartotta a dolgot, s kérdőre vonatván, oly ünnepestésséggel állította, hogy protestans, a mely nagyon csökentette elveinek hitelét. Midőn Jakab trónra lépett, nem volt többé szükség álarczra. Edvard ur nyilván áttért, s egy gyalog ezred vezényletével jutalmazták. Három hónapnál tovább viselte e tisztséget a nélkül, hogy szentséggel élt volna. Azért ötszáz fontnyi pénzbüntetésbe esett, mely a föladót illette. Egy szolgát használtak föl rá, hogy indítson keresetet az összegért a »King's Bench« előtt. Edvard

nem tagadta az ellene bepörlött tényeket, de kinevezési oklevelére hivatkozott; mi őt, a »Test act« ellenére, fölhatalmazta tisztségét viselni. A panaszos megengedte, hogy sir Edvard állítása tényleg áll, de tagadta, hogy az kielégítő mentség volna. E szerint egyszerű jogkérdés merült föl, a melyet a törvényszéknek el kellett döntenie. Egy ügyvéd, a kit a kormány eszközének ismertek, lépett föl az álvádló mellett s némi gyöngye ellenvetéseket tőn a védbeszédre. Az új közvádló válaszolt. A koronaügyész nem vett részt a tárgyalásban. Lord főbíró, sir Herbert Edvard mondotta ki az ítéletet. Kijelentette, hogy mind a tizenkét bírónak ítélete alá bocsátotta a kérdést, és hogy tizenegyen véleménye szerint, a király különös esetekben, nagy fontosságu okokból, törvényesen fölmenthet a büntetőtörvények alól. Street-et, ki egyedül volt más véleményben, nem mozdították el. Olyan rossz erkölcsű ember volt ez, hogy még rokonai is visszavonultak tőle, s az Orániai herczegnek a forradalom alatt tanácsolták, hogy ne legyen rá tekintettel. Street jelleméből ítélve, nem lehet hinni, hogy lelkiismeretesb lett volna társainál. Jakab jelleménél fogva nem hihetni, hogy az »Exchequer« ellenszegülő báróját hivatalában meghagyta volna. Semmi kétség, hogy az egyetnemértő bíró s a vádló és vádlóügyvéd összejátszottak. Fontos dolog volt, hogy oly nagy többség szavazzon a fölmentési jog mellett; de annak is volt fontossága, hogy az e célra gondosan előkészített törvényszék függetlennek lássék. Ezért engedték vagy inkább parancsolták meg egyik bírónak, a ki legkisebb tiszteletben állott, hogy a fölségi jog ellen szavazzon.

A törvényszék által ekkép elismert jogot nem hagyták nyugodni. A King's Bench döntvénye hozatalát követő

hónapban négy római katolikus lordot eskettek föl a titkos tanácsba. Ketten közülök, Powis és Bellasyse, a mérsékelt párthoz tartoztak, s alkalmasint vonakodás után és rossz előérzettel foglalták el helyeiket. A más kettőnek, Arundellnek és Dovernek, nem voltak ilyes bal sejtelmek.

A fölmentési jogot egyszersmind arra használták, hogy római katolikusokat juttattak magas egyházi állomásokba. Az új államügyvéd készséggel osztotta a fölhatalmazásokat, mit Sawyer vonakodott tenni. Egy ilyen fölhatalmazás bizonyos Sclater Edvard nevű nyomorúlt részére volt kiadva, kinek két egyházi javadalma volt, s elhatározta minden áron és minden viszonyok közt megtartani azokat. 1686 virágvasárnapján az angol egyház szertartásai szerint részesítette hiveit a szentségben. Husvét vasárnapján, csak egy héttel utóbb, már misét mondott. A királyi engedmény fölhatalmazta őt javadalmai megtartására. Az egyházpártfogók előterjesztésére, a kiktől lelkeszi hivatalát nyerte, szemtelen elbizottsággal felelt, s míg még a római katolikusoknak jól állottak dolgai, egy sületlen értekezést adott ki hitehagyása védelmére. De, néhány hónappal a forradalom után, számos gyülekezet jelenlétében fogadta őt megint kebelébe az egyház, a melyet elhagyott. Könnyes szemekkel olvasta »recantatio«-ját, s keserű kifakadásokat tőn a pápista papok ellen, a kiknek mesterkélései csábították őt el.

Szintoly gyalázatosan viselte magát bizonyos Walker Abdiás. Éltes papja volt ez az angol egyháznak, s az oxfordi egyetemen tudósnak ismerték. Az utóbbi uralkodás alatt gyanú alatt állt, hogy pápistaságra hajlik, de külsőleg az államegyház hívének mutatkozott, s végre az

»University college« igazgatójává választották. Jakab trónralépte után csakhamar elhatározta Walker elvetni az álarczot, a melyet addig viselt. Kimaradt az angol egyház istentiszteletéről, s néhány általa elcsábított társával naponként misét hallgatott saját lakásán. Az új államüggyvéd mindjárt eleinte egy okiratot adott ki, mely fölhatalmazta Walkert és a kiket ő megtérített, hogy hitszakadásuk mellett is, megtarthassák javadalmaikat. Azonnal mesterembereket hoztak, hogy két egymásbanyuló lakból imatermet csináljanak. Néhány hét mulva a kat. szertartásokat egész nyilvánossággal végezték az »University college«-ben. Egy jézsuitát szállítottak be káplánnak. Sajtót állítottak föl, királyi engedély mellett, római katolikus értekezéseket nyomtatni. Harmadfél évig ostromolta Walker a protestantismust a hitehagyott egész dühével: de midőn fordult a koczka, megmutatta, hogy nincs bátorsága vértanú lenni. Az alsóház sorompói előtt feleletre vonták magaviseletéért, s olyan alávaló volt, hogy azt állította, soha sem hagyta el vallását, hogy szívéből soha sem helyeselte a római egyház tanait, s hogy soha sem kísértett meg valakit azon egyház kebelébe téríteni. Aligha érdemes volt megszegni a törvény és adott szó legszebb kötelezettségeit, hogy ily megtérteket szerezzenek.

Rövid időn megint tovább ment a király. Sclater és Walker csak arra nyertek engedélyt, hogy, miután pápistákká lettek is, megtarthassák javadalmukat, a melyet még protestans korukban kaptak. A fenálló egyházban ez egyház eskütt ellenének adni magas tisztet, sokkal merészebb megsértése volt a törvényeknek és királyi szónak. De Jakab semmit sem tartott igen merésznek. A »Christ-church« dékánása megürült. Ez állomás, mind méltóság,

mind jövedelem tekintetében, az oxfordi egyetem legmagasb tisztségei közé tartozott. A dékán sokkal számosabb előkelő származású és nagyobbreményű ifjúság kormányával volt megbizva, mint bármely más főiskolában. Egerszermind székesegyház főnöke volt. Mindkét mivoltában szükségkép az angol egyház tagjának kellett lennie. Mind a mellett Massey János, kiről tudva volt, hogy a római egyház tagja s kinek minden érdeme abban állott, hogy a római egyházhoz tartozik, alkalmaztatott a fölmentési jog erejénél fogva; s a Krisztusegyház falain belül csakhamar egy oltárt lepleztek föl, a melynél naponként misét tartottak. A király mondá a pápai követnek, hogy Cambridgeben is mihamar annak kell történnie, a mi Oxfordban történt.

Ez azonban csak kis baj volt ahhoz képest, a mitől a protestansok méltán félhettek. Igen is valószínűnek látszott, hogy az angol egyház összes kormányzata rövid időn halálos ellenei kezére kerül. Három nagy püspökség ürrült meg nem rég, a yorki, chesteri és oxfordi. Az oxfordi püspökséget Parker Samuelnek adták, egy élösdinek, a ki, ha ugyan vallása volt, a római egyházhoz tartozott, s csak azért mondotta magát protestánsnak, mert egy nővel volt megverve. »Bevallott katholikust ohajtottam volna alkalmazni, mondá a király Addához: de az idő még nem jött el. Parker jó indulattal van irántunk; közénk tartozik érzelemben; lassanként meg fogja téríteni papságát.« A chesteri püspökség, mely Pearson János halálával (egyaránt nagy név a hit- és nyelvtanban) megürült, Parkernél még aljasabb tényérnyalóra, Cartwright Tamásra ruháztatott. A yorki érsekség üresen maradt néhány évig. Mint-hogy helyes okot nem lehetett találni, miért maradt olyan

fontos hely betöltetlen, azon gyanu támadt, hogy a kinevezést csak addig halasztják, míg a király bevallott pápista fejére meri tenni a püspöksüveget. Valóban igen hihető, hogy csupán a pápa józan értelme és jó érzése mentette meg az egyházat e gyalázattól. Róma különös engedélye nélkül jézsuita nem lehetett püspök; s Inczét nem lehetett rávenni, hogy ilyen engedélyt adjon Péter atya részére.

Jakab nem is csinált titkot belőle, hogy minden hatalmát erélyesen és rendszeresen az államegyház megrontására törekszik fordítani, a melylyel, mint annak feje, bir. Nyíltan mondá, hogy a gondviselés bölcs rendelkezésénél fogva a »fensőségi törvény« (the Act of supremacy) lehet az eszköz, a mely megorvosolja az általa okozott csapást. Henrik és Erzsébet olyan uralmat bitoroltak, a mely jogosan a szentszéket illeti. E hatalom örökösödési úton igazhitű fejedelemeire szállott, a ki azt megőrzi a szentszék számára. A törvény őt hatalmazta föl az egyházi visszaélések megszüntetésére; s az első egyházi visszaélés, a melynek elejét veszi, azon szabadság lesz, a melyet az angol egyház saját vallása védelmére s a római tanok megtámadására veszen magának.

Azonban egy nagy akadályra talált. A reászállt egyházi felsőség távolról sem volt oly nagy és iszonyú hatalom, mint a melylyel Erzsébet, I. Jakab és I. Károly birt. A törvény, mely majdnem korlátlan ellenőrzési jogot adott a koronának az egyház fölött, bár forma szerint soha sem volt eltörölve, valóban sokat veszített erejéből. A törvény maga fenállt; de nem valamely félelmes szentesítés vagy erélyes eljárási rendszer kíséretében, s azért alig volt több holt betűnél.

A törvény, mely visszaadta Erzsébetnek azt az egyházi hatalmat, a melyet atyja vőn magának s a melyről nővére lemondott, — egy záradékot foglalt magában, mely fölhatalmazta a fejedelmet, hogy az egyházi kihágások nyomozása, javítása és büntetése végett törvényszéket alakítson. E záradék erejénél fogva lőn a »főbizottság« (Court of High Commission) fölállítva. Ez ítélőszék, több éven át, félelme volt a nemconformistáknak s Laud kegyetlen kormányja alatt félelem és gyűlölség tárgya azokra nézve is, a kik leginkább szerették az államegyházat. Midőn a hosszú parliament egybegyűlt, a »főbizottságot« rendesen a legsérelmesebb dolognak tekintették a nemzet minden sérelmei közt. Minélfogva rögtön törvényt hoztak, mely nemcsak elvette a koronától a jogot, hogy úgynevezett »visitor«-okat nevezzen ki az egyház fölügyeletére, de eltörölt, különbség nélkül, minden egyházi törvényszéket.

A »visszaállítás« után a »cavalier«-ek, a kik ellepték az alsóházat, bármily buzgók voltak különben a királyi előjogok mellett, még nem feledték el a »főbizottság« súlyos zsarnokságát, és sehogy sem volt kedvök újra fölélesztetni egy annyira gyűlölt intézményt. Egyszersmind ugy gondolták, és pedig nem ok nélkül, hogy a törvény, mely minden egyházi törvényszéket eltörölt, az országban, ha nem gondoskodnak valamiről, a mit helyébe tegyenek, komoly ellenvetésre adna alkalmat. Ehhezképest eltörölték azt a törvényt, kivéve a »főbizottság«-ra vonatkozó részét. E szerint megint életbe léptek az úgynevezett »Archidiaconal«- és »Consistory-courts« az érseki szék (the court of Arches), s a »court of Peculiars« és »Delegates«: de a törvény, mely Erzsébetet fölhatalmazta, hogy biztosokat nevezzen ki »visitatori« hatalommal, nemcsak föl nem

élesztetett, sőt a leghatározottabb kifejezésekben nyilvánították, hogy teljesen el van törölve. Olyan világos volt tehát, mint bármely pontja az alkotmánynak lehetett, hogy Jakabnak nem volt joga, biztosokat nevezni ki, az angol egyház ellenőrzésére és kormányzására. De, ha ez így állt, hiában hatalmazta őt föl, nagy szavakban, a »fensőségi törvény«, hogy hozza helyre, a mi nem jól van azon egyházban. Csak oly megzsorító gépezet, minőt a hosszú parlament lerombolt, kényszeríthette az angol papságot, hogy az angol egyház tanai és fegyelme lerontásában eszközei legyenek. Azért már 1686 áprilisban föltette magában, hogy új »főbizottságot« alkot. E szándok nem hajtatott mindjárt végre. Minden minister ellenezte, a ki nem adta magát Franciaország és a jézsuiták kezébe. A törvénytudók a törvény botrányos megsértésének tekintették azt, az egyházférfiak az egyház egyenes megtámadásának. Talán tovább fogott tartani a tusa, ha egy esemény nem jó közbe, a mely sértette a király büszkeségét s fölingerelte dühét. Mint egyházfőnök, meghagyta az államegyház papságának, hogy minden vitás hittani pontok érintését kerüljék beszédekben. E szerint, míg a római kath. vallás védelmére minden vasárnap és ünnepnap beszédeket tartottak a királyi paloták falai közt, az államegyháznak, a nemzet nagy többsége vallásának, tilos volt saját tanait fejtegetni és ótalmazni. Az összes papi rend föltámadt ez igaztalanság ellen. Sherlock Vilmos, egy kitünő tehetségű lelkész, a ki élesen irt a whigek és disszenterok ellen, s a kormány által a »Temple« előljáróságával s nyugdíjjal jutalmaztatott, — volt egyik, a ki mindjárt eleinte magára vonta a király nem tetszését. Elvonták nyugdíját és szigoruan megföldették. Sharp János, norwichi dékán és st. giles's in fields-i

pap, csakhamar még nagyobb sérelemre adott okot. Tudós és buzgó kegyes ember, nagyhirű egyházsónok és példás lelkipásztor volt ez. Politikai tekintetben, mint legtöbb társa, tory volt, s csak nem rég királyi káplánná nevezetett ki. Névtelen levelet kapott, állítólag hivei egyikétől, a kit a római kath. hittan okoskodásai hitében megingattak, s ki igen szeretne meggyőződni, hogy az angol egyház Krisztus igaz egyházához tartozik-e. Ilyen fölhívásra egy lelkész sem tagadhatta meg a választ, ha legkisebb vallásos kötelességérzettel bír, s tudja, mivel tartozik állásának. Következő vasárnap lelkes beszédet tartott Sharp a római szék nagy hangú követelései ellen. Némely kifejezéseit nagyítva, eltorzítva vitték meg a Whitehallba a hirhordók. Hamisan állították, hogy megvetéssel szólott azon hittani értekezésekről, a melyeket az elhunyt király szekrényében találtak, s a melyeket a mostani király tön közzé. Compton, londoni püspök, parancsot kapott Sunderlandtől, hogy függeszsze föl Sharpot, addig is, míg a király további akaratáról nem értesül. A püspök nagy zavarba jött. Utóbbi magaviselete a lordok házában mélyen sértette az udvart. Nevét már kitörölték a titkos tanácsosok sorából. Már fölmentették a királyi kápolnában való szolgálat alól. Nem örömet viselte volna magát ujabban kihivólag: de a mit tőle kívántak, birői eljárás volt. Érezte, hogy igazságtalan, s a legjobb tanácsadók erősítették, hogy törvénytelen is egyzersmind, büntetéssel illetni valakit, a nélkül, hogy alkalmat adnánk védelemre. Mihezképest, a legalázatosabb hangon, a király elé terjesztette aggodalmait, s kéz alatt értesítette Sharpot, hogy az alatt ne lépjen szószékre. Bármily okszerűek voltak Compton aggodalmai, s bármily alázatos volt előterjesztése, Jakab mégis szertelen dühbe jött.

Milyen szemtelenség természeti jogra vagy tevőleges törvényre hivatkozni egy uralkodó nyílt parancsa ellen! Sharp feledésbe ment. A püspök lön a kormány egész boszujának czélpontja. A király sajnosabban érezte, mint valaha, azon borzasztó eszköz hiányát, a melylyel egykor az ellenszegülő papokat fékezték. Bizonyosan tudta, hogy atyja kormánya ellen mondott néhány sértő szó miatt, minden egyházi méltóságától és tisztétől megfosztotta volna Vilmos püspököt a »főbizottság.« E borzasztó törvényszék föllevenítése tervével jobban foglalkoztak, mint valaha. Juliusban azon hír riasztotta fel Londont, hogy a király, két határozott tartalmu törvény daczára, az egyház összes kormányát hét biztosra bizta. A kifejezések, a melyekben e biztosok hatósága meg volt írva, lazak s korlátlanúl kiterjeszthetők voltak. Minden főiskolát és gymnasiumot, azokat sem véve ki, a melyek magán jötevők adakozásából keletkeztek, az új hatóság hatalma alá rendelték. Mindazon egyének, a kik egyházi vagy akadémiái alkalmazásból éltek, az oxfordi és cambridgei egyetem alkorklátnokaitól a legyszerényebb állású oktatóig, a ki Corderiust tanította, királyi kegytől lettek függőkké. Ha e sok ezer közül valamelyik gyanúba jött, hogy olyasmit tett vagy beszélt, a mi a kormánynak nem volt inyére, magok elé idézhették a biztosok. S eljárásukban féket nem ismertek. Vádlók és bírák voltak egyszersmind. A vádlott féllel másolatban nem közölték a vádat. Kihallgatták, faggatták. Ha nem felelt kielégítőleg, azt várhatta, hogy felfüggesztik hivatalából, kivetik abból, s képtelennek nyilvánítják jövőben minden alkalmazásra. Ha makacs volt, kirekeszthették az egyházból vagy, más szavakkal, megfoszthatták minden polgári jogtól, s bezárhatták egész életére. S ha a törvény-

széknek tetszett, az eljárás összes költségeiben elmaraszt-hatta őt, a mi által koldusbotra jutott. Főlebbvitelt nem engedtek. A biztosoknak utasításuk volt, eljárni tisztökben, nem állván ellent semmiféle törvény, mely ez intézkedésekkel ellenkezik avagy ellenkezni látszik. Végre hogy mindenki meggyőződhessek, hogy főleleveníteni szándékszanak ama borzasztó törvényszéket, a melytől a hosszú parliam-ment megszabadította a nemzetet, ugyanazon jelképes és hasonló föliratú pecséttel kellett az új törvényszéknek élnie, a milyen a főbizottságé volt *).

A korlátnok volt a főbiztos. Jelenléte és beegyezése minden eljárásnál szükséges volt. Mindenki tudja, mi jog-talanúl, szemtelenül és barbár módra járt el a rendes tör-vényszékeken, hol, bizonyos mértékben, Anglia tudvalevő törvényei mégis korlátozták. Könnyű volt belátni, mint vi-selendi magát olyan állásban, hol merőben tőle függött kényekedve szerint szabni az eljárási formákat és bizonyí-tási szabályokat.

A többi hat biztos közül három egyháznagy és három világi volt. Sancroft érsek neve állt legelől. Ő azonban tel-jesen meg volt győződve, hogy az ítélőszék törvénytelen, hogy minden ítélete semmis, s hogy részvéte által komoly felelősséget von magára. Ezért el volt határozva, nem en-gedni a királyi parancsnak. Mindazáltal nem olyan bátor-sággal és őszinteséggel járt el ez alkalommal, mint két évvel utóbb, midőn végletekre volt szorítva. Elfoglaltatását és egészségtelen állapotát használta menekülési ürügyül.

*) A jelkép: rózsza és korona volt. E jelkép előtt az ural-kodó neve kezdőbetűje; a másik oldalon R. betű. A pecsét föl-irata volt: »Sigillum commissariorum regiae majestatis ad causas ecclesiasticas.«

A bíróság több tagjai, veté hozzá, sokkal tehetségesebb férfiak, hogysen őrá szorulnának. Ez őszinteség hiány nem volt illő az angol primáshoz ilyen körülmények közt; s a király neheztelését sem háritotta el azzal. Nem törölték ugyan ki Sancroft nevét a titkos tanácsosok sorából: de az egyház hiveinek halálos boszúságára, nem hívták őt meg többé a tanácsba. »Ha, ugymond a király, annyira beteg és el van foglalva, hogy nem mehet a bizottságba, csupa gyöngédségből föl kell őt menteni a titkos tanácsban jelenléttől.«

Nem talált a kormány hasonló nehézségre Crewe Náthánnál, a gazdag durhami püspöknél, a ki előkelő születésű volt, s oly magasra emelkedett, hogy maga sem kívánhatott többet, de aljas, hiú és gyáva ember volt. Ő lett a királyi kápolna dékánja, midőn a londoni püspököt száműzték a palotából. Az egyház-biztosi állás méltósága elkábitotta Crewe fejét. Hiában adták elő neki baráti a veszélyt, a mely mint törvénytelen ítélőszék ülnökét érheti. Nem pirult azt felelni, hogy nem élhet a »király mosolya« körén kívül, s tombolva fejezte ki reményét, hogy neve élni fog a történetben, mely reményben nem egészen csalatkozott.

Sprat Tamás, rochesteri püspök volt a harmadik egyházi biztos. Olyan férfit, a kinek tehetségét a maradék nem méltányolta eléggé. Szerencsétlenségére verseit fölvelték a britt költők gyűjteményébe; s azoknak, a kik verseiből ítél meg, szolgálalkú utánzónak kell őt tartaniok, a ki Cowley bámulatos tehetségének egyetlen szikrája nélkül, majmolta, a mi legkevesebbé volt dicséretes Cowley modorában: de a kik Sprat prózai irataival ismereteseek, egészen másként ítélnek tehetsége felől. Nagyon hatalmában volt nyelvünk, s ékesbeszédű volt, mint szónok, vitatkozó és történetíró. Erkölcsi jelleme kevesebbé szigorú ítélet alá

esnék, ha olyan szent hivatásu rendhez nem tartozott volna: mert a legroszabb, a mit róla mondhatni, hogy hanyag, fényűző és világfi volt: de e hibák, bár rendesen nem tartják irtóztatóknak világiakban, botrányosak egy főpapban. A yorki püspökség épen üres volt; Sprat remélte, hogy elnyerheti azt, s azért elfogadta az ülést az egyházi törvényszékben: de sokkal jobbszivű ember volt, hogy nysem kegyetlen lehetett volna; s elég esze volt átlátni, hogy egykor komoly felelősségre vonja őt a parlament s azért bár nem vonta meg közremunkálását, azon volt, hogy minél kevesebb ártalmat kövessen el, s minél kevesebb elenséget csináljon.

A többi három biztos a főtárnok, az elnök lord s a King's Bench főbírája volt. Rochester, roszalva és zúgolódva bár, elfogadta a szolgálatot. Bármennyit kellett szenvednie az udvarban, nem hagyhatta azt el. Bármint szerette az egyházat, nem áldozhatta fel azért fejér botját, ura kegyét, nyolczezer font évi fizetését s hivatala még több mellékjövedelmét. Azzal mentette mások s talán maga előtt is eljárását, hogy, mint biztos, sok roszat megakadályozhat, s hogy, ha ő vonakodik résztvenni, találhatnak embert helyette, a ki kevesebb rokonszenvennel van a protestans vallás iránt. Sunderland a jézsuita cselszövényt képviselte. Herbert nem rég adott szavazata a fölmentési jog tárgyában kezességül látszott lenni, hogy semmiféle szolgálat alól nem vonja ki magát, a mit a király kíván tőle.

Mihelyt megnyitotta a bizottság ülését, a londoni püspököt bíróság elé idézték. Megjelent. »Egyenes és határozott választ kívánok öntől, monda Jeffreys. Miért nem függesztette ön fel Sharp tudort?»

A püspök a megbízást ohajtotta látni, hogy tudja,

minő hatóságnál fogva kérdezik őt ekkép. »Ha, monda Jeffreys, ha ön kérdésbe meri vonni hatóságunkat, máskép bánok önnel. Mi a megbizást illeti, kétségkívül látta ön azt. Mindenesetre megláthatja egy fillérért bármely kávéházban.« A korlátnok szemtelen beszédén, mint látszik, megbotránkoztak a többi biztosok, s kénytelen volt némi ügyetlen szavakban magát menteni. Aztán visszatért a pontra, a melyből kiindult. »Ez, monda, nem olyan törvénszék, a hol írásban adatnak elé a vádak. A mi eljárásunk rövid útú, szóbeli. A kérdés igen egyszerű. Miért nem engedelmeskedett ön a királynak?« Nagy nehezen rövid haladékot s ügyészi védelmet nyert Compton. Midőn az ügyet meghallották, mindenki előtt tisztán állt, hogy a püspök csak azt tette, a mi kötelessége volt. A főtárnok, a főbíró és Sprat felmentésére szavaztak. A király haragra gyuladt. Ugy tetszett, hogy egyházi bizottsága is elhagyja, mint elhagyta parlamentje. Egyszerű választást tőn Rochester elé: vagy mondja bűnösnek a püspököt, vagy hagyja el a kincstárnokságot. Rochester elég nyomoru volt engedni. Comptont minden egyházi tisztától felfüggesztették; s nagy egyházmegyéje gondjait bírásra, Spratra és Crewere, bízák. Mindazáltal folyvást palotájában lakott s huzta jövedelmét; mert tudva volt, hogy a köztörvény őtalma alá adná magát, ha megfosztani kísérlenék őt világi javadalmaitól; s Herbert úgy nyilatkozott, hogy köztörvény szerint, a korona ellen hoznának ítéletet. E tekintet némi várakozásra birta a királyt. Csak néhány hete, mióta a westminsterhalli törvénszékeket teremtményeivel tölthette be, hogy a fölmentési jogot illetőleg kedvező döntvényt (decision) hozzanak. Most úgy találta, hogy nem lesz képes kedvező döntvényt nyerni egyházi bizottsága eljárása

mellett. Ez oknál fogva elhatározta, hogy rövid időre az ellenszegülő lelkész szabad birtoka elkobzásával felhagy.

A nemzet hangulata valóban olyas volt, a mely öt habozásra indíthatta. Nehány hónap óta folytonos gyorsasággal nőtt az elégtétlenség. A római istentisztelet tartása sok ideig meg volt tiltva törvény által. Több nemzedéken át római katolikus lelkész nem is merte magát mutatni hivatalos minőségben. A szerzetesrend s névszerint a nyugtalan, ravasz jézsuiták ellen számos szigorú törvényt hoztak. Minden jézsuita, ki ez országba tette lábát, ki volt annak téve, hogy fölakasztják, fölnégyelik. Jutalmat tettek fejére. Nem részesült azon általános szabály jótékonyosságában, hogy senki sem köteles magát vádolni. Kít gyanúba vettek, hogy jézsuita, kikérdezhették, s ha nem akart felelni, börtönbe küldhették egész életére. E törvények ugyan nem hajtottak szigorúan végre, ha csak némi különös veszélytől nem kellett tartani, s bár a jézsuitákat nem tartóztatták vissza, hogy Angliába ne jöjenek, mindazáltal átöltözést tőnek szükségessé. Most azonban minden álruhát ledobtak. A király egyházának megfontolatlan hivei, ön-maga által bátorítva, kihívó negéddel daczoltak a törvényekkel, a melyek még kétségtelenül életben voltak, és az érzelmekkel, a melyek sokkal erősebb gyökeret vertek a nemzet kedélyében, mint bármely előbbi korszakban. Római katolikus kápolnák emelkedtek országszerte. Csuklyák, övkötelek és olvasók egymást érték az utczákon, s elrémitették a népet, a melyből a vének sem láttak szerzetes ruhát a szinpadon kívül. Clerkenwell mellett, szent János régi kolostora helyén, zárda keletkezett. A ferenczrendiek a »Lincoln's Iron Fields«-en ütöttek tanyát. A karmelitákat a »city«-be szállították. Egy Bencze-féle

barát-társulatot a saint James's palotában helyeztek el. A Savoy-ban *) téres lakot építettek a jézsuitáknak, egyházzal és iskolával. Az ügyességet és gondosságot, a melylyel azon atyák, több nemzedéken át, vitték az ifjúság nevelését, önkénytelenül elismerték a legbölcsebb protestansok is. Bacon a jézsuita collegiumokban követett oktatásmódot a legjobbnak nyilvánította, a mely addig ismeretes, és hősavakban fejezte ki sajnálkozását, hogy oly bámulatos erkölcsi és értelmi fegyelmi rendszer oly romlott vallás érdekeinek előmozdítására szolgál. Nem látszott hihetlennnek, hogy a savoyi új főiskola, királyi pártfogás alatt, féltelmes vetélytársa lehet az etoni, westminsteri és winchesteri nagy alapítványoknak. Valóban, mihelyt az iskola megnyílt, négyszázra ment a tanulók száma, kiknek mintegy fele protestans volt. A protestans növendékektől nem kívánták, hogy misét hallgassanak; de nem lehetett kétség, hogy az ügyes tanárok, a kik magukat a római kath. egyháznak szentelték, s járatosak voltak a mesterségben, mint kell megnyerni az ifjúság bizalmát és vonzalmát, sokakat meg fognak téríteni.

E dolgok miatt izgatottság támadt a tömegben, a melyet mindig jobban felindítanak érzéki benyomások, mint a mi ez észhez szól. Ezer meg ezer faragatlan és tudatlan ember, a kik előtt a fölmentési jog és egyházi bizottság értelem nélküli szavak voltak, irtózással és boszúsággal szemlélte, a jézsuita collegiumot emelkedni a Temze partján, a kámzsás és csuklyás barátokat fel- s alájární a »Strand«-on s ájtatos népet tolongani oly egyházak ajtai körül, hol faragott képeket imádnak. Az ország némely részein

*) A már nem létező Savoy palotától, a Temze balpartján.

lázadás tört ki. Coventryban és Worcesterben erőszakosan szakasztották félbe a római katolikus istentiszteletet. Bristolban mint mondák, a tisztviselőség izgatására, istentelen és illetlen látmányt mutatott a tömeg, a melyben egy bohóc személyesítette szűz Máriát, s egy ostyadarabot bucsúmenettel meghordoztak. Az őrhadnak kellett eloszlatni a tömeget. A tömeg, mely ott mindig a legizgatottabb volt az országban, ellenállott. Összeverekedtek, s veszélyes sebesülések történtek. Nagy volt az izgatottság a fővárosban, s még nagyobb a tulajdonkép ugynevezett »city«-ben, mint a Westminsterben. Mert a westminsteri nép már megszokta látni a római kath. követek magán kápolnáit: de a cityt, emberek emlékezetére, még nem fertőztette bálványimádás. Most azonban a pfalzi választófejedelem követe a király biztatására, kápolnát állított a Lime-streetben. A községtestület fejei, a kiket épen azért választottak meg, mert toryknak ismerték, tiltakoztak ezen eljárás ellen, a melyet, mint mondák, a legügyesebb hosszú ruhások (törvénytudók) tartanak. A polgárnagyot (lord mayor) a titkos tanácsba idézték. »Gondolja meg ön, mit cselekszik, mondá a király. Engedelmeskedjék nekem; s ne törődjék se a hosszú, se a rövid ruhás gentlemanekkel.« A korlátnok emelt szót s a szerencsétlen tisztviselőt megfeddette, egészen egy old baileyi ügyvéd módjára. A kápolnát megnyitották. Csakhamar az egész szomszédság mozgásba jött. Nagy tömegekben gyülekezett a nép a Cheapsiden, megtámadni az új miseházat. Sértegették a papokat. Egy feszületet hoztak ki az épületből s az egyházudvari kutra tették. A lord mayor jött lecsillapítani a tömeget, azonban: »le a faragott istenekkel!« kiáltásokkal fogadták. A mozgócsoportokat rendelték ki a tömeg elszélesztésére: de azok

osztoztak a közérzelemben ; s zúgás hallatszott a sorokból : »lelkismeretünk szerint nem küzdhetünk a pápistaságért.«

A pfalzi választó-fejedelem, szintén őszinte és buzgó katolikus volt, mint Jakab, s miként ez, protestans nép uralkodója ; de a két fejedelem igen kevésbé hasonlított egymáshoz érzelem és értelmiség tekintetében. A választó-fejedelem megígérte, tiszteletben tartani az egyházat, melyet birtokaiban talált. Szorosan megtartotta szavát, s némely papok megfontolatlansága miatt sem engedte magát erőszakos lépésre ragadtatni, a kik vallása iránti ellenszenvökben, megfélelkeztek olykor a tiszteletről, a melylyel személye iránt tartoztak. Sajnosan értette meg, hogy követének megfontolatlan eljárása szerfölött megbotránkoztatta London népét s a mi nagy becsületére szolgál, nyilvánította, hogy készebb a jogról, a melyre mint fejedelem igényt tarthat, lemondani, mintsem fölháborítsa egy nagy város csöndét. »Nekem is protestans alattvalóim vannak, irta Jakabhoz ; s tudom mi ovatosan és gondosan kell eljárni hasonló helyzetben egy katolikus fejedelemnek.« Jakab a helyett, hogy köszönetet mondott volna ez ember-séges és okos viseletért, nevetségessé tette a levelet az idegen követek előtt. Elhatározták, hogy az »elector«-nak, vagy akarja vagy sem, kápolnája legyen a cityben, s hogy ha a nemzetőrség nem akarja teljesíteni kötelességét, helyette az őrhadat kell alkalmazni.

E zavarok igen ártalmas hatással voltak a kereskedeésre. A németalföldi követ jelentette az Egyesült-államoknak, hogy a börzén megszűnt az üzlet. A vámbiztosok hirül adták a királynak, hogy a lime-streeti kápolna megnyitását követő hónapban a temzei kikötő jövedelme néhány ezer fonttal csökkent. Több »aldermann«, ki mint

buzgó királypárti, az új városi rendszer alatt alkalmaztatott, nagyon levén érdekelve városuk kereskedelme virágzásában, és se a pápistaságot, se a katonai eljárást nem szeretvén, benyújtotta lemondását. De a király föltette magában, hogy nem enged. Tábort ütött a hounslowi síkon, s ott, mindössze harmadfél mértföldnyi területen, tizennégy zászlóalj gyalogságot és harminczkét század lovasságot, összesen tizenháromezer embert, vont össze. Huszonhat ágyút, tömérdek fegyverrel és hadszerekkel szállítottak oda a cityn keresztül a Towerből. A londoniak e jelentékeny haderőre némi félelemmel tekintettek, a mit csakhamar csökkentett a megszokás. Ünnepeken kedvencz mulatásuk lőn a tábort látni menni. Egy roppant vásárnak tetszett e tábor. A muskétások és dragonyosok közt számos soho-squarei úr és úrhölgy, whitefriersi zsebelő és festett arczú nő, betegek hordozó székekben, csuklyás és kamzsás barátok, inasok drága bérruhában, házalók, narancsárús leányok, pajkos suhanczok és bámész parasztok jöttek mentek szüntelen a sátrak hosszú sorai közt. Némely sátrakból részeg tivornyazaj hallatszott, másokból játékosok káromkodása. Csupán a főváros zajos előrérszének tetszett az egész. A király, mint két évvel utóbb eléggé kitetszett, nagyon rosszúl számított. Elfeledkezett a közelség sokszoros hatásáról. Londont félelemben hitte tarthatni hadserege által: de politikájának az lőn eredménye, hogy London érzelmei és nézetei hódították meg teljesen a hadsereget.

Valóban alig ütöttek tábor, s már a protestans és pápista katonák közti czivódásról beszéltek. Egy kis értekezés ily czim alatt: »Szerény és szives szózat minden angol protestanshoz a hadseregben«, ugyancsak elterjedt a katonák közt. Erélyes szavakban intette e mű írója a had-

sereget, hogy ne a misekönyv, hanem a biblia, Magna Charta és a »jogkérvény« ótalmára használja fegyverét. Az író már magára vonta a hatalom neheztelését. Saját-ságos jellem s tanúlságos története.

Johnson Sámuel volt neve. Pap az angol egyházból, s egykor Russel lord káplánja. Jonhson azok közé tartozott, a kiket halálosan gyűlölnék elleneik, s kevesebb szeretnek, mint félnek szövetségeseik. Erkölce tiszta, vallásos érzelmeiben buzgó, nem megvetendő tehetségű és tanulmányú, ítéletében gyöngé, fanyar kedélyű, zavargó természetű volt, s végtelen makacs. Állása különösen gyűlöltté tette őt az egyeduralom buzgó hivei előtt: mert köztársasági szellemű pap valóban különös és igen természetietlen lény volt. Az utóbbi uralom alatt Johnson egy könyvet adott ki, ily cím alatt: Julianus apostata. E mű célja volt megmutatni, hogy a IV. századbeli keresztyéneknek nem volt elvök az ellennemállás tana. Könnyű volt helyeket idézni Chrysostomusból és Jeromosból, a melyek azon angol papokétól, kik a »kirekesztési bill« ellen szónokoltak, merőben különböző szellemben voltak írva. De Johnson még tovább ment. Igyekezett föleleveníteni azt a gyűlöletes vádat, a melyet, igen közelfekvő okoknál fogva, Libanius Julian keresztyén katonái ellen emelt, s gyanított, hogy a nyíllövés, mely a császári renegátot érte, nem az ellenség, hanem a római hadsorokból, egy Rumbold- vagy Fergusontól jött. Tüzes vita támadt. Hevesen küzdöttek whigek és toryk bizonyos homályos sorok fölött, a melyekben nazianzi Gergely megdicsér bizonyos kegyes püspököt, a ki valakit meg akart fenyíteni. A whigek vitatták, hogy e valaki a császár volt; a toryk, hogy legroszabb esetben is csak az őrhad kapitánya volt. Johnson feleletet írt meg-

támadóinak, a melyben nagy gonddal párhuzamot vont Julian és Jakab közt, ki akkor York herczeg volt. Julian, több éven át, iszonyt szinlelt a bálványozás ellen, holott szívében bálványimádó volt. Julian, a változásra gondolva, olykor tiszteletet mutatott a lelkismeret jogai iránt. Julian az igaz valláshoz hű városokat helyhatósági jogaik elvételeivel büntette. Juliant a hizelgők »igazságos«-nak nevezték. Jakabot egészen elhagyta türelme. Johnsont rágalmi pörbe fogták, elmarasztották s oly birságra büntették, a mit nem volt képes megfizetni. Tehát börtönbe vetették; s igen valószínűnek látszott, hogy fogsága csak életével végződik.

A King's Bench-ben azon szoba fölött, a melyben ő volt, egy más fogoly ült, kinek jellemével méltó megismernünk. Hugh Speke volt ez, bizonyos jó házból való, de különösen aljas és romlott természetű fiatal ember. A gonoszság s előszeretete a sötét és tekervényes utak iránt majdnem az örülésig hágott. Zavart okozni, a nélkül, hogy őt fölfedeznék, volt legjobb foglalkozása és időtöltése; s ritka ügyességgel birt, becsületes rajongókat rideg rozsl elkülsége eszközéül fölhasználni. Megkísérlette ő, bábjai egyike által, Károlyra és Jakabra háritani Essex herczegnek a towerben meggyilkoltatását. Ez alkalommal rájöttek mesterkedésére; s bár sikerült, a gyalázatot nagy részben arra háritani, a kit bolonddá tett, maga sem menekült szárazon. Fogságban ült; de volt annyi vagyona, hogy kényelemben élhessen; s oly kevésbé ügyeltek rá, hogy képes volt rendes összeköttetésben állani pajtásai egyikével, a kinek titkos sajtója volt.

Johnson épen olyan ember volt, a milyen Spekenek kellett, buzgó és rendületlen, tudós és ügyes vitatkozó, s e

mellett együgyű mint a gyermek. »Szoros bensőség fejlett ki a két fogolytárs közt. Johnson sok éles és szenvedélyes értekezést irt, a melyeket Speke a nyomtatóhoz juttatott. Midőn a hounslowi téren tábort ütöttek, Speke rávette Johnstont, hogy egy szózatot írjon, mely a hadseregben czivódást támaszszon. Az iratot azonnal kinyomtatták. Sok ezer példányban lenyomatván, Speke szobájába vitték, honnan elterjesztették az egész országban, s különösen a katonák közt. Hasonló izgatás által szelidebb kormányt is szerfölött felboszantott volna, mint épen az angol kormány volt. Szoros nyomozást tőnek. Egy alárendelt ügynök, a kit a szózat terjesztésében használtak, azzal mentette meg magát, hogy Johnstont feladta; s Johnson nem azon ember volt, a ki Speke föladása által kivánt volna menekülni. Törvényes nyomozást intéztek, s minden akadály nélkül megtörtént az elmarasztás. »Julian Johnson«-t, mint a nép nevezte, arra ítélték, hogy háromszor állítsák szegyenpadra, s a Newgatetől a Tyburnig korbácsolják. A bíró, sir Withins Ferencz mondá a vétkesnek, hogy hálát adhat az államügyésznek nagy szelidségéért, a ki ügyét fölségsértés gyanánt tárgyalta. »Én senkinek sem tartozom hálával, felelé Johnson rendületlen. Minden bűnöm csak az, hogy az egyházat és törvényeket védtem; s megköszönjem, hogy megvernek, mint a kutyát, míg a pápista firklők naponként büntetlenül sértegethetik az egyházat és törvényeket?« Olyan erélyesen mondá ezeket, hogy mind a bírák, mind a koronaügyészek szükségesnek tartották magukat menteni, s tagadták, hogy olyan pápista iratok felől tudnának valamit, a minőkre a fogoly célzott. Tüstént kivett zsebéből némely róm. kath. könyveket és csecsebecséket, a melyeket a király pártfogása mellett szabadon

árulnak, fölolvasta a könyvek czimeit, s egy olvasót dobott a királyi ügynök asztalára. »S most, kiálta hangosan, leteszem e vádat isten, e törvényszék s az angol nép elé. Meglássuk, a koronaügyész teljesíti-e kötelességét.«

Azt határozták, hogy a büntetés végrehajtása előtt, Johnsont le kell tenni a papságból. A főpapok, a kiket az egyházi bizottság a londoni egyházmegye gondjaival megbíztak, maguk elé idézték őt a sz. Pál székesegyházba. A mint e szertartáson átment, mély benyomást tön sokakra. Midőn szent öltönyéből kivetkőztették, fölkiálta: »leveszik rólam ruhámat, mivel azon voltam, hogy önök a magokét megtarthassák.« Csupán az a formáság látszott neki roszul esni, midőn a bibliát kivették kezéből. Kissé erőködött megtartani a szent könyvet, megcsókolta azt s könyekre fakadt. »Nem tudnak önök, ugymonda, megfosztani a reményektől, a melyeket abból merítettem.« Tőnek némi kísérletet, hogy kinyerjék a vesszőzés elengedését. Egy róm. katolikus pap ajánlotta közbenjárását kétszáz font jutalomért. A pénzt összeadták; s a pap mindent elkövetett, de hiában. »Mr. Johnson, mondá a király, vértanúi szellemmel bir; hadd legyen azzá.« III. Vilmos, néhány évvel utóbb, egy dühös és rettenthetlen jacobitáról mondá: »Egyáltalában vértanú akar lenni, s nem fog az lenni.« E két nyilatkozat magában elegendő, a két fejedelem sorsa között a nagy különbséget megfejtteni.

Elérkezett a korbácsolás napja. Kilencz águ korbácsot használtak. 317 csapást tőnek; de a szenvedő meg sem pisszent. Utóbb mondotta, hogy borzasztó volt a fájdalom, de megemlékezett, mily türelemmel vitték a keresztet föl a kálváriára-hegyre, s annyira megerősítette e gondolat, hogy csak a hiu kérkedés gyanujától féltében nem

kezdett erős, vidor hangon, mintha az egyházban végezte volna istentiszteletét, zsoltárt énekelni. Bár kevesebb tulzással és türelmetlenséggel párosult volna e hőslelkűség.

Az angol egyház papsága közt nem talált Johnson rokonszenvre. Igazolni törekedett a fölkelést; sőt némileg a királygyilkolás jóváhagyására is célzott; s azok, nagy ingerültségök daczára is, az ellennemállás tanához ragaszkodtak. De sajnósan és aggodalmasan szemlélték azon hit előhaladását, a melyet veszélyes balitéletnek tartottak, s mivel még gondolatától is irtóztak, hogy vallásukat fegyverrel ótalmazták, férfiasan nyultak más nemű fegyverekhez. A pápistaság tévelyei ellen szónokolni, kötelességi és becsületbeli pontnak tekintették. A londoni papok, a kik, tehetségre és befolyásra nézve, kétségtelenül élén álltak az összes papságnak, oly példát adtak, a melyet derekasán követtek társaik országszerte. Ha csak néhány merész ember vette volna e szabadságot, bizonyára tüstént az egyházi bizottság elé idézték volna; de alig volt lehetséges oly kihágást büntetni, a melyet ezer meg ezer pap követett el minden vasárnap, Berwicktől Penzanzeig. A fővárosi, oxfordi és cambridgei sajtónak soha sem volt nyugta. A törvény, mely bírálat alá vette az irodalmat, nem vetett komoly akadályt a protestans vitázók törekvései elé; mert gondoskodva volt benne a két egyetemről, s szabad volt a canterburyi érsek által engedélyezett hittani munkák kiadása. Minélfogva nem állt a kormánynak hatalmában, az államegyház védőit elhallgattatni. Számos, rettenthetlen s jólrendezett hadat képeztek azok. Ékesbeszédű szónokok, ügyes vitázók s az atyák irataiban, és az egyházi történet minden részében mély jártasságu tudósok voltak köztök. Némelyek közölök utóbb egymás ellen fordították félelmes

fegyvereiket, a melyeket a közös ellenség ellen használtak, s heves czivódásuk és tomboló elbizottságuk szégyent hozott az egyházra, melyet megmentettek. De akkor egyesült hadsort képeztek. Az előharczosok közt szilárd és ügyes »veteran«-ok tüntek föl, Tillotson, Stillingfleet, Sherlock, Prideaux, Whitby, Patrik, Tenison, Wake. Az utócsapat a legkitünőbb hittudorokból állt. Az ujonczok közt, kiket Cambridge állított ki a csatatérre, különösen a nagy Newton egyik növendéke, Wharton Henrik, tünt föl, kinek kora halálát nem sokára pótolhatlan veszteségnek tekintette a tudományokra nézve minden párt. Nem kevesbbé büszke volt Oxford egy Atterbury Ferencz nevű ifjúra, kinek nagy tehetsége, mely először e tusákban mutatkozott, utóbb negyven eseménydús éven át nyugtalanította az államot és egyházat. Ily férfiak fejtegették a protestansok és pápisták közt fenforgott kérdéseket, majd népies nyelven, hogy a gyermekek és nők is megérthették, majd a legélesebb okoskodással s roppant tudományos ismerettel. Bőségesen taglalták a szent szék igényeit, a hagyományok tekintélyét, a tisztítótüzet, átváltozási tant, az áldozó misét, az ostya imádását, a kehely elvonását a világiaktól, a gyónást, vezeklést, bűnbocsánatot, az utósó kenetet, a szentek és képek imádását, papi nőtlenséget, szerzetesi fogadást, a sokaság előtt idegen nyelven tartott istentiszteletet, a római udvar romlottságát, a »reformatio« történetét, a főfő hitujítók jellemzését. Számos képtelen legendát fordítottak olaszból a szentek és ereklyék csodatetteiről, s úgy terjesztették a közönség elé, mint a papi csalás bizonyosságait, mely ámulatban tartja a keresztyénség nagy részét. Az értekezések közül, a melyeket e tárgyban II. Jakab rövid uralma alatt angol papok kiadtak, kétségkívül sok elveszett. A mi

még nagy könyvtárainkban található, közel húszezer lapot tesz. *)

A római katolikusok nem engedék oda a győzelmet küzdelem nélkül. Egyikök, bizonyos Hills Henrik, a királyi udvar és kápolna nyomdásza lett, s a király Londonban egy nagy vállalat élére állította, a mely százanként adta ki a vallásos iratokat. Szintoly tevékenységet fejtett ki Walker Abdiás sajtója Oxfordban. De Bossuet bámulatos műveinek némi rossz fordításain kívül, valamire való mű nem jött ki az intézetekből. Egy értelmes és őszinte római katolikus sem tagadhatta, hogy egyháza védőit, tehetség és tudományosság tekintetében, teljesen legyőzték. Közölök a legügyesbek sem értek föl a harmadrendűekkel a másik oldalon. Ha volt is többeknek mondanivalójok, nem tudták, hogy adják azt elő. Vallásuk miatt ki voltak zárva az angol iskolákból és egyetemekből; s Jakab trónralépteig, nem is találták Angliát kellemes, sőt még biztos tartózkodási helynek sem. Mi miatt többnyire a szárazon éltek, s szinte elfeledték anyai nyelvöket. Ha szónokoltak, külföldi kiejtésök nevetésre indította hallgatóikat. Idegen szólásformák torzították előadásukat; s midőn ékesen véltek beszélni, tőlök kitelhetőleg utánozták azt a romlott rhetori irmodort, a melyet a mélyen hanyatlott olasz főiskolákban szépnék tartottak. Olyan vitázók, kik e hiányokban szenvedtek, ha az igazság mellettök volt, sem boldogulhattak férfiak ellenében, a kiknek írásmódját egyszerű tisztaság és kellem jellemezte kiválólag. **)

*) Derék gyűjtemény van a britt Muzeumban; Birch mondja, Tillotson életírásában, hogy Wape érsek nem volt képes minden e tárgyban megjelent munkáról teljes névsort készíteni.

**) Egy Pulton András nevű jézsuita maga bevallotta e hibáját; s fölhipta Tenisont, hogy latinul vitatkozzanak stb.

Nem irhatni le jobban, milyen helyzetben volt Anglia 1686-ban, mint a francia követ szavaival. »Az elégületlenség, írta ő, nagy és általános: de még nagyobb veszélyektől tartanak s ez fékezi mindazt, a kinek van mit vesztenie. A király nyilván kifejezi örömét, hogy oly helyzetben találja magát, miszerint merész lépéseket tehet. Szereti, ha e tárgyban bókokat hall, szólt velem eziránt, s biztosított, hogy nem fog engedni.«

E közben az ország más részein nagy fontosságú események történtek. A püspöki rendszer protestans hívei Skócziában nagyon különböztek angol hitsorsosaitól. A sziget délszaki részén az államvallás volt a nép vallása, s a kormány pártfogásától merőben különböző erőből merítette támaszát. Az őszinte »conformisták« sokkal számszerűbben voltak, mint a pápisták és protestans »dissenter«-ek összesen. Az alföldi népesség többnyire a presbyteri rendszerhez ragaszkodott. A főpapi rendszertől irtózott a skót protestansok nagy testülete, mint a mely az irás ellen van, s idegen intézmény. Knox tanítványai a nagy Babylon utálatos hagyományául tekintették azt. Fájdalmasan látta a nép, a mely egy Wallace és Bruce emlékezetével büszkélkedhetett, hogy Skóczia, mióta fejedelmei szebb örökségre tőnek szert, csak névszerint független immár. S a püspöki rendszer szoros kapcsolatban állt a közvélemény előtt midazon ártalmakkal, a melyeket húsz évi romlott és kegyetlen kormányzás hozott a nemzetre. E szerkezet mindazáltal, szűk alapon s a borzasztó zivatarok közt ingadozva bár, feltartatott a polgári hatóság által, s komoly veszélyek idején az angol hatalom felé hajolt. A skót parlament törvényei telvék rendeletekkel, a melyek büntetéssel fenyegették mindazt, a ki bármely irányban kilépne a meg-

szabott körből. Knox idejében hoztak egy törvényt, egészen az ő szellemében, mely szerint olyan büntett volt misét hallgatni, a melyet harmadizben halállal büntettek. Egy újabb törvény, a melyet Jakab sürgetésére hoztak, halállal fenyegette, a ki presbyteri gyülekezetben szónokolt, vagy csak szabad ég alatt is részt vőn ilyes összejövételben. Az urvacsora nem volt, mint Angliában, a polgári képesség mértékévé aljasítva; de senki sem viselhetett bármely hivatalt, nem ülhetett a parlamentben, sőt nem is szavazhatott parlamenti tagra, mielőtt bizonyos nyilatkozványt nem irt alá, a melyben a legkeményebb kifejezésekben kárhoztatta mind a pápisták, mind a »covenant«-iak elveit.

A skót titkos tanácsban két párt volt, megfelelő a Whitehallban egymással tusázó pártoknak. Douglas Vilmos, Queensberry herczeg volt főkincstárnok, s néhány év óta első miniszternek tekintették. Atyafiság, vélemény- és jellemhasonlat közel rokonságba hozta őt az angol főtárnokkal. Mindkettő tory volt: heves véralkatu és erősen elfogult mindkettő; egyaránt készek segíteni urokat a polgári szabadság ellen bármely megtámadásban; s az államegyház őszinte hívei mindketten. Queensberry korán értesítette az udvart, hogy, ha ez egyházat illetőleg valamely újítás volna tervben, abban ő nem vehet részt. Tisztársai közt azonban néhányan szintoly elvtelenek voltak, mint Sunderland. Valósággal az edinburghi titkos tanács, egy századnegyed folytán, minden köz és magán bűnök iskolája volt; s némely államférfiak, a kiknek jelleme itt képződött ki, oly sajátságos ércz szívvvel és homlokkal birtak, a melyhez hasonlót a Westminsterben, még ama romlott korszakban is, bajos volt találni. A korlátnok, Drummond János, Perth gróf, és testvére, az államtitkár, lord Melfort

János föltették magukban, Queensberryt kitúrni. A korlátnoknak már kétségtelen igénye volt a király kegyére. Egy kis aczél hüvelycsavart hozott használatba, mely olyan szokatlan kint okozott, hogy még oly egyénektől is vallomást csikart ki, a kikre ő felsége kedvencz spanyol csizmáit hiában alkalmazták. De jól tudták, hogy még a barbárság sem oly biztos út Jakab szívéhez, mint a hitszakadás. Perth és Melfort tehát oly vakmerő aljassággal, a melylyel egy angol államférfiu sem remélhetett versenyezni, elhatározták elhagyni hitöket. Nyilvánították, hogy a II. Károly szekrényében talált iratok térítették mindkettőjüket az igaz hitre; s gyónni és misét hallgatni kezdettek. Mi kevés része volt a lelkismeretnek Perth hitváltoztatásában, eléggé tanusította néhány héttel utóbb, midőn azon egyház törvényei daczára, melyhez épen csatlakozott, saját unokatestvérét nőül vette, a nélkül, hogy házassági engedélyre várt volna. Mikor a jó pápa erről értesült, megvetéssel és boszusan — mi oly jól illett hozzá — mondta, hogy ez különös neme a megtérésnek. De Jakabot könnyebb volt kielégíteni. A hitehagyottak jelentették magokat a Whitehallban, s akkép biztosította őket Jakab kegyéről, hogy már egyenes vádakkal mertek föllépni a kincstárnok ellen. E vádak azonban annyira kiáltólag hiábavalók voltak, hogy a király kénytelen volt a vádlott ministert fölmenteni; és sokan azt hitték, hogy a korlátnok magát rontotta meg, midőn oly roszelelkű hévvel volt megrontandó vetélytársát. Voltak azonban kevesen, a kik alaposabban vélekedtek. Halifax, a kivel Perth némi aggodalmait tudatta, gúnymosolylyal felelé, hogy nincs mitől tartson. »Légy nyugodt, uram; a te hited megtart téged.« Helyes volt a jóslat. Pert és Melfort ugy tértek vissza

Edinburghba, mint honuk valódi kormányfejei. A skót titkos tanács egy másik tagja, Stuart Sándor, Murray gróf, a »kormányzó« utóda és örököse, elhagyta a vallást, a melynek az ő nagyméltóságu öcsese volt főfővédője, s a római egyház hívének nyilvánította magát. Bármennyire buzgólkodott is mindég Queensberry a királyi jogok mellett, nem állhatott meg oly vetélytársak ellenében, a kik ily áron akarták az udvar kegyét megszerezni. Folyvást bántalmaknak és megaláztatásoknak volt kitéve, mint a minők, ugyanez időtájban, el kezdték keseríteni barátja, Rochester életét. Királyi rendelményeket adtak ki, a melyekben a pápisták fölhatalmaztattak hivatalviselésre, a törvényes eskü nélkül. A papságnak szorosan meghagyták, hogy ne említsék a római kath. vallást beszédeikben. A korlátnok a maga fejétől meghagyta, a titkos tanács nevében, azon néhány nyomtatónak és könyvárusnak, a kik akkor Edingburghban voltak, hogy egy munkát se adjanak ki engedélye nélkül. Látható volt, hogy e rendelet a protestans értekezések terjedését akarta megakadályozni. Egy becsületes könyvárus mondá a hírüladóknak, hogy egy könyv van szekrényében, mely ugyancsak kikel a pápistaság ellen, s kérdé, szabad-e azt árulnia. Látni akarták; s ő előmutatta a biblia egy példányát. Egész szállítmány kép, olvasó, fészület és füstölő edény érkezett Leithbe, lord Perth czíme alatt. E czikkek behozatalát sokáig törvénytelennek tartották; most azonban a vámhivatalnokok át-bocsátották a »babonás« öltönyöket és csecsebecséket. Rövid időn tudomásra lőn, hogy pápista kápolnát állítottak a korlátnok házában, s rendesen misét tartanak abban. A tömeg fölkelt. A palotát, hol a bálványozó szertartásokat tartották, hevesen megtámadták. A vasrostélyzatot kiszag-

gatták az ablakokból. Lady Perth-et s néhány barátneját sárral dobálták. Egy lázadót elfogtak, s korbácsolásra ítélte a titkos tanács. Pajtásai megszabadították, s megverték a hóhért. A város egész éjjel zavarban volt. Az egyetemi tanulók a tömegbe vegyültek s izgatták a sokaságot. Hő lelkű polgárok ittak a tanulók egészségeért s a pápisták vesztére, s bátorították egymást a hadsereggel szemben. A sereg már fegyverben állott. Ott voltak különösen Claverhouse dragonyosai, a félelem és gyűlölség eme tárgyai Skócziában. Közáporral fogadták őket, mely egy tisztet megsebesített. Tüzet parancsoltak; s néhány polgár elesett. Komoly volt a zavar; de a két Drummond, az elkeseredés és sértett hiúság hevében, rendkívül nagyította azt. Queensberry megjegyezte, hogy jelentéseikből azt hinné az ember, a ki tanúja nem volt a zavargásnak, oly borzasztó lázadás dühöngött Edinburghban, mint a melyet Masaniello támasztott. Azok viszont nem csak azzal vádolták a kincstárnokot, hogy kisebbíti a lázadók bűnét, hanem hogy maga is előkészítette azt, s mindent elkövettek, hogy bizonyosságot szerezzenek ellene. Egynek a kolomposok közül, a kit elfogtak, kegyelmet ajánltak, ha azt vallja, hogy Queensberry vette őt rá; de ugyanazon hitbuzgalom, mely a szerencsétlen foglyot vétkes erőszakra vitte, nem engedte, hogy hamis váddal vásárolja meg életét. Őt és több bűntársát fölakasztották. Egy katonát, a kit azzal vádoltak, hogy, a zavargás alatt, kiáltotta: szeretne egy pápistát kardjával átszúrni, agyonlőttek; s Edinburgh megint csöndes lőn: de a bűnhődötteket vértanúknak tekintették; s a pápista korlátnok halálos gyűlölség tárgya lett, a mely nem sokára teljes boszút vőn.

A király nagyon fölindult. Akkor vette a lázadás

hírét, midőn a királyné, a jézsuiták segélyével, épen diadalát ülte lady Dorchester és szövetségesei fölött. Hadd lás-sák, ugymonda, a békétlenek, hogy az ellenszegülés által csak még határozottabbá teszik őt. Parancsolá a skót titkos tanácsnak, hogy a legnagyobb szigorral büntessék a büntettet, s ne kiméljék a spanyol csizmákat. A kincstárnok ártatlanságáról teljesen meggyőződöttnek mutatkozott, s nyájas szavakban irt e ministerhez: de a kegyes szava-kat nem kegyes tettek követték. Rochester komoly előter-jesztései daczára, ki alkalmasint saját sorsa mását látta rokonáéban, biztosság alá helyezték a skót kincstárt. Que-ensberryt nevezték ugyan főbiztossá, s egyszersmind a titkos tanács elnöke lön: de bukása, ha megszakasztva is, csakugyan bukás volt. Egyszersmind az edinburghi vár kormányzóságából is elmozdították, s e jelentékeny állás-ban Gordon herczeg, római katolikus, lett utóda.

S majd egy levél jött Londonból, a mely teljesen kifejtette a titkos tanács előtt a király céljait. Tudniillik, hogy a katolikusokat minden büntető s nemképességi tör-vények alól föl kell menteni, a »covenantiak« ellen pedig a legkérlelhetlenebb üldözést kezdjék. E terv erős ellen-zésre talált a titkos tanácsban. Némely tagok nem örömet láttak a fenálló törvények hatálya csökkentését. Mások, a kik némi enyhítéstől nem voltak idegenek, képtelenségnek tartották, római katolikusokat léptetni az állam legfőbb méltóságaiba, s még is fentartani a törvényt, mely halállal büntette a presbyteri gyülekezetek látogatását. A titkos tanács ennélfogva kevesebbé alázatosan felelt, mint szokott. A király válaszában élesen megfeddette kötelességökről megfélelkezett tanácsosait, s hármat közölök, Hamilton herczeget, sir Lockhart Györgyöt és Drummond tábornó-

kot a Westminsterbe rendelte. Hamilton tehetsége és ismerete távolról sem volt ugyan olyas, a mi által alacsony sorsból magasra emelkedhetni, mindazáltal sok becsülendő volt Skócia első peerjében. Lockhartot sok ideig első skót jogtudósnek, vitatkozónak és szónoknak tartották, s azzal a tekintettel is birt, melyet a nagy vagyon ad; mert olyan birtoka volt, a milyen akkor csak igen kevés skót nemesnek. Nem rég a »court of session« elnöke lett. Drummond, Perth és Melfort ifjabb testvére, volt a haderő parancsnoka Skóciában. Laz erkölcsű világi volt ez: de némi becsületérzet, mely két testvérében hiányzott, nem hagyta őt hitehagyottá lenni. Honfitársai találó kifejezése szerint, mint rossz keresztyén, de jó protestans, élt és halt meg.

Jakab megörült azon készköteles hangnak, a melyen a három tanácsos szólt, midőn előtte először megjelentek. Igen magasztalólag szólt rólok Barilonnal, különösen magasztalta Lockhartot, mint a legügyesebb és legékesebben szóló skótot. Azonban csakhamar kevesebb engedelmeseknek mutatkoztak, mint várható volt; s hire lőn az udvarnál, hogy a társaság, a melylyel Londonban érintkeztek, rontotta meg őket. Hamilton sokszor volt együtt az államegyház buzgó hiveivel; s tartani kellett, hogy Lockhardt, ki rokon volt a Warthon családdal, még rosszabb társaságba jutott. Valóban természetes volt, hogy oly ország államférfiainak, a hol hosszas ideig csupán lázadás és orgyilkolás alakjában ismerték az ellenzést, s hol aljas szolgáliságnak tekintették mindazt, a mi szertelen düh nem volt, meg kellett ütközniök azon heves és makacs s mindamellett józan elégületlenségen, a mely Angliában annyira elharapódzott, s meglehet, hogy vérszemet kaptak, megkísérteni az alkotmányos ellenzést a király akarata ellen.

Készeknek nyilatkoztak ugyan tetemes segélyt adni a róm. katolikusoknak; de két föltétel alatt; először, hogy ugyanazon kedvezést a kálvinisták felekezetére is terjeszszék ki; másodsor, hogy a király ünnepélyesen kötelezze magát, hogy semmit sem kezd a protestans vallás ellen.

Mindkét föltétel nagyon ellenére volt Jakabnak. Mindazáltal némi vonakodás mellett, több napi szóviták után, beleegyezett, hogy némi engedélyt adjanak a presbyterieknek: de sehogy sem akarta nekik megadni mindazon szabadságot, a melyet hitsorsosai részére követelt. A második föltételről, melyet a három skót tanácsos javasolt, egyáltalában hallani sem akart. A protestans hit, ugymond, nem igaz hit; s nem akarja magát arra kötelezni, hogy egy hamis hit ellen nem él hatalmával. Soká tartott a szóváltás, s egyik párt részére sem lőn semmi eredménye.

Közelgett a skót rendek egybegyülésére kitűzött határidő; s a három tanácsosnak el kellett hagynia Londont, hogy Edinburghban parlamenti tisztöket tehessék. Ez alkalommal újabb sérelem érte Queensberryt. A közelebbi országgyűlésen lord főbiztosi méltóságban állott, s e minőségben a király fölségét képviselte. E méltóság, melynél nagyobbra skót nemes nem vágyhatott, most a hitehagyott Murrayra ruháztatott.

April 29-én gyült egybe a parlament Edinburghban. A királytól egy iratot olvastak föl. Intette a rendeket, hogy adjanak engedélyeket római katolikus alattvalóinak s kölcsönben szabad kereskedést ajánlott Angliával, s a politikai bűnösöknek közbocsánatot. A válaszföliirat készítésére bizottságot neveztek. E bizottság, bár Murray által volt kinevezve, s titkos tanácsosokból és udvaroncokból

állott, olyan válasziratot szerkesztett, mely tele volt ugyan alázatos és tiszteletteljes kifejezésekkel, mindazáltal kilát- szott belőle a szándok, megtagadni a király kívánatát. A mi, mondának, ő fölsége kívánatait római katolikus alatt- valóira nézve illeti, a rendek e részben annyira mennek, a meddig lelkismeretök engedi. E kifejezések távolról sem elégítették ki a korlátnokot; de be kellett azokkal érnie, sőt némi fáradságába került rávenni a parlamentet, hogy azokat elfogadja. Némely buzgó protestansok részéről el- lenvetés történt a róm. katolikus hit említése ellen. Nem ismernek olyan vallást. Csak bálványozó »apostasia«-t, melyet a törvények szigorúan büntetnek, s a melynek hi- zelgő czimeket adni nem illik keresztyén emberhez. Ilyen babonáságot katolikusnak (közönségesnek) nevezni, annyi mint általában földadni a Róma és a reformált egyházak közt fenforgó kérdéseket. A szabad kereskedési ajánlatot Angliával megbántásnak vették. »Atyáink, monda egyik szónok, hitvány aranyon eladák királyukat; s még most is rajtunk fekszik ez ocsmány üzlet gyalázata. Legalább ne mondhassák rólunk, hogy eladtuk istenünket.« Sir Foun- tainhalli Lauder János, a »College of Justice« egyik taná- csosa, ezen kifejezést ajánlá: »közönségesen ugynevezett római katolikusok.« »Gúnyolni akarja ön ő felségét?« kiálta föl a korlátnok. A bizottság készítette válasz át- ment; de nagy és tekintélyes kisebbség szavazott a javas- lott kifejezések, mint igen udvariasak, ellen. Megjegyzék, hogy a városok képviselői, majdnem egytől egyig, a kor- mány ellen szavaztak. Eddig azon tagok alig jöttek tekin- tetbe a parlamentben, s rendesen előkelő nemesek béren- czeinek tartották őket. Most adták először jelét oly függet-

lenségnek, határozottságnak és egyetértésnek, mely az udvart nyugtalanította.

A válasz annyira nem tetszett Jakabnak, hogy még a »Gazette«-ben sem engedte kinyomatni. Csakhamar értesére esett, hogy a törvényt nem hogy elfogadták volna, a mint óhajtotta, de föl sem vették. A »lords of Articles«, a kiknek föladata volt a törvényczikkeket szerkeszteni, a melyek fölött aztán a rendek tanácskoztak, ő maga nevezte ki. De még ezek is ellenszegülést mutattak. Midőn egybeültek, a Londonból nemrég visszatért három titkos tanácsos állt az ellenzés élére a királyi akarat ellen. Hamilton egyenesen kimondá, hogy nem egyez abba, a mit kívánnak. Őszinte hű alattvaló; de van bizonyos határ, melyet lelkiismerete szab. »Lelkismeret! monda a korlátnok: a lelkiismeret üres szó, mely valamit vagy semmit sem jelent.« Lockhart, ki a nagy Lanarkmegyét képviselte a parlamentben, közbeszóla: »Ha, ugymond, a lelkismeret értelem nélküli szó, mindjárt más kifejezéssel cserélem föl, a melynek remélem, van értelme. A lelkismeret helyett tegyük Skócia alaptörvényeit.« E szavakra tüzes vita támadt. Drummond tábornok, ki Perthmegyét képviselte, nyilvánítá, hogy egyetért Hamiltonnal és Lockharttal. A püspökök többnyire e részen voltak.

Világos volt, hogy Jakab még a »lords of Articles« bizottságában sem számolhat többségre. Boszantották és fölingerelték őt e hírek. Heves, fenyegető hangon beszélt, s büntette néhány engedetlen szolgáját, azon reményben, hogy a többiek vigyáznak magokra. A titkos tanácsból több tagot elbocsátottak. Többeket megfosztottak nyugdijaiktól, mi jövedelmök nagy részét tette. Sir Mackenzie György volt a legkitünőbb áldozat. Hosszas ideig »lord advocat« volt ez,

s oly nagy részt vőn a »convenant«-iak üldözésében, hogy rideg erkölcsű, istenfélő honfitársai közt Skóciában Claverhousenál nem sokkal különb hirben állott. Nem volt igen nagy jogtudós Mackenzie; de tudományáról, eszéről és szónoklatáról sokat tartottak honfitársai; s egészen a londoni kávéházakig s Oxford csarnokaiba is eljutott hírneve. Törvényszéki beszédeinek maradványai tehetséges embernek tanusítják őt, pedig néhol eltorzították azokat, a miket ő kétségtelenül ciceroi kellemnek tartott, az inkább mesterkélt mint szenvedélyt mutató közbevetések, s a gondos kiszélesítések, a melyekben melléknév melléknévre van halmozva. Először látszott most lelkében aggodalmasnak. Minélfogva, minden igénye daczára a kormány hálája iránt, megfosztották hivatalától. Visszavonult a vidékre, s csakhamar aztán Londonba ment, magát igazolni, de nem bocsátották a király színe elé. Mig a király ekkép félemlítés által kísérlette megtörni a törvényszerkesztő bizottság tagjait, a nép szava állhatatosságra buzdította őket. A korlátnok minden igyekezete sem gátolhatta meg, hogy a nemzeti érzelem szószerűen és sajtó útján né nyilatkozzék. Egy értekezés, a mely annyira merész és éles hangon volt írva, hogy nem merte senki kinyomtatni, kéziratban keringett. A másik fél iratainak sokkal kevesebb hatása volt, noha államköltségen terjesztették, s a kormány skóciai védőit nagyhirű angol szövetséges támogatta, Lestrangle, a kit Edinburghba küldöttek, s a ki ott a holyroodi palotában lakott.

Végre, háromheti viták után, eredményre jutottak a »törvényczikkek« lordjai. Csupán azt javasolták, hogy a katholikusoknak szabad legyen istent, büntetés félelme nélkül imádniok magánházakban; s csakhamar kitetszett, hogy e

rendszabályt, bármi távol volt attól, hogy a király kívánatinak és várakozásának megfelelően, a rendek vagy általában elvetik, vagy csak nagy megszorításokkal és módosításokkal fogadják el.

Mig a tusa folyt, Londonban nagy volt a feszültség. Nagy mohósággal nyeltek minden hirt, minden sort, a mely Edinburghból jött. Egy napon beszélték, hogy Hamilton engedett, s hogy a kormány minden pontot keresztül visz. Majd úgy értesültek, hogy az ellenzék szövetkezett s makacsabb mint valaha. A legelhatározóbb pillanatban rendelés ment a postahivatalnak, hogy a skóciai postát küldje a Whitehallba. Egy álló hétig egyetlen magán levelet sem osztottak ki a Twedden túlról. Korunkban a közlekedés ilyes megszakasztása egész szigetünket zavarba döntené: de akkor oly kevés volt a forgalom és levelezés Anglia és Skócia közt, hogy a baj bizonyosan sokkal csekélyebb volt mint korunkban, ha az indiai posta olykor rövid ideig késik. Mivel az értesülés rendes csatornáik ekkép bedugultak, a tömeg a Whitehall karzatain vizsgálta figyelmesen a király és ministerei hangulatát. Nagy meglepéssel jegyezték meg, hogy minden tudósításra, mely északról jön, mindinkább-inkább elkomorult a protestans vallás elleneinek tekintete. Végre, köz örömmre, kijelentették, hogy vége a harcnak, hogy a kormány nem lévén képes átvinni rendszabályait, a királyi főbiztos elhalasztotta a parlamentet.

Ha Jakab fogékonyság nélkül nincs vala minden tanulságra nézve, az események elegendő intésül szolgálhattak volna neki. Nehány hóval előbb a legalázatosabb angol parlament nem akarta tetszésének alávetni magát. De a legkészségesebb angol parlamentet is független és rátartó gyülekezetnek tarthatni azon parlamenthez képest,

mely egykor Skócziában székel; s a skót parlamentnek szolgálai szelleme a legfőbb fokon, mintegy sűrített kivonatban, a »törvényczikkek« lordjai közt volt található. S még ezek is ellenszegültek. Tisztán állott, hogy mindazon osztályok, intézmények, a melyeket addig a fejedelmi hatalom legerősb támaszainak tartottak, ezentul szükségkép az ellenzéknek szolgálnak támaszul, ha a király esztelen politikájához ragaszkodik. Mindezen jelenségek azonban hiában voltak rá nézve. Mindezen előterjesztésre csak azt felelte: nem fog engedni, mert az engedmény rontotta meg atyját; s hajthatatlan nyakasságát zajosan megtapsolta a francia követség s a jézsuita cselszövés.

Kijelenté most, hogy igen is kegyes volt, midőn kívánataira a skót rendek beegyezését kérte. Főlségi jogánál fogva nemcsak védheti pártfogoltjait, hanem meg is büntetheti, a kik ellene szegülnek. Bizott benne, hogy Skócziában egy törvényhatóság sem vonja kétségbe fölmentési jogát. Volt bizonyos skót »Act of supremacy«, mely a fejedelemnek oly fölügyelési jogot adott az egyház fölött, hogy azzal maga VIII. Henrik is beérte volna. Ezek folytán tömegestől bocsátott hivatalokra és méltóságokra pápistákat. A dunkeldi püspököt, a ki mint főrendi tag, ellenzéki szerepet vitt a parlamentben, önkényesen kitették székéből, s mást neveztek helyette. Queensberry minden hivatalából kiesett, s parancsot kapott, hogy Edinburghban maradjon, míg a kincstár számadásait, az ő igazgatása korából, meg nem vizsgálják és helyben nem hagyják. Mivel a városok követői voltak leginkább engedetlenek a parlamentben, elhatározták, teljes felforgatást hozni be minden kis város szerkezetében országszerte. Hasonló változás nemrég Angliában birói ítéletek következtében történt:

Skócziában már elégnek gondolták a fejedelem egyszerű parancsát. A tisztviselők és városi tanácsosok választását általában megtiltották; s a király magához ragadta a hatósági főtisztviselők betöltése jogát. A titkos tanácshoz irt levélben tudatta szándokát, hogy róm. katolikus kápolnát állit Holyroodi palotájában; s rendelést adott, utasítsák oda a birákat, hogy a pápisták elleni törvényeket mind semmiseknek tekintsék, kegyvesztés büntetése alatt. Egyéb-aránt vigasztalta a püspöki rendszer protestans hiveit, biztosítván őket, hogy bár védeni szándékszik ellenök a róm. kath. keresztyéneket, szintén védeni fogja őket a rajongó felekezetek támadása ellen. Ez értesítésre Perth a legszolgáibb szerkezetű fölterjesztést indítványozott. A titkos tanácsban már volt néhány pápista; a protestans tagokat, a kik még ott ültek, megingatta a király átkodottsága és keménysége; s csak gyöngé moraj hallatszott. Hamilton ejtett néhány szót a fölmentési jog ellen, a melyeket rögtön sietett szelidíteni. Lookhart mondá, hogy készebb fejét kockáztatni, mint a korlátnok iratát aláírni, de oly ovatos susogással mondta ezt, hogy csak baráti hallhatták. Perth előadását, jelentéktelen módosítással, elfogadták; s a királyi parancs engedelmességre talált; de a skót nemzet azon kisebb részét, mely által addig a kormány a többség felett uralkodott, borús elégtelenség szállotta meg.

Ha e zivataros uralom történetirőja Írföld felé fordítja szemeit, különösen nehéz és kényes föladat áll előtte. Vékonny hamu-rétegen jár — hogy egy római költő szép hasonlatával éljek — a mely alatt még izzó láva terül. E szerencsétlen országban a XIX. századnak a XVII-dik gyászos örökséget hagyott a gonosz szenvedélyekből. Se Londonderry szász védői, se Limerich celta védői nem

bocsátották meg soha egymásnak a kölcsönös sérelmeket. Még napjainkban is több mint spártai gőg jellemzi, annyi nemes tulajdonok mellett, a győzők gyermekeit, míg a megvetés és gyűlölet vegyes helotai érzelme igen is gyakran föltünik a legyőzöttek gyermekeiben. Az ellenséges osztályok közül egyiket sem menthetni föl igazán a kárhoztatás alól; de a legsúlyosb kárhozat azon rövidlátó, nyakas fejedelmet éri, a ki, állásánál fogva, kibékíthette őket, s minden hatalmát indulatosságuk tüzelésére fordította, s végre harczba döntötte őket élethalálra.

A sérelmek, a melyeket hitsorsosai Irföldön szenvedtek, sokban különböztek azoktól, melyeket Angliában és Skóciában elbáritni kellett. Az ir törvénykönyvben, a melyet utóbb azon sötét korszakba illő barbar türelmetlenség szennyezett, alig volt akkor egyetlen czikkely, s egy megzorító czikk sem volt, mely a pápistákra, mint olyanokra, büntetést szabott volna. A szent György csatornán innen minden papnak kellett tartani, ha vagy egy megtértet a római egyház kebelébe fölvelt, — hogy fölakasztják és négyelik. Tulnan nem lehetett ilyesmitől tartani. A mely jézsuita Dovertől partra szállt, fejével játszott; míg bizvást járhatott Dublin utczáin. Itt senki sem viselhetett hivatalt, sőt ügyvédi és tanítói pályán sem kereshette kenyerét, mielőtt a »fensőségi esküt« le nem tette: míg Irföldön egy köztisztviselő sem volt kénytelen ez esküt letenni, ha csak forma szerint rá nem parancsolták. Ez eskü által tehát senki sem volt kizárva hivatalból, a kit a kormány elő akart mozditani. Az ugynevezett »sacramental test« és az »átváltozási tan« elleni nyilatkozat nem volt ismeretes, s a parlament egyik háza sem zárt ki egy felekezetet se.

Az ir katolikus tehát oly helyzetben látszott lenni, a melyet angol és skót hitsorsosai irigyelhettek. Valósággal mégis szánandóbb és boszantóbb volt sorsa amazokénál. Mert bár nem üldözték, mint róm. katolikust, el volt nyomva, mint ir. Hazájában ugyanazon válaszfal, mely a hitfelekezeteket elkülönözte, választotta el a népfajokat; s ő a meghódított, leigázott és megalázott fajhoz tartozott. Ugyanazon földön két, helyileg összevegyült, de erkölcsileg és politikailag elkülönzött népiség lakott. A valláskülönbőség távolról sem az egyedüli, s nem is a legfőbb különbség volt közöttök. Különböző volt származásuk. Különböző nyelveken beszéltek. Olyan éles ellentétben állt különböző nemzeti jellemök, mint bármely más két nép Európában. Különböző fokán állottak a polgárisultságnak. Két ilyen népiség közt kevés rokonszenv lehet; s a százados csapások és jogtalanságok erős ellenszenvet idéztek elő. A kisebbség oly viszonyban állt a többséghez, mint Hódító Vilmos harczosai a szász parasztokhoz, vagy miként Korteز hada Mexico indiánjaihoz.

Ireknek hívták akkor kizárólag a celtákat s azokat a családokat, a melyek, bár nem celta eredetűek voltak, idő folytán celta szokásokat vettek föl. E népség, számra némileg kevesebb egy millionál, néhány kivétellel, a római egyházhoz ragaszkodott. Mintegy kétszázezer gyarmatos lakott közöttök, büszkék szász vérökre s protestáns hitökre.

A számszerinti nagy túlnyomóságot bőven pótolta a másik oldalon a nagy értelmi fensőség, a nagyobb erély. Az angol települők, mint látszik, ismeret, erély és kitartás tekintetében általán véve inkább fölülmulták az anyahon népét, hogysen alatta álltak volna. A benszült pórság ellenben szinte vad állapotban volt. Soha sem dolgoztak, ha

az éhség nem kinozta őket. Beérték olyan lakással, a mely boldogabb országban ólnak is rossz volt volna. A burgonya, melynek termesztése kevés ügyességet, szorgalmat avagy tőkét kíván, s melyet nem tarthatni el soká, — volt immár a köznép rendes tápszere. Így táplált néptől nem várhatni szorgalmat és előrelátást. Csak néhány mértföldnyire Dublintól, a világon a legtermékenyebb és áldottabb földön, már nyomorú kunyhók tüntek fel az utazónak, a melyekből piszkos és félmeztelen barbarok báméskodtak az átmenőre.

A benszületett jobbágiság nagy mértékben megtartotta születési gögjét, de elvesztette azt a befolyást, mely a vagyon- és hatalomból ered. Földeiket Cromwell felosztotta hivei között. Egy részt ugyan ama roppant területből, a melyet elkobzott, a Stuartház visszahelyezése után, visszaadtak régi birtokosainak. De a nagyobb részt, törvény biztositéka mellett, megtartották az angol kivándorlók. E törvény egy századnegyedig volt életben; s annak ótalma alatt számtalan elzálogosítás, beruházás, adás-vevés történt. A régi ir nemesség szétszóratott az egész világon. A száraz föld minden udvarában gyülröngtek a régi főnökök utódai. Azok a kifosztott tulajdonosok, a kik még szülőföldükön maradtak, bánkódtak veszteségeiken, visszaóhajtották a vagyont és méltóságot, a melytől megfosztattak, s szilaj reményekkel néztek új forradalom elé. Az efféle egyént úgy tekintették honfiai, mint gentlemant, a kinek, igazság szerint, gazdagnak kellene lennie. Ritkán üzött valamely békes foglalkozást. A kereskedést sokkal rosszabb forrásnak tekintette a fosztogatásnál. Olykor kalóz lett. Olykor, a törvény daczára, erőszakos vendégeskedésből élt, tudniillik családja régi bérlőit szállván meg, a kik, bármily nyomorult állapotban voltak, nem tagadhatták meg élelmök egy részét attól,

a kit még mindig törvényes uruknak tekintettek. A benszü-
lött »gentleman«, a ki szerencsés volt valamit megtarthatni,
vagy visszaszerezni birtokából, gyakran úgy élt, mint vala-
mely vad törzs kis fejedelme, s az uralkodó fajtól szenvedett
lealacsonyíttatásokért azzal kárpótolta magát, hogy önké-
nyesen kormányozta saját hűbéreseit, háremet tartott s na-
ponként elbódította vagy elkábította magát erős italokkal.
Politikai tekintetben jelentéktelen volt. Törvény ugyan nem
zártá ki az alsóházból: de oly kevés kilátása lehetett ott
ülésre, mint egy színes ember várhatta, hogy senatorrá vá-
lasztják az (amerikai) Egyesült-államokban. Valósággal a
visszahelyezés óta csak egy pápistát küldtek az ir parlia-
mentbe. Az egész törvényhozó és végrehajtó hatalom a
gyarmatosok kezében volt; s az uralkodó faj hatalmát hét-
ezer főnyi hadsereg tartotta fen, a melynek buzgalmára
teljes bizalommal számolhatott, a mit angol érdeknek ne-
veznek.

Szorosabb vizsgálat után úgy találnök, hogy se az
irek, se az angolok nem képeztek teljesen hasonlómű testü-
letet. A celta származású irek és azon irek közt, a kik
Strongbow és De Burgh harczosaitól származtak, nem szűnt
meg általában minden különbség. A »Fitz«-ek gyakran
gunyolódásra vettek magoknak szabadságot az »O«-k és
»Mac«ek ellenében; s az »O«-k és »Mac«-ek olykor gyü-
lölséggel fizettek a gúnyért. Az előbbi nemzedék alatt az
O'Neill-ek egyik hatalmasbika nem akarta az illő tisztele-
tet megadni egy régi norman származású római katolikus
urnak. »Mondják, hogy családja négyszáz év óta van itt.
Mindegy. Gyűlölöm a semmirekellőt, mintha csak tegnap
jött volna.« Ugy látszik mindazáltal, hogy ilyes érzelem
csak ritkán mutatkozott, s az ellenségeskedést, mely a

benszülött celták s az elfajult angolok közt soká dühöngött, utóbb azon tüzesebb ellenségeskedés váltotta föl, mely mindkét fajt elkülönzé az újabb és pedig protestans gyarmattól.

A gyarmatosok közt is voltak nemzeti és vallásos belviszályok. A többség angol volt; de jó sokan jöttek déli Skócziából is. A települők fele az angol egyházhoz tartozott; másik fele »dissenter« volt. De Irföldön a skótot és angolt erősen egybefűzte a közös szász eredet. Az államegyház és presbyteri rendszer hiveit szorosan egybefűzte a közös protestánsság. A gyarmatosoknak általában közös nyelvök, közös érdekek volt. Közös ellenség környezte őket, s csak közös elővigyázat és közös törekvés mellett lehettek biztosságban. Azon kevés büntetőtörvény tehát, a melyet Irföldön alkottak a protestans »nemconformisták« ellen, holt betű volt. Az államegyház legkonokabb hívének vakbuzgalma sem szenvedhette a kivitelt a szent György csatornán keresztül. Mihelyt Irföldre jött a »cavalier«, s úgy találta, hogy puritán szomszédainak szíves és bátor segélye nélkül mind maga, mind családja rendkívül veszélyben forog, hogy meggyilkolják a pápista szegény legények, gyűlölete a puritánság ellen, önkéntelenül is, enyhülni és enyészni kezdett. Tekintélyes férfiak tették a megjegyzést mindenik pártból, hogy a mely protestánst Irföldön torynak mondanak, mérsékelt whignek is megjárna Angliában.

A protestáns »nemconformisták« részökről, több türelemmel szenvedték, mint várni lehetett, a legképtelenebb egyházi szerkezet fölállítását, minőt a világ látott valaha. Négy érsek és tizennyolcz püspök pásztorkodott ötszörte kevesebb számú hivek fölött, mint a mennyi csak az egy londoni egyházmegyében lakott. A papok közül számosan

több egyházat birtak, s messze laktak hiveiktől. Némelyek szinte ezer font évi jövedelmet húztak javadalmaikból, a nélkül, hogy valamely egyházi tisztet teljesítettek volna. E szörnyű intézményt sokkal kevesebbé gyűlölték az Irföldre települt puritánok, mint az angol eltérő felekezetek az angol egyházat. Mert Irföldön a vallásos szakadás alá volt rendelve a nemzeti különbségeknek; s a presbyteri, míg hittani szempontból kárhoztatnia kellett a felállított papuralmat, némi kedvteléssel látta azt, ha úgy tekintette, mint saját nagy faja győzelmének költséges és ragyogó diadaljelét.

Az ir katolikusok sérelmei tehát majd semmiben nem hasonlítottak az angol róm. katolikusokéihoz. A lancashirei vagy straffordshirei római katolikusnak csak protestanssá kellett lennie; s azonnal minden tekintetben egyenlővé lett szomszédaival: de a munsteri és connaughti róm. katolikus, ha protestanssá lőn, sem szünt meg alávetett nép lenni. Mindazon bajok, a melyek alatt a róm. katolikusok Angliában szenvedtek, csak a szigorú törvényhozás eredményei, a miken segíthet szabadelműbb törvényhozás. De azon két népiség közt, mely Irföldön lakott, oly egyenetlenség volt, a melyet nem a törvényhozás okozott, s nem szüntethette az meg. Az uralom, melyet e népiségek egyike a másik fölött gyakorolt, a vagyonosság uralma volt a szegénység, a tudományé a tudatlanság, s a polgárisultságé a miveletlenség fölött.

Ugy látszott, uralkodása kezdetén, teljesen meg volt Jakab győződve ez igazságokról. Irföld bajai, monda, nem a katolikusok és protestánsok, hanem az ir és angol közti különbségekből erednek. Elégé világos volt, minő követ-

kezményeket kell vala vonni ez igaz föltétből; de saját és Irföld szerencsétlenségére nem fogta föl azokat.

Ha a nemzeti gyűlölséget ki lehetett volna engesztelni, semmi kétség, hogy a vallásos ellenszenv, kegyetlen büntetőtörvények és »test act«-ok által nem élesztetvén, magától el fogott enyészni. Oly nemzeti gyűlölség kiengeztelése, minovel az Irföldön lakó két népfaj viseltetett egymás iránt, szükségkép nem egykét év föladata. Mindazáltal olyan föladat, a melyre egy bölc s jó fejedelem sokat tehet vala; s Jakab oly előnyökkel birt e munkához, a minőkkel elődei és utódai közöl egy sem. Angol és egyszerűsmind róm. katolikus levén, félig az uralkodó, félig a meghódított népfajhoz tartozott s azért különös hivatása volt közvetítői szerepre. S nem nehéz kijelölni az ösvényt, a melyet követnie kellett. Ki kellett mondania határozottan a fenálló birtokviszonyok sérthetlenségét, s olyképen kell vala kihirdetni e határozatot, mely az új tulajdonosok aggodalmát teljesen megnyugtatta, s a régi birtokosok minden szilaj reményét megszüntette volna. Hogy a nagy birtokváltozáskor igaztalanságot követtek-e el vagy sem, az mindegy volt. Ez átruházás, lett legyen bár jogos vagy jogtalan, oly rég történt, hogy fölforgatása alapjaiban rázta volna meg a társadalmat. Minden igénynek határt kell szabni az időben. Harminczöt évi tényleges birtoklás s 25 öt évi olyan birtoklás után, a melyet a törvény ünnepélyesen biztosított, s számos bérlet, adásvevés, zálogosítás stb. után, igen késő volt többé a jogczimeket kutatni. Mindamellet lehetett volna az ir »gentry« sérült érzelmei orvoslására s tönkrement vagyonviszonyai emelésére valamit tenni. A gyarmatosok szerencsés helyzetben voltak. Sokat javították birtokukat építkezés, telepítés és ótalmi intézkedéseik által. Ne-

hány év alatt meg annyit hozott be földük; a forgalom élénkült; s az országos bevétel, mely mintegy 300,000 fontra ment évenként, bőségesen fedezte az ottani kormány költségeit, sőt felesleget adott, mit Angliába küldtek. Nem lehetett kétség, hogy a közelebbi parlament, a mely Dublinban egybegyűl, bár kizárólag az angol érdeket képviselendi azon királyi ígéret viszonzásául, hogy ezen érdeket minden törvényes jogaiban pártolja, önként tetemes öszletet fogott volna megajánlani, a benszült családok kármentesítésére, a kiket jogtalanul kifosztottak. Ily módon vetett véget korunkban a francia kormány a vitáknak, ama ropant birtokkobzás ügyében, a minő soha sem történt Európában. S ez úton Jakab, ha leghűbb protestáns tanácsosai szavára hallgat vala, nagy részben enyhithette volna a legfőbb bajt, a mely Irföldet sujtotta.

Ezt tevén, az ellenséges fajok kiengesztelésén kell vala munkálnia, részrehajlatlanul védve mindenik jogát, s fékezve mindenik kihágásait. Egyenlő szigorral kell vala büntetnie a benszülttet, a ki szilaj féktelenségét követi, és a gyarmatost, a ki visszaél a polgárisodás hatalmával. A meddig a korona törvényes hatalma terjedt, — s Irföldön nagy kiterjedésű volt — senkit sem kell vala kizárni hivatalából származása vagy hite miatt, a kit jelleme és tehetsége alkalmassá tön. Hihető, hogy a róm. kath. király, ki nagy jövedelmekkel korlátlanul rendelkezett, minden baj nélkül biztosithatta magának a római katolikus egyháznagyok és papok közremunkálását a kiengesztelés nagy munkájában. Sokat kellett volna mindazáltal hagyni az idő orvosló befolyására. A benszültt fajnak még el kelle tanulnia az ipart és szorgalmat, az élet mesterségeit s Anglia nyelvét. Nem lehet vala egyenlőség oly emberek közt, a

kik házakban és a kik ólakban laknak, emberek közt, a kik kenyeret esznek és azok közt, kik burgonyával élnek, emberek közt, a kik nagy bölcselők és költők nyelvén beszéltek, és azok között, a kik esztelen göggel kérkedtek, hogy nem koptatják szájokat oly beszéd-mód fecsegésével, a melyen a »Tudományok fejlődése« s az »Elveszett paradicsom« van írva.*) De nem ok nélkül hihetni, hogy ha ez érintett szelid eljárást követi vala a kormány, lassanként minden válfalak el fogtak enyészni, s annyi nyoma sem volna többé azon ellenségeskedésnek, a mely átka volt Irföldnek, mint ama szintoly halálos gyűlölségnek van, mely egykor a szászok és normanok közt dühöngött Angliában.

Szerencsétlenségre Jakab, a helyett hogy közvetítő volt volna, a legtüzesebb és türelmetlenebb pártember lőn. A helyett, hogy csillapította volna a két népiség szenvedélyeit, még nagyobb hőfokra gyulasztotta. Elhatározta, megfordítani az addigi viszonyt, s a protestáns gyarmatosokat vetni a pápista celták lábai alá. Az államegyházi tagság és az angol vér képtelenné tőn, előtte, mindenkit polgári és katonai alkalmazásra. Oly tervről gondolkozott, hogy megint elkobozza s újra föloszszza a fél szigetet, s oly tisztán elárulta szándokát, hogy az egyik osztályt csakhamar rémülés szállta meg, a mit aztán hiában óhajtott megnyugtatni, s a másokban reményeket költött, a melyeket utóbb hiában óhajtott fékezni. Mindez azonban csak kis része volt bűnnek és örültségének. Fontolgatás után elhatározta, hogy nemcsak hazájuk teljes birtokába helyezi a benszülött ireket, hanem egyszersmind eszközökül használja őket, kényural-

*) O Neil szavaira céloz szerző. Lásd : *Hibernia Anglicana* I. köt. előszó.

mat állítani föl Angliában. Mi lett az eredmény, könnyű volt belátni. A gyarmatosok fajuk törhetetlen szilárdságával szegültek ellen. Az anyahon magáévá tette ügyöket. Majd kétségbeesett harcz támadt. Koczán állott mindkét részről, a mi csak becses a nép előtt: s nem kárhoztathatjuk igazságosan se az irt, se az angolt, hogy, e vég szükségben, engedett az önfentartás törvényének. Borzasztó volt a viszály, 'de röviden tartott. A gyöngébbnek engednie kellett. Szigorú sorsa lőn; s mindazáltal ha nem védhetni is, de menthetni a kegyetlenséget, a mint vele bántak: mert bár mindazt ki kellett állania, a mivel a zsarnokság sujthat, semmit sem szenvedett, a mivel önmaga nem akart sujtani. Az esztelen merénynek, a mely Angliát Irföld által akarta meghódítani, eredménye lőn, hogy az irek az angolok favágói és vízfordói lettek. A régi birtokosok, vissza akarván szerezni, a mit vesztek, nagy részt elvesztették a mijök még maradt. A pápistaság pillanatnyi uralma egy sereg olyas kegyetlen törvényt idézett elő a pápistaság ellen, hogy az ir törvénykönyv a leggyalázatosb hirbe jött az összes kereszttyenség előtt. Ilyen keserű gyümölcsöket termett Jakab politikája.

Láttuk, hogy egyik első tette volt, mihelyt királylyá lett, visszahívni Ormondot Irföldről. Ormond az angol érdekek élén állt azon országban: szilárd híve volt a protestáns vallásnak; s hatalma sokkal nagyobb volt, mint egy közönséges helytartónak, először mivel rang és gazdagság tekintetében legfőbb gyarmatos volt, s másodszor, mert nemcsak a polgári közigazgatásnak volt feje, hanem egyszerűsmind a haderő parancsnoka. A király akkor még nem akarta a kormányzást egészen ir kezekre bízni. Valóban úgy hallották őt nyilatkozni, hogy a benszülött alkirály mi-

hamar független fejedelem lehetne. Ez időszerint tehát elhatározta, megosztani a hatalmat, a melyel Ormond birt, s angol és protestáns helytartóra bízni az igazgatást, s ír és rom. katolikus tábornokra a sereg vezérletét. Clarendon volt a lord helytartó; a tábornok Tyrconnel.

Tyrconnel, mint már mondva volt, azon elfajult családok egyikéből származott, a melyeket általában Írföld benszülött népiségéhez számítottak. Olykor ugyan, elbizottságában, norman lenézéssel szólt a barbar celtákról: de valójában rokonszenvei egészen a benszülöttekhez vonzótták. Gyűlölte a protestáns gyarmatosokat; s azok viszont gyűlölséggel fizettek. Clarendon merőben különböző vonzalmakkal birt: de, hajlam, érdek és elv készköteles udvaronczzá tette őt. Gyáva lelkű volt; viszonyai zavarba jöttek; s szelleme mélyen át volt hatva azon politikai tanokkal, a melyeket akkor oly nagy serénységgel tanított az angol egyház. Azonban nem megvetendő képességgel birt; s jó király alatt, alkalmasint tekintélyes alkirály leendett.

Közel három évnegyed volt Ormond visszahívása és Clarendon Dublinba érkezése közt. Ez időközben a »lords Justices« testülete képviselte a királyt: de a hadi parancsnokság Tyrconnel kezében volt. Az udvar tervei lassanként kezdettek immár föltünedezni. Királyi rendelet jött a Whitehallból, hogy fegyverezzék le a népet. E rendelményt Tyrconnel szorosán végrehajtotta az angolokra nézve. Noha rablócsapatok háborgatták az országot, protestáns gentleman alig kaphatott fegyverengedélyt egy pár pisztolyra. A benszülött földnépe ellenben megtarthatta fegyvereit. Nagy volt tehát a gyarmatosok öröme, mikor végre, 1685. decemberben, Tyrconnel Londonba hívták s Clarendont Dublinba küldötték. De mihamar kitűnt, hogy a

kormányt nem Dublinban, hanem Londonból vezérelték. Minden posta, mely a szent György csatornán átjött, híreket hozott, azon korlátlan befolyás felől, a melyet Tyrconnel az ir ügyekben gyakorol. Beszélték, hogy marquis, hogy herczeg, hogy a sereg főparancsnoka lesz, s őt bizzák meg a hadsereg és törvényszékek újrendezésével. Clarendont halálosan boszantotta, midőn úgy találta, hogy alárendelt tagja a közigazgatásnak, a melynek feje vélt lenni. Panaszolta, hogy bármit tesz, mindent hamisan adnak elő rágalmazói, s hogy az általa kormányzott országra vonatkozó legfontosb határozatokat hetekkel előbb elfogadják Westminsterben, közhirrre teszik, megvitatják a kávéházakban, s száz meg száz magán levélben közlik, mielőtt a lord helytartóval valamit tudatnának. Saját személyes méltósága, ugymond, mit sem tesz: de nem kis dolog, ugymond, hogy a trón fölsége képviselőjét megvetés tárgyává teszik a nép előtt. Az angolokat páni félelem szállta meg, midőn úgy találták, hogy az alkirály, honfitársuk és protestans hit-sorsosuk, nem képes őket azon ótalomban részeltetni, a melyet tőle vártak. Keserű tapasztalásból kezdték megismerni, mit teszen alávetett osztálynak lenni. A benszülottek örökös fölségsértési és lázadási vádakkal háborgatták őket. Ez a protestáns levelezésben állt Monmouthszal: az némi tiszteletlenséggel szólt négy öt év előtt a királyról, midőn a »kirekesztési« törvényt tárgyalták; s a legalávalóbb fajta emberek készek voltak minden vád mellett tanúságot tenni. A helytartó aggodalmát fejezte ki, hogy ha e dolgoknak véget nem vetnek, Dublin csakhamar hasonló rémuralom színhelye lesz, a minőt Londonban láttak, midőn mindenkinek élete egy Oates és Bedloe kegyelmétől függött.

Nem sokára hivatalosan értesítette Clarendont Sunderland, hogy a király el van határozva, azonnal teljes változást hozni be Irföld katonai és polgári kormányzatába, s tüstént számos róm. katholikust alkalmazni hivatalokra. Ő felsége — volt kiméletlenül odavetve, — sokkal illetékesb tanácsosokkal értekezett e dolgok felől, mint a tapasztalatlan lord helytartó.

Mielőtt az alkirály e levél tartalmáról értesült, különböző utakon már Irföldre jött hire. Rendkívüli rémület szállta meg a gyarmatosokat. Számra nézve kevesebben levén a benszülött népnél, valóban szánandó sors várt rájuk, ha a benszülöttek, az összes állam-hatalommal, ellenök fegyverkezének; mitől ugyancsak tartaniok kellett. Dublinban levert ábrázattal mentek el egymás mellett az angol lakosok. A börzén megszűnt az üzlet. Több földbirtokos hirtelen eladta jószágait, ahogy tudta, s Angliába küldte a pénzt. A kereskedők kezdték behajtani követeléseiket, s készültek fölthagyni az üzlettel. A közriadás csakhamar hatással volt a földjövedelemre. Clarendon az aggódó gyarmatosokba oly bizalmat akart önteni, a melyet ő maga sem érzett távolról sem. Biztosította őket, hogy sértetlen marad tulajdonuk, s hogy bizonyosan tudja, miszerint a király el van határozva, fentartani a telepítési törvényt, mely biztosította birtokjogukat. De Angliába irt levelei egészen másként hangzottak. Még a királylyal is ellenkezésbe tette magát, s a nélkül, hogy kárhoztatta volna, hogy ő felsége római katholikusokat szándékszik alkalmazni, erős meggyőződését fejezte ki, hogy az alkalmazandó római katholikusok angolok lesznek.

Jakab száraz hidegséggel válaszolt. Nyilvánította, hogy nincs szándokában megfosztani földeiktől az angol

gyarmatosokat, de hogy sokakat közölök elleneinek tart, s ha annyi birtokot hagy ellenei kezében, annál szükségesebb, hogy a polgári és katonai kormányzat barátai kezében legyen.

Ehhez képest több római katolikust eskettek föl tanácsosnak; s rendelet ment a közigazgatási testületekhez, hogy a római katolikusokat részesítsék a helytartósági előnyökben. Több katonatisztet önkényesen megfosztottak tisztségétől és kenyerétől. Hiában szólalt föl a lord helytartó egy némelyik mellett, a kiről tudta, hogy jó katona és hű alattvaló. Régi »cavalier«-ek is voltak ezek közt, a kik hősileg harczoltak az egyedurságért, s tisztes sebhelyeket viseltek. Olyan emberekkel töltötték be helyeiket, a kiknek minden érdemök vallásukban állott. Az új kapitányok és hadnagyok közül, mint mondák, némelyek tehénpásztorok, inasok sőt utonállók is voltak; mások annyira fasaruhoz valának szokva, hogy valóban különösen tipegetek topogtak lovagló csizmáikban. Az elbocsátott tisztek közül sokan holland szolgálatba léptek, s négy év múlva azt az örömet élvezheték, hogy utódaikat gyalázatosan átkergethették a Boyne vizén.

Clarendon zavarát és nyugtalanságát még növelték a hírek, a melyeket magán utakon vett. Megegyezése, tudta nélkül, készülleteket tőnek, fölfegyverezni és szerelni azon ország összes celta népségét, a melynek névszerint ő volt kormányzója. Tyrconnel intézte a tervet Londonból; s egyháza nagyai voltak ügynökei. Minden pap utasítást kapott, hogy pontosan írja össze egyháza minden fegyverviselő tagjait, s nyujtsa be püspökének az összeírást.

Hire járt immár, hogy Tyrconnel csakhamar rendkívüli és független hatalommal tér vissza Dublinba; s e hír

naponként növekedett. A lord helytartó, kit semmi méltatlanság nem birhatott rá, hogy fényes és jövedelmező állásáról lemondjon, nyilvánította, hogy egész alázattal enged a király tetszésének, s hogy mindenben hűséges és engedelmes alattvalónak fogják találni. Soha sem volt, ugymon semmi összeütközése Tyrconellel, s hiszi, hogy nem is fog lenni. Ugy látszik elfeledte Clarendon, hogy egykor ártatlan nővére becsületét aláásni szövetkeztek, s hogy abban Tyrconnelnek volt fegfőbb része. Épen nem olyas sérelem, a mit nemeslelkű ember könnyen megbocsáthat. De azon romlott udvarban az ilyes sérelmeket könnyen feledték és megbocsátották, nem keresztyéni nagy lelkűségből, hanem csupa alávalóságból s az erkölcsi érzet hiánya miatt. 1686. juniusban jött meg Tyrconnel. Csupán a hadsereg vezényletével volt megbizva: de utasításokat hozott a királytól az igazgatás minden ágaira nézve, s egyszerre átvette a sziget valódi kormányzását Mindjárt megérkezése utáni napon nyilván kijelenté, hogy számos római katolikus tisztet kell alkalmazni, s a protestánsok elbocsátásával kell helyet csinálni. Fáradatlan buzgalommal járt el a sereg újjáalakításában. Az igaz, hogy egy fő hadi parancsnok téendői közül csupán erre volt alkalmas; mert, noha bátor volt a verekezésben és párbajban, semmit sem értett a hadi szolgálathoz. Az első szemlén, a melyet tartott, elárulta mindazok előtt, a kik közelében voltak, hogy nem tudja, mint kell fölállítani egy ezredet. Az angolokat kivetni s ireket hozni be: ez volt, előtte, minden hadügykezelés eleje és utója. Oly szemtelen volt, hogy a lord helytartó testőrsége kapitányát is lecsapta: s Clarendon az egész dolgot csak akkor tudta meg, midőn egy ismeretlen arczu római katolikust látott az államkocsi kíséretében. E

változtatás nem szorítkozott csupán a tisztekre. A hadsorokat egészen fölbontották és újra alkották. Négy öt száz katonát vetettek ki csupán egy ezredből, azon ürügy alatt, hogy nem ütik meg a mértéket. De a legtapasztalatlanabb szem is egyszerre láthatta, hogy szebb és jobb termetűek voltak, mint utódaik, a kiknek vad és piszkos tekintete rosszul hatott a szemlélőre. Az új tisztek parancsot kaptak, hogy egy protestánst se engedjenek besorozni. A toborzók, a helyett hogy vásárokon és nyílt helyeken, dobszó mellett, szedték volna az ujonczokat, mint régen szokták, a katolikusok búcsuhelyeit keresték föl. Nehány hét alatt több mint kétezer benszülöttet sorozott be a tábornok; s környezete állította, hogy karácsonra egy angol fajú sem lesz az egész seregben.

Hasonló önkényt és részrehajlást tanusított Tyrconnel minden kérdésben, a mely a titkos tanácsban szóba jött. Keating János, a »Common pleas« főbírája, egy kitűnő képességű, becsületes és hű férfiú, igen gyöngéden megjegyzé, hogy teljes jogegyenlőségnél észszerűleg csak nem követelhet többet a tábornok saját egyházára nézve. A királynak, ugymond, nyilván az szándoka, hogy egy alkalmas embert se zárjanak ki közhivatalból, mivel pápista, s egy nem alkalmast se mozdítsanak elő, csak azért, hogy protestans. Tyrconnel azonnal szitkozódni, mocskolódni kezdett. »Nem tudom, mit mondjak rá; részemről minden katolikust benn szeretnék látni.« Eszélyesb ir hitsorsosainak nem tetszett e megfontolatlan eljárás, s aggodalmaikat nyilvánították; de Tyrconnel káromkodással üzte el őket. Annyira ment otrombasága, hogy sokan örültnek tartották. De legkülönösebb volt szemtelen folyékony-sága a hazugságban. Azelőtt már rég »hazug Dick (vas-

tag) Talbot«-nak csúfolák; s a Whitehallban, a vakmerő hazugságot rendesen »Dick Talbot«-féle igazságnak mondták. Most naponként tanusította, hogy méltó igényt tarthat e nem irigylendő hirnévre. Valóban a hazudozás csaknem betegséggé fajult nála. Így azon angol tiszteket, a kiknek elbocsátása iránt rendelést adott, szobájába vezette, biztosítá őket bizalmáról és barátságáról, s menyre földre esküdött, hogy javukat akarja. S a tisztek, kiknek ekkép esküdözött, gyakran napnyugta előtt már értesültek, hogy elcsapta őket.

Bár borzasztóan szidta a »telepitési törvényt«, s az angol érdeket gyalázatos, gaz és átkozott dolognak nevezte, mindazáltal azt mutatta, mintha meg volna győződve, hogy a vagyonfelosztást, annyi év után, nem változtathatni többé meg. De mihelyt egy pár hétig volt Dublinban, más hangon beszélt. A titkos tanácsban hevesen vitatta, milyen szükséges a földbirtokot visszaadni régi tulajdonosinak. Mindazáltal még nem nyerte ki ura szentesítését e vészes tervre. Még mindég küzdött némi nemzeti érzelem a vakbuzgalommal Jakab kedélyében. Angol volt; angol király volt; s némi szorongatás nélkül nem egyezhetett bele a legnagyobb angol gyarmat földulásába. Az angol római katolikusok, a kikkel tanácskozni szokott, majdnem egyértelműleg a »telepitési törvény« mellett voltak. Nem csak a becsületes és mérsékelt Powis, hanem a féktelen és nyakas Dover is értelmes és hazafias tanácsot adott. Tyrconnelnek alig lehetett remélnie, hogy távolról ellensúlyozhatja a hatást, a melylyel ily tanácsok voltak a király kedélyére. Föltette tehát magában, személyesen mozdítani elő faja ügyét; s augusztus utóján Angliába utazott,

A lord helytartó egyaránt félt jelen — vagy távollé-

tétől. Valóban kinos helyzet volt, naponként ellenséggel lenni szemközt: de nem kevesebbé kinos volt, azt tudni, hogy az ellenfél naponként rágalmat és rossz tanácsot susog a király fülébe. Clarendonnak sok boszuságot kellett nyelnie. Körutat tőn az országban, s mindenfelé az ir nép megvetésével találkozott. A római katolikus papok intették hiveiket, hogy minden tisztelgéstől tartózkodjanak irányában. A benszülött »gentry«, a helyett hogy tisztelkedni ment volna hozzá, honn maradt. Az ir parasztok mindenfelé dalokat zengtek Tyrconnel dicsőítésére, a ki kétségtelenül csakhamar megint eljő, hogy teljesen megalázza elnyomóikat. Alig tért meg kellemetlen benyomásu utából Dublinba az alkirály, s levelek érkeztek, a melyekben értesítették, hogy a királynak komoly neheztelését vonta magára. Ő felsége — így szóltak e levelek — nem csak azt várja szolgálaitól, hogy parancsait teljesítsék, hanem hogy szívből és valódi készséggel tegyék azt. A lord helytartó nem tagadta ugyan meg közremunkálását a sereg és polgári közigazgatás újra rendezésétől; de e közremunkálásban vonakodva és csak imigy amugy járt el: tekintete elárulta érzelmeit; s mindenki láthatta, mennyire helyeselte az eljárást, a melyet teljesedésbe volt veendő. Nagy szorongattatás közt fogott tollat védelmére; azonban kereken kimondották, hogy védelme nem volt kielégítő. Ekkor, a legaljasb kifejezésekben nyilvánította, hogy nem akarja magát igazolni, hogy megnyugszik a király ítéletében, bár-hogy üssön ki, hogy a porba borulva kér kegyelmet, hogy minden bűnbánók közt ő a legőszintébb bűnbánó, hogy dicső dolognak tartja meghalni fejedelmeért, de lehetlennek kegyét nem bírva élni. S ez nem csupán haszonleső kép-mutatás volt, hanem, legalább egy részben valódi szolgál-

műség és lelki szegénység; mert bizalmas levelekben, a melyek nem a király elé voltak szánva, ugyanezen hangon jajveszékelt családjának. Szánandó vala; egészen oda volt; nem viselhette el a király haragját; ha e haragot meg nem engesztelheti vala, becsét veszttette volna rá nézve az élet. Még nagyobb lőn a nyomorult félelme, midőn értesítették, hogy el van határozva a Whitehallban, visszahívni őt, s vetélytársát és rágalmazóját, Tyrconnelt, tenni helyébe utódául. Majd jobb kilátásai nyíltak egy időre; a király jobb szeszélyben volt; s néhány napig azzal hizelgett magának Clarendon, hogy testvére közbenjárása használt, s elmúlt a vészes körülmény.

Valójában csak most kezdődött. Mig Clarendon Rochesterben keresett támaszt, Rochester maga sem tudta magát soká föntartani. Miként Irföldön az idősb testvért, bár az őrhadat, az állam kardját s a »kegyelmességed« (excellentiád) czimet megtartotta, valóban háttérbe szorította a katonaság parancsnoka, ugy Angliában az ifjabb fivér, bár szintén megtartotta a fejér botot, s nagy méltóságánál fogva, a legnagyobb születési nemesek előtt ment, majdnem alárendelt pénzügyi hivatalnokká süllyedt. A parlamentet, a főtárnok tudvalevő kívánatai daczára, megint elhalasztották hosszú időre. Nemcsak nem közölték vele az újabb elnapolást, sőt csak a hirlapból tudhatta meg. A dolgok vezérlete azon »cabal«-ra szállott, a mely Sunderlandnál ebédelt pénteki napokon. A parlament csak a küludvarok izeneteinek meghallására gyűlt egybe; s ez iratokban semmi sem volt, a mit a börzén nem tudtak volna; mert minden angol követnek utasítása volt, hogy csupán azt tegyék a hivatalos iratba, a mit az előtermekben szoktak fecsegni, s hogy a fontosabb titkokat a Jakab-

hoz, magához, Sunderlandhoz vagy Petrehez intézett magán közlések számára tartásák fen. Azonban a győztes fél még sem volt megelégedve. A királylyal elhitették, a kikben legjobban bizott, hogy a makacsságot, a melylyel a nemzet terveit ellenzi, tulajdonkép Rochesternek tulajdoníthatni. Hogy hihetné a nép, hogy fejedelme változatlanul el van határozva azon ösvényen haladni, a melyre lépett, midőn oly.férfiút látnak mellette, a ki látszólag leghatalmasb tanácsosai közt, s a ki, mint tudva van, határozottan roszalja ez utat? Minden lépés ellenzőre talált a főtárnokban, mely az angol egyház lealázására, s a római egyház fölemelésére volt intézve. Igaz ugyan, hogy midőn hasztalannak látta az ellenzést, kedvetlenül engedett, sőt olykor segítette is kivinni ugyanazon terveket, a melyeket a legkomolyabban ellenzett. Igaz, hogy, bár nem szerette az egyházi bizottságot, tagjává engedte magát tétetni. Igaz, hogy bár semmi kárhozatost nem látott a londoni püspök magaviseletében, kénytelen kellettlen mégis hivatala elvesztésére szavazott. De mindez nem volt elég. A mely fejedelem oly fontos és nehéz föladathoz kezd, minőhez Jakab fogott, első ministerétől nem önkéntelen és kedvetlen hozzájárulást, hanem buzgó, serény közremunkálást várhat méltó joggal. Mig naponként ily tanácsokat adtak Jakabnak, a kikben leginkább bizott, számos névtelen levél jött a fillérpostán, tele rágalmakkal a főtárnok ellen. E támadási eszközt Tyrconnel gondolta ki, s teljes öszhangzásban volt bectelen élete egész folyamával.

A király habozott. Valóban ugy látszott, hogy sógora iránt a közel rokonság, hosszas, bizalmas érintkezés s kölcsönös lekötelezések következtében, személyes vonzalommal viseltetik. Valószínűnek látszott, hogy valameddig a

király akaratának, bár hanyagul és duzzogva is, engedelmeskedik, folyvást első miniszter marad névleg. Sunderland tehát, mesterséges ravaszsággal, olyasmi által tanácsolta urának, megkísérteni Rochester engedelmességét, a miről bizonyos volt, hogy Rochester soha sem teszi meg. Lehetlen immár — így beszélt a ravasz titkár — a király első szolgájával olyan dolog felől értekezni, a mely leginkább szívéen fekszik a királynak. Sajnos, ha meggondoljuk, hogy a vallásos balitéletek, ily körülmények közt, olyan becses támasztól foszthatják meg a kormányt. Talán legyőzhetőeknek fognak mutatkozni ez előitéletek. Aztán csalárdul sugogta, hogy Rochesternek, az ő tudtára, utóbb némi aggodalmi voltak a protestansok és katholikusok közt fenforgó vitapontok körül. Ennyi elég volt. A király azonnal használta az intést. Azzal kezdte magát kecségtetni, hogy kikerülheti azon kellemetlen kényszerűséget, mely szerint egyik barátját kellene elmozdítania, s alkalmas társat biztosít magának a nagy föladathoz, a mely munkában volt. S egyszersmind az a remény emelte lelkét, hogy övé lesz az érdem és dicsőség, ha egy embertársát megmenti a kárhozattól. Valóban úgy tetszett, hogy ez időben szokatlanul heves hitbuzgalmi láz szállotta meg ; s ez annál felötlőbb, mert éppen most esett vissza, miután egy ideig uralkodott magán, oly kicsapongásba, melyet minden keresztyén pap kárhoztatott, mint bűnt, s a melyet éltes emberben, kinek szép ifju neje van, világi emberek is botrányosnak tartottak. Lady Dorchester visszatért Dublinba s megint a király szeretője lőn. Visszatérése politikailag semmi fontossággal nem birt. Tapasztalásból megtanulhatta, mily hiu kísérlet, meg akarni menteni szeretőjét a romlástól, a melybe hanyathomlok rohant. Nem bánta volna tehát,

hadd kövesse politikában a jézsuitákat; s ezek, viszont, tűrték, hogy hizelgésivel pénzt csaljon tőle magának. Mindazáltal csak egy volt azon elvetemült nők közül, a kik, kedves egyházával együtt, uralkodtak a király lelkén. Ugy látszik, Jakab föltette magában, másnak lelki üdvéről gondoskodással hozni helyre, a mit saját lelki üdve körül elhanyagolt. Azért valódi jóakarattal, de egy szilaj, rideg és önkényes kedély jó akaratával fogott hozzá rokona megtérítéséhez. Minden kihallgatás, a melyben a főtárnok részesült, az egyház tekintélye s a képek tisztelete körüli vitáknak volt szentelve. Rochester szilárdul el volt szánva, nem hagyni el vallását; de nem csinált belőle lelkiismertességet, szintoly dicstelen mesterfogásokhoz nyúlni önvédelmében, mint a minőket ellene használtak. Úgy mutatta magát, mint a ki nincsen tisztában, nyilvánítá, hogy szeretné, ha fölvilágositnák, ha tévedésben van, pápista könyveket vett, s nyájasan kihallgatta a pápista papokat. Több összejövetelt tartott Leyburnnal, az apostoli »vicarius«-sal, Goddennel, az özvegy királyné káplánjával, és Giffard Bonaventurával, ki a douay-i iskolában képezi ki magát a vitatkozásban. Valódi vitatkozásnak kellett tartatni e tudorok és némely protestans egyháziak között. A király szabad választást engedett Rochesternek, két kivétellel, az államegyház papjai közül. Tillotson és Stillingfleet valának, a kiket kivett. Tillotson, kora legnépszerűbb hitszónoka, s a legfedhetlenebb erkölcsű férfiú, szoros összeköttetésben állt némely whig főnökkel; és Stillingfleet, a kit a vitatkozás minden fegyverében mesternek ismertek, még nagyobb sérelmet követett el, hogy feleletet tőn közzé a II. Károly szekrénykéjében talált iratokra. Rochester a két királyi káplánt választotta, kiken épen a szolgálat sora

volt. Egyik Patrik Simon volt, a kinek biblia-magyarázatait ma is föltalálhatni a hittani könyvtárakban; a másik Jane, egy dühös tory, a ki egykor részt vett azon határozat szerkesztésében, a melyben az oxfordi egyetem magáéivá tette Filmer legnagyobb ostobaságait. A tanácskozmányt a Whitehallban tartották november 30-kán. Rochester kikötötte a titoktartást, nem akarván, hogy megtudják, miszerint csak bele is egyezett valaha, meghallgatni a pápista papok okoskodásait. A királyon kívül egy hallgató sem lehetett jelen. A tárgy, a melyről vitáztak, Krisztus testének valóban jelenléte az ostyában volt. A római katolikus papok elvállalták megmutatását. Patrick és Jane keveset szóltak; nem is volt szükség sokat beszélniök; mert a gróf (Rochester) vállalta magára saját egyháza tanainak védelmét, s mint rendesen szokott, neki hevülve, kijött sodrából, s nagy fölindulással kérdezte, azt kívánják-e, hogy oly hiábavaló okokból változtassa vallását. Majd eszébe jutott, mennyit kockáztat, megint a színléshez folyamodott, bókokat mondott »ügyes« és »tudós« ellenfeleinek, s időt kért a mondotakat megfontolni.

Bármily nehéz fölfogásu volt Jakab, be kellett látnia, hogy mindez merő játék. Mondá Barillonnak, hogy Rochester nem afféle ember, a ki őszintén vágyik az igazság után. A király mindazáltal még mindig nem örömet tőn választást sógorának egyenesen a hitehagyás és lemondás közt: de a vitatkozás után harmadnapra Barillon meglátogatta a főtárnokot, és sok csűrés csavarás s a baráti megilletődés kifejezései közt fölleplezte a kellemetlen valót. »Azt hiszi ön, mondá Rochester, egészen elámultan a te kervényes és udvarias kifejezések miatt, a melyekben a közlés történt, azt hiszi, hogy ha katolikus nem leszek, elvesz-

tem állásomat?» »Nem szólok a következményekről, felelé a ravasz diplomata. Csupán reményemet kifejezni jöttem, mint barát, miszerint ön ügyelni fog, hogy helyét megtartsa.« »De, mondá Rochester, mindez alatt csak az rejlik, hogy legyek katolikus, vagy lépjek ki.« Sok kérdezősködéssel igyekvék kitudni, vajjon a közlés fensőbb megbízásból történt-e, de csak kitérő, homályos feleleteket kapott. Végre színlelt bizalmassággal nyilvánítá, hogy Barillont alkalmasint hamis és rosszlelkű hiresztelések hozák tévedésbe. »Mondom önnek, szóla, hogy a király nem fog elbocsátani, s én nem fogok lemondani. Én ismerem őt: ő ismer engemet; és senkitől sem félek.« A francia válaszóla, hogy rendkívül jól esik ezt hallania, s hogy beavatkozásának egyedüli indoka volt, mivel őszintén szívéen viselte derék barátja, a kincstárnok boldogságát és méltóságát. Így vált el egymástól a két államférfiu, s mindenik azzal hízeltgett magának, hogy fölültette a másikat.

Ezalatt, minden titok-kikötések mellett, hirtelen elterjedt egész Londonban, hogy a főtárnok a pápista tanokban oktattatja magát. Patricket és Janet azon rejtélyes ajtón látták bemenni, a mely Chiffinch lakába vezetett. Némely római katolikus az udvarnál megfontolatlanságból vagy ármányosan mindent elbeszért, a mit tudott, sőt többet is. A tory egyházférfiak aggodalmasan törekedtek bővebb tudomást szerezni. Már a gondolat boszantotta őket, hogy fejöket csak ingadozni is állították hitében; azt épen nem hihették felőle, hogy hitehagyottá sülyedhetne. A szerencsétlen minster, a kit leghőbb szenvedélyei s legáljasb vágyai egyaránt kinzottak, mind a közönség kárhóztatása, mind a Barillon által adott intés nyugtalanított, s ki egyképen féltette hirnevét és hivatalát, — a királyhoz

ment. El volt szánva, helyét megtartani, s hogy megtarthassa, minden aljasságra kész volt, egyet kivéve. Kész volt ingadozónak mutatni magát hitében, s félig megtértet játszani: kész megigérni buzgó közremunkálását azon eljárás érdekében, melyet addig ellenzett: de ha végletekre kényszerítik, nem fogja elhagyni vallását. Azzal kezdé tehát a király előtt, hogy azon dologban, mely ő fölségét oly igen érdekli, nem nyugszanak, hogy Jane és Giffard a vitás pontok felett könyvekhez folyamodtak, s ha, e kutatásokon túlesnek, óhajtanó lesz, újabb tanácskozmányt tartani. Majd keservesen panaszkodott, hogy az egész város tele van azzal, a mit gondosan titokban kelle tartani, s bizonyos egyéniségek, a kikről állásuknál fogva föltehetni, hogy jól vannak értesülve, különös dolgokat beszélnek a király szándokai felől. »Azt suttogják, ugymond, hogy ha nem úgy járom, mint fölséged akarja, nem hagynak meg hivatalomban.« A király a gyöngédség némi általános kifejezéseivel mondá, hogy nem köthetni be a fecsegő nép száját s mitsem kell adni üres hírekre. E határozatlan szavak nem nyugtathatták meg a minister megzavart kedélyét. Nagy fölindulásba jött, s oly módon kezdett ügynöködni állása mellett, mintha életét kellett volna védnie. »Fölséged látja, hogy mindent megteszek fölséged szolgálatára. Valóban, tőlem telhetőleg, engedelmeskedni fogok mindenben. Azt az utat követem, a melyet fölséged jónak lát. Sőt, kiálta föl lázas aljasságában, mindent elkövetek, hogy elhiggyem, a mit tőlem fölséged kíván. De midőn lelkiismeretemet igyekszem rávenni, ne ijeszsen fölséged, hogy, ha lehetetlen fog lenni beleegyezni, mindent el kell vesztenem. Mert szükségesnek tartom emlékeztetni fölségedet, hogy egyéb tekintetek is vannak.« »Oh igen, kiálta föl a király,

kifakadva, önnek szüksége van.« Mert egyetlen becsületes és férfias hang, mely e nyomoru esdeklés közben kicsuszszant Rochester száján, elég volt Jakabot haragra lobbantani. »Azt hiszem, fölség, mondá a nyomorult Rochester, nem sértém meg önt. Valóban, fölségednek roszat kellene rólam gondolnia, ha nem így szóltam volna.« A király eszére tért, mondá, hogy nem érzi magát sértve, s tanácslá a főtárnoknak, ne vegye számba a rosz hireket, s értekezzék megint Janevel és Girarddal.

Tizennégy nap mult a beszélgetés után, mire a végső csapás történt. E tizennégy napot cselszövés és esdeklés közt töltötte Rochester. Igyekezett részére megnyerni azon római katolikusokat, a kiknek legnagyobb befolyásuk volt az udvarnál. Nem mondhat le, ugymond, vallásáról: de, ez egyetlen kivétellel, mindent megtesz, a mit kívánhatnak. Valóban, ha helyét megtarthatja, megfogják látni, hogy mint protestans, sokkal többet használhat, mint ha hozzájuk tartoznék. Neje, ki betegen feküdt, már kért, mint mondák, tisztelgésre engedelmet a mélyen sértett királynétól, s megkisértette szánakozásra indítani ő fölségét. De hasztalan alázták meg magukat a Hydek. Petre különös rosz akarójok volt, s megrontásukra tört. Hetedik decemberben a királyi palotába hívták a grófit. Jakab rendkívül el volt fogódva, s még könyezett is. Valósággal olyas emlékezéseket költhetett e körülmény, a melyek kemény sziveket is megindithattak. Sajnálátát fejezé ki, hogy kötelessége lehetlenné teszi, saját érzelmeit követni. Egyáltalában szükséges, ugymond, hogy ügyeinek főintézői saját nézeteit és érzelmeit kövessék. Megvallá, hogy személyesen nagyon le van kötelezve Rochesternek, s hogy a pénzügyek utóbbi kezelésében nem találhatni legkisebb hibát: de a lord kincs-

tárnoki hivatal oly nagy fontossága, hogy egészben nem bízhatni azt egyes emberre, s római kath. király nem bízhatja oly egyénre, a ki az angol egyházért buzog. »Gondolja meg ön jobban a dolgot, uram, folytatá. Olvassa meg újra a testvérem szekrényében talált iratokat. Kissé több időt adok, ha tetszik a megfontolásra.« Rochester látta, hogy oda minden, s hogy nincs okosabb mit tenni, mint a lehető legtöbb pénzzel és becsülettel visszavonulni. Mindenikben célzott ért. Négyezer font évi nyugdíjat kapott egész életére. A fölségsértők vagyonából is nagy öszletet szerzett, s különösen megkapta mindazt, a mit az állam Grey ropant vagyonából birt. Senki sem lépett ki soha hivatalból annyi haszonnal. Az államegyház őszinte barátinak helyeslésére ugyan csekély igényt tarthatott Rochester. Hogy megtarthassa hivatalát, tagja lőn azon ítélőszéknek, a melyet üldözésekre alkottak törvénytelen uton. Hogy hivatalban maradjon, az egyház egyik legkitünőbb lelkésze letételére szavazott, kételyt színlett az igazhitőség fölött, a tanulmányosság külszínével hallgatta a tanárokat, a kik őt eretneknek mondták s erélyes közremunkálását ajánlotta legáltalánosb elleneinek az egyház ellen. Legfőlebb annyi dicséretre tarthatott számot, hogy nem vetemült azon gyalázatos aljasságra, hogy, nyereségből, megtagadja hitét, a melyben növelkedett, a melyet igaznak tartott, s a melyet oly soká némi kérkedéssel vallott. Mindazáltal az államegyház követőinek nagy tömege a legbátrabb és feddhetlenebb vértanuként magasztalta őt. Fölhányták az ó- és ujszövetséget, a vértanúk történeteit Eusebiustól és Foxtól, s azokban kerestek párhuzamokat hősieks kegyességéhez. Dániel vala ő az oroszánveremben, Szadra az izzó kemenczében, Péter Herodes börtönében, Pál Nero ítélőszéke előtt, Ignác a

szinkörben (amphitheatrum), Latimer a máglyán. A számos tény között, a mely mutatja, mily alacsony fokon állt azon kor államférfiai közt az erény és becsület mértéke, talán a legkiáltóbb a bámulat, a melyet Rochester szilárdsága okozott.

Buktával maga után rántotta Clarendont. 1687. január hetedikén jelentette a »Gazette« a londoni népnek, hogy a kincstárt a bizottság alá helyezték. Nyolczadikán érkezett Dublinba a hivatalos irat, mely szerint egy hónap mulva Tyrconnel veszi át Irföld kormányát. Nem könnyen győzhette le ez ember a számos akadályt, mely nagyravágásának utában állott. Jól tudták, hogy a gyarmatok kiirtása Irföldről volt törekvése főczélja. Ezért némi aggodalmakat kellett leküzdenie a királyban. Nemcsak a kormány minden protestáns tagjának, nemcsak a római katolikusok mérsékelt és tekintélyesb fejeinek, hanem a jézsuita cselszövés némely tagjainak ellenzését is le kellett győznie. Sunderland gondolni is irtózott ir, vallásos, politikai és társadalmi forradalomra. A királyné ki nem állhatta Tyrconnel. Azért Powist ajánlották, mint az alkirályságra legalkalmasb férfiút. Magas születésű volt: őszinte római katolikus: mindazáltal a jó protestánsok is általában becsületes embernek és jó angolnak tartották. Tyrconnel erélyén és ravaszságán azonban minden ellenzés megtört. Hízelt, pörölt, vesztegetett fáradatlanul. Petre segélyét hizelgéssel biztosította. Sunderland ígérekkel és fenyegetésekkel nyerte meg. Roppant árt ajánlottak közremunkálásáért, öt-ezer font évi jövedelmet Irföldről, a mely 50,000 font letételével volt megváltható. Ha ez ajánlat nem fogadtatnék el, Tyrconnel fenyegetőzött, hogy tudtul adja a királynak, miszerint a »lord president« a pénteki ebédeken, olyan bo-

londnak irta le ő fölségét, a kit vagy nő vagy pap által kell kormányozni. Sunderland, sápadtan és remegve, ajánlotta, hogy megszerzi Tyrconnelnek a főhadi parancsnokságot, roppant fizetéssel, mindent csak az alkirályságot nem: de minden ígéret visszautasított; s engednie kellett. Modernai Mária maga sem volt ment a megvesztegetés gyanujától. Volt Londonban egy híres gyöngysor, a melyet tizezer fontra becsültek. Ruprecht herczegé volt; s ez Hughez Margit szeretőjének hagyta, ki élete vége felé rendkívüli hatalmat gyakorolt fölötte. Tyrconnel fennen kérkedett, hogy a gyöngysorral vásárolta meg a királyné segélyét. Voltak mindazonáltal, a kik ezt is amolyan »Dick Talbotféle« igazságnak gyanították, s hogy nem volt több alapja, mint azon rágalmaknak, a melyeket huszonhat évvel azelőtt Hyde Anna hirneve bemocskolására koholt. A római katolikus udvaroncoknak rendesen arról beszélt, mily bizonytalan állásuk, hivataluk, méltóságuk és javadalmuk. A király maholnap meghalhat, s ellenséges indulatú kormány és tömeg tetszésére lesznek hagyva. De, ha a régi hit megint uralkodóvá lehet Irföldön, ha megsemmisítik azon országban a protestáns érdeket, a legroszabb esetben még mindig lesz ott menhely, hová vonulhatnak, s a hol vagy haszonnal szerződhetnek vagy sikerrel ótalmazhatják magukat. Egy pápista papot a waterfordi püspökség ígéretével vőn rá, hogy a »saint James«-ben a »telepitési törvény« ellen papoljon; s beszéde, bár a hallgatóság angol része nagy botránkozással hallgatta, nem volt hatás nélkül. Vége lőn a küzdelemnek, melyet egyideig a hazafiság a vakbuzgalom ellen vívott a király lelkében. »Oly föladat van Irföldön, mondá Jakab, a melyet egy angol sem végezend«.

Végre minden akadály elhárított; s 1687-iki feb-

ruárban kezdte Tyrconnel honát »lord helytartói« hatalommal és fizetéssel, de kisebb, »lord deputy« czimmel kormányozni.

Megérkezése lehangolta az összes angol népet. Clarendon kíséretében, vagy rögtön utána számosan keltek át a Szent György csatornán a legtekintélyesb dublini lakosok; urak, kereskedők és kézművesek. Mondták, hogy tizenötezer család költözött ki néhány nap alatt. Nem oknélküli volt a rémület. A gyarmatosoknak a benszülöttek alávetése gyorsan haladt elő. Rövid időn majd minden titkos tanácsos, bíró, sheriff, mayor, aldermann és békebíró, celta és római katolikus volt. A körülmények csakhamar kedvezőknek látszottak általános választásra, s azt hitték, könnyű lesz olyan alsó házat hozni egybe, mely kész eltörölni a »gyarmatosítási törvényt.« Kik előbb a sziget urai valának, most keseredett lélekkel, hangosan panasztak, hogy saját szolgálk és jobbágyaik zsákmányai és gúnytárgyai lettek; hogy a gyujtogatást és marhalopást büntetlenül üzik; hogy az új katonák rabolva barangolnak az országban, bántalmakat, fertőztetést követve el, itt egy protestánst hánynak föl lepedőben, amott egy másikat hajánál fogva kötnek meg és ütnek vernek; hogy hiában hivatkoznak a törvényre; hogy az ir bírák, sheriffek, esküttek és tanúk mindnyájan szövetkeznek az ir gonosztevő megmentésére; s hogy, törvény nélkül is, csakhamar más kezekre megy át az összes földbirtok; mert minden birtokfoglalás elleni keresetben, a melyet Tyrconnel kormánya alatt kezdettek, a benszülötteknek szolgáltatnak igazságot az angol ellen.

Mig Clarendon Dublinban volt, biztosok kezében volt a titkos pecsét. Barátai remélték, hogy Londonba vissza-

tértével, megint visszaadják neki. De a király s a jezsuita cselszövés elhatározta, a Hydeket teljesen kizárni a kegyelemből. Wardouri Arundell lord, egy római katolikus, lön a kincstár első lordja; s Dovert, egy másik római katolikust, nevezték a kamara egyik tagjává. Bukott játékost alkalmazni ilyen hivatalra, már magában is boszantó volt a közönségre nézve. A kicsapongó Etherege, a ki ekkor Regensburgban volt mint angol követ, nem állhatta meg, hogy reményét, némi gúnynyal, ki ne fejezze, hogy az ő régi jó pajtása, Dover jobban ügyel a király pénzére, mint a magáéra. Hogy a tehetségtelen és tapasztalatlan pápisták meg ne rontsák a pénzügyet, az engedelmes, szorgalmas és hallgatag Godolphint kincstári biztossá nevezték, de megszűnt a királyné kamarása lenni.

A két testvér elbocsátása nagy időszakot képez Jakab uralkodása történetében. Ez időtől fogva nyilván lön, hogy nem lelkiismereti szabadságot akar saját hitsorsosai részére, hanem üldözési szabadságot a többi felekezetek ellen. Midőn a »test act«-ot állítá gyűlölni, maga tol föl magára »test«-et. Kegyetlenségnek, iszonyúnak tartotta, alkalmas és hű embert kizárni a szolgálatból, csak azért, mert római katolikus. De önmaga kidobta tisztéből azt a tárnokot, a kiről megvallotta, hogy hű és alkalmas, csupán mivel protestáns volt. Beszélték, hogy általános kitisztázás van készülöben, s minden hivatalnoknak választást kell tennie, hogy lelkét vagy helyét áldozza föl. Ki is remélhetett megállhatni, ha a Hydek megbuktak? Ezek a király sógorai valának, nagybátyjai s természetes gyámolai gyermekinek barátai kora ifjúságuk óta, hű társai minden balsorsban és veszélyben, engedelmes szolgálai uralkodása kezdetétől fogva. Hitök volt egyedüli bűnök; s e

bűnökért dobták el őket. A nagy fölháborodás közepett segély után néztek körül; s egy oly férfiúra lőn csakhamar függesztve minden tekintet, a kit a személyes tulajdonok és véletlen körülmények ritka összetalálkozása jelölt ki szabadítóúl.

VII. FEJEZET.

Olyan nagyszerű az állás, melyet Vilmos Henrik, Nassau-Oraniai herczeg Anglia és az emberiség történetében elfoglal, hogy kíváncsnak látszik némi részletességgel rajzolni jelleme határozott körvonalait *).

Épen harminczhetedik évében volt. De mind testére, mind lelkére nézve vénebb vala más, vele egykoruaknál. Valóban elmondhatni róla, hogy soha sem volt ifju. Külsőjét majdnem szintugy ismerjük, mint saját vezérei és tanácsosai. Szobrászok, festők és érmeverők minden ügyességöket ráfordították, hogy arczvonalaít hiven átadják a maradáknak; s arczvonalaít olyasok voltak, a melyeket egy művész sem hibázhatott el, s a melyeket egyszer látva, nem feledhetni soha. Gyöngé, sovány termetet idéz elénk neve, széles magas homlokkal, görbe sasorral, fényben és éles látásban a saséval vetélkedő pillanattal, gondolkodó s némileg komor szemöldökkel, szilárd s kissé mogorva ajkakkal, s vékony és halavány arczczal, melyen mély barázdákat

*) A fő adatokat az Orániai herczeg életírásához, lásd Burnet történetében, Temple és Gourville emlékiratiban, sir Downing György leveleiben Clarendon főkorlátnokhoz, Wagenaar terjedelmes történetében. Van Hamper hazai történeti jellemrajzaiban, s mindek fölött Vilmos saját bizalmas levelezésében, melyet a Portlandi herczeg sir Makintosh Jakabnak megengedett lemásolni.

vont a betegség és gond. E gondolatokba merült, rideg és ünnepélyes arcz alig mutatott boldog és jó kedélyű emberre; de a legnehezebb vállalatokra képes tehetséget, s veszélyek és balesetek által meg nem rendíthető szilárdságot tanusított félreismerhetlenül.

A természet bőven látta el Vilmost nagy uralkodói tehetségekkel; s a növelés ritka mértékben fejtette ki e képességeket. Nagy természetes észszel s nem mindennapi akaraterővel bírván, midőn elméje először nyilni kezdett, atyátlanul és anyátlanul találta magát, egy nagy, de elnyomott és elcsüggedt párt élén, roppant és határozatlan követelések örökösének, a melyek félelmet és ellenszenvet ébresztettek az oligarchiában, mely akkor az Egyesült-államokban uralkodott. A köznép, a mely házához egy százzal át hön ragaszkodott, valahányszor látta őt, félreérthetetlenül nyilvánította, hogy jogszerű fejének ismeri. A köztársaság ügyes és tapasztalt ministerei, a kik nevének halálos ellenei voltak, naponként elmenének színlelt tisztelgést tenni nála, s szemmel kísérni lelki fejlődését. Gondosan figyeltek dicsvágya első mozzanataira, följegyezték minden vigyázatlanul ejtett szavát; s egy tanácsadó sem volt közelében, a kinek ítéletében megbízhatott volna. Alig volt tizenöt éves, midőn a féltékeny kormány minden oly cselédet elmozdított házából, a ki érdekeihez volt csatolva, vagy legkevesebbé is részesült bizalmában. Korát fölülmult erélylyel mondott ellen, de hiában. Éber figyelők nem egyszer láthatták, könyekre fakadni az ifju államfogoly szemeit. Eredetileg gyöngélkedő egészsége egyideig szenvedett az ingerültség miatt, a melyet e szomorú helyzet okozott. Ilyen helyzetek elvadítják és lehangolják a gyöngét, de minden erejét fölkelik az erősnek. Cselekkkel kö-

rülhálózva, a melyek közt közönséges ifju elveszett volna, Vilmos ovatosan és szilárdul tanulta magát viselni. Mielőtt férfi korba ért, már rég tudott titkot tartani, száraz és ovatos felelettel el tudta útasítani a kandiságot, tudta, hogy kell a komoly nyugalom külszínével leplezni minden szenvedélyt. A divat és irodalom fejleményeiben akkor csekély előmenetelt tön. A hollandi nemességben ez idő szerint nem volt meg az a kellemes mód, a melyet a mivelt francziák közt olyan nagy mértékben föl lehetett találni, s a mely, kisebb mértékben, az angol udvart ékesítette; s Vilmos merőben hollandi szokásu volt. Még honfitársai is nehézkessé tartották. Idegenek előtt sokszor épen esetlennek látszott. Érintkezésében az emberekkel általában úgy tetszett, hogy nem tudja, vagy elhanyagolja azon módokat, a melyek kétszerte becsesbbé teszik a kedvezést, s a megtagadásnak elveszik fulánkját. Tudomány és művészet nem igen érdekelték őt. Newton és Leibnitz fölfedezései, Dryden és Boileau köteményei ismeretlenek voltak előtte. Színművek előadásán unatkozott; s örült, ha elhagyván a színházat, a közügyekről beszélgethetett, míg Orestes őrjöngött vagy Tartuffe Elmira kezét szorongatta. Volt ugyan némi tehetsége gúnyra; s nem ritkán élt, merőben öntudatlanul, természetes ékesszólással, mely, bár szokatlan, de hatályos és eredeti volt. De se szónoknak, se elmésnek nem akart mutatkozni. Azon tanulmányokra fordította figyelmét, a melyek értelmes és erélyes hivatalnokot képeznek. Gyermekek korától fogva érdeklődött, valahányszor a szövetséget, pénzügyet és háborút illető fontos kérdésekről vitatkoztak. A mértanból annyit tanult, a mennyi sáncz vagy bástya készítésére szükséges volt. A nyelvekből, rendkívüli emlékező tehetsége által segítve,

annyit tanult, hogy tolmács nélkül megérthetett mindent, s felelni tudott mindenre, a mit neki mondtak, vagy hozzá irtak. A hollandi volt nyelve. Értett latinul, olaszul és spanyolul. Beszért és irt francziául, angolul és németül, nem ékesen és szabatosan ugyan, de folyékonyan és érthetőleg. Nem lehetett fontosabb tulajdon oly emberben, a ki nagy szövetségek alkotásában s különböző országokból gyűlt hadak vezérlésében töltötte életét.

A bölcselmi kérdések egy részét rákényszerítették a körülmények, s úgy látszik, sokkal inkább érdekelték azok őt, mint általában várható volt jellemétől. Az Egyesült-álmok, valamint szigetünk protestansai közt, két nagy hitfelekezet volt, a melyek teljesen megfelelték két nagy politikai pártnak. A helyhatósági oligarchia fejei arminianok voltak, kiket a sokaság kevéssel tartott jobbaknak a pápistáknál. Az Orániai herczegek rendesen a kálvinista vallás pártfogói voltak, s népszerűségöket nem kis részben a »választottság« és »vég kitartás« tanai körül kifejtett buzgalmuknak köszönhatték, mely buzgalmat nem mindig világosított föl tudomány s mérsékelt emberiség. Vilmos gyermeksege óta gondos oktatást nyert azon hitrendszerben, a melynek hive volt családja, s még nagyobb előszeretettel tekintette azt, mint rendesen szokták az ősi vallást. Elmélkedett azon nagy rejtélyeken, a melyek fölött a dortrechtli zsinaton vitatkoztak, s a genfi iskola szigorú, hajthatlan logicájában talált valamit, a mi érzelmével és lelkületével egyezett. A türelmetlenségben ugyan sohasem követte elődei példáját. Minden üldözés ellen határozott idegenséget érzett, a mit nyilvánított is, nem csak a hol szemlátomást egyező volt, a mit bevallott, a politikával, hanem olyan körülmények közt is, mikor úgy látszott, hogy

szinlés vagy hallgatás jobban előmozdítja vala érdekét. Hittani véleményei mindazáltal elődiéinél is határozottabbak voltak. A »praedestinatio« hitágazata volt vallása zárköve. Sokszor nyilvánította, hogy ha e hitágazattal föl kellene hagynia, szükségkép elvesztené minden hitét a legfőbb gondviselésben, s merő epicureussá kellene lennie. Ez egy körülményt kivéve, erélyes lelke minden erejével már korán gyakorlati irányra fordult a szemléletiről. A fontos ügyek vezérletére szükséges tulajdonok oly életkorban megérték őbenne, midőn közönséges emberben alig kezdenek virágozni. Octavius óta nem látott a világ példát ilyen kora államférfiuságra. Ügyes diplomaták meglepetve hallották a tizenhét éves herczeg nyomos észrevételeit a közügyek fölött, s még nagyobb meglepetéssel látták, hogy e serdülő ifju olyan helyzetekben, a melyek között azt kellett hinni, hogy erős szenvedélyeket árul el, szintoly zavharhatlan maradt, mint önmaguk. Tizennyolcz éves korában a köztársaság atyái közt foglalt helyet, szintoly komolysággal, méltányossággal és helyes ítéllettel, mint a legöregebbek közöttök. Huszonegyedik évében, a levertség és rémület napján a kormány élére állíttatott. Huszonhárom éves korában Europaszerte hires volt, mint katona és államférfiu. Honn lábai alá vetette a pártoskodást: lelke volt egy hatalmas szövetségnek; s becsülettel mérkőzött a harczmezőn kora legnagyobb hadvezéreivel.

Inkább katonai, mint államférfiui hajlamai voltak; de valamint nagyatyja, a hallgatag herczeg, ki a batáv köztársaságot alapította, sokkal magasabb állást foglalt el az államférfiak, mint a tábornokok közt. A csaták eredménye nem csalhatlan mértéke a vezér képességének; s különösen igaztalanság volna e mértéket Vilmosra alkal-

mazni: mert sorsa úgy hozta magával, hogy többnyire olyan vezérekkel állott szemközt, a kik tökéletes mesterei voltak a hadfolytatásnak, s olyan seregekkel, a melyek jóval fegyelmezettebbek voltak az övéinél. Mindazáltal okunk van hinni, hogy, mint hadvezér nem mérközhetett többekkel, a kik sokkal alább állottak értelmiségben. Azokkal, a kikben bizott, oly nagylelkű nyíltsággal beszélt e tárgyról, mint a ki nagy dolgokat vitt véghez, s a kinek nem esik nehezére, elismerni némely hiányokat. A hadi pályán, mint mondá, soha sem volt tanítvány. Már gyermek korában hadsereg élére állították. Tisztei közt egy sem volt képes őt oktatni. Saját tévedései, s azok eredményei voltak egyedüli iskolája. »Oda adám vala, kiálta föl egykor, jószágaim nagy részét, ha Condé herczeg alatt néhány táborozásban szolgáltam volna, mielőtt ellene kellett vezérkednem.« Meglehet, hogy ugyanazon körülmény, a mely nem engedte, hogy Vilmos valami kitűnő ügyességre emelkedjék a hadtudományokban, általában kedvező volt értelmi ereje kifejtésére. Ha csatái nem árulnak el nagy hadtudományt, följogosítják őt, hogy nagy férfinak neveztessek. Semmi baleset nem foszthatta meg pillanatra is szilárdságától, s minden tehetségei teljes használatától. Csatavesztései olyan csodás gyorsasággal hozattak helyre, hogy mielőtt ellenei »Te Deum«-ot énekeltek, már megint készen állt ütközetre; s szerencsétlenség közepett sem veszté el soha katonái tiszteletét és bizalmát. E tiszteletet és bizalmat nem kis mértékben személyes bártorságának köszönhette. Bátorságra, a mennyi a katonának kell, hogy háborúban becsülettel szolgáljon, kellő gyakorlat mellett, a legtöbb férfi tehet szert. De a Vilmoséhoz hasonló bátorság valóban ritkaság. Minden kísérletet kiállott ő, háborút,

sebeket, kinos és leverő nyavalyákat, érezte a tenger dühét, folyvást ki volt téve az orgyilkosság közel veszélyének, a mi valóban erős idegzetűeket is megrázott s még Cromwell gyémánt szilárdságát is ugyancsak megkísérlette. De senki sem volt képes olyasmit találni, a mitől az Orániai harczeg félt volna. Tanácsadói nehezen tudták rávenni, hogy némi ovatossággal éljen az összeesküvők törei és pisztolyai ellen *). Vén tengerészek is elbámultak a mint magát viselte veszélyes part közelében a habok zajlása közt. Hősisége tizezer derék harczos közt is kitüntette őt az ütközetben, az ellenséges hadseregeket nagylelkű helyeslésre ragadta, s még az ellenfél igaztalansága sem vonta azt soha kétségbe. Első táborozásakor kitette magát a veszélynek, mint a ki a halált keresi, többnyire első volt a támadásban, utolsó a visszavonulásban, karddal kezében harczolt a leg-sűrűbb tolongásban, s puszkagolyó érte karját, vértjére omlott vére, mégis helyt állott s kalapját csóválta a legnagyobb tűzben. Baráti ráestek, hogy jobban vigyázzon életére, a mely olyan becses hazájára nézve; s legdicsőbb el-lene, a nagy Condé, a seneffi véres nap után, azt az észre-vételt tette, hogy az Orániai harczeg mindenben úgy vi-selte magát, mint bármely vén tábornok, kivévén, hogy

*) Vilmost a ryswicki béke után, komolyan kérték barátai, hogy azon orgyilkolási tervek felől, a melyeket a st. germainsi jaco-biták ellene folyvást koholtak, nyomatékosan szóljon a franciaia kö-vettel. Különösen je lemező, mily hideg nagylelkűséggel fogadta az értesítéseket e veszélyekről. Bentincknek, a ki Párisból igen nyugta-lanító híreket közlött vele, csupán ennyit felelt, egy hivatalos levél végén: »pour les assassins je ne luy en ay pas voulu parler, croiant que c'était au dessous de moy.« 1689. maj. ³/₁₂. Megtartám a régi helyesírást, ha annak mondhatni.

ifju katonaként kockáztatta életét. Vilmos tagadta, hogy vakmerőséggel vádolhatnák. Kötelességérzetből s a közérdek kívánatinak hideg megfontolása után áll, ugymonda, ő mindég a veszély helyére. Az általa vezérlett hadak nem igen voltak háboruhoz szokva, s féltek a régi francia katonákkal szorosan összeütközni. Szükség volt, hogy vezértől lássák, mint kell csatákat nyerni. S valóban nem egy reménytelenül elveszettnek látszott napot hozott helyre merészege, a mint megtört zászlóaljait összeszedte és saját kezével vágta le a gyávákat, a kik példát adtak a szaladásra. Olykor azonban úgy tetszett, hogy különös kedveteliek személye veszélyezésében. Megjegyezték, hogy lelke soha sem volt úgy fölmagasztalva, se magatartása oly kellemes és könnyűded, mint az ütközet zsibaja és mészárlása közepett. Még időtöltéseiben is a veszély izgatását kedvelte. Kártya, sakk és tekeasztal nem mulattatták. Vadászat volt kedvencz mulatsága; s legjobban szerette azt, ha legtöbb veszélylyel volt egybekötve. Sokszor olyanokat ugratott, hogy legvakmerőbb társai sem örömet követték. Ugy látszott, hogy Angliában a legmerészebb vadászokat is asszonyiasoknak tartotta, s a windsori nagy parkban sajnálva nélkülözte azon vadakat, a melyeket a gueldersi erdős helyeken szokott üldözni, a farkasokat, vadkanokat s a roppant nagyságu tizenhat ágbogas szarvasokat *).

Merész lelke annál különösebb, mert rendkívül gyöngetestalkattal birt. Gyöngé és beteges volt gyermekkorától fogva. Férfi kora zsenyéjében erős himlőzés növelte bajait.

*) Lásd Vilmos leveleit Windsorból és Looból Bentinckhez. 1698. és 1697. Az írásmód rossz, de nem rosszabb Napoleonénál.

Mellfuladásban szenvedett és sorvadásban. Gyöngye idegzetét folyvást erős hurut zaklatta. Nem tudott aludni, hacsak feje alá sok vánkost nem raktak, s csak a legtisztább léghen tudott lélekzeni. Iszonyu főfájás is kinozta. Erőfeszítés hamar kifárasztotta. Az orvosok folyvást élesztették ellenei reményét, időt határozván, a melynél, ha az orvosi tudományban van valami bizonyos, lehetlen roncsolt életerejének tovább tartani. Azonban egész élete folytán, mely folytonos betegeskedésből állott, soha sem hiányzott lelki ereje s minden nagy alkalommal fentartotta lankadt, szenvedő testét.

Hő szenvedélyekkel és lobbanékony érzékenységgel született: de erős izgatottságát nem gyanította a világ. Örömet és fájdalmát, vonzalmát és idegenkedését rideg derűtséggel leplezte a sokaság előtt, úgy hogy őt általában a leghidegvérűbb embernek tartották. A kik jó hirt hoztak neki, ritkán vehették rajta észre az öröm valamely jelenségét. Kik csatavesztés után látták, hiában keresték rajta a bosszuság nyomát. Oly szilárd nyugalommal dicsért és korholt, jutalmazott és büntetett, mint valamely mohikán főnök: de a kik jól ismerték és közéről vizsgálták, észrevehették, hogy ezen jég alatt folyvást erős tűz égett. A harag ritkán fosztotta meg önuralmától. De ha valóban dühbe jött, borzasztó volt indulata első kitörése. Nem igen volt biztos, akkor közelitni hozzá. E ritka esetekben mindazáltal, mihelyt megint ura lön magának, oly bőségesen kárpótolta, a kiken igaztalanságot követett el, hogy kísértetbe jöttek, ohajtani, hogy megint dühbe jöjjön. Vonzalma szintoly kitörő volt, mint haragja. Ha szeretett, erős lelke minden erejéből szeretett. Midőn a halál elválasztotta szerelme tárgyától, esztét és életét féltették, a kik néhányan tanui

voltak lelki fájdalmainak. A meghitt barátok szűk körében, a kiknek hűségében és titoktartásában teljesen megbizhattott, egészen más ember volt, nem a tartózkodó és stoicus Vilmos, kit a sokaság érzéketlen embernek gyanított. Nyájas, szives, nyílt, sőt társaságos és tréfás volt, örömet töltött több órát az asztalnál, s teljes részt vön a vidám társalgásban. Legmagasabban állt kegyében egy udvarabeli gentleman, Bentinck, a ki nemes batáv családból származott, s a kinek rendeltetése volt, hogy Anglia egyik nagy patriciusi házáat alapítsa. Bentinck hűsége nem mindennapi kísérteteken ment át. Midőn az Egyesült-államok fenmaradásukért küzdöttek a francia hatalom ellen, történt, hogy az ifju herczeg, a kiben helyeztek minden reményt, himlőbe esett. E betegség családja több tagjára hozott vészt, s ez alkalommal, főleg kezdetben, különösen veszélyes alakot öltött. Nagy volt a köz levertség. Hága utczái reggeltől napestig tömve valának emberekkel, kik aggodalmasan tudakozták, hogy van ő fensége. Végre kedvező fordulatot vön a baj. Menekülését részint saját különös lelki nyugalmanak, részint Bentinck rettenthetlen és fáradatlan barátságának tulajdoníták. Vilmos csupán Bentinck kezeiből fogadott el ételt és gyógyszert. Bentinck emelte őt ki ágyából, s fektette abba vissza megint. »Nem tudom, mondá Vilmos nagy szeretet kifejezésével Templenek, nem tudom aludt-e vagy sem Bentinck, mig rosszul voltam. De azt tudom, hogy tizenhat nap és éjjel bármit kívántam, Bentinck azonnal mellettem volt.« Mielőtt a hű szolga teljesen véghezvethette volna föladatát, őt is meglepte a ragály. Mindazáltal se a lankadás, se a láz nem tudott rajta erőt venni, mig uráról nem nyilváníták, hogy gyógyulófélben van. Akkor végre Bentinck engedelmet kért hazamenni. Ideje

volt; mert lábai nem birták többé. Nagy veszélyben forgott, de fölépült, s mihelyt elhagyta ágyát, sietett a hadsereghez, hol sok nehéz hadjáratban, mint előbb másnemű veszélyben, mindenkor szorosán Vilmos oldalánál lehetett őt találni.

Igy származott az a barátság, a mely szintoly hő és tiszta volt, mint a miről csak a régi és újabb történet emlékezik. Bentinck maradékai máig is őrzének számos levelet, melyeket Vilmos irt nagy elődükhez: s nagyítás nélkül mondhatni, senkinek sem lehet helyes fogalma Vilmos jelleméről, ha e leveleket nem tanulmányozta. A kit bámulói is rendesen a legridegebb és visszataszítóbb embernek tartottak, megfelelkezik minden rangkülönbségről, s gyermeki őszinteséggel tárja ki minden gondolatát. Tartózkodás nélkül közli a legfontosabb titkokat. Teljes egyszerűséggel fejtegeti a nagy terveket, melyek Európa minden kormányát érdekelték. S ilyes tartalmu közlései közé, egészen más, de talán nem kevesebb érdekes közléseket találunk vegyítve. Minden kalandját, személyes érzelmeit, miként üzött sokáig óriás szarvasokat, »carousseljeit« szent Hubert napján, ültetvényei tenyésztését, dinnyéi rosztermését, ménese állapotát, ohajtását, hogy jó poroszka paripát találjon nevének, boszuságát, hogy bizonyos, udvarához tartozó egyén, miután egy jó családú leányt megrontott, nem akarja nőül venni, a tengeri betegség bajait, hurutját, főfájását, ájtatoskodási módját, halálját isten ótalmáért, nagy veszély után, hogy mint törekszik megnyugodni isten akaratában, ha nagy csapás érte, — mindezt olyan kedves fecsegéssel írja le, a minőt alig lehetett várni azon kor legfontolgatobb és hidegvérűbb államférfiától. Még feltűnőbb a gyöngédség keresetlen ömledézése, s az a testvéri részvét, a melyet ba-

rátja házi boldogsága iránt tanusít. Mikor Bentinecknek fia született: »isten éltesse, ugymonda Vilmos, remélem, oly derék legény válik belőle, mint ön; s ha nekem is lesz fiam, remélem, gyermekeink szintugy fogják egymást szeretni, mint mi,« Egész életében folyvást atyai szeretettel volt a kis Bentineckek iránt. Nyájaskodó, kicsinyítő neveket adott nekik: gondjukat viselte atyjuk távollétében, s bár nehezére esett valamely örömet megtagadni tőlök, nem engedte őket részt venni oly vadászatban, hol félni kellett, hogy a szarvas megdöfi, s nem hagyta hogy soká viraszszanak zajos estélyeken. Midőn anyjuk, férje távollétében megbetegedett, Vilmos, legfontosabb foglalkozásai közt is, talált időt, naponként többször is küldeni rövid tudósítást hogy-léte felől. Egyszer, midőn súlyos betegsége után nyilvánították, hogy veszélyen kívül van a nő, a herczeg forró hálaadásra fakadt isten iránt. »Örömkönyek közt irom, ugymond, e sorokat.« Különös bájjal birnak az ilyen levelek, oly férfiu tollából, a kinek ellenállhatlan erélye és hajthatlan szilárdsága tiszteletre kényszerítette ellenségeit, a kinek hideg és nem tetszetős magaviselete visszataszítólag hatott legtöbb párthivére, s a kinek óriási tervek foglalták el lelkét, a melyek megváltoztatták a világ tekintetét.

Nem csalódott vonzalma tárgyában. Bentineket Temple már kezdetben a legjobb és leghűbb szolgának mondta, kit valaha a jó szerencse adott valamely fejedelemnek, s teljes életében érdemes maradt e tiszteletre méltó jellemzésre. A barátok valóban egymásért valának alkotva. Vilmosnak se kalauz, se hízeltő nem kellett. Méltán erős bizalmat helyezvén saját ítéletében, nem igen kedvelt oly tanácsosokat, a kik nem fogytak ki a javaslatokból és ellenvetésekből. Egyszersmind sokkal több belátással s emelkedet-

tebb lélekkel birt, hogysem a tányérnyalókat kedvelte volna. Ily fejedelem megbizottjának nem találékony eszű, vagy parancsolásra termett egyéniségnek kellett lennie, hanem olyan derék és hű férfinak, a ki pontosan végre tudott hajtani, szentül meg tudta őrizni a titkokat, éber eszű volt a tények szemléletében, s hiven tudta azokat előterjeszteni; s ilyen férfiú vala Bentinck.

Nem kevesebb szerencsés volt Vilmos házasságában, mint barátságában. Házassága azonban eleinte nem ígért házi boldogságot. Választását főleg politikai tekintetek vezérelték: s nem is látszott valószínűnek, hogy erős vonzalom gerjedhessen egy tizenhat éves szép leány közt, a ki ugyan jó indulatu és természetes eszű, de tudatlan és együgyű volt, és oly vőlegény között, a ki bár még nem töltötte be huszonnyolczadik évét, testalkatára nézve öregebb volt neje atyjánál, s a kinek módja fagyfaló volt, fejét pedig folyvást közügyek és vadászatok vették igénybe. Egyideig Vilmos hanyag férj volt. Más nők elvonták nejétől, főleg egyik udvari hölgye, Villiers Erzsébet, a ki, bár semmi kecs nem volt személyén, sőt visszataszító kancsalság torzította, elég észszel birt, gondjait megosztani. Vilmos ugyan szegyenlette tévedését, s mindenkép igyekezett azt elrejteni: de, minden ovatossága daczára, jól tudta Mária, hogy nem volt teljesen hű iránta. Kémek és hirhordók, atyja biztatására, mindenkép igyekeztek őt haragra ingerelni. Egy merőben különböző jellemű férfiú, a derék Ken, ki néhány hónapig káplánja volt Hágában, annyira felindult sérelmeire, hogy, több buzgalommal mint erélylyel, fenyegetőzött, hogy férjét szigoruan meg fogja dorgálni. A herczegnő azonban oly szelid béketüréssel viselte sérelmeit, a mely kiérdemelte s lassanként meg is szerezte Vilmos becsülését és háláját. Az ide-

genkedésre mindazáltal még maradt fenn egy ok. Valószínűleg el volt jövendő az idő, mikor a hercegnő, a ki csak himzési munkákra, zongorajátékra s a biblia és az »Emberi kötelességek összege« olvasására volt növelve, egy nagy ország fejévé leendett, s Európa mérlegét fogta kezében tartani, míg ura, ki dicsvágyó, a közügyekben jártas, és nagy vállalatokban foglalatos volt, a brit kormányban nem fogott magának állást találni, s a hatalmat csupán neje jó voltából és a meddig neki tetszik, fogta kezelni. Nem csodálhatni, hogy a ki a hatalmat úgy szerette, s az uralkodói szellem olyan öntudatával birt, mint Vilmos, szükségkép érezte azon féltékenységet, mely, a rövid királykodás alatt, meghasonlást idézett elő Guilford Dudley és lady Jane közt, s a mely még gyászosabb viszályt okozott Darnley és a skótok királynéja közt. A hercegnő legkevesbbé sem gyanított a férje érzelmeit. Tanítója, Compton püspök, szorgalmasan oktatta őt a vallásban, s különösen őrizte lelkét a római katolikus papok fogásai ellen, de mély tudatlanságban hagyta az angol alkotmányt és saját állását illetőleg. A nő tudta, hogy házassága engedelmességre kötelezte őt férje iránt, és soha sem jutott eszébe, hogy viszonyuk egymás irányában egykor megfordulhat. Kilencz évig volt férjénél, míg Vilmos elégtelensége okát fölfedezte; tőle nem is tudhatta volna meg soha. Általában természeténél fogva hajlandóbb volt magában tépelődni azon, a mi őt sértette, mint föltárni azt; s igen természetes, hogy e különös esetben igen kényes dolog is volt szólnia. Végre Burnet Gilbert közbenjárása teljes fölvilágosítást és kiengesztelődést eszközölt közöttök.

Különös rosszlelkűséggel és átalkodottsággal támadták meg Burnet hirnevét. A támadást már életében kezd-

ték, s még most is hasonló erélylyel foly az, midőn már szinte másfél százada, hogy sirban nyugszik. Valóban jobb czélpontot nem is kívánhat a pártgyűlölség s éévaj elménczkedés. Lelki és jellem-hibái igen feltűnők, nem lehet észre nem venni. Nem olyasok voltak e hibák, a melyeket rendesen hazája rovására számitanak. Mindazon számos skót között, kik Angliában kitűnő állásra és vagyonosodásra emelkedtek, egyedül birt olyan jellemmel, a minőt a gunyvers-, regény- és drámairók ir kalandorokban rajzolnak. Nagy állati életereje, kérkedő módja, leplezetlen hiusága, folytonos baklövési, boszantó méltánytalansága, szemtelen vakmerősége kimeríthetlen anyagot szolgáltatottak a toryknak a nevetségesre. Nem is mulasztották el ellenei, olykor több kötekedéssel, mint gyöngédséggel, bókokat mondani széles vállai, vastag lábikrája, s eredménydús házasságtervei miatt szerelmes és gazdag özvegyekkel. Burnet azonban, bár sok tekintetben ki volt téve nevetséges, sőt komoly megrovásnak, nem megvetendő ember volt. Gyors fölfogással, fáradatlan szorgalommal, s széles és sokféle olvasottsággal birt. Történetiró, régiségbuvár, hittudós, egyházi szónok, röpirat-készítő, vitatkozó és tevékeny politikai főnök volt, s mindezen minőségben ügyes vetélytársak közt is kitűnt. Sok szellemdús értekezését a napi események fölött csak a kutató ismeri már: de kora története, a reformatió története, a czikkelyek magyarázata, beszéde a lelkipásztorság fölött, Hale életirása, Vilmos életrajza mind olyan művek, a melyeket ma is ujranyomnak, s egy jó magán könyvtárból sem hiányzanak. Ilyen tények ellenében hasztalan az ócsárlók minden erőködése. A mely irónak terjedelmes munkái, az irodalom különféle ágaiban, halála után száz harmincz év mulva is számos olvasóra találhatnak, nagy

hibái lehettek, de nagy érdemeinek is kellett lenniök: s Burnetnek valóban nagy tökélyei voltak, termékeny és erélyes elméje, s olyan írásmódja, mely távol van ugyan a hibátlan tisztaságtól, de mindég világos, sokszor kellemes, s olykor egészen fenséges és elragadó ékesszólásra emelkedik. Szószéki beszédeinek hatását, a melyeket minden előjegyzetek nélkül tartott, nemes arczkifejezés s hatályos taglejtés növelte. Hallgatóinak mély helyeslő moraja gyakran szakította őt félbe; s midőn az üveg-óra, mely akkor az egyházi szószék fölszereléséhez tartozott, beszéd közben már lefolyt, s ő azt felemelve mutatta, hangosan biztatta a gyülekezet, hogy folytassa, míg a fővény még egyszer lefoly. A mi kárhozatos volt eszében és jellemében, bőségesen pótolták nagy jelességei. Előítélet és szenvedély gyakran tévutra vezették ugyan, de ugyancsak becsületes ember volt. Ha nem is volt ment a hiuság csábjaitól, lelke magasan fölül-emelkedett a vágy és félelem befolyásán. Jó, nagylelkű, hálás és megbocsátni kész természetű volt. Ernyedetlen és hő hitbuzgalmát általában emberiség s a lelkiismeret jogainak tiszteletben tartása mérsékelte. Erősen ragaszkodott ahhoz, a mit a keresztyénség szellemének tekintett, közönyös volt az egyházi szerkezet alakja, neve és különböző szertartásai iránt, sőt még azon hitetlenek és eretnekek ellen sem volt egyáltalában szigorra hajlandó, a kik tiszta életet éltek, s a kik inkább az értelem fonáksága, mint a sziv romlottsága miatt tévelyegtek. De, mint annyi más jó ember akkor, a római egyházat illetőleg kivételt tön a rendes szabályok alól.

Burnetnak akkor europai hirneve lön néhány év alatt. A reformatio történetét zajos tetszéssel fogadta tőle minden protestáns, s a római katolikusok érezték, mily súlyos

csapás érte az által őket. A legnagyobb hittudor, a kit a római egyház a XVI. századbeli szakadás óta szült, Bosuet vállalkozott választ irni rá. Ama buzgó parlamentek egyike, a melyek a pápista összeesküvés szülte izgatottság idején egybegyültek, köszönet-szavazással tisztelte meg Burnetet, s az alsóház nevében buzdította, hogy folytassa történeti buvárlatait. Mind Károly, mind Jakab bizalmas társalgásukra méltatták, több jeles államférfiúval, különösen Halifaxzal, szoros barátságban élt, s némely magas állásu személyeknek lelki tanácsadójuk volt. Ama kor egyik leg-tündöklőbb világfiát, Wilmot János, Rochester grófot megtérítette az istentagadásból és erkölcstelenségből. Strafford lord, Oates egyik áldozata, római katolikus létére, vég óráiban Burnet serkentő szavaiból vön épülést, azon pontok fölött, a melyek iránt az összes keresztyének megegyeznek. Nehány évvel utóbb még dicsőbb szenvedőt, Russel lordot kísérte a Towerből a lincoln's inn fieldsi vérpadra. Az udvar mindent elkövetett, hogy e tevékeny és ügyes egyházférfit megnyerje. Se a királyi kecssegtetések, se az előléptetés iránti ígéreteket nem kimélték. De Burnet, bár nem maradt ment azon szolgai tanok ragályától, amelyeket az akkori papság általában követett, whig lett meggyőződésből; s elveihez minden viszontagság közt szilárdul ragaszkodott. De semmi részt nem vett azon összeesküvésben, a mely annyi kellemetlenséget és csapást hozott a whig pártra, s nem csak Goodenough és Ferguson gyilkos terveitől irtózott, de úgy vélekedett, hogy még szeretett és tisztelt barátja, Russell is messzebb ment a kormány ellen, hogysem igazolható volna. Végre olyan idők következtek, mikor az ártatlanság nem volt elég oltalom. Burnetet, bár semmit sem vétett a törvény ellen, üldözte az udvar boszúja. A szárazra vonult,

s miután egy évnél tovább utazott Schweiczon, Olasz- és Németországon át, a miről oly kellemes utleírást hagyott reánk, 1686. nyarán Hágába ért, a hol szeretettel és tisztelettel fogadták. Többször értekezett fesztelenül a herczegnővel politikai és vallásos dolgokról, s csakhamar lelki vezére s bizalmas tanácsadója lett. Vilmos sokkal nyájasabb házi gazdának mutatkozott, mint várható volt. Mert minden hibák közt leginkább sértette őt a kedvhajhászat és kimélytelenség: s Burnetről barátai és csodálói is megvallották, hogy a legkedvkeresőbb s a legkevesbbé kimélyes (discret) ember volt. De az éleseszű herczeg észrevette, hogy e tolakodó, bőbeszédű pap, ki mindég titkokat fecsegett, kiméletlen kérdéseket tőn, kéretlenül föltolta tanácsát, mindamellett szilárd, bátor és ügyes ember volt, ki a brit pártok és felekezetek hangulatát és czéljait jól ismerte. Burnet ékes-szólása és tudományának hire is messze földre elterjedt. Vilmos maga nem volt olvasást kedvelő ember. De már évek óta állt a hollandi kormány élén, s olyan időszakban, midőn a hollandi sajtó egyik legrettentőbb eszköz volt, a mely Európa közszellemét mozgalomban tartotta, ha maga nem talált is élvét az irodalomban, sokkal bölesebb és belátóbb volt, hogysem az irodalom segélye fontosságát el nem ismerte volna. Tudta, hogy egy népszerű röpirat gyakran annyi szolgálatot tehet, mint a csatatéren nyert győzelem. Annak is érezte fontosságát, hogy mindig legyen közelében, a ki szigetünk egyházi és polgári szerkezetét jól ismeri: s Burnet kitűnőleg alkalmas volt, az angol ügyek élő szótárául szolgálni. Ismeretei ugyanis, bár nem mindig pontosak, roppant terjedelműek voltak; s kevés kitűnő ember volt Angliában és Skócziában bármely politikai vagy vallásos felekezetből, a kívül ő nem társalgott

volna. A herczeg tehát kedvezésében és bizalmában szintannyira részeltette, mint bárkit, személyes barátai szük körén kívül. Ha a tudor szabadabban viselte magát, a mi nem ritka eset volt, pártfogója a szokottnál hidegebb és komorabbá lett, s olykor egy rövid, száraz gúnyszavat ejtett, a mely minden közönséges önérzetű embert elhallgattott volna. Mindamellett, hogy ilyen dolgok fordultak elő, e különös felek közt, rövid közbeszakasztásokkal, folyvást tartott a barátság, mig a halál meg nem szüntette. Mert nem könnyű volt Burnet érzelmeit megsérteni. Öntetszése, érzéki vidorsága, s tapintathiánya olyas volt, hogy bár sokszor követett el, maga soha sem szenvedett sértést.

Jellemének mindezen sajátságai alkalmassá tették őt, hogy Vilmos és Mária közt békéltető legyen. Ha egyének, a kiknek egymást szeretniök és becsülniök kellene, olyas ok miatt idegenkednek, a melynek eltávolítására, mint gyakori az eset, három szőnyi őszinte nyilatkozat elég volna, szerencséseknek mondhatják magokat, ha afféle tartózkodást nem ismerő barátuk van, a ki az egész valót kitálalja. Burnet teljesen elmondta a herczegnőnek, minő érzelmek nyomják férje lelkét. Most hallotta e nő először, nem kis csodálkozására, hogy ha angol királynő lesz, nem Vilmos osztja meg vele trónját. Hévvél mondá, hogy nincs a házassági engedelmesség- és szeretetnek oly kísérlete, a melyet kész szívvvel ki nem állana. Burnet, sok magasztalás és ünnepélyes erősítés közt, hogy e szavakat nem emberi lény adta szájába, megmagyarázta neki, hogy saját kezében van a gyógyszer. Ha rászáll a korona, parlamentjét könnyen rá fogja birhatni, hogy férjének nemcsak a királyi címet megadja, de törvény által az ország kormányzását is átruházza reá. »Királyi fenséged azonban, tevé hozzá, mélt-

tóztassék e dolgot jól megfontolni, mielőtt ilyes elhatározását nyilvánítja. Mert ha egyszer kijelentette, nem biztos, sem könnyű azt többé visszavonni.« »Nincs szükségem fontolgatási időre, válaszolá Mária. Elég, hogy alkalmam nyílik, figyelmemet a herczeg iránt megmutatni. Mondja meg ön neki, a mit mondok; s hozza őt hozzám, hogy saját ajkaimról hallhassa.« Burnet ment Vilmost fölkeresni; de Vilmos több mértföldnyire volt szarvas-vadászaton. Csak másnap történt az eldöntő találkozás. »Nem tudtam egész tegnapig, monda Mária, hogy Anglia és isten törvényei közt akkora eltérés van. Most azonban ígérem önnek, hogy mindig ön viendi az uralkodást: s viszonzásul csak azt kérem, hogy a mint én megtartom a parancsot, a mely a nőt engedelmességre kötelezi férjeik iránt, ön is tartsa meg, a mi a férjeket kötelezi, hogy nejeiket szeressék.« Nemeslelkű vonzalma egészen megnyerte Vilmos szívét. Ez időtől fogva, azon szomoru napig, midőn neje halálos ágyától magán kívül vitték el Vilmost, a legbensőbb barátság s bizalmasság volt köztök. A herczegnő levelei közül férjéhez sok megvan, s elég világosan tanusítják, hogy e ferfiu, bármi kevésbé látszott szeretetre méltónak a sokaság előtt, egy szép és erényes nőben, a ki születésénél fogva fölötte állott, szinte imádásig menő szenvedélyt tudott gerjeszteni.

Nagy fontosságú volt a szolgálat, a melyet Burnet tön hazájának. Olyan idő következett, midőn a közjóra nézve igen sok függött attól, hogy a herczeg és herczegnő között teljes egyetértés volt legyen.

A nyugoti lázadás elnyomása utánig Vilmost mind a whigeektől, mind a toryktól egyenetlenséget szülő fontos okok választották el. Kedvetlenül látta, hogy a whigek a

végrehajtó hatalmat némely olyan jogoktól törekedtek megfosztani, a melyeket hatályos és tekintélyes voltára szükségeseeknek hitt. S még nagyobb visszatetszéssel látta, hogy e párt nagy része Monmouth igényeit támogatta. Ugy tetszett mintha az ellenzék Anglia koronáját úgy le akarná alacsonyítani, hogy ne legyen érdemes viselni, s aztán egy fattyugyermeknek és csalónak tenni fejére. S a herceg hitrendszere is nagyon különbözött attól, a mi a toryknak jelszavul szolgált. Ezek armenianok s a főpapi rendszer hivei voltak. Lenézték a szárazföldi protestans egyházakat, s majdnem olyan szentnek tekintették saját »liturgiájuk« minden sorát, mint az »evangeliumot.« A herceg kálvinista nézeteket követett a hittan metaphysicáját illetőleg. Az egyházi szerkezet és istentiszteleti módok körül tág tért engedett a véleményeknek. Megengedte, hogy a püspöki szerkezet törvényes és alkalmas egyházi kormányalak; de élesen és megvetőleg szólt azok vakhitúségéről, a kik a püspöki fölkenést, a keresztyén társadalomra nézve, lényegesnek tartották. Nem törődött a »közima könyvében« megírt öltözetek- és taglejtésekkel. De megvallotta, hogy az angol egyház szertartásait jobban szeretné, ha a római egyház szertartásaira kevesbbé emlékeztetnének. Midőn először meglátta neje magán kápolnájában az angol módra terített oltárt, jelentékeny zugolódásra hallák fakaadni, s úgy tetszett, nem igen volt inyére, ha nejét Hooker »Egyházi szerkezet«-ével kezében találta.

Az angol felekezetek közt folyt tusát ennél fogva soká kísértte Vilmos figyelemmel, a nélkül, hogy bármelyik rész iránt nagy előszeretettel viseltetett volna. Nem is lett igazán, élete fogytáig, soha se whig, se tory. Hiányzott benne, a mi mindkét jellem közös alapját teszi; mert soha sem

lett angollá. Megmentette Angliát, az igaz; de soha sem szerette, s ő sem nyerte meg Anglia szeretetét. Mindig számkivetés helye volt neki ez ország, a hova kedvetlenül jött, s a honnan örömmel távozott. Még akkor sem jóléte volt fő célja, midőn ama szolgálatokat tette annak, a melyeknek maiglan érezzük szerencsés következményeit. Hollandián csüggött összes hazafi érzelmeivel. Ott állt a pompás sirbolt, a melyben a nagy államférfiú szunnyadt, a ki nek vérét, nevét, jellemét és szellemét örökölte. Ott már csak czime is olyan hangzásu volt, a mely három nemzedéken át őszinte lelkesedést keltett kézművesben és szántóvetőben. A holland nyelvet már anyja tejével szivta be. A németalföldi nemességből választotta első barátait. Szülőföldének vigalmai, építészete és tájképei töltötték el szívét. Ahhoz hajlott vissza változatlan vonzalommal a büszkébb és szebb vetélytárstól. A whitehalli csarnokban lakályos háza után epedt a Hága melletti erdőségben, és soha sem volt boldogabb, mint mikor a windsori pompát sokkal szerényebb looi lakáért odahagyhatta. Fényes számkivetése alatt abban lelte vigasztalását, hogy épületek, ültetvények és árkolások által olyan látmányt teremtett maga körül, a mely őt a vörös tégláú házakra, a hosszú vizcsatornákra, s a kikörvonalozott virágágyakra emlékeztette, a melyek közt töltötte ifjuságát. De még e szülőfölde iránti vonzalma is egy más érzelemnek volt alárendelve, a mely lelken már korán kiválólag uralkodott, vegyülvén minden egyéb szenvedélyeivel, a mi őt csodás vállalatokra buzdította, s fentartotta, ha gyötrelem, kin, betegség és gondterhe alatt mármár leroskadt, a mely pályája végén, rövid ideig, lankadni látszott, de csakhamar újra kitört erősbben, mint valaha, s őt folyvást lelkesítette még akkor is, mikor

a haldoklókért mondák az imát ágya mellett. Ez érzélem ellenséges indulata volt Francziaország s ama nagyralátó király iránt, a ki több tekintetben Francziaországot képviselte, s a kiben a kiválólag franczia erények és tökélyek nagy mértékben csatlakoztak ama nyugtalan, semmivel sem törődő és hiu dicsvágygyal, mely Europa boszszankodását újra meg újra Francziaországra vonta.

Könnyü ez érzélem növekedését kijelölni, a mint fokként Vilmos egész lelkét elfoglalta. Még alig volt gyermeknél egyéb, midőn hazáját Lajos, az igazság és népjog ellenére, dőlyfösen megtámadta, legyőzte s a ragadozás, féktelenség, és kegyetlenség minden kicsapongásainak engedte martalékul. Németalföld, balsorsában, megalázta magát a hódító előtt, s kegyelemért esdeklett. Azt nyerték válaszul, hogy, ha békét ohajtanak, le kell mondaniok függetlenségökről s hódolatukat évenként be kell mutatniok a Bourbon háznak. A sértett nemzet, kétségbeesésében, megnyitotta gátjait s a tengert hívta segélyül a franczia zsarnokság ellen. Midőn a föld népe rémülten futott a berontott ellenség elől, mikor száz meg száz gyönyörű kert és mulatóház temettetett habok alá, s a rendek tanácskozásait elaggott tanácsosok ájulása és siránczása szakasztotta félbe, a kik nem bírták elviselni a gondolatot, hogy túléljék honuk szabadságát és dicsőségét, — a háboru eme vonaglásai közt történt, hogy Vilmost szőlították a közügyek élére. Egy ideig reménytelennek látszott előtte minden ellenállás. Körültekintett segélyért, de hiában keresett. Spanyolország ki volt merülve, Németország szétszakadozva, Anglia megvesztegetve. Ugy látszott, az ifju kormányzónak nincs egyéb választása, mint karddal kezében halni meg, vagy hogy egy nagy kivándorlás Aeneása

legyen, s uj Hollandiát alkosson, a franczia zsarnokság hatalomkörén túl. Aztán semmi sem leendett a Bourbonház terjeszkedésének utában. Nehány év, s ama ház birtokaihoz fogta csatolni Lotharingiát és Flandriát, Castiliát és Aragoniát, Nápolyt és Milanot, Mexicot és Perut. Lajos viselte volna a császári koronát, Lengyelország trónjára családjából teendett egy főherceget s egyedüli urává lehetett volna Európának a szittya pusztáktól az Atlanti tengerig, s Amerika minden tartományainak a ráktérítőtől, északra, s a baktérítőtől délre. Ilyen kilátás nyílt Vilmos előtt, midőn közpályára lépett, s élete fogytáig nem szünt meg az őt nyugtalanítani. Az volt neki Francziaország, a mi a római köztársaság Hannibálnak, az ozmán hatalom Scanderbegnek, vagy a délszaki uralom Wallacenak. E lázas és kiolthatlan szenvedélyt a vallás szentesítette. Száz meg száz kálvinista pap hirdette, hogy ugyanazon hatalomtól, a mely Sámsonat már anyja méhében a filiszteusok ostorául rendelte, s Gedeont a cséplő szérűről küldötte el, hogy a midianitákat megverje, nyerte Orániai Vilmos hivatását, hogy minden szabad nemzet és minden tiszta egyház bajnoka legyen; s ez eszme saját lelkére sem volt hatás nélkül. Rendkívüli egykedvűségét veszély közepett némi részben azon bizalomnak tulajdoníthatni, a melyet e hősies »fatalista« magas hivatásában s ügye szentségében helyezett. Nagy föladat állt előtte; s mig nem végezte, semmi sem árthatott neki. Innen volt, hogy reményteleneknek látszó nyavalyákból, minden orvosi baljóslatok daczára, kigyógyult; hogy az orgyilkosok csoportja hiában esküdött össze élete ellen, hogy a nyílt hajó, a melyre csillagtalan éjjel, háborgó tengeren, vészes part közelében, bizta magát, menten partra szállította, s hogy husz csatában az ágyugolyók, jobbra balra, elkerülték őt. A

buzgalom és kitartásnak, a melylyel hivatásának szentelte magát, alig van párja a történetben. Nagy czélját tartván szem előtt, színtoly kevésbe vette mások életét, mint önmagáét. Ez időszakban a legemberségesebb és nagylelkűbb katonáknak is szokásuk volt föl sem venni a nagy hadjáratoktól válhatlan vérontást és pusztitást; s Vilmos szívét, a mellett, mit a hadi pálya hozott magával, még ama sokkal szigorubb érzéketlenség is megaczélozta, mely a kötelességérzetből folyt. Három nagy szövetekezést, három hosszú és véres háborut, mialatt a Visztulától a nyugoti világtengerig egész Europa fegyverben állt, tulajdonithatni legyőzhetlen erélyének. Nidőn 1678-ban a tartományi rendek, kimerülve és elcsüggedve, nyugalmat ohajtottak, ő szavát emelte, hogy ne dugják még hüvelybe kardukat. Csak azért kötöttek békét, mert nem volt képes másokba a magáéhoz hasonló merész és elhatározott szellemet önteni. Még utolsó perczben is, fölbonthatni remélvén az alkudozást, a melyről tudta, hogy már szinte be volt fejezve, a legvéresebb és makacsabb harcra kelt. Az naptól fogva, midőn a nimwegeni békét aláírták, újabb szövetség tervéről kezdett gondolkozni. Lajos elleni tusáját, mely a harcztérről a tanácsterembe vitetett át, csakhamar elkeserítette a magán bosszuság. A két vetélytárs tehetség, véralkat, modor és vélemény tekintetében merő ellentéte volt egymásnak. A sima és méltóságos, pazar és kéjelgő, fitogtató és veszélytől irtózó Lajos, a ki a tudományt és művészetet bőkezűleg pártolta s kegyetlenül üldözte a kálvinistákat, föltünő ellentétben állott Vilmossal, a ki izlésben egyszerű, viseletében nem vonzó, a hadban fáradatlan és rettenthetlen volt, s az ismeretek diszesebb ágaitól elfordulván, szorosan a genfi hittanhoz ragaszkodott. A két

ellenfél nem soká tartotta meg azt az udvariasságot, a melyet a velők egy rangu férfiak, ha seregek élén szemközt állanak is, ritkán mulasztanak el. Vilmos ugyan olyan írásmóddal élt, hogy szives szolgálatát ajánlotta Lajosnak. De valódi értékéhez képest fogták föl s száraz szemrehányással viszonozták udvariasságát. A nagy király megvetni szinlelte a kis herceget, a ki kereskedő városok szövetségének eszköze; s a megvetés minden jelére uj kihívással felelt a rettenthetlen kormányzó. Czimét, a melyet a közelebbi század eseményei Európa egyik legdicőbb czimévé tőnek, egy várostól vette Vilmos, a mely a Rhone partján fekszik, Avignontól nem messze, s mely, valamint Avignon, bár mindenfelől francia föld környezi, sajátképen nem a francia, hanem a császári korona hűbére volt. Lajos a népjog botrányos megvetésével, a mi őt különösen jellemezte, elfoglalta Oraniát, lerombolta erősségeit, s elkobozta jövedelmeit. Vilmos asztalánál sokak előtt nyilvánította, hogy a legkeresztyénebb királynak torkára forrasztja e sértést, s midőn Avaux gróf kérdést tön hozzá e szavak miatt, minden visszavonást vagy magyarázatot kereken megtagadott. Annyira ment a dolog, hogy a francia követ nem mert a hercegné társalgó termében megjelenni, attól tartván, hogy valami gyalázattal illetik.

Azon érzelem, a melylyel Franciaország iránt viseltetett, kimagyarázza egész politikáját Anglia irányában. Köz szelleme Europa közszelleme volt. Gondjainak fő tárgya nem szigetünk, nem is hazája Hollandia, hanem a nemzetek nagy közönsége, a melyet egy igen hatalmas tag leigázással fenyegetett. Kik azon tévedésbe esnek, hogy őt

angol államférfiúnak tartják, szükségkép hamis színben látják egész életét, s nem képesek valamely jó vagy rossz, whig vagy tory elvet fölfedezni, a melyből legfontosb tetteit következtetni lehetne. De ha őt oly férfiúnak tekintjük, a kinek különös hivatása volt egy csoport gyöngé, megoszlott és elcsüggedt államot szilárd és erélyes szövetségben egyesíteni a közellenség ellen, ha oly férfit látunk benne, a kinek szemei előtt főleg azért volt nagy fontosságu Anglia, mivel, a nélkül, az általa tervezett nagy szövetség hiányos leendett: el kell ismernünk, hogy a történet egyetlen hossz-
szas életpályáról sem emlékszik, a mely kezdettől végig következetesb volna e nagy fejedeleménél.

A kulcsnál fogva, a melynek e szerint birtokában vagyunk, könnyedén kísérhetjük immár nyomrul nyomra azt a valóban öszhangzó, bár néha tekervényesnek látszó eljárást, melyet honi felekezeteink irányában követett. Tisztán látta, a mi sokkal csekélyebb belátásúak figyelmét sem kerülte el, hogy a vállalat, a melyen egész lélekkel csüggött, valószínűleg sikerül, ha Anglia mellette lesz, bizonytalan, ha Anglia közönbös marad, s reménytelen, ha Anglia ugy viseli magát, mint a »cabal« idejében. Nem kevesbbé tisztán látta, hogy az angol kormány kül és belpolitikája közt szoros összeköttetés van; hogy ez ország fejedelme, ha egyetértőleg működik a törvényhozással, szükségkép nagy nyomatékka bir a keresztyénség ügyében mindenkor, és hogy kézzelfoghatólag érdekében áll ellenszegülni bármely szárazföldi hatalom szertelen növekedésének; s hogy más felel a fejedelem, a ki iránt a törvényhozás bizalmatlan és akadékoskodó, csak csekély súlylyal birhat Europa közügyeiben, s e csekély súly egészen a mérleg rossz serpenyőjébe vettetik. A herczegnek legfőbb ohajtása volt tehát,

hogy egyetértés legyen a trón és parlament közt. Miként eszközöljék ez egyetértést, s melyik résznek kelljen engednie, mind alárendelt kérdés volt előtte. Legörömostebb fogta venni kétségtelenül, ha a királyi előjog egyetlen cikkelye föláldozása nélkül történhetik vala teljes kiengeesztelődés. Mert ez előjog épségben tartására nézve hagyományos érdeke volt; s, természeténél fogva, nem kevesebbé ohajtotta a hatalmat és szintoly nehezen tűrte a megszorítást, mint bármelyik Stuart. De nem volt olyan éke a koronának, a melyet kész nem volt volna föláldozni, habár saját fején leendett is a korona, mikor úgy hitte, hogy ez áldozat kikerülhetlenül szükséges nagy céljára nézve. A pápista összeesküvés napjaiban, ennél fogva, bár nem helyeselte az erőszakosságot, a melylyel az ellenzék a királyi tekintélyt megtámadta, intette a kormányt, hogy engedjen. Az alsóház, ugymonda, igen oktanul viselte magát a belügyekre nézve: de míg az alsóház elégtelen, nem biztos Europa szabadsága; s e fő tekintetnek minden egyéb tekintet alárendelendő. Ez elveket követte, midőn a »kirekesztési törvény« zavarba döntötte a nemzetet. Nincs ok hinni, hogy ő az ellenzéket a törvény túlajtására, vagy a trón részéről ismételve tett egyezkedési ajánlatok visszavetésére nógatta volna. De midőn világossá lön, hogy ha e törvény át nem megy, komoly meghasonlás következik be az alsóház és udvar között, igen érthetőleg, bár illemes tartózkodással, tudatta véleményét, hogy az alsóházat minden áron ki kell engesztelni. Mikor a közérzelem erőszakos és gyors visszahatása egyideig teljesen reménytelenül hagyta a whig pártot, Vilmos más uton kísérlette meg nagy célját elérni, a mely talán inkább megfelelt hajlamainak, mint a melyen előbb járt. A nemzet megváltozott hangulata mel-

lett alig volt képzelhető, hogy oly parlamentet fognak választani, mely a fejedelem kívánatait ellenzeni volna hajlandó. Károly volt az ur egyideig. **1683** év nyarán, majdnem azon perczen, midőn a rozsházi összeesküvés fölfedezése által teljessé lön a whigek bukása s a király diadala, — oly események adták elő magokat máshol, a melyeket Vilmos nem szemlélhetett a legnagyobb aggodalom és fölháborodás nélkül. A török Bécs külvárosai alá nyomult. A nagy osztrák birodalom, a melynek segélyére számított a herceg, végromlás pontján látszott állani. Bentincket tehát sietve küldte Hágából Londonba, olyan megbizással, hogy mindent kövessen el az angol udvar megnyerésére s különös utasításba adta, hogy a legerősebb kifejezésekben tudassa ura iszonyodását a whig összeesküvést illetőleg.

A következő tizenennyolcz hónap alatt volt némi remény, hogy Halifax befolyása lesz túlnyomó, s hogy a whitehalli udvar visszatér a hármass szövetség eszméjére. Vilmos előszeretettel csüggött e reményen. Mindent elkövetett, hogy Károly hajlamát megnyerje. A vendégszeretet, a melylyel Monmouth Hágában találkozott, főleg azon nyugtalan indulatnak tulajdonítandó, a melylyel a herceg Monmouth atyja valódi kívánatait ohajtotta teljesíteni. A mint Károly meghalt, Vilmos, változatlanul szem előtt tartván célját, megint más utra tért. Szívesen látta Monmoutht, hogy az előbbi királyt lekötelezze. Hogy az új királynak ne adjon panaszra okot, elbocsátotta Monmoutht. Láttuk, hogy midőn a nyugoti lázadás kitört, a németalföldi szolgálatban volt brit ezredeket, a herceg hathatós eszközzése folytán, az első felhívásra visszaküldék honukba. Sőt Vilmos arra is ajánlotta magát, hogy a fölkelők ellen személyesen fog vezérkedni; s hogy ez ajánlást teljes

őszinteséggel tette, nem kételkedhetnek, a kik olvasták Bentinckhez irt bizalmas leveleit.

A herczeg akkor szemlátomást hajlandó volt remélni, hogy ama nagy terv, a melynek lelkében mindent alárendelt, meg fogja nyerni ipa helyeslését és pártolását. A fön-
nen hangzó beszéd mód, a melylyel az időben Franciaország irányában élt, a készség, a mint beleegyezett az Egyesült államokkal kötendő védszövetségbe, s a hajlandóság, melyet az Osztrákházhoz csatlakozásra tanusított, — mind élesztette e reményt. De rövid időn elborult a kilátás. Halifax kegyvesztése, a szakadás Jakab és a parlament közt, az elnapolás, a külköveteknek tett nyilatkozat, hogy a szárazföldi politika nem vonja többé el a király figyelmét azon belügyi szabályoktól, a melyek a királyi hatalom és egyháza érdekeinek előmozdítására vannak irányozva, — véget vetett a csalódásnak. Nyilván lett, hogy midőn Európára a döntő percz elkövetkezik, vagy tétlen marad, vagy Franciaország szövetségeséül lép föl Anglia, ha Jakab lesz ura. S az europai döntő percz közelgett. Az osztrák ház, folytonos győzelmek által biztosítva Törökország felől, nem volt többé kénytelen Lajos tulterjeszkedéseit és bántalmait békén tűrni. Ennélfogva 1686 júliusban egy szerződést irtak alá Ágostában, a mely a császári birodalom fejedelmeit, kölcsönös védelmi szempontból, szorosán egyesítette. A spanyol és svéd király is részesei lőnek e szövetségnek, az mint a burgundi kerület tartományainak fejedelme, s emez mint pomeraniai herczeg. A szövetségesek nyilvánították, hogy egy hatalmasságot sem szándékuk megtámadni avagy sérteni, de el vannak határozva, semminemű megsértését nem tűrni azon jogoknak, a melyeket a népjog szentesített Németország részére. Kötelezték

magokat, hogy szükség esetén segítik egymást, s a haderő számát is meghatározták, a mennyit a szövetség minden tagjának kell állítani, ha támadást kell majd visszaverni. Vilmos neve nem fordul elő ez oklevélben: de mindenki tudta, hogy az ő mive volt, s előrelátta, hogy nem sokára egy új szövetséget vezérel Francziaország ellen. Ily körülményekben közte és Francziaország hűbérnöke közt nem lehetett szíves egyetértés. Nem került ugyan szakadásra a dolog, sőt fenyegetésekre és szemrehányásokra sem. De az ip és vő teljesen és örökre elváltak.

Ugyanakkor, mikor a herczeg ily módon elidegenült az angol udvartól, megszűntek az okok, melyek addig közte és az angol nép két nagy pártja közt hidegséget szültek. A whigek nagy része, talán többsége, Monmouth igényeit pártolta, de Monmouth nem vala többé. Más részről a toryk félték, hogy az angol egyház érdekei nem lesznek biztosítva oly férfi uralma alatt, a ki hollandi presbyteriek közt növekedett, s a kiről tudva volt, hogy az egyházi öltözetre, szertartásokra és püspökökre nézve igen szabadon gondolkodik: de mióta a szeretett egyházat másfelől sokkal nagyobb veszély fenyegette, majdnem hatását veszítette ama félelem. Így egyszerre mind a két nagy párt ugyanazon főben kezdé reményeit és vonzalmát öszpontosítani. A régi köztársaságiak nem tagadhatták meg tőle bizalmukat, a ki, számos éven át, oly érdemes főhivatalnoka volt egy köztársaságnak. A régi királpártiak azt hitték, elveik szerint cselekesznek, ha a trónhoz oly közel álló fejedelem iránt mély tisztelettel viseltetnek. Ily viszonyok közt a legnagyobb fontosságú dolog volt, hogy Vilmos és Mária közt teljes egyetértés uralkodjék. Ha egyenletlenség volt a korona vélt örököse s ennek férje közt, szükségkép szakadást fo-

gott szülni a roppant tömegben, mely minden oldalról közös egyesülő pont körül sereglett. Szerencsére minden ily félreértés veszélyét elhárította a döntő perczben Burnet közbenjárása; s a herczeg elismert feje lön az egész pártnak, a mely akkor a kormány ellen volt, s e párt szinte az egész nemzetből állott.

Legkisebb ok sincs hinni, hogy ez időben már ama nagy vállalatról gondolkodott volna, mire aztán a szigorú kényszerűség vitte. Tudta, hogy Angliá közszelleme, bár fölizgatták a közsérelmek, távolról sem volt megérve forradalomra. Kétségkívül örömet kikerüli vala a botrányt, a melyet a vérrokonok közt a halálos harcz szükségkép okozandó volt. Nagyravágyása mellett sem örömet köszönte volna erőszaknak azt a nagyságot, a mely a természet és törvény rendes folyamán elérhető volt. Mert jól tudta, hogy, ha a korona a maga rendén száll nejeire, minden előjogát örökli csonkitatlanul; ha ellenben választás útján nyeri meg, olyan föltételek alatt kell azt elfogadnia, a minőket a választók eléje szabhatni vélnek. Ugy látszik tehát, békén be akarta várni az időt, mikor kétségtelen jogczimen uralkodhatik, megelégedvén addig, ha nagy befolyást gyakorolhat az angol ügyekre, mint vérszerinti első herczeg s feje a pártnak, mely határozott tulnyomósággal birt a nemzetben, s a mely, valahányszor a parlament összejövendett, mindig tulnyomósággal fogott birni mind a két házban.

Volt ugyan immár egy hevesebb és kevesbbé eszélyes tanácsadója, ki merészebb lépésekre sürgette. Az ifju lord Mordaunt volt e tanácsló. Nem szült azon kor találékonyabb főt és merészebb szellemet. De ha valamely czél fényesnek mutatkozott, ritkán vizsgálta Mordaunt, elérhető-e. Vadon

regény volt élete, mely politikai és szerelmes titkos csel-szövényekből, a jelenetek és sors hirtelen és erőszakos változásaiából és győzelmekből állott, a melyek inkább hasonlítottak Amadis és Lancelotéihez, mint Luxemburg és Eugen herczegéihez. E különös történet episodjai azonagy neműek voltak a fődarabbal. Éjfélkori találkozások nagy-lelkű útonállókkal, s főrangú szép hölgyek kiszabadítása rablóik kezéből. Mordaunt, ékesszólása és bátorsága által, a mint az udvar ellen föllépett, a felső házban kitüntetvén magát, az elnapolás után csakhamar Hágába ment, s erősen javasolta, hogy tüstént szállják meg Angliát. Elhitette magával, hogy oly könnyű lesz meglepni három nagy királyságot, a milyennek találta jóval utóbb Barcellona meglepetését. Vilmos kihallgatta, elmélkedett a mondottakon, s általános kifejezésekben válaszolta, hogy nagy érdekel viseltetik az angol ügyek iránt, s figyelemmel fogja kísérni azokat. Bármilyen volt legyen szándoka, nem valószínű, hogy egy hirtelenkedő és kalandor lovagot választott volna meghittjének. A két ferfiuban nem volt semmi közös, a személyes bátorságon kívül, mely mindkettőben mesés hősi-ségig emelkedett. Mordaunt csak a harcz izgatottságát vágyott élvezni, s hogy bámulásra ragadja az embereket. Vilmos előtt mindenkor nagy célja lebegett. Erős szenvedély vitte őt e cél felé, mely szent kötelességül tűnt fel előtte. Oly türelemmel törekedett e célra, mely, a mint egykor mondá, azon hajós türelméhez hasonlit, a kit egy csatornán a vízfolyam ellenében látott evezni, s ki gyakran visszasodortatott, még sem szünt meg erőködni, megelé-gelvén, ha órákig tartó munkával egy pár ölnyire haladhatott elő. Vállalatok, a melyek a herczeget nem vitték közelebb céljához, bármily dicsőségesek voltak legyenek a köznép

szemeiben, szerinte gyermekes hiuságok voltak s nem az életmunkásság méltó föladatai.

Elhatározta visszavetni Monmouth tanácsát ; s kétségtelenül eszélyes volt e határozat. Ha Vilmos 1686 sőt 1687-ben is kísérli meg, a mit 1688-ban oly fényes sikerrel hajtott végre, fölhívására valószínűleg sok whig fog vala fegyvert. De úgy találta volna, hogy a nemzet nem volt még elkészülve, idegen fegyveres szabaditót fogadni el, s az egyház nem volt még annyira fölingerelve és sértve, hogy elfeledte volna a tant, a melyben sokáig különös büszkeségét helyezte. A régi »cavalier«-ek a királyi zászló alá sereglének vala. Alkalmasint mindhárom királyságban szintoly hosszú és heves polgárháboru fogott támadni, mint az előbbi nemzedék idejében. Mig e háboru dühöng, mit nem kísérthetett volna meg Lajos a szárazon ? S mi reménye fogott maradni a hadaitól megfosztott, s kormányzója által cserben hagyott Németalföldnek ?

Vilmos tehát ez idő szerint csupán arra szorítkozott hogy azon hatalmas ellenzéket, a melynek feje lön, éleszsze és összetartsa. Ez nem volt nehéz. A Hydek bukása Angliaszerte rendkívüli nyugtalanyságot és bosszúságot ébresztett. Érezte mindenki, hogy nem arról van többé kérdés, uralkodó legyen-e a protestánság, hanem hogy türjék-e ? A tárnok után egy tanácsot alkottak, a melynek feje katolikus volt. A titkos pecsétet pápistára bízták. Az ir királyi helytartó helyébe oly embert tőnek, a kinek pápistaságán kívül, egyáltalában semmi igénye nem volt e magas állásra. Olyan kormánynál, a mely a birodalom közérdekeit tartotta szem előtt, Tyrkonnal lett volna az utolsó egyén, a kit Dublinba biztosul fogtak küldeni. Baromi módja képtelenné tette őt a korona fölségét képviselni. Ér-

telmi gyöngesége s indulatos természete miatt nem volt alkalmas az állam nagy ügyeinek intézésére. Az a halálos ellenszenv, a melylyel Irföld nagyobb része birtokosai ellen viseltetett, különösen képtelenné tette őt e királyság kormányzására. De a szertelen vakbuzgalmat elégnek tartották, hogy a miatt minden egyéb szenvedély kicsapongását elnézzék; s a reformált vallás elleni gyűlölség tekintete miatt, nem bánták, ha gyűlölsége az angol név ellen, legkisebb megszorítás nélkül, féket eresztett. Ez volt valódi értelme ő fölsége tiszteletének a lelkiismeret jogai iránt. Csak azért ohajtotta, hogy parlamentje minden kirekesztést, mely a pápistákat terhelte, megszüntessen, hogy ő maga hasonló terhes kirekesztések alá vethesse a protestánsokat. Tisztán állt, hogy ilyen fejedelem alatt a hittagadás egyedüli út az emelkedésre. Ez utat azonban mégis kevesen választották. Mert a nemzet szelleme egészen föl volt gerjedve; s minden hitehagyottnak oly adag közmegvetést és gyűlöletet kellett szenvednie, a mely iránt a legfásultabb természetűek sem lehettek merőben érzéketlenek.

Történt ugyan közelebb néhány nevezetes áttérés; de a melyek kevés tekintélyt szereztek a római egyháznak. Két magas állásu egyén tért kebelébe: Mordaunt Henrik, Peterborough gróf, és Cecil Jakab, gróf Salisbury. Azonban Peterborough, e tevékeny katona, udvaronc és ügyvivő, már meg volt törve kor és betegségek által; s a kik őt a whitehalli csarnokokban, botjára támaszkodva, gyapotba burkolva s tapaszokkal beraggatva, látták botorkálni, könnyedén vehették elpártolását, megjegyezvén, hogy csak akkor változtatta vallását, midőn testi lelki tehetségei elhagyták. Salisbury esztelensége szinte közmondássá lett. Érzéki mértékletlenség következtében annyira földuzzadt teste, hogy alig birt

mozogni, s e lomha testben szintoly léha lélek lakott. A népszerű gúnyversekben olyan embernek volt festve, a ki arra volt teremtvé, hogy lóvá tegyék, s a ki mindeddig játékosok martaléka volt s szintoly könnyen lehetett barátok marta-lékává. Egy gúnyirat, a melyet Rochester visszavonulása idején függesztettek a Salisbury-ház kapujára a parton, nyers szavakban festi, mily iszonynyal fogná látni, ha sirjából fölkelne, a bölcs Cecil Robert, minő teremtmény örökölte méltóságait.

Ezek voltak legmagasabb állásúak azok közt, a kiket Jakab megtérített. Voltak más nagyon különböző fajú hitehagyottak, tehetséges szükölködők, a kiknek semmi elve nem volt, nem semmi becsületérzésök. Van ok hinni, hogy ezek közül való volt Wycherley Vilmos, a legkicsapongóbb és köszivűbb iskola legféktelenebb és köszivűbb tagja. Bizonyos, hogy Tindal Mátét, a ki később a keresztyénség ellen irt művei által lett nevezetes, ez időtájban a csalhatlan egyház fogadta keblébe, mely tényt, mint könnyen elgondolhatni, nem hagytak feledékenységre jutni a hittanárok, a kikkel utóbb vitába vegyült. Még gyalázatosabb hittagadó volt Haines József, a kinek neve szinte feledésbe merült immár, de a ki nagyon ismeretes volt korában, mint köpenyforgatáshoz jól értő kalandor, csaló, hamis pénzcsináló, hamis-tanu, csalárd kezes, tánczmester, bohóc, verselő és színész. Némely prologját és epilógját nagyon csodálták az egykoruak, s színészi érdemeit közönségesen elismerték. Ez ember római-katholikusnak vallotta magát, s Castelmair kíséretében Olaszországba ment, de rossz magaviselet miatt csakhamar elbocsáttatott. Ha a zöld teremben soká fenmaradt mondanak némi hitelt adhatni, Haines elég szemtelen volt, azt állítani, hogy szűz Mária megjelent neki és bűnbánatra

serkentette. A forradalom után büneinél botrányosb töredelmességgel kísérlette meg kiengesztelni a városi közönséget. Egy este, mielőtt egy bohózatban föllépett, fehér lepedőben, fáklyával kezében jelent meg, s némi hivalkodó, illetlen rossz rímeket mondott el, miket bűnbánata kifejezésének nevezett.

Haines nevével egy tisztesebb hitehagyott, Dryden János nevét is kapcsolatba hozá sok gúnyirat. Dryden már élte hanyatlásához közeledett. Sok jól és rosszul sikerült kísérlet után végre kivívta az egykoru költők közt az első helyet a közvéleményben. Jakab hálájára nagyobb igényei voltak, mint bármely más írónak az országban. De Jakab keveset gondolt az irodalommal, és sokat a pénzzel. Trónralépte napjától fogva, csekélyes gazdálkodási javításokra adta magát, a melyek a kormányt a kisszerűsködés vádjának teszik ki, a nélkül, hogy a pénzügyben érezhető változást idézhetsék elő. Fonák takarékosságának a koszorús költő volt egyik áldozata. Rendelést adtak, hogy az új intézményben, a melyet a trón megürülése tönk szükségessé, maradjon el a hordó édes bor, mely eredetileg Jonsonnak, s aztán utólagosan maradékainak járt. Ez volt jele a király figyelmének, a melyet, uralkodása első évében, tanusítani méltóztatott a hatalmas gúnyvers-író iránt, a ki épen a »kirekesztési törvény« fölötti küzdelem eldöntő idején olyan rettegést terjesztett a whigek soraiban. Dryden szegény volt s nehezen tűrte a szegénységet. Keveset tudott a vallásról, s keveset törődött azzal. Ha valamely érzelem mély gyökeret vert benne, ellenszenv volt az minden vallás papjai, leviták, augurok, muftik, római katolikus, presbyteri és angol egyházi lelkészek iránt. Nem volt a természettől emelkedett szelleme, s működése távolról sem volt olyas, hogy emelkedést vagy gyöngédséget adott volna lelkének. Azzal keregte,

sok éven által, napi kenyerét, hogy a földszint romlott izlésének szolgált, s gazdag és nemes pártfogóknak hízelt otrombául. Önérzetet és finom illendőségi érzelmet nem lehetett várni olyan embertől, a ki koldus és hízelt életet élt. Ugy találván, hogy, ha ezután is protestánsnak mondja magát, szolgálatait nem veszik tekintetbe, pápistának vallotta magát. A király fukarsága azonnal engedett. Drydent száz font kegydíjjal jutalmazták évenként, s arra használták, hogy uj vallását védje versben és prózában.

Két jeles férfiú, Johnson Sámuel és Scott Valter, mindent elkövetett, hogy önmagokkal és másokkal is elhitesék, hogy ezen áttérés őszinte volt. Természetes volt, hogy meg akarták menteni a gyűlöletes szennyfolttól egy általok méltán csodált egyén emlékezetét, a kinek politikai érzelmei iránt nagy rokonszenvvel viseltettek; de a részrehajlatlan történetíró sajnálattal kénytelen másként itélni. Oly áttérés őszintesége, mely a hitehagyottnak közvetlen hasznót hajt, mindég nagyon gyanus. Drydennél semmi sincs, a mi e gyanut ellensúlyozná. Hittani iratai eléggé mutatják, hogy soha sem igyekezett igazán és lelkiismeretesen kitudni az igazságot, s mind azon egyházzól, a melyet elhagyott, mind arról, a melybe lépett, csak igen fölületes ismeretei voltak. Későbbi magaviselete sem mutatott olyan emberre, a kit erős köteletségérzet kényszerített volna ily lélekbenjáró lépésre. Különben ugyanazon meggyőződés, a mely őt a római egyház keblébe vitte, nem hagyta volna, hogy botrányosan és rendesen megszegje azokat a szabályokat, melyeket ez egyház, minden egyéb keresztyén társulattal egyezőleg, kötelezőknek ismer. Azelőtti és azutáni munkálatai közt észrevehető különbség lett volna. Lelkiismereti furdalással tekintett volna szinte harmincz éves írói pályá-

jára, mely ritka szónoki és költői tehetségét rendszeresen az erkölcsi romlottság terjesztésére fordította. Egy sor sem folyt volna tollából többé, oly célból, hogy az erényt megvetés tárgyává tegye, s erkölcstelen vágyakat gerjeszsen. Szerencsétlenségére úgy áll a dolog, hogy a drámák, melyeket állítólagos megtérése után írt, semmi tekintetben sem kevésbé tisztátlanok vagy szentségtelenek, mint az ifju korabeliek. Még a midőn fordítóul lépett is föl, folyvást eltávozott eredetijétől, oly képeket keresvén, a melyeket, ha az eredetiben talált volna is, mellőznie kell vala. A rossz rosszabbá lett fordításában. A mi ártatlan volt, fertőztetve lőn, ha lelkén átment. Juvenal legmocskosabb gúnyorait még mocskosabbakká tette. Bocaccio beszélyeibe erkölcstelen leírásokat szőtt, s a Georgicak édesded és tiszta költészetét oly fajtalansággal szennyezte be, a mely Virgilben undort gerjesztett volna.

A római katolikus papoknak, kik az államegyház minden legjelesbjei ellen bajosan birták a harczot, nagyon jól esett Dryden segélye. Nem titkolhatták el magok elől a tényt, hogy irmodoruk, Romában és Donayban rájuk ragadt idegen szójárások által eltorzítva, nem igen kedvező színben tünt föl Tillotson s Sherlock ékesszólásához képest. Nagy fontosságu dolognak tetszett, hogy az angol nyelv akkori legnagyobb mesterének segélye részökre biztosítva volt. Először is azt a szolgálatot kívánták tőle kegydíja fejében, hogy egyházát Stillingfleet ellen prózában védelmezze. De az ékes előadás mestersége hasztalan arra nézve, a kinek nincs mit előadnia; s ez esetben volt Dryden. Ugy találta, hogy csakhamar egyenetlen állásba jött ellenfelével szemközt, a ki egész életében vitára képezte magát. A régi viador (gladiator) lefegyverezte az ujonczot, néhány megvetést mutató

karczolást ejtett rajta s félelmesb harczosok ellen fordult tőle. Dryden aztán olyan fegyverhez nyult, a melyben nem igen akadt, a ki vele mérközzék. A kávéházak és szinfalak zajából békes nyughelyre vonult egy időre Huntingdonshireben, s ott irta, szokatlan gonddal és munkássággal hires költeményét a római és angol egyház közötti vita pontjairól. A római egyházat hófehér szarvas képében állította elő, melyet szüntelen halál fenyegetett, de sorsa úgy hozta magával, hogy soha el ne érje. Vesztére törtek a rengeteg vadállatai. A félénk nyul ugyan ovatos közönbösségben tartotta magát: de a socinian róka, a presbyteri farkas s az anabaptista medve dühösen néztek a szeplőtlen állatra. Még is el mert menni a közös ivóhelyre amazokkal, barátjának, a királyi oroszlánynak, védelme alatt. Az angol egyház a párduczban volt személyesítve, mely ugyan foltos, mindazáltal szép, sőt igen is szép volt ragadozó állatnak. A nőszarvas és párducz, a melyeket egyaránt gyűlölt az erdőség vad népe, külön tanácskoztak közös veszélyökben. Majd megvitatták a pontokat, a melyekre nézve eltértek, s, miközben farkukat csóválták és szájukat nyalogatták, hosszas párbeszédet folytattak a »valóságos jelenlét«-ről*), a pápák és zsinatok tekintélyéről, a büntető törvényekről, a »test act«-ről, Oates hamis esküvéseiről, miként maradtak jutalom nélkül Butler nagy szolgálatai, melyeket a cavaliereknek tön, úgy szintén Stillingfleet röpiratai s Burnet széles vállalai és szerencsés házassági kísérletei fölött.

Szembeszökő volt ez alapterv képtelensége. Valóban lehetetlen volt tiz soron által épen tartani az »allegoriát«. E lényeges hibákat bármely művészi előadás sem pótolhat-

*) Értsd: Krisztus teste jelenlétéről az ostyában.

ta. Mindazáltal a nőszarvas és párduczról irt mese kétségtelenül legnagyobb nyereség az angol irodalomra nézve II. Jakab rövid és zavart uralkodása alatt. Dryden egyetlen munkájában sem találhatni oly fellengős és nagyszerű helyeket, folyékonyabb és erőteljesb nyelvet s oly kellemes és változatos hangzatosságot.

A költemény a királyi pártfogás minden előnyei mellett jelent meg. Pompás kiadást készítettek a Holyroodházban fölállított római kath. nyomdában Skóczia számára. De az emberek nem voltak olyan hangulatban, hogy a hitehagyott tündöklő írásmódja s dallamos sorai által elhagyták volna magokat bájoltatni. Az undort, melyet megvásároltatása, s a nyugtalanságot, a melyet a benne magasztalóra talált politika okozott, nem lehetett dallal elaltatni. A közönség méltó boszankodását sokan tüzelték, a kiket gúnyja sebzett, és a kik irigyek voltak hirnévére. A sajtó minden megszorítása daczára, naponként megtámadásnak voltak kitéve élete és iratai. Majd Bayes, majd Squab költő vala. Emlékezteték, hogy ifjúságában a Cromwel-háznak szintoly szolgálai módon udvarolt, mint most a Stuártháznak. Rosz akaratból ujranyomatták ellenei azon gúnyverseket, a melyeket a pápistaság ellen irt, mikor a pápistaság még semmit sem hozott be. Azon számos gúnyvers közt, mely ez alkalommal megjelent, legtöbb hatással volt két ifju közös munkája, kik csak imént végeztek tanulmányaikat Cambridgeben s a kiket London irodalmi kávéházaiban mint reményteljes kezdőket üdvözöltek. Ez ifjak Montague Károly és Prior Máté valának. Montague nemes származásu volt: Prior származása oly homályban van, hogy egy életirója sem volt képes kinyomozni: de mindkét jövevény szegény és nagy-ratörekvő volt; mindkettő magasra emelkedett utóbb; a

szép tudományok iránti szeretetet mindketten oly közügyi szakjártassággal párosították, mely iránt az irodalom emberei rendesen nagy ellenszenvvel viseltetnek. Azon ötven költő közt, a kiknek életét Johnson leírta, Montague és Prior voltak csupán, kik a kereskedelem és pénzügy alapos ismeretében kitűntek. Pályájuk csakhamar különböző irányt vön. Fölbomlott kora barátságuk. Egyik a whig párt feje lett, a toryk pörbe fogták. A másik a tory diplomácia minden rejtelseibe be avatott, s a whigek soká fogságban tartották. Végre számos eseménydus év után, a westministeri apátságban jöttek megint össze az oly soká különvált társak.

A kik a szarvas és párducz meséjét figyelemmel olvasták, szükségkép észrevették, hogy mialatt e munka készült, nagy változás történt azok nézeteiben, a kik Drydent tolmácsokul használták. Eleinte gyöngéden és tisztelettel van említve az angol egyház, s inti szerző, hogy a római katolikusokkal egyesüljön a puritán felekezetek ellen: a költemény végén pedig s az előszóban, mely a mű befejezése után van írva, a protestáns »dissenterek« hivatnak föl, hogy fogjanak kezét a római katolikusokkal az angol egyház ellen.

E változás az udvari költő beszédében nagy változást hirdetett az udvar politikájában. Jakabnak az volt eredeti szándoka, hogy az egyházat, melyhez tartozott, nem csak minden büntetéstől és kizárástól mentté tegye, hanem az egyházi és akadémiai javadalmakból is nagy osztalékban részesítse, s egyszersmind a puritán felekezet elleni törvényeket szigoruan végrehajtassa. Minden különös fölmentése a római katolikusokat illették. Mindazon törvényeket, a melyek a presbyterieket, independenseket és pápistákat nyomták, szigoruan végrehajtatta. Mig Hales egy ezred parancsnoka volt, Jowis a királyi tanácsban ült, Massey

dékánságot birt, míg Oxfordban breviumokat és mise-mondó könyveket nyomtattak királyi engedelemmel, míg az ostya Londonban gyalog testőrök szuronyai és lőfegyverei ótalma alatt nyilván ki volt téve s csuklyás barátok és szerzetesek járkáltak London utczáin: azalatt Baster börtönben ült, Howe számüzve volt; az »öt mértföldnyi« és a »tilos összejövetelek« elleni törvények teljes erőben voltak; a puritan íróknak külföldi vagy titkos sajtóhoz kellett folyamodniok; puritán gyülekezeteket csak éjjel vagy pusztahelyeken lehetett tartani, s a puritán lelkészek kénytelenek voltak szénégető vagy matróz álműjében papolni. Skóciában mindent elkövetett a király, hogy teljes fűlcsabadítást csikarjon ki, míg a presbyteriek ellen példátlanul szigorú új határozatokat kért és eszközölt ki. Bánásmódja a számüzött hugonottákkal kevesebb világosan mutatta érzelmeit. Láttuk, hogy midőn a közadakozás nagy öszletet bizott rá ama szerencsétlenek segélyezése végett, ő, a vendégszeretet és jólelkűség minden törvényeinek megszegésével, követelte tőlök, hogy a kálvinista szertartásról, a melyhez erősen ragaszkodtak, mondjanak le, s az angol egyházhoz alkalmazzák magukat, mielőtt bármi részt kapnának a rábizott alamizsnából.

Ilyen politikát követett, míg némi reményt táplálhattott, hogy az angol egyház fensőbbtségét megosztja a római egyházzal. Volt idő, mikor e remény már bizonyosnak látszott. A lelkesedés, a melylyel a toryk trónraléptét üdvözltek, a választások, parliamentje hódoló nyilatkozatai s bőkezű ajánlatai, a nyugoti lázadás elnyomása, teljes legyőzése a felekezetnek, a mely őt a királyságból kizárni törekedett, — egészen esztelenségig ragadták őt. Bizonyos volt benne, hogy hatalma és határozottsága előtt minden akadály elenyészik. Parliamentje ellenállott. Roszálassal és

fenyegetésekkel tön kísérletet. Mind hiában. Az elnapolás-tól várt sikert. Az naptól fogva mindinkább nőtt az ellenzés tervei ellenében. Világosan kitetszett, hogy ha szándokát létesíti, azon nagy párt ellenére kell azt végrehajtania, mely állása, családja és személye iránt hűségét oly jelesen tanusította. Az összes angol-egyházi papság, az egész »cavalier« nemesség ellene volt. Hiában parancsolta egyházi főhatalmánál fogva, a papságnak, hogy a kérdéses pontok vitatásától tartózkodják. Minden egyházközséget figyelmeztettek minden vasárnap Róma tévelyeire; s az intések hatása annál nagyobb volt, mert a fejedelem iránt tisztelet s azon elhatározás nyilvánítása mellett történtek, hogy mindent békén fognak tűrni, a mit tetszése rájuk mérend. A királpárti lovagok és esquirek, a kik negyvenöt évig voltak háboru és pártviszályok közt, férfiasan a trón mellett, most nem igen mérsékelt kifejezésekben nyilvánították, hogy elvannak tökélyre szintoly férfiasan védni az egyházat. Bármily buta eszű, bármi kényurias hajlamu volt Jakab, érezte, hogy más útra kell térnie. Veszélyes kísérlet volt volna, egyszerre minden protestáns alattvalóit bántalmakkal illetni. Ha rábirhatja vala magát, hogy engedményeket adjon a mindkét házban tulnyomó felekezetnek, s hogy az uralkodó vallás minden méltóságait, javadalmait és előjogait csonkíttatlanul hagyja: most is szétűzhette volna a presbyteri gyülekezeteket, s a börtönöket most is népesíthette volna baptista papokkal. De ha el volt határozva, kifosztani a hierarchiát, le kellett mondania a dissenterek üldözésének élvezeteiről. Fegyverszünetet kelle kötnie régi elleneivel, ha régi barátaival harcra akart kelni. Az angol egyházat csak úgy győzhette le, ha nagy szövetséget alakított ellene, mindazon felekezetekből, melyek, bár egymástól sok-

kal inkább különböztek hittanra és kormányalakra nézve, mint amattól, könnyen rábirhatók voltak, hogy, nagysága iránt közös irigységöknél fogva, s türelmetlenségtől féltökben, fölfüggeszszék ellenségeskedéseiket, míg amazt ártalmatlanná nem teszik.

Ugy tetszett, hogy e tervnek igen ajánlatos oldala van. A protestáns nemconformisták kiengesztelése esetében azzal kecsegtethette magát, hogy ment lesz minden lázadási veszélytől. Az angol egyház papjai szerint egy alattvalót sem lehetett semmikép igazolni, ha az ur fölkentjének ellenállott. A puritán felekezeteknek merőben más elmélete volt. E felekezet hívei nem csináltak belőle lelkismeretességet, hogy a zsarnokot Gideon kardjával le ne verjék. Sokan éppen Ehud gyilkának használatától sem rettentek vissza. Valószínűleg most is egy új nyugoti lázadáson, vagy egy másik rozsházi összeesküvésen törték fejöket. Jakab tehát azt hitte, bizvást üldözheti az egyházat, csaka dissentereket nyerhesse meg. Azon felekezet, a melynek elvei nem nyújtottak neki biztosságot, érdekénél fogva ragaszkodott hozzá. Az a felekezet pedig, a melynek érdekeit megtámadta, elveinél fogva tartózkodik a fölkeléstől.

Ilyes tekintetekből indulva ki, Jakab, az időtől fogva, hogy parlamentjétől haragban vált el, általános szövetségről kezdett gondolkodni a nemconformistákkal, katolikusokkal és protestánsokkal az államegyház ellen. Már **1685** karácson tájban hirül adták az Egyesült-államok ügynökei, hogy általános türelem van tervben, s rövid időn nyilvánítani fogják. A hollandi követség hírei időelőttieknek mutatkoztak. Ugy látszik mindazáltal, hogy a separatistákkal **1686**-ban sokkal szelidebben bántak, mint **1685**-ben. De csak lassanként és sok küzdelem után birhatta rá

magát a király, hogy mindazzal, a mitől irtózott, szövetségre lépjen. Nem fölületes vagy veszélyes, nem is ujdontámadt és hirtelen növekedett ellenséges indulatot kellett legyőznie, hanem őseitől öröklöttet, melyet **120** eseménydus éven át elkövetett és szenvedett nagy sérelmek növeltek, és a mely minden vallásos, politikai és személyes érzelmeivel összeszővődött. A Stuartok négy nemzedéken át harczoltak élethalálra a puritánokkal; s a hosszú harcz alatt egy Stuart sem volt, a ki a puritánokat annyira gyűlölte volna mint ő, vagy a kit a puritánok oly igen gyűlölte volna, miként őt. Megkísérlették bemocskolni becsületét, s kizárni születési jogából; gyujtogatónak, orgyilkosnak, méregkeverőnek nevezték; kiszorították a tengernagyságból és titkos tanácsból; többször száműzték; összeesküdtek meggyilkolására; ezrenként keltek föl fegyverben ellene. Ő olyan mézszárlással állt rajtok boszút, a minőt soha sem látott Anglia. Fejeik és elnégyelt darabjaik karókon rothadtak Somerset- és Dorsetshire minden piaczn. Éltés nőket, a kik hitsorsosaik előtt ájtatosságuk és felebaráti szeretetök miatt nagy tekintetben állottak, lefejezték és elevenen megégettek, oly vétségek miatt, a melyeket egy jó fejedelem sem tartott volna csak szigorú feddésre is méltóknak. Agliában is ilyes viszonyban állt a király a puritánokkal; Skócziában pedig oly fokra hágott a király zsarnoksága és a puritánok dühe, a mit angol ember alig foghat meg. Nem könnyű föladat volt ily hosszas és halálos ellenséges indulatot, különösen zordon és engesztelhetlen természet mellett, elfeledni.

A küzdés, mely a király lelkében forrott, nem került el Barillon figyelmét. **1687** januárban nevezetes levelet irt Versaillesba. A király — ez volt az okirat lényege

— szintén meg van győződve, hogy nem nyerhetni a római katolikusok részére teljes szabadságot, és mégis ragaszkodik a protestáns disszenterek elleni törvényekhez. Ennélfogva az általános türelem elvére hajlik; de szívének sokkal jobban esnék, ha pártfogását és kedvezését még most is, minden más felekezet kizárásával, a római és angol egyházak között oszthatná meg.

E sürgöny kelte után néhány nappal habozva bár és kellemetlen modorban, megtette Jakab első közelítő lépéseit a puritánok felé. Arra határozta magát, hogy Skóciával kezdi, a hol a törvények alól fölmentő hatalmát elismerték az engedelmes rendek. Február 12-én tehát Edinburghban egy kiáltványt hirdettek ki, mely az aggódó lelkiismereteknek enyhülést szerzett. E hirdetmény teljesen igazolja Barillon ítéletét. Még magában az engedményt adó okiratban sem titkolhatta el Jakab utálatát a presbyteriek ellen. A katolikusok teljes türelemben részesültek. A quakereknek nem igen volt okuk panaszsra. De a skót nép nagy tömegét képező presbyterieknek odadobott engedmény oly föltételekhez volt kötve, a melyek azt szinte minden becsétől megfoszták. Mert a régi eskü helyett, mely katolikusokat és prebysterieket egyaránt kizárt a hivatalokból, új esküt rendeltek, mely a katolikusoknak utat nyitott, de a presbyterieket többnyire kizárta. A katolikusoknak megengedték, hogy kápolnát építsenek, s hogy az ostyát, a királyi városok főutczáin kívül, mindenütt hordozhassák »procesio«-val; a quakereknek megengedettett középületekben összejöniök; de a presbyterieknek tiltva volt egyébütt mint magán lakokban, tartani istentiszteletet; nem volt szabad egyházakat építeniök; s világosan kijelentetett, hogy ha szabad ég alatt merészelnének össze-

jöveteleket tartani, irgalom nélkül végrehajtják a törvényt, a mely mind a papokra, mind a hallgatókra halált rendel. Minden katolikus pap mondhatott misét; minden quaker szólhatott atyjafiaihoz: de a titkos tanácsnak utasítása volt, ügyelni, hogy egy presbyteri pap se merjen papolni a kormány különös engedélye nélkül. Ez okirat, s az azt kísérő levelek minden sora mutatja, mily sokba került a királynak, legkisebb részben is, enyhíteni a szigort, a melyet háza régi elleneivel mindenkor éreztetett.

Valóban van ok hinni, hogy mikor e rendelményt kibocsátotta, még nem tökélte el magát teljesen szövethézésre a puritanokkal, s csak annyi engedményt volt czélja számukra adni, a mennyi elég, hogy az államegyház hivei megrémülve alávéssék magukat. Ennélfogva egy hónapig várt, hogy lássa, minő hatást szül Angliában a rendelmény a melyet Edinburghban közrebocsátott. E hónapot, Petre tanácsa szerint, kéz alatt egyezkedésekre használta. London igen telve volt. A parlament egybejövetelét várták, és sok tag már a városban volt. A király elkezdte egyenként magához hivatni őket. Azzal kecsegtette magát, hogy a buzgó toryk — s ezekből állt, kevés kivétellel, az alsóház — bajosan fognak komoly fölszólításának ellenállani, mit hozzájuk nem összesen, hanem külön-külön, s nem a trónról, hanem bizalmas társalgás közben intézend. A tagokat tehát, a kik a Whitehallba jöttek udvarolni, félrehívta, s hosszas magán beszélgetéssel tisztelte meg. Kérte, kényszerítette őket, hogy, hű gentleman létökre, töltsék kedvét azon egy dologban, mely szívében fekszik. E kérdés, ugymond, személyes becsületét érdekli. A törvények, a melyeket utóbb pártos parlamentek hoztak a római katolikusok ellen, valóban az ő személye ellen voltak intézvé. Azon tör-

vények bélyeget sütöttek őrá, kivetették őta tengernagyságból és titkos tanácsból. Jogosan várhatta, hogy mindazok, a kik őt tisztelik és szeretik, közremunkálnak azon törvények eltörlésére. Ha látta, hogy hallgatójára buzdításai nem hatnak, félemlítéshez és vesztegetéshez folyamodott. Nyíltan kimondta, hogy a kik e dologban kedvére nem járnak, semmikép se számítsanak kegyére. Bármily szűkségben volt, megnyitotta pénztárát. A kiket értekezni hívott magához, többen hagyták el királyi kézből nyert pénzzel hálóteremét. A bíráknak, a kik ekkor tavaszi körutat tőnek, utasításuk volt a királytól, hogy a megyékben maradt tagokat látogassák meg, s szerezzenek tudomást mindeniknek szándokairól. E nyomozásból az sült ki, hogy az alsóház nagy többsége teljesen eltökélve látszik lenni, ellenszegülni az udvar intézkedéseinek. Azok közt, a kiknek szilárdsága közbámulást gerjesztett, volt Herbert Arthur, az országbíró testvére, doveri képviselő, főkomornyik és Anglia ellentengernagya (Rear Admiral). Herbert Arthurt nagyon szerették a hajósok, s a jobbági osztályu tengerésztisztek közt legtöbbre becsülték. Általános volt a vélemény, hogy a király kívánataiba teljes készséggel beleegyeznek: mert a vallással nem törődött; szeretett élvezni és költeni; nem volt magán birtoka; hivatalai évenként négy ezer fontot jövedelmeztek neki: s régtől fogva Jakab egyik legbuzgóbb személyes párthivének ismerték őt. Mindazáltal, midőn az ellentengernagyot a királyi terembe hívták s felszólították, ígérje meg, hogy a »test act« ellen fog szavazni, azt felelte, hogy becsületével és lelkiismeretével nem férhet össze ilyes ígéret. »Senki sem kétkedik ön becsületén, mondá a király; de oly embernek, a ki ön módjára él, nem kellene lelkiismeretéről sokat beszélni.« E szemre-

hányásra, mely rosszul illet Sedley Katalin szeretőjéhez, férfiasan válaszolá Herbert: »Megvannak hibáim, fölséges uram, de tudnék személyeket nevezni, a kik a lelkismeretről sokkal többet beszélnek, mint nekem szokásom, s mégis szintoly féktelen életet élnek, mint magam.« Minden hivatalából elbocsáttatott; s főkomornyiki hivatalos számadását, mint panaszlá, méltánytalan szigorral vizsgálták meg.

Most világos volt, hogy minden kilátás elenyészett a szövetségre az angol és római egyház közt, a hivatalok és javadalmak megosztása s a puritan felekezetek megrontása végett. Nem maradt egyéb hátra, mint a római egyház és puritan felekezetek közt kísérleni meg a szövetkezést az angol egyház ellen.

Mártius 18-kán értesítette a király a titkos tanácsot, hogy elhatározta, november végeig elnapolni a parlamentet, s önhatalmilag, teljes lélekismeret-szabadságot adni minden alattvalóinak. April 4-kén jelent meg e nevezetes türelmi nyilatkozat.

E nyilatkozatban bevallotta a király, hogy komoly óhajta népét azon egyház kebelében látni, a melyhez ő maga tartozik. De mivel ez nem lehet, kijelentette, hogy szándoka vallásuk gyakorlásában ótalmazni őket. Ismételte mindazon szólásmódokat, a melyeket nyolcz év előtt, midőn maga is el volt nyomva, ajkain hordozott, miket azonban megszűnt használni, mihelyt a sors változása következtében maga lehetett elnyomóvá. Rég meg volt győződve, ugyanond, hogy a lelkismeretet nem lehet erőszakolni, hogy az üldözés ártalmas a népesedésre és kereskedésre, és soha sem vezet azon czélokhöz, a melyeket az elnyomók tűznek magok elé. Ismételte már sokszor tett és sokszor megszegett ígéretét, hogy az államegyházat törvényes jogaiban ótal-

mazza. Aztán, önhatalmilag, eltörölt számos törvényt. A nemconformisták ellen hozott törvényeket mind felfüggesztette. Mind a római katolikusokat, mind a protestáns disszentereket fölhatalmazta nyilvános istentisztelet tartására. Alattvalóit, legfelsőbb neheztelése büntetése alatt, eltiltotta, hogy semmiféle vallásos gyülekezetet ne háborgassanak. S mindazon törvényeket is eltörölé, melyek bármely polgári vagy katonai hivatalra vallásos esküt szabtak képességi föltétellül.

Hogy e türelmi nyilatkozat alkotmányellenes volt, ez iránt mindkét nagy angol párt teljesen egyetértett. A ki csak politikai kérdések fölött okoskodni képes, szükségkép belátfja, hogy a fejedelemnek, a ki ilyes nyilatkozatot adhat ki, legalább is korlátlan uralkodónak kell lennie. S Jakab ezen tettének védelmére nem lehet olyasmiket felhozni, a mikkel a Stuartok számos önkényes cselekedetét igazolták vagy mentegették. Nem mondhatni, hogy hatalma korlátaira nézve, a melyek pontosan meg voltak határozva, tévedésben volt volna. Mert ujdón és szembeötlő határvonalt hágott által. Tizenöt évvel az előtt bátyja is türelmi nyilatkozatot bocsátott ki, a »cabal« tanácsára. E nyilatkozmányt igen szerénynek és óvatosnak mondhatni, Jakabéhoz képest. Károly rendelménye csak a büntető törvények alól mentett föl. Jakabé egyszersmind minden vallásos eskü alól. Károly nyilatkozata csak magán lakokban engedett istentisztelet tartását a római katolikusoknak. Jakab rendelete szerint egyházakat építhettek és diszíthettek föl, sőt egész Fleet utca hosszában búcsumenetet is tarthattak, keresztel, képekkel és füstölőkkel. S Károly nyilatkozmányát a legünnepélyesb módon törvénytelennek nyilvánították. Az alsóház elhatározta, hogy a királynak nincs joga

a törvények alól kivételt tenni egyházi ügyekben. Károly a botránkoztató oklevelet eltöröltetni rendelte saját jelenlétében, önkezüleg leszakította pecsétjét, s mind a küldöttség által, saját aláírása mellett, mind királyi saját szavával ígéretet tőn az összes parlament előtt, hogy e lépésre, mely annyi megütközésre adott okot, soha sem hivatkoznak előzmény gyanánt. A két ház aztán, egyetlen eltérő szózat nélkül, egyetértőleg köszönetet szavazott, hogy kívánataikat teljesíteni méltóztatott. Nincs alkotmányi kérdés, melyet bővebb megfontolás után, világosabban s öszhangzóbb egyetértéssel döntöttek volna el.

Jakab védői gyakran hivatkoztak a királyi főtörvényszék ítéletére, a melyet, egy kézre dolgozva, hoztak a sir Hales Edvard elleni pörben: de e mentség merőben érütlen. Tudva van, hogy ez ítéletet Jakab rábeszélés, félemlítés, s a lelkismeretes bírák elbocsátása s más, udvariasb hivatalnokok helyettesítése által vitte ki. S azon ítélet is bár mind a jogtudósok, mind a nemzet általában alkotmányellenesnek tekintették, csak annyit mondott, hogy a fejedelem, különös állami okokból, egyes személyeket névszerint fölmenthet a nemképességi törvények alól. Azt az **1673**-ki parlament ünnepélyes határozatával szemközt, egy törvényszék sem merészelte állítani, hogy egyetlen eltörölő rendeletnél fogva kötetekre menő törvények iránti engedelmesség alól minden alattvalóját fölmenthesse.

Mindazáltal olyas volt a pártok állása, hogy Jakab türelmi nyilatkozata, bár a legmerészebb támadás volt, a mit a Stuartok a köz szabadság ellen intéztek, — jól volt számítva a részben, hogy a társadalom épen azon részének tessék, a mely épen a legderekasabban szegült ellen a Stuartok minden egyéb, szabadság elleni támadásainak.

Alig lehetett várni, hogy a protestáns nemconformista, kit honfitársaitól szigoruan végrehajtott szigorú törvények választottak el, hajlandó legyen azon rendelet érvényét megtámadni, a mely elviselhetlen sérelmek alól mentette fel őt. A hideg és gondolkodó szemlélő kétségkívül azt fogta vallani, hogy a parlamentek által koholt minden türelmetlen törvényből eredő rossz nem ér föl azzal, mely a parlament törvényhozó hatalmának a fejedelemre átruházásából származott volna. De ilyen hideg és bölcselő szemléletet nem várhatni azoktól, a kik közvetlen nyomort szenvednek, s kiket a rögtöni könnyítés ajánlatával kísértének. A puritan pap nem tagadhatta ugyan, hogy a korona által most igénybe vett fölmentő hatalom az alkotmány alapelveibe ütközik. De talán menthető volt, ha kérdezte: mi neki az alkotmány? Az »Act of uniformity«, királyi biztosítások daczára, kivetette őt javadalmából, mely szabad birtok volt, s koldusbotra és függő állapotra juttatta. Az »ötmértföldi« törvény száműzte őt lakából, viszonyai, barátai köréből s minden közhelyről. A »titkos gyülekezési« törvénynél fogva elkobozták vagyonát; s egy sivár börtönből a másíkba vetették őt, rablók és útonállók közé. Fogságán kívül folyvást nyomában voltak az igazság szolgálói; kénytelen volt megfizetni a földadókat, hogy hallgassanak; gyalázatos álruhában, ablakon és titkos ajtókon át kellett lelki nyájához lopózkodnia, s a keresztség öntése és az urvacsora osztása közben félve kellett hallgatózni a jelre, hogy a törvény-szolgák közelednek. Nem volt-e gúny, ilyen elnyomott és kirablott embertől követelni, hogy elnyomói és kirablói szabadságáért és tulajdonáért vértanuságot szenvedjen? A nyilatkozmány, bármily kényurinak tetszett boldog szomszédainak, szabadulást hozott számára. Nem szabadság és

szolgaság, hanem két járom közt volt választása; s ő természetesen könnyebbnek tartotta a király jármát az államegyházénál.

Mig ilyes gondolatok forrongtak sok dissenter agyában, az anglican felekezet egészen meglepetésben és rémületben volt. A dolgok ez új fordulata valóban nyugtalanító volt. A Stuártház köztársági és királygyilkos felekezetekkel szövetkezett a régi angol »cavalierok» ellen; a pápistaság a puritánsággal fogott kezét azon egyházi rendszer ellen, a melyre a puritánok csak azért nehezteltek mert igen sokat megtartott abból, a mi pápista volt: oly dolgok, mik az államférfiak minden számításait megzavarták. Az egyházat egyszerre mindenfelől támadás fenyegette; s a támadást épen az volt vezérlendő, a ki, alkotmánya szerint, feje volt. Természetes volt megütközése és aggodalma. S a meglepetés és aggály közé más keserű érzelmek vegyültek; boszúérzet a hitszegő fejedelem iránt, a kit kelletténél jobban szolgált, s lelkipurdalás a kegyetlenségekért, a melyekben bűntársa volt, s a melyekért most, a mint látszott, boszulója készült lenni. Igazságos volt büntetése. Azt aratta, a mit vetett. A »visszahelyezés» után, midőn hatalma tetőpontján volt, csak boszút lehelt. A Stuartokat biztatta, sürgette, szinte kényszerítette, hogy a presbyteriek közelebbi szolgálatait hitszegő hálátlansággal viszonzózzák. Ha, midőn rámosolygott a szerencse, esdekelt volna, mint hozzá illő volt, ellenségeiért, balsorsában alkalmasint barátokra fogott bennök találni. Talán még most sem volt késő. Talán még a hűtlen elnyomó ellen fordithatta volna saját »tacticáját«. Volt az angol papság közt egy mérsékelt párt, mely a protestáns disszenterok iránt mindig mérséklettel viseltetett. Nem nagy volt e párt; de hiveinek ügyessége, képzett-

sége és erényei tekintélyessé tették. Nem nagy kedvességben állt a főbb egyháznagyok előtt, s kiméretlen szidalmazták a Laud iskolájabeli vakbuzgók: de az naptól fogva, midőn a türelmi nyilatkozat megjelent, mindaddig, míg Jakab hatalma megszűnt rettentő lenni, úgy tetszett, hogy a szidalmazott »latitudinariusok« szelleme lelkesítette, s tanácsa vezérelte az egész egyházat.

A legkülönösb nemű árverés következett, a minőről csak a történet emlékezik. Egyfelől a király, másrésről az egyház ugyancsak kezdetek igéreteket tenni azok javára, a kiknek elnyomására mindaddig közremunkáltak. A protestáns dissenterek, a kik néhány hónappal az előtt megvetett és száműzött osztály valának, most kezökben tartották a hatalom mérlegét. Általánosan kárhoztatták a szigort, a mint velök bántak. Az udvar minden gyűlöletet a hierarchiára igyekezett háritani. A hierarchia az udvarra háritotta vissza. A király nyilvánította, hogy sajnálattal és csupán azért üldözte a separatistákat, mert ügyei oly karban voltak, hogy nem merészelte a papságot megbántani. Az államegyház viszont állította, hogy ez érzelmeivel össze nem férhető szigort csupán a királyi hatalom iránti hódolatánál fogva pártolta. A király egész adatgyűjteményt szedett össze oly »vicariusok« és papok felől, a kik megperlési fenyegetésekkel, protestáns dissenterektől pénzt csikartak ki. Sokat beszélt nyilván e tárgyról, fenyegetőzött, hogy vizsgálatot rendel, mely lerántja az álarczot a papokról, s valóban többeket, a kikben bizhatni vélt, különös utasítással fölhatalmazott, hogy hozzák tisztába, mennyi pénzt csikartak ki az uralkodó vallás hivei az ország különböző részeiben az eltérő felekezetektől. Másfelől az egyház védői, példákat idéztek becsületes lelki pásztorokról, kik az

udvartól korholást és fenyegetést szenvedtek, mivel a szószékről türelmet ajánlottak, s a nemconformisták kisebb gyülekezeteit kutatni és elnyomni nem akarták. A király azt állította, hogy némely egyházférfiak, a kikkel magánértekezést tartott, nagy engedményeket ajánlottak a katolikusok részére, ha a puritánokat folyvást üldözik. A vádlott egyházférfiak hevesen tagadták e vád valóságát; s azt vitatták, hogy, ha elfogadják vala, a mit a király saját vállalására nézve követelt, igen örömet ráállott volna, hogy a protestáns disszenterek nyomorgatása és kizsákmányolása által vegyenek magoknak kárpótlást.

Az udvar alakja megváltozott. Papi öltöny és köpeny alig mutathatta ott magát a nélkül, hogy gúny és ellenséges suttogást ne vonjon magára. Az udvari hölgyek ovazkodtak dévajáságtól s a kamarások mélyen meghajtották magokat, ha a csarnokokban puritán arcz, vagy puritán öltözet mutatkozott, melyek oly sok ideig szolgáltak a divatos körökben kedvencz gúnytárgyakul. Ugy látszott Taunton foglalta el a királyi kegyben azt a helyet, a mely azelőtt Oxfordot illette, — Taunton, a mely két nemzedéken át legerősb támasza volt a kerekfejű pártnak, I. Károly hadseregeit kétszer verte elszántan vissza, Monmouth mellett, egy emberként, kelt föl, s a melyet Kirke és Jeffreys megszárlás helyévé tőnek. A király kitűnő disszenterek irányában hizelgő udvariasságra erőttette magát. Némelyeknek pénzt, másoknak helyhatósági tisztségeket, vagy kegyelmezést ajánlott rokonaik és barátaik részére, a kik a rozsházi összeesküvésbe levén bonyolulva, vagy Monmouth zászlójához csatlakozván, most a szárazon bolyongtak, vagy a barbadosi czukornád közt dolgoztak. Sőt rokonszenvet színellett azon vozalom iránt is, a melylyel az angol puritá-

nok külföldi testvéreikhez viseltettek. Egy második és harmadik kiáltványt is adtak ki Edinburghban, mely a februári rendelményben adott csalékony türelmet a presbyteriek részére tetemesen kiebb terjesztette. A számüzött hugonották, a kikre a király több hónapig nem nézett jó szemmel s a kiktől elorozta a nemzet által adott alamizsnát, most segélyben és megnyerő bánásmódban részesültek. A királyi tanácsból rendelet adatott ki, mely a közönség bőkezűségét újra fölhevít adakozásra. Ugy látszott egyszersemind, hogy azon intézkedést, miszerint az angol egyház istentiszteletét kellett követniök, ha az adakozásban részesülni kívántak, hallgatag eltörölték; s a király politikája védelmezői elég szemtelenek voltak állítani, hogy az érintett szabály, a melyet, mint a legtisztább adatokból tudjuk, valódilag ő maga tervezett Barillonnal egyetértőleg, az angol egyház főpapjainak folyamodására állíttatott föl.

Mig a király ekkép járt régi ellenfelei után, nem kevésbé tevékenyek voltak az egyház barátai. Nyoma is alig volt észrevehető azon keserűség- és megvetésnek, a mint, a »visszahelyzés« óta, papok és egyháznagyok bántak a különvált felekezetekkel. A kiket közelebb hitszakadottaknak és rajongóknak neveztek, most kedves protestáns atyafiakká lőnek, nem igen közel atyafiak ugyan, de oly felebarátok, a kiknek aggodalmait gyöngéd tekintetbe-vételt igényelhetek. Csak e döntő perczben legyenek hivek az angol alkotmány és tisztított vallás ügyéhez, azonnal és bőven megjutalmazták nagylelkűségöket. Engedmény helyett, a melynek semmi törvényes ereje, valódi, parlamenti törvény által biztosított engedélyt fognak nyerni. Sőt sok államférfiu, a ki eddig arról volt nevezetes, hogy a »közima

könyvében« foglalt minden szóhoz, minden taglejtéshez hajthatlanul ragaszkodott, most nem csak az elnézés, de a befogadás tekintetében is kedvezőleg nyilatkozott. Az öltözet és egyházi testállás fölötti czivódás, mondák, kelleltinél tovább elválasztotta egymástól, a kik a hitvallás lényegére nézve egyetértének. Ha vége lesz a közös ellenség elleni harcznak, tapasztalni fogják, hogy az anglican pap-ság minden méltányos engedményre kész lesz. Ha a dissenterek csak azt követelik, a mit józanon kívánhatnak, nem csupán a polgári, de az egyházi méltóságok is nyitva állanak számukra; s Baxter és Howe, becsületök és lelkiismeretök legkisebb csorbulása nélkül, ülhetnek a püspökök padján.

Ama számos röpirat közöl, a melyekben akkor az udvar és egyház ügyét hevesen és aggodalmasan vitatták a puritan előtt, a kit a szerencse különös fordulása bíróvá tett üldözői sorsa fölött, — e röpiratokból egyetlen maradt emlékezetben: »levél a dissenterhez.« E mesterileg irt kicsiny értekezés a legrövidebben öszpontosította, a legvilágosabb módon állította egybe, s élénk elmésséggel adta elő mindazokat az indokokat, a melyek a nemconformistát meggyőzhették, hogy érdekében és kötelességében állott, inkább az egyházzal szövetkeznie, mint a királylyal, s komoly ékesszólása erősen szólt ugyan a lélekhez, de leghevesebb helyein sem hágtá át az illem és józan okosság határait. Roppant hatása volt ez iratnak; mert csak egy ívnyi levén, több mint húszezer példányt küldtek postán szét; s az ország minden zegezugában érezhető volt hatása. Huszonnégyszáz válaszirat jelent meg, de a város úgy nyilatkozott, hogy mindannyi rossz, s Lastrangée volt a legroszabb mind a huszonnégyszáz közt. A kormány nagyon föl volt inge-

relve, s nem kimélt semmi fáradságot, hogy a »levél« szerzőjét kikutassa: de lehetlennek találta törvényes bizonyítékot szerezni ellene. Némelyek Temple érzelmeire és előadásaira képzeltek benne ismerni. De igazat szólva, azon éles és roppant értelem, amaz élénk képzelem, az a tiszta és erélyes írásmód, az a szelid, félig udvarias, félig bölcselmi méltóság, a melyet a küzdés legnagyobb fölgerjedése sem birt pillanatra is megzavarni, Halifaxnak, s csupán Halifaxnak volt tulajdona.

A dissenterek haboztak; s e miatt nem lehet nekik szemrehányást tenni. Szenvedtek, s a király enyhülést adott számukra. Némely kitűnő lelkész kikerült börtönéből; mások vissza mertek jöni számkivetésökből. Gyülekezetek, a melyeket eddig csak lopva és sötétben tartottak, most világos nappal jöttek össze és fenhangon énekelték a zsoltárokat a tisztviselők, egyházatyák és békebirák hallatára. Szerény épületeket kezdtek emelni puritan szertartásu istentiszteletre. A legrégibb egyházak némely részén ma is az 1687 évszámot fogja találni a figyelmes utazó. Mindamellet az okos dissenter előtt az egyház ajánlatai sokkal vonzóbbak voltak, mint a királyéi. A türelmi nyilatkozat semmis volt a törvény előtt. A nemconformistaság elleni büntető törvényeket csak addig függesztette föl, míg az alkotmány alapelvei s a törvényhozás jogszerű hatalma föl lesz függesztve. Mit értek a kiváltságok, a melyeket oly gyalázatos és olyan kevéssé biztos támasz tartott fen? A trón hamar megürülhetett. Olyan fejedelem következhetett, a ki az uralkodó vallás hive. Az egyház hiveiből álló parlament jöhetett egybe. Mi siralmas leendett akkor a dissenterek sorsa, a kik jézsuitakkal szövetkeztek az alkotmány ellen! Az egyház merőben különböző engedményt ajánlott,

mint Jakab adott, — olyan szilárd és szent engedményt, mint maga a »Magna charta«. Mindkét tusázó fél vallásszabadságot ajánlott a separatistáknak: de az egyik fél azt kívánta tőle, hogy a polgári szabadság feláldozásával vásárolja meg; a másik fél arra hívta őt fel, hogy a polgári és hitszabadságot együtt élvezze.

Ezen okokból, ha lehetett volna is hinni, hogy az udvar őszinte, a dissenter okszerűleg arra határozhatta magát, hogy sorsát az egyházéval köti egybe. Pedig mi biztosíték volt az udvar őszinteségére? Mindenki tudta, mit tön Jakab mindez ideig. Nem volt ugyan lehetlen, hogy az üldözöt okok és tapasztalás meggyőzhették a türelem hasznairól. De Jakab nem állította, hogy ujabban győződött meg. Ellenkezőleg egy alkalmat sem mulasztott el, hogy ne erősítette volna, hogy évek óta elvből ellensége volt minden türelmetlenségnek. Pedig csak néhány hónappal előbb férfiakat, nőket, fiatal hajadonokat halálra üldözött vallásuk miatt. Akkor tön-e lelke tisztasága és meggyőződése ellen? Vagy most nyilatkozott szándékosan hamisul? E »dilemma«-ból nem volt menekvés; s bármelyiket vegyük föl, mindenik csorbát ejtett a király becsületén. Azt is tudta mindenki, hogy egészen a jézsuiták kezében van. Csak néhány nappal a türelmi nyilatkozat kihirdetése előtt, a szent szék jól ismert kívánatai daczára, bizalma és tetszése újabb jelével tisztelte meg ama szerzetet. Eltávolította ferenczrendi gyóntatóját, Mansuet atyát, a kinek szelid természete s feddhetlen élete köztiszteletet gerjesztett, de a kit Tyrconnel és Petre régóta gyűlöltek. A megürült hely bizonyos Wanner nevű angollal töltetett be, ki hona hitvallásától elpártolt s jézsuitává lett. A mérsékelt római katolikusok és a pápai követ előtt korántsem volt kedves e

változás. A protestánsok pedig általában annak jeléül vetették, hogy a jézsuiták korlátlan hatalommal bírnak a király lelke fölött. Bárminő dicséretekre tarthatnak is méltó igényt azon atyák, sok szabad szellemet vagy szigorú igazmondást maga a hizelgés sem tulajdoníthat nekik. Nemcsak protestáns vádlóik, hanem olyan férfiak is, a kiknek erénye és szelleme a római egyháznak dicsőségére szolgált, hirdették az egész világnak, hogy valahányszor vallásuk vagy szerzetők érdeke forgott fenn, soha sem tartózkodtak a polgári pallost hívni segélyül s megszegni az igazság és jólelkűség törvényeit. Hihetlen volt, hogy a jézsuiták hű tanítványa elvből buzgólkodjék a szabadság mellett: de se hihetlen, se valószínű nem volt, hogy azt hitte, jól cselekszik, ha, hitének teendő szolgálat végett, eltitkolja valódi érzelmeit. Bizonyos volt, hogy a király szívében többre becsülte az angol egyháziakat a puritanoknál. Bizonyos, hogy a mig némi reménye volt, megnyerhetni az egyháziakat, soha legkisebb jóindulatot nem mutatott a puritánok iránt. Lehetett-e kétkedni, hogy, ha az egyház hivei még most is ráállanak kívánataira, örömet fölláldozza a puritánokat? Annyiszor lekötött szava nem tartóztatta őt vissza, hogy meg ne támadja azon papság törvényes jogait, a mely háza iránt szeretetét és hűségét oly kitünőleg tanúsította. Minő biztosítékot nyujthatott tehát szava oly felekezeteknek, a melyeket ezer engesztelhetlen kölcsönös sérelmek emlékezete választott el tőle.

Midőn az engedély kihirdetése által okozott első fölgerjedés csillapult: látni lehetett, hogy szakadás történt a puritánok közt. A kisebb rész, néhány sürgölődő és hibás vagy saját érdekükben elfogult véleményű ember által vezéreltetve, a királyt pártolta. Care Henrik, a nemconfor-

misták legelkeseredettebb és munkásabb röpirat-készítője régtől fogva, a ki a pápista összeesküvés idején »Packet of Advice from Rome« czimű heti lapjában, a legnagyobb dühvel támadta meg Jakabot, most szintoly fennen hizelgett, a mint rágalalmazott és szidalmazott egykor. A főügyvivő, a ki által a kormány a presbyteriekre befolyást gyakorolt, Alsop Vincze volt, ki mint pap és író némi hirben állott. Fia, ki honárulási büntetés alá esett, kegyelmet kapott; a mi egészen lekötölte atyját az udvar részére. Alsophoz járult Rosewell Tamás. Rosewellt, a disszenterek üldöztetése alatt, mely a rozsházi összeesküvés fölfedezésére következett, hamisan vádolták, hogy a kormány ellen papolt, Jeffreys főbenjáró pörbe fogta, s a részrehajlólag alkotott eskütszéki ítélet oly kézzelfoghatólag igazságtalan volt, hogy magok az udvaroncok zajt ütöttek gyalázatossága miatt. Egy tory »gentleman«, a ki az eljáráson jelen volt, azonnal Károlyhoz ment, s kinyilatkoztatta, hogy a leghűbb alattvaló feje sem biztos Angliában, ha Rosewellt büntetik. Magok az esküttek is, meggondolván mit cselekedtek, nagy lelki furdalást éreztek, s igyekeztek megmenteni a fogoly életét. Végre kegyelmet adtak de Rosewell, jó magaviselete tekintetéből, élte fogytaiglan; súlyos ellenőrség alá lön vetve, s időről időre meg kellett jelennie a királyi főtörvényszék előtt. E köteleztetések alól most, királyi rendelet által, fölmentették; s azzal biztosították szolgálatát.

Az independensek megnyerésével főleg egyik lelkészöket, Lobb Istvánt bízták meg. Lobb gyöngé, indulatos és dicsvágyó ember volt. Annyira ment ellenzésében a kormány ellen, hogy névszerint számúzték több kiáltványban. Most kibékült, s annyira vitte a szolgálását, mint egykor

a pártoskodást. A jézsuita »cabal«-hoz csatlakozott, s olyan rendszabályokat ajánlott nagy készséggel, a melyektől a bölcsőbb és becsületesb római katolikusok elfordultak. Megjegyezték róla, hogy folyvást a palotában volt és gyakran a király magán termében, hogy olyan fényt űzött, minőhöz puritán papok nem igen voltak szokva, s hogy mindig hivatal- és kegyelem-keresők serege környezte.

Lobbal szoros összeköttetésben állt Penn Vilmos. Penn soha sem birt erős értelemmel: az életmód, melyet két év óta követett, nem kevésbé tompította erkölcsi fogékony-ságát; s ha lelkismerete olykor föl is ébredt, mindég abban keresett vigaszt, hogy célja jó és nemes, s hogy nem fizetik meg pénzzel szolgálatát.

Ezen és más kevésbbé tekintélyes férfiak befolyása több dissenter községtől hálaíratokat eszközölt a királyhoz. Tory írók helyesen jegyezték meg, hogy ez iratok nyelve oly undorítólag szolgálai volt, a minőt csak Bishops legcizfrább »eulogiái«-ban találhatni a Stuartok fölött. Azonban, szoros vizsgálat után, kitetszik, hogy e szégyen csak a puritánok kis részére háramlik. Alig volt Angliában mezőváros, a hol néhány separatistát nem lehetett találni. Mindent elkövettek, hogy rávegyék őket, hogy az engedményért hálaíjukat kifejezzék. Körleveleket, aláírás végett, oly számmal küldöztek az ország minden zugába, hogy, a mint tréfásan mondták, a málhákat alig birták a postalovak. Mindazáltal a hálaföliíratok száma, a mint a presbyteriektől, independensektől és baptistáktól egész Angliában hat hónap alatt kinyerhető volt, összesen alig meggy hatvanra; s nem igen valószínű, hogy e fölterjesztéseket számosan irták volna alá.

A protestáns nemconformisták nagy tömege, szilárdul

ragaszkodván a polgári szabadsághoz és nem bizván a király és jézsuiták ígéreteiben, állhatatosan megtagadta a köszönetmondást oly kedvezményért, a melyről igen is lehetett gyanítani, hogy kelepczét rejt magában. Ez volt a felekezet legjelesb vezéreinek hangulata. Ezek közé tartozott Baxter. Őt, mint láttuk, Jakab trónralépte után csakhamar pörbe fogták, Jeffreys a legdurvább bántalmakkal illette, s elítélte az eskütszék, a minőt akkor az udvarpárti sheriffek szoktak volt egybealkotni. Baxter mintegy másfél évig ült börtönben, midőn az udvar a nemconformisták megnyeréséről komolyan kezdett gondolkozni. Nemcsak szabadon bocsátották, de tudtára adták, hogy ha Londont választja lakhelyül, ne féljen, hogy az »öt mértföldi« törvényt ellene alkalmazzák. A kormány alkalmasint azt várta, hogy az elmúlt szenvedés emlékezete, s a jelen könnyebbség érzete szintazon hatással lesz rá, mint Rosewellre és Lobbra. Csalatkoztak e reményben. Baxtert se megvesztegetni, se megcsalni nem lehetett. Semmiféle hálairatban nem akart részt venni, s mindenkép igyekezett az egyház és a presbyteriek közt előmozdítani a jó egyetértést.

Ha valaki a protestáns disszidentek becsülésében Baxternél magasabban állott, Howe volt az. Howe is nyert, személyét illetőleg, a politika újabb változásában. Ugyanaz a zsarnokság, a mely Baxtert börtönbe vetette, számüzte Howet; s a hogy Baxtert szabadon bocsátották a »King's bench« börtönéből, nemsokára Howe is visszajött Utrechtből Angliába. Azt várták a Whitehallban, hogy Howe az udvar részére használja minden tekintélyét, a melylyel felei fölött birt. A király maga leereszkedett, segélyre hívni fel az alattvalót, a kit elnyomott. Howe habozni látszott: de

a Hampdenek befolyása, a kikkel szoros barátságban élt, állandóan megtartotta őt az alkotmányos ügy mellett. A presbyteri papok gyűlést tartottak házában, hogy, megfontolván a dolgok állását, határozzák el, mely utat kövessék. A palotában nagy szorongatás közt várták az eredményt. A tanácskozás alatt két királyi hírnök volt szolgálatban. Ezek azon kedvetlen értesítést hozták, hogy Howe határozottan a fölmentő hatalom ellen nyilatkozott, s, hosszas viták után, magával ragadta a többséget.

Baxter és Howe neveihez egy férfiú nevét kell még adnunk, a ki helyzetre és tudományra nézve sokkal alattok állt, de erényben mérkőzött velök: Bunyan János nevét. Bunyan üstfoltozó volt, s mint közkatona szolgált a parlament seregében. Korán mardosni kezdte lelkismerete ifjúsági vétkeiért, a melyek közt azonban a leggonoszabb is csak olyas volt, a mit a világ könnyen megbocsáthatónak hiszen. Nagy érzékenysége s erős képzelő tehetsége különösen ijesztő alakban tüntették fel benső küzdelmeit. Azt képzelte, hogy elkárhozott, hogy a szent lélek ellen követett el káromlást, hogy Krisztust eladta, s valódi ördög által van megszállva. Némelykor hangos szózatok intették őt az egekből. Olykor a sátán istentelen kísérteteket sugdosott fülébe. Látásokat látott távol bércekről, a melyekre derülten sütött a nap, de a melyektől roppant hősivatag választotta őt el. Érezte, hogy az ördög hátulról ruháját rángatta. Azt gondolta, hogy Kain bélyege van ő rá sütvé. Lelki tépelődése megzavarta egészségét. Egy nap hanyatlott, mint szélütötte ember. Másnap tüzet érzett mellében. Alig foghatni meg, mint lehet olyan éles és hosszas szenvedéseket tulélni. Végre oszolni kezdtek a fellegek. A kétségbeesés mélyéből derült boldogságba ment át a töredel-

mes. Ellenállhatlan ösztön támadt most benne, másokat is részeltetni a malasztban, mely őt megszállotta. A baptistákhoz csatlakozott, s egyházi szónok és író lett. Mesteremberi növelésben részesült. Nem tudott más nyelvet az angolon kívül, s csak a mint a köznép beszélt. Semmi nagy példányt nem vön tanulmányul, azon egyen kívül, a mely kétségkívül nagyon lényeges kivétel, tudnillik a biblia nemes fordítását, a melylyel birunk. A helyesírást nem értette. Gyakran vétett a nyelvtani szabályok ellen. Természettől nyert nagy lelki tehetsége azonban s az a körülmény, hogy a kétségbeeséstől az elragadtatásig, tapasztalásból ismert minden vallásos szenvedélyt, bőven pótolta benne a tanulmány hiányát. Nyers szónoklata fölbuzdította és elérzékenyítette azon hallgatókat, a kik érdek nélkül hallgatták a nagy »logicus«-ok és »hebreisták« kidolgozott beszédeit. Munkái nagy kiterjedésben forogtak az alsóbb osztályok kezein. Egyiket, a melynek czime: »the Pilgrim's Progress«, még életében lefordították több idegen nyelvre. Pedig a tudós és művelt osztályok alig ismerték, s szinte egy századig szolgált gyönyörűségül ájtatos mesterembereknek és kunyhók lakosainak, mielőtt egy nagy írói tekintély nyilván ajánlotta. A bírálók végre vizsgálatába bocsátkoztak, mi-ben fekszik e roppant és tartós népszerűség oka. Meg kellett vallaniok, hogy a tudatlan sokaság helyesebben ítélt, mint a tudományosak, s hogy a lenézett könyvecske valóban remek. Bunyan szintoly határozott elsőséggel bir az »allegoristák«-k közt, mint Demosthenes a szónokok, vagy Shakespeare a drámairók közt. Voltak nem kevesbbé szende »allegoristák«; de egy sem volt képes a szívekre hatni, s félelem, könnyör és szeretet tárgyaivá tenni elvont dolgokat *).

*) Young Durfey költészete mellé helyezi Bunyan prózáját.

Aligha szenvedett az angol disszenterek közül valaki, a büntető törvények alatt, kegyetlenebbül, mint Bunyan János. A visszaállítás óta lefolyt huszonkét évből tizenketőt töltött fogságban. Még sem hagyott fel a papolással; de, hogy papolhasson, kénytelen volt talyigásnak adni ki magát. Sokszor vezették be a gyülekezetbe hátulsó ajtókon, fuvarosnak öltözve, ostorral kezében. Ha csak könnyebb-ségére és biztosságára gondol, örömmel üdvözli vala a türelmi nyilatkozatot. Valahára szabad volt fényes nappal imádkoznia és tanítania. Községe hirtelen szaporodott; ezerenként csüggöttek szavain; s Bedfordban, hol rendesen lakott, sok pénzt adtak össze, hogy gyülekezési helyet építsenek neki. Olyan befolyással birt a köznépre, hogy a kormány örömetst alkalmazta volna valamely helyhatósági hivatalra: de szilárd értelmisége s derék angol szive minden ámitásnak és kísértetnek ellenállott. Meg volt győződve, hogy az egész türelmi nyilatkozat nem egyéb cselnél, a melylyel a puritan felekezetet romlásba akarják csábítani; s nem is akarta a fölmentő hatalmat azzal elismerni, hogy olyan állomást fogadjon el, a melyre nem volt törvényes képessége. Erényes élete egyik utósó tette volt, hogy nem fogadta el az összejövetelt, a mire őt a kormány részéről meghívták.

Bármilyen nagy volt Bunyan tekintélye a baptisták között, még nagyobb birt Kiffin Vilmos. Kiffin vagyon és állás tekintetében legfőbb emberök volt. Lelki tehetségeit gyakorolta ugyan a gyülekezetekben: de nem a papolásból élt. Nagy kereskedést űzött; nagy hitele volt a londoni börzén; s roppant értéket halmozott össze. Talán senki sem tehetett volna, az időszerint, a kormánynak hasznosabb szolgálatokat. De egy irtózatoss eset emléke választotta őt

el az udvartól. A két Hewling nagyatyja vala ő, azon derék ifjaké, a kiket a vértörvényszék minden áldozatai közt leginkább sajnáltak. Egyiknek sorsa miatt különösen Jakabot terhelte a felelősség. Jeffreys halasztást engedett az ifjabb testvérnek. A szegény ifju nővére, Churchill segélye által, a király elé juthatott s kegyelemért esdeklett; de a királynak kőszive volt. Az egész család nagyon siralmas állapotra jutott; de Kiffin leginkább sajnálkozásra méltó volt. Hetven éves mult, midőn egyedül maradt, túlélvén azokat, a kiknek őt túl kelle élniök. A whitehalli szivtelen és eladó lelkű udvaroncok, magokról ítélve, azt hitték, hogy az öreget egy aldermani köntőssel s az unokáitól elkobzott vagyon fejében némi pénzbeli kárpótlással ki lehet engesztelni. Pennt használták fel, hogy őt tántorítsa meg, de hiában. A király elhatározta, saját leereszkedésével tenni kísérletet. Kiffint a palotába rendelték. Nemesek és »gentleman«-ek fényes körében találta magát. Jakab azonnal hozzá ment, igen kegyesen beszélt vele, s végre mondá: »Kiffin ur, londoni aldermannak jelöltem önt ki.« Az öreg merően nézett a királyra, könyekre fakadt, s felelé: »Főlség, törődött ember vagyok én már, ki nem képes főlségedet vagy a várost szolgálni. És, főlséges uram, a szegény gyermekek halála megrepesztette szivemet. E seb szintoly eleven, mint valaha. A sirba viszem magammal.« A király, egy perczre némileg megzavarodván, hallgatott, aztán mondá: »Kiffin ur, fogok e sebre balzsamot találni.« Jakab bizonyára nem akart valami sértőt vagy boszantót mondanni: sőt szokatlanul kedélyes hangulatban látszott lenni. Mindazáltal egy fenmaradt beszéde sem tünteti fel jellemét oly rossz színben, mint e néhány szó. Keményszivű s aljaslelkű embert árulnak el e szavak, a ki nem képes,

oly sértést gondolni, a melyért hivatal vagy kegydíj teljes elégtétel nem volna.

A »dissenter« felekezet azon része, mely a király új politikáját pártolta, eleitől fogva kevesebbbségben volt, s nem sokára fogyni kezdett. Mert a nemconformisták csakhamar észrevették, hogy lelki szabadságaik ez engedély által rövidséget szenvedtek inkább, hogysem öregbedtek. A puritan főjellemvonását épen a római egyház sajátságaitól való irtózás tette. Azért hagyta el az angol egyházat, mert, nézete szerint, szerfölött hasonlitott kevély és kéjűző növérehez, az arany serleges és bibor köntösű boszorkányhoz. Most úgy találta, hogy a szövetségnek, a melyet némely lelkipásztorai az udvarral kötöttek, egyik önként érthető föltétele az volt, hogy az udvar vallása iránt szeretettel és tisztelettel viseltessék. Nemsokára sajnálni kezdte, hogy az üldözés napjai elmúltak. Mig a büntető törvényeket végrehajtották, titokban és saját veszélyeztetésével hallotta az élet igéit: de mégis hallotta azokat. Ha egybegyültek a hitsorsosok a benső teremben, miután az öröket kiállították, az ajtókat bezárták, s a pap, mészáros vagy fuvaros ruhában, a cseréptetőn át bejutott: akkor legalább igazán szolgáltak istennek. Az isteni igazság egy részét sem hallgatták el vagy gyöngítették meg világi tekintetből. A puritan hittan minden sajátságos tanait teljesen sőt élesen is előadták. Nem kegyelmeztek a római egyháznak. A fenevad, az Antikrisztus a bűn embere, a rejtélyes Jezabel, a rejtelmes Babylon: valának a rendesen használt kifejezések ama fönséges és csábító babona leírására. Ily modorban szóltak egykor Alsop, Lobb és Rosewell és más papok, a kiket most szívesen láttak a palotában: de többé nem beszéltek ilyen módon. Azon lelkészek, a kik a király kegyében és

bizalmában magas fokra vágytak, nem szólhattak ily szigoruan a király vallásáról. A gyülekezetek már fenhangon panaszkodtak, hogy mióta az engedmény megjelent, a mely nekik teljes lelkismereti szabadságot volt adandó, egyszer sem hallották isten szavát bátran és hiven hirdetni szószékökről. Azelőtt lopva kellett lelki táplálékukat magokhoz venni: de ha hozzájutottak, teljesen izlésök szerint készültnek találták azt. Most szabadon legelhettek: de tápszerök minden izét elvesztette. Nappal és kényelmes épületekben gyülekezének össze: de oly beszédeket hallottak, melyek sokkal kevesbbé feleltek meg izlésöknek, mint a melyeket az államegyház papjától hallottak. A székes egyházban Róma fonák istentiszteletét és bálványozását minden vasárnap erélyesen megtámadják: de hol a hívek gyűlnek egybe, a pap, ki azelőtt az angol egyházi papságnak azt vetette szemére, hogy kevéssel jobb a pápistáknál, most gondosan őrizkedik a pápistaság birálásától, vagy oly szelid szavakba öltözteti megrovását, a melyek magának Petre atyjának füleit se sértenék. És pedig nem lehetett e változásra kielégítő okot hozni föl. A római katolikus tanokban nem történt változás. Ember emlékezete óta soha sem voltak a római katolikus papok hívek toborzásában tevékenyebbek: soha sem került ki sajtó alól annyi róm. katolikus értekezés; soha sem függesztették inkább mindazok, a kiknek a vallás lelkén feküdt, figyelmöket a római katolikusok és protestánsok közötti vitákra. Mit lehetett tartani azon hittudósok őszinteségéről, a kik fáradatlanok voltak a pápistaság ócsárlásában, midőn a pápistaság aránylag gyámoltalan és ártalmatlan volt, s a kik most, midőn a reformált vallást valódi veszély fenyegette, egy szót sem ejtettek, a min valamely jézsuita fenakadhatott volna? Ma-

gokviselete azonban könnyen magyarázható volt. Tudták, hogy némelyek közülök kegyelmetnyertek. Gyanították, hogy mások meg pénzt kaptak. Azon gyöngye apostolban keresték élő példájokat, a ki félelemből megtagadta mesterét, a ki nek a legerősb hűséget kérkedve fogadta, vagy azon alávaló apostolban, a ki urát eladta egy maroknyi ezüstért.

Ekkép azon dissenter papok, a kiket az udvar megnyert, hamar elvesztették befolyásukat hitsorsosaikra. Másrészről erős vallásos rokonszenv vonzotta az elszakadottakat az angol egyház azon egyháznagyaihoz és papjaihoz, a kik, a királyi parancsok, fenyegetések és ígéretek daczára erélyes harczot vívtak a római egyház ellen. Az anglicán és puritán testületek, a melyeket oly sok ideig halálos ellenségeskedés választott el egymástól, naponként közeledtek, s minden lépésök az egyesülés felé növelte közös vezérök befolyását. Vilmos mindenben alkalmas volt közbenjárónak az angol nemzet e két nagy osztálya közt. Se az egyik, se a másik tagjának nem lehetett őt mondani. Másfelől egyik sem vonakodott okszerűen őt barátjának tekinteni. Hittani rendszere egyezett a puritánokéval. Egyszersmind a püspökséget nem ugyan isteni intézménynek, hanem teljesen törvényes és kitünőleg hasznos egyházi kormányalagnak tekintette. Az egyházi állásokat, öltözetet, ünnepeket és liturgiát illető kérdéseket nem tartotta életbe vágó érdekűeknek. Egyszerű istentisztelet, minőhez kiskorától szokott, leginkább megfelelt személyes izlésének. Azonban kész volt, bármely szertartáshoz, mely a nemzetnek tetszik, alkalmazni magát, s csak azt kötötte ki, ne kívánják tőle, hogy üldözze protestans testvéreit, a kiknek lelkismerete nem engedné, példáját követniök. Két évvel azelőtt a számos rajongó mindenik részről »laodicean«-nak fogta volna

öt mondani, a ki sem hideg, sem meleg, s csak arra való, hogy kiköpjék. De azon túlbuzgalmat, mely az egyháziakat a disszenterék, s a disszentereket az egyháziak ellen tüzelte, annyira mérsékelte a közös viszontagság és veszély, hogy a langyosságot, a melyet egykor vétkül fogtak neki tulajdonítani, most főerényei közé számították.

Mindenki aggódva vágyott megtudni, miként vélekedik az engedélyi nyilatkozat felől. Egyideig azt a reményt táplálták a Whitehallban, hogy a lelkismeretszabadság tiszteleténél fogva legalább tartózkodni fog roszalását nyilván kifejezni e politikára nézve, a mely a szabadelvűség külszínében tűnt fel. Penn számos értekezést küldött Hágába, s maga is odautazott, azon reményben, hogy ékes-szólása, mire sokat tartott, ellenállhatlan lesz. De noha kedvencz tárgya fölött oly bőségesen szónokolt, hogy hallgatóit szinte kifárasztotta, s ámbár bizonyosakká tette őket hogy bizonyos férfiú, a kinek az angyalokkal engedtetett társalognia, a hitszabadság aranykorának közeledéséről tön kijelentést ő előtte: mindez nem volt hatással a herczegre. »Azt kívánja ön tőlem, monda Vilmos a király egyik ügynökének, hogy a saját vallásom ellen irányzott támadást segítsem. Nem tehetem azt jó lelkismerettel, s nem fogom tenni az angol koronáért, sőt az egész világ bírodalmáért sem.« E szavakat megvitték a királynak, s nagyon megzavarták őt. Saját kezeivel irt sürgönyöket. Néhol oly hangon szólt, mint a kit megbántottak. A királyi család feje levén, joga volt az ifjabb ágbeliektől engedelmes-séget kívánni; s igen nehezére esett, gátolva látni magát olyan dologban, mely annyira szívéen feküdt. Majd cselhez folyamodott, a melyet ellenállhatlannak vélt. Csak ez egy pontban engedjen Vilmos, s az angol kormány viszont

erélyesen fog vele egyesülve működni Franciaország ellen. Nem lehetett őt ekkép rászedni. Tudta, hogy Jakab, jó akarata mellett, sem volna képes, a parlament segélye nélkül, valódi szolgálatot tenni az európai közügynek; s nem lehetett kétség, hogy ha a parlament egybegyül, mindkét ház azonnal a »nyilatkozmány« eltörlését fogná kívánni mindenek előtt.

A hercegné mindenbe beleegyezett, a mit férje eléje adott. Közös véleményöket határozott, de mérsékelt kifejezésekkel terjesztették a király elé. Nyilvánították, hogy mély sajnálkozással tekintik, hogy ő fölsége ily utat választott. Meg vannak győződve, hogy oly előjogot tulajdonít magának, a mely, törvény szerint, őt nem illeti. E bitorlásnak részökről ellenemondottak, nemcsak mint a polgári szabadság barátai, hanem úgy is, mint a királyi ház tagjai, a kiknek nagyon érdekökben áll, hogy a koronának, a melyet egykor ők viselhetnek, jogai épségben maradjanak. Mert megmutatta a tapasztalás, hogy a kényuralom Angliában még magánál is veszélyesb visszahatást szül okvetlenül; s nem ok nélkül félhetni, hogy a nemzet, mely a kényuralomra kilátás által fölriasztatott és ingereltetett, az alkotmányos egyeduralom iránt is ellenszenvet kap. Ehhez képest azt a tanácsot intézték a királyhoz, hogy mindenben törvény szerint kormányozzon. Teljes készséggel megengedték, hogy hasznos volna, ha az illető hatalom a törvényt megváltoztatná, s hogy nyilatkozata egy részét méltó volna parlamenti határozatba foglalni. Távol van tőlök az üldözés. Részökről örömet fölmentve látnák, a maga útján, minden büntető törvények alól a római katolikusokat, valamint a protestáns disszentereket. Szeretnék, ha a protestáns disszentereket, a maga rendén,

polgári hivatalokra képesekké tennék. E pontnál ő fenségöknek meg kell állapodniok. Lehetetlen súlyos aggodalmakat nem táplálniok, hogy ha a római katolikusokat hivatalokra bocsátják, nagy baj következik belőle; s világosan érinték, hogy ez aggodalmak főleg Jakab eljárásából származnak.

A herczeg és a herczegné érintett véleményét a római katolikus »nemképességére« nézve majd mind osztották azon államférfiak és bölcselek, a kik akkor polgári és vallásos szabadságért buzogtak. Korunkban viszont fölvilágosult férfiak sokszor sajnálkodva nyilvánították, hogy ez egy pontra nézve, Vilmos ipával nem mérkőzhetik. Azonban ugy látszik, némi tekintetek, a melyek helyes ítélet hozására szükségesek, sok XIX. századi író figyelmét elkerülték.

Két ellenkező tévedés van, a melybe könnyen beleeshetnek, kik hazánk évkönyveit tanulmányozzák, hogy t. i. a jelent a mult után, s a multat a jelenből itélik meg. Az első hibába azok esnek, a kik minden iránt, a mi ódon, tiszteletre hajlandók, s az utóbbiba, a kiket vonz minden, a mi új. Az első hibát mindig vehetjük észre, valahányszor conservatív államférfiak a napi kérdések fölött okoskodnak. Az utóbbi tévedés a szabadelvű iskola íróinak nézetein látszik meg szüntelen, ha régibb korszak viszonyait tárgyalják.

A ki korunkban a forradalomról készül értekezni, a mely a Stuártokat megdöntötte, nem könnyű e két szélsőség közt a szerencsés ösvényen állandóan megmaradnia. Azon kérdés: hogy a római katolikusokat bizvást a parlamentbe és hivatalokra lehet-e bocsátni, II. Jakab uralkodása alatt folyvást zavarban tartotta hazánkat, bukása után háttérbe szorult s miután egy századnál tovább aludt, az emberi

szellem ama nagy izgatottsága által, mely a franczia nemzeti gyűlés egybejövetelét követte, megint fölelevenítettett. Harmincz évig tartott a küzdés a parlament mindkét házában, minden választó kerületben, minden társas körben. Kormányokat döntött meg, pártokat bontott föl, a birodalom egy részében minden kormányzást lehetlenné tön, s végre a polgári háboru küszöbére vezetett bennünket. Még miután a harcnak vége lett is, folyvást dühöngtek a szenvedélyek, a melyeket szült. Alig volt képes, a kinek csak lelkén e szenvedélyek befolyása uralkodott, az **1687** és **1688** év eseményeit egészen helyes világításban látni.

A politikusok egy része azon igaz állításból indulván ki, hogy a forradalom hazánkra nézve áldásteljes volt, arra a hibás következésre jött, hogy egy biztosítékot sem lehet bizton eltörölni, a melyet a forradalom államférfiai vallásunk és szabadságunk ótalmára szükségesnek tartottak. Egy másik rész azon igaz állításból indulván ki, miszerint abból, hogy a római katolikusoktól a hivatalképességet megtagadták, sok ideig rosznál egyéb nem származott, azon hibás következtetésre jutott, hogy soha sem lehetett idő, mikor ama képesség megtagadása hasznos és szükséges volt volna. Az előbbi csalódás vonul át az éleseszű és tudós Eldon beszédein. Az utóbbi még a Mackintoshéhoz hasonló nyugodt és bölcselő értelemre sem maradt befolyás nélkül.

Kétségkívül rosz, hogy bármely polgár ki legyen zárva, vallása miatt a közszolgálatból: sokszor azonban az emberi bölcsesség nem tehet egyebet, mint hogy a roszak közt válaszszon. Jöhet valamely nemzet oly helyzetbe, hogy a többségnek vagy kizárnia, vagy kizáratnia kell, s hogy a mit rendes körülmények közt, mint üldözést, méltán kár-

hoztathatni, nem hágja át az önvédelem rendes korlátaait : s ilyen volt Anglia helyzete 1687-ben.

Az ország alkotmánya szerint Jakabnak joga volt majd minden közigazgatási, törvénykezési, egyházi, katonai és tengerészeti köztisztviselőt kinevezni. E jog gyakorlásában nem volt kénytelen, mint fejedelmeink most, az alsóház által támogatott miniszterek tanácsa szerint járni el. Világos tehát, hogy ha törvény által szorosan nem kötelezik, hogy hivatalt protestánsnál egyébnek ne adjon, hatalmában fogott lenni csupán római katolikusként adni hivatalt. A római katolikusok kevesen voltak ; s köztök egy férfi sem volt, a kinek hiányát a közszolgálatban komolyan érezték volna. Anglia népességéhez sokkal csekélyebb arányban állottak akkor, mint jelenleg. Mert most folytonosan tart a kivándorlás Ír földről nagy városainkba : a XVII. században pedig még Londonban sem volt ír gyarmat. Az ország lakosinak és vagyonának negyvenkilencötvened része, s a politikai, törvénykezési és katonai képesség és tudomány majd mind protestáns volt. A király mindazáltal elhatározta, hogy roppant kinevezési hatalmát térítési eszközül használja. Nézete szerint legfőbb képesség volt hivatalokra, az ő egyházához tartozni. A nemzeti egyház hívének lenni, határozott képességhiány volt. Ő ugyan oly szavakkal, a melyeket a hitszabadság könnyen hívő barátai megtapsoltak, kárhoztatta a »test act« szörnyű igaztalanságát, mely a nemzet csekély kisebbségét kizárta a közhivatalokból : de egyszer mind maga oly »test«-et állított föl, a mely a többséget zárta ki. Erős dolognak tartotta, hogy a ki a pénzügyhez jól ért és hű alattvaló, a főkincstárnoki hivatalból ki legyen zárva, csupán mivel római katolikus. De ő maga egy főtárnokot, a kiról megengedte, hogy a pénzügyhez értett

és hű alattvaló, kitett hivatalából, csupán mivel protestáns volt. Ujra meg újra és határozottan ismételte, hogy a fejér pálczát soha sem adja eretnek kezébe. Hasonlóan járt el több nagy állami hivatalra nézve. A lord elnök, a titkos főpecsétőr, a fő kamarás, fő ruhatárnok, fő kincstárnok, egy államtitkár, a skócziái főbiztos, korlátnok és titkár valóban vagy állítólag már római katolikusok voltak. E hivatalnokok többnyire az államegyház tagjainak születtek s hittagadást követtek el, nyilván vagy titokban, hogy magas hivatalaikat elnyerhessék vagy megtarthassák. Minden protestáns, a ki még fontos kormányhivatalt viselt, folytonos bizonytalanságban és félelemben volt. Nem lenne vége hossza, ha az alsóbb fokozati állásokról szólnánk, a melyeket a pártfogolt osztály seregestől elfoglalt. A közszolgálat minden ágában római katolikusok rajzottak immár. Ők voltak főispánok, bizottsági helytartók, bírák, békebírák, vámbiztosok, küludvari követek, ezredesek, várparancsnokok. A korona ideiglenes pártfogása mellett tizszerte oly bő részt nyertek, mint részrehajlatlan rendszer alatt valaha nyerhettek volna. S ez még nem volt a dolog legroszabb része. Ők lettek az angol egyház uraivá. A kik a királyt biztossá tették, hogy az ő vallását követik, azok ültek a magas bizottságban, s gyakoroltak legfensőbb hatóságot egyházi ügyekben, az államegyház főpapjai és lelkészei fölött. Némely bevallott és féligmeddig titkos pápistáknak nagy méltóságú egyházi javadalmakat adományoztak. S mindez addig történt, míg a pápistaság elleni törvények még nem voltak eltörölve, a míg Jakabnak nagyon érdekében állott tiszteletet szinleni a lelkismeret jogai iránt. Mit lehetett tőle várni, ha, alattvalói beleegyezésével, a korlátoltságnak még árnyéka is meg fogott szünni rája nézve? Lehet-e

kétkedni, hogy a protestánsok, a királyi előjog törvénnyel szorosan egyező gyakorlata által, szintoly valódiilag ki lettek volna zárva a közszolgálatból, mint a római katholikuskok, parlamenti törvény erejénél fogva, ki valának zárva?

Mily átkodottan el volt Jakab tökéelve, saját egyháza tagjait, számuk és jelentőségök aránya fölött, részeltetni a közhivatalokban, mutatják azon oktatások, a melyeket számkivetése alatt, vén korában, irt össze, fiának utasításokul. Lehetetlen száanalom és nevetség nélkül olvasni azon lélek ömledezéseit, mely hiában ment át a tapasztalás és viszontagságok minden iskoláin. Azt tanácsolja a trónkövetelőnek, hogy, ha valaha uralkodik Angliában, ossza föl a hivatalokat, s a római egyház tagjai számára oly részt tartson föl a közhivatalokból, a mennyi elég fogna lenni, ha a nemzetnek nem ötvened, hanem fele részét tenné. Egy államtitkár, egy kincstári biztos, a hadügyi titkár, a királyi udvar nagy méltóságainak nagyobb része, s a hadi tisztek többsége pápista legyen mindég. Ily tervei voltak Jakabnak még azután is, midőn átkozott vakhitúsége egész világra szóló büntetést vont fejére. Lehet képzelni, mint fogott eljárni, ha népe, a hitszabadság üres neve által megcsalva megengedi vala, hogy egészen korlátlanul intézkedjék.

Ugy látszik, hogy, bármily szertelen és tekintetet nem ismerő volt is buzgalma a türelmi nyilatkozat mellett, maga Penn is érezte, hogy a részrehajlás, a mint méltóságokkal és javadalmakkal elhalmozták a római katholikuskokat, szükségkép föl fogja kelteni a nemzet féltékenységet. Elismerte, hogy, ha a »test act« eltöröltetnék, a protestánsok méltán igényt tarthatnak valami hason értékű dologra, úgy hogy némi *aequivalens*-eket indítványba is hozott. E szó: *equivalent*«, mely ekkor jött be Francziaországból,

minden kávéházi szónok száján forgott néhány hétig ; végre azonban néhány, éles logicával és finom gúnynyal irt sor Halifaxtól véget vetett e hasztalan terveknek. Egyik terve Pennek az volt, hogy törvényt hozzanak, miszerint a korona »patronatusa« három egyenlő részre osztassék ; s hogy a római egyház tagjait csak egy részt tevő hivatalokra bocsássák. Ily intézkedés mellett is közel huszszornyi részt nyertek volna osztályul a közhivatalokból ; s még sincs ok hinni, hogy a király e rendszabályra is ráállott volna. De ha bele is egyez vala, mi biztosítékot nyújthatott, hogy az alku megtartja ? Halifax okoskodására nem lehetett felelni. Ha a törvény kötelező ránézve, tartsa meg a fenálló törvényt. Ha a törvények nem kötelezik őt, hiábavalóság törvényt ajánlani biztosítékul.

Világos volt tehát, hogy az elhatározandó pont nem az volt, hogy a világi hivatalok minden felekezet előtt, különbség nélkül, nyitva álljanak. Mig Jakab uralkodott, elkerülhetlen volt a kirekesztés ; s csak az volt a kérdés, kiket zárjanak ki, a pápistákat-e vagy protestánsokat, keveseket-e vagy sokakat, százezer angolt-e vagy öt milliót.

Ily fontos indokok forognak fen, a melyeknél fogva a hitszabadság elveivel megegyeztetetni az Orániai herczeg eljárását az angol római katolikusok iránt. Ez okok, fogják mondani, nincsenek semmi összeköttetésben a római katolikus hittannal. Azt is fogják mondani, hogy minden erejüket elvesztették, miután a korona protestáns fejedelemre szállott, s az alsóház hatalma tulnyomóvá lett, hogy egy fejedelemnek sem lehetett Jakab példáját követnie, bármily nézetei vagy hajlamai voltak legyen. A nemzet azonban ijedtsége, küzdelmei s bajos menekülése után gyanakodó és boszus hangulatban volt. A védelmi eszközökkel tehát, a

melyeket egykor a kénytelenség igazolt s csupán a kénytelenség igazolhatott, sokáig éltek még átalkodottan, miután a kénytelenség meg is szűnt, s csak akkor tették félre, miután a köz előítélet hosszas időig küzdött az okszerűség ellen. De Jakab korában az okszerűség és köz előítélet ugyanazon részen volt. A vakbuzgó és tudatlan ki akarta hivatalból zárni a római katholikust, mert fát és követ imádozott, mert a fenevad bélyege volt rajta, mert leégette Londont, s megfojtotta sir Edmundsbury Godfrédot; a legokosabb és türelmesb államférfiu pedig, míg a tömegre ható ámitásokon mosolygott, merőben különböző uton ugyanazon eredményre jutott.

Vilmosnak nagy célja most az volt, hogy ama számos felekezetet, a melyek őt közös fejöknek tekintették, egy testté forraszsza. E föladatban több ügyes és biztos segéde volt, kik közül különösen használható volt Burnet és Dykvelt.

Burnet szolgálatait mindazáltal némi ovatossággal kellett használni. A szíves fogadás, melyet Hágában talált, dühbe hozta Jakabot. Mária két levelet kapott atyjától, a melyek az általa pártfogolt szemtelen és pártos pap ellen kikelésekkel voltak tele. De e vádaknak oly csekély hatása volt reá, hogy Burnet maga által sugallt válaszokat küldött vissza. Végre 1687 januárban a király keményebb módokhoz folyamodott. Skeltont, ki az Egyesült államoknál Angliát képviselte, Párisba tették át, s Albevillet küldték helyébe, a jézsuita »cabal« legalávalóbb és hitványabb tagját. Albeville egyetlen célja pénzszerzés volt; s azt mindenkiktől elfogadta, a ki azzal megkinálta. Francziaország s egyszersmind Hollandia fizette őt. De még a megvesztegetés nyomoru tisztességénél is alábbsülyedt, s oly csekély díjakat elfogadott, a melyek inkább kapusnak valók voltak, mint angol

baronetséggel és külföldi marquisággal megtisztelt követnek. Egy alkalommal igen eléggülten tőn zsebre ötven pistolnyi ajándékot bizonyos szolgálat fejében, a melyet az Egyesült-államok rendleinek tett. Ez ember volt megbizva, követelni, hogy Burnetet ne pártfogolják tovább Hágában. Vilmos, ki nem volt hajlandó becses barátjától megválni, először szokott hidegségével felelé: »nem tudom, uram, hogy mióta itt van a tudor, olyasmit tett vagy szólt volna, mi ellen ő fölségének méltó oka volna panaszkodnia.« Jakab azonban nem tágitott; a nyilvános szakadás ideje még nem érkezett el, s engedelni kellett. Burnet tizennyolcz hónapnál tovább nem jelent meg se a herczeg, se a herczegné előtt; de közel lakott hozzájuk; tökéletesen volt értesítve mindenről, a mi történt; folyvást kikérték tanácsát; minden fontos alkalommal használták tollát; s számos igen éles és nagy hatásu értekezést, mely Londonban megjelent, nem ok nélkül tulajdonítottak neki.

Jakab dühös ingerültségbe jött. Mindég tulságosan hajlandó volt boszus szenvedélyekre. De ellenei közül senkit sem tekintett soha oly ingerültséggel, még azokat sem, a kik élete ellen esküdtek össze, a kik hamis esküvés, árulás és gyilkosság bűnével terhelték őt, mint a mily ellenszenvet érzett most Burnet iránt. Naponként királyhoz nem illő szavakkal szidalmazta ő fölsége a tudort, s törvénytelen boszuterveket forraltak ellene. A vér sem moshatta le e lázas gyűlöletet. Kinpadra ohajtotta vonni a vakmerő papot, mielőtt halni engedte. Szerencsére skót születésű volt; s Skócziában, mielőtt valakit fölakasztottak, előbb kinezni lehetett. E szerint Edinburghban törvényes eljárást intézett ellene: de Burnet honosítást nyert Hollandiában; egy vagyonos nővel kelt egybe a tartományból; s bizonyos volt

benne, hogy új hazája nem fogja őt kiadni. Elhatározták tehát, hogy őt el fogják raboltatni. Nagy öszletért béreltek gonosztevőket e veszélyes és gyalázatos szolgálatra. Három ezer fontra szóló utalvány lőn e célból az államtitkári hivatalban aláírás alá terjesztve. Lajos értesítve volt e szándokról, s hön pártolta azt. Mindenkép előmozdítja, ugymond, hogy a gonoszt Angliába vigyék s magára vállalja, hogy Jakab boszujának eszközei biztos menhelyet találjanak Franciaországban. Burnet jól látta a fenyegető veszélyt: de a félenkség nem tartozott gyöngéi közé. Az Edinburghban ellene emelt vádakra bátor feleletet tőn közzé. Tudja, ugymonda, hogy őt pör nélkül szándékszanak kivégezni: de a királyok királyában helyzi bizalmát, a kihez az ártatlanul ontott vér nem fogna hiában fölkiáltani a föld leg hatalmasabb fejedelme ellen sem. Búcsulakomát adott barátainak, s ebéd után ünnepélyesen búcsut vett tőlök, mint a ki halálra van kárhoztatva, s kivel többé bizton nem társaloghatnak. Mindamellett Hága minden nyilvános helyén folyvást oly bátran megjelent, hogy barátai keserű szemrehányásokat tettek esztelen vakmerőségeért.

Mig Burnet Vilmos titkára volt Hollandban az angol ügyekre nézve: nem kisebb haszonnal alkalmaztatott Dykvelt Londonban. Dykvelt az államférfiak azon nevezetes osztályából való volt, a kik, De Witt János jeles iskolájában nyervén politikai növelésöket, e nagy minister bukása után, úgy hitték leginkább teljesíteni a köztársaság iránt kötelességöket, ha az Orániai herczeg körül seregelték. Az Egyesült-államok diplomatái közül senki sem multa felül Dykveltet ügyesség, jellem és modor tekintetében. Egy sem volt oly jártas az angol ügyekben. Találtak ürügyet, az Egyesült-államok részéről, 1687-ben különös megbizással kül-

deni őt Angliába. Valóban mindazáltal nem a kormánynak, hanem az ellenzéknek volt követe; s eljárására nézve magán utasításokat vett, a melyeket Burnet készített s Vilmos helybenhagyott.

Dykvelt tudósításai szerint, Jakab nagyon el volt keseredve a herczeg és herczegné maga viselete miatt »Unoka-öcsémnek, monda a király, kötelessége, hogy karomat erősítse. Ő azonban mindég akadályozásomban találta kedvét.« Dykvelt válaszolá, hogy magán dolgokban ő fönsége mindig a legnagyobb tiszteletet tanusította a király kívánatai iránt; de protestans fejedelemtől alig várhatni segílyt ok-szerűen a protestáns vallás ellen. A király elhallgatott, de nom volt megnyugtatta. Nem titkolható boszusággal látta, hogy Dykvelt az ellenzék minden különféle osztályait oly ügyességgel szedte össze és vonzotta magához, mely angol államférfiúnak is becsületére szolgált volna, külföldiben pedig épen csodálandó volt. A papságnak azt mondták, hogy a herczeg barátja a püspöki rendszernek s a »közima könyvé«-nek. A nemconformistákat biztatták, hogy nemcsak türelmet, hanem befogadást is várjanak tőle. Még a római katolikusok is kiengesztelődtek; s némely tekintélyesbjeik szemébe mondták a királynak, hogy megéri azzal, a mit Dykvelt javaslott, és hogy jobban szeretik a törvény által biztosított türelmet, mint a törvénytelen és ideig-óráig tartó uralkodást. A nemzet minden jelentékenyebb osztályának fejei gyakran tartottak értekezéseket az ügyes követ előtt. Ez összejövetelekben Danby és Nottingham grófok voltak a tory párt vezér-szónokai. Noha már több mint nyolcz éve volt, hogy Danby a hatalomtól elesett, neve mégis nagy maradt a régi angol »cavallier«-ek előtt; s még ama whigek közül is, a kik azelőtt üldözték, többen hajlandók vol-

tak elismerni, hogy nem saját hibái miatt szenvedett, s hogy a királyi ejőjogok mellett kifejtett buzgalmát, mely sokszor tévutra vezette őt, két olyan érzelem mérsékelte, mely becsületére vált: tudnillik buzgalma az uralkodó vallás és hona méltósága és függetlensége iránt. Hágában is nagyra becsülték, nem feledvén, hogy ő volt, a ki, Franciaország és a pápisták befolyása daczára, Károlyt rábirta, hogy Mária kezét Vilmosnak adja.

Finch Dániel, Nottingham gróf, a kinek neve három eseménydús uralkodás alatt gyakran előfordul a történetben, oly családból származott, a melyhez fogható nem volt a törvénykezési pályán. Egy rokona I. Károly pecsétőre volt, kitünő eszével és tudományával gonosz célokra gyalázatosan visszaélt, s az alsóház, melyet Falkland vezérlett, lón boszuállása tárgya. A következő nemzedék idejében tiszteletreméltóbb hirnevet szerzett Heneage Finch. Közvetlen a visszahelyezés után főállamügyész lett (előbb solicitor, azután attorney). Majd főpecsétőrségre, korlát-nokságra s nottinghami grófságra emelkedett. E szerencsés hivatalpályán a mint csak becsülettel és illedelemmel lehetett, igyekezett fentartani a királyi előjogok tekintetét; de soha semminemű fondorkodásban nem vett részt az ország alaptörvényei ellen. A megromlott udvar közepett minden szennytől megóvta személyes becsületességét. Nagy hirben állt, mint szónok, noha beszédmódját, mely a polgári háboru előtti példányok után képződött, merevnek és pedansnak mondta az elmés újabb nemzedék. Westminsterhallban most is tisztelettel említik, mint a ki új jogtudományi rendszert, oly szabályosat és tökéletest, a minő szerint a köztörvény bírái szolgáltatnak igazságot, fejtett ki a régi zürzavarból, melyet »méltány«-nak (equity) neveztek. E

nagy hivatalnok erkölcsi és értelmi tulajdonait nagy részben öröklötte, a Nottingham czimmel, legidősb fia. E fia, Dániel gróf, tisztos és erényes ember volt. Noha némi képtelen előítélettől nem tudott menekülni, s a szeszély különös kitörései uralkodtak fölötte, nem lehet őt vádolni, hogy, törvénytelen nyereség vagy élv hajhászásában, eltért volna az igazság ösvényéről. Jeles szónok volt, mint atyja, határos, bár hosszadalmas és szerfőlött egyhangúlag ünnepeles. A szónok egyénisége teljesen öszhangzó volt szónoklatával. Állása merev, egyenes; arcsszine oly barna, hogy megjárta volna a miénknél melegebb éghajlat szülöttének; kemény vonásainak kifejezése beillett volna valamely gyászkiséret vezetőjének. Rendesen azt mondták róla, hogy inkább spanyol grandnak nézett ki, mint valamely angol gentlemannek. A gúnyolók Dismal, Don Dismallo és Don Diego gúnynévvel illették, a mi maiglan sem ment feledésbe. Sok figyelmet fordított azon tudományra, mely családját nagyságra emelte, s nagyrangú s vagyonos emberhez képest csodálatos jártassággal birt hazája törvényeiben. Hű fia volt az egyháznak, s tiszteletét iránta két oly módon mutatta meg, a mely nem volt szokása akkor a lordoknak, kik dicsekedtek, hogy különös barátai annak, tudnillik értekezéseket irt hittanai védelmére, s azok parancsaihoz szabta magán életét. Mint az egyház más buzgó hivei, ő is buzgó támasza volt az egyedur hatalomnak, egész az utóbbi időkig. De a nyugoti lázadás óta követett politika iránt keserű ellenszenvvel viseltetett, a minek nem legkisebb oka az volt, hogy öcscsét elmozdították főállamügyvédi hivatalából, mivel a király fölmentési jogát nem akarta védni.

E két nagy tory gróffal szövetségben állt most Halifax, a »trimmer«-ek nagy miveltségű vezére. Valóban úgy tetszik,

Halifaxnak ez időben nagy hatalma volt Nottingham lelke fölött. Halifax és Danby közt ellenséges indulat uralkodott, a mely Károly udvarában vette kezdetét, s utóbb megzavarta Vilmos udvarát, de a mely Jakab zsarnoksága alatt, mint sok egyéb ellenségeskedés, föl volt függesztve. Az ellenségesek gyakran összejöttek Dykvelt tanácskozmányain, s megegyeztek a kormány politikája gyűlölésében és az Orániai herczeg iránti tiszteletben. A két államférfiú jellemkülönbsége ugyancsak föltűnt, midőn a holland követtel volt dolguk. Halifax bámulatos tehetséget tanusított a fejtegetésben, de minden merész és visszavonhatlan határozattól visszarettent. Danby távolról sem volt olyan éleseszü és ékesenszóló, de több erélyt, határozottságot és gyakorlati ésszt fejtett ki.

Több jeles whig folytonos összeköttetésben volt Dykvelttel: de a Cavendish és Russel két nagy ház nem vehetett oly tevékeny és kitünő részt, mint állásuk- és véleményeikhez képest tőlök várható volt. Devonshire hirneve és szerencséje akkor tájban homályba borúlt. Boldogtalan összeütközése volt az udvarral, nem valamely köz és becsületes ok, hanem magán czivódás miatt, a melyben leghőbb barátai sem menthették őt teljesen. A Whitehallba ment tisztelegni, s ott bántalommal illette bizonyos Colepepper, azon házsártoskodók egyike, a kik azzal igyekeztek a kormány kegyét megnyerni, hogy az ellenzék tagjait megtámadták. Maga a király nagy haragot mutatott, hogy egyik legjelesb peerjével, udvarában ekkép bántak; s Devonshiret azzal a biztosítással engesztelték meg, hogy a sértő felet soha sem bocsátják többé a palotába. A tilalmat azonban rövid időn megint megszüntették. A gróf újra boszuságra gerjedt. Cselédei magokévé tették ügyét. Oly háboru-

ságok zavarták föl Westminster utczáit, a melyek durvább korszakba illettek volna. A titkos tanács minden idejét az ellenséges felek vádjai és ellenvádjai foglalták el. Colepepper neje nyilvánította, hogy ő és férje életveszélyben forognak, s hogy házukat Cavendish bérruháját viselő gonosztevők támadták meg. Devonshire viszont felelé, hogy Colepepper ablakaiból lőttek rá. Ezt makacsul tagadták. Azt állíták, hogy csupán löporral töltött pisztolyt sütöttek el. Mi azonban az ijedség pillanatában történt, hogy az öröket föllármázzák. Ez ellenségeskedés épen tetőpontján volt, midőn a gróf Colepepperrel a whitehalli társalgó teremben találkozott, s azt képzelte, hogy annak magatartásában diadalt és kihívást lát. A király szeme előtt nem történt semmi illetlen; de a mint a két ellenség elhagyta a kihallgatási termet, Devonshire kívánta, hogy tüstént karddal végezzék a tusát. A kihívást amaz nem fogadta el. Ekkor a heves vérű peer, megfélekedett a tiszteletről, a melylyel a helynek, a hol volt, és önjellemének tartozott, Colepeppert pálczával arczúl csapta. Minden osztály kárhoztatta e tettet, mint igen illetlent és botorat; s maga Devonshire sem gondolhatott rá, miután vére csillapult, szégyen és megbánás nélkül. A kormány azonban, szokott ostobasága szerint, oly szigoruan bánt vele, hogy rövid időn egészen felé fordult a közrokonszenv. Büntető pört indítottak a királyi törvényszék előtt. A védő a peerek előjogaira hivatkozott, de e pontra nézve hamar hoztak ellene döntvényt; s nem tagadhatni, hogy e döntvény, akár felelt meg az angol törvényes eljárás elveinek, akár sem, szorosan egyező volt a törvényhozás általános nagy elveivel. Nem maradt e szerint egyéb hátra, mint elismernie a vádat. A törvényszék, folytonos elbocsátások által, oly teljes függésbe jött,

hogya a kormánynak, mely a keresetet elrendelte, a büntetést is meg lehetett szabnia. A bírák egész testületben udvaroltak Jeffreysnél, a ki azt tanácsolta, hogy harmincz-ezer fontnál ne kisebb bírságot vessenek rá. Harmincz-ezer fontot, az akkori angol nagyok jövedelmeihez képest, százötvenezer fonttal fölérőnek tekinthetni a XIX. században. A korlátnok színe előtt egy nem helyeslő szót sem ejtettek; de mikor a bírák visszavonultak, sir Pawell János, a kibe szorult, a mi kevés becsületesség volt a törvényszékben, zúgolódott, hogy a szándéklott büntetés irtóztatós, s hogy tizedrésze is bőven elég lesz. Tisztársai nem értettek vele egyet; ő sem tanusított ezen alkalommal oly bátorságot, a mely által utóbb, egy nevezetes napon derekasan visszaszerezte hírnevét. A grófot ehez képest 30 ezer font bírságra ítélték, s a lefizetésig tartó fogságra. Ilyen öszletet akkor a legfőbb nemes sem teremthetett ki egy nap alatt. A fogsági ítéletet azonban könnyebb volt kimondani, mint végrehajtani. Devonshire Chatsworthba vonúlt, a hol épen családja régi góth izlésű kastélyának Palladiohoz méltó épületté átalakításával foglalkozott. Peak azon időkbén majd olyan miveletlen kerület volt, mint jelenleg Conne-mara, s a sheriff úgy találta vagy csak állította, hogy oly vadon vidék urát bajos dolog hú cselédei és jobbágyai közül fogságra vinni. E szerint néhány napot nyertek; végre azonban mind a gróf, mind a sheriff börtönbe kerültek. Ezalatt egész sereg közbenjáró használta befolyását. Azt beszéltek, hogy az öreg Devonshire grófné a királyhoz járult, s emlékeztette Jakabot, hogy sógora, a vitéz Caven-dish Károly, Gainsboroughnál a korona mellett harczoltában esett el, s I. és II. Károly saját kézírataival állt elő, a melyekben elismerték, hogy nagy öszleteket kölcsönöztek.

férjétől a polgári zavarok alatt. E kölcsönt soha sem fizették meg, s kamattal együtt, mint mondták, a királyi törvényszék által kivetett roppant birságnál is többre ment az. Még más tekintet is forgott fen, a minek, mint látszik, nagyobb nyomatóka volt a király előtt, a régi szolgálatok emlékezeténél. A parlament összehívásának szüksége adhatta magát elő. Akármikor fogott az történni, úgy hitték, hogy Devonshire fölebb viszi ügyét. E fölebbvitel a »King's Bench« elől a peeri előjogok közé tartozott. Fölebbviteli törvényszék a peerek háza volt. Ily esetben az udvar a legudvariasb nemesek támogatása iránt sem lehetne biztos. Alig volt kétség, hogy az ítéletet megsemmisítik, s hogy a kormány igen sokat akarván, mindent elveszt. Jakab tehát egyezkedésre volt hajlandó. Tudtára adták Devonshirenek, hogy ha a birság erejéig kötelezvényt ad magáról, s ekkép a fölebbviteli előnyről lemond, szabadon bocsátják. Hogy kötelezvénye szerint elégtételre szorítják-e vagy nem, jövőendő magaviseletétől függene. Ha a fölmentési jogot pártolja, semmit sem követelnek tőle. Ha a népszerűség után indul, harminczezer fontot fizet. Egy ideig megtagadta beleegyezését e föltételektől; de a fogság kiállhatlan volt rá nézve. Aláírta a kötelezvényt, s kibocsátották a börtönből: de bár ily súlyosan engedte terhelni vagyónát, semmiel sem vehették rá, hogy elveit és pártját elhagyja. Az ellenzék minden titkaiba be volt folyvást avatva: de néhány hónapon át politikai barátai mind magára, mind az ügyre nézve legjobbnak vélték, ha egyideig háttérbe vonja magát.

Bedford gróf soha sem épült ki azon nagy csapás következményeiből, mely miatt csaknem szive szakadt meg négy év előtt. Mind személyes, mind közérzelmeinél fogva ellensége volt az udvarnak: de nem nagy tevékenységet fejtett ki az

ellen. A békétlenek gyűlésében unokaöccse pótolta őt. Ama híres Russel Edvárd, a ki kétségtelenül bátor és tehetséges férfiú volt, de igen laz elvű és zavargó természetű. Tengerész volt, szakában kitűnő, s az utóbbi uralom alatt tisztséget viselt az udvarban. De mindazon kötelékeket, a melyek ő az udvarhoz csatolták, széttépte unokaöccsének, Vilmosnak halála. E merész, nyugtalan és boszus tengerészt a hollandi követ az ellenzék legvakmerőbb és készségesebb osztálya képviselőjének mondá, azon férfiak képviselőjének, a kik kerekfejűek, kirekesztők és whigek nevezete alatt három király ellen folytattak szünetlen harczot negyvenöt éven át. E pártot, mely utóbb le volt verve, s szinte elenyészett, de most ismét életteljes túlnyomóságra emelkedett hirtelen, — semmi olyas töprenkedés nem zavarta működésében, a minő a toryk és »trimmerek« mozgulatait még mindig akadályozták, s készen állt azonnal kardot rántani a zsarnokság ellen, a mely nap okszerű kilátás mutatkozik sikerre.

Még három férfiút kell megemlíteni, a kikkel Dykvelt bizalmas közlekedésben állott, s a kiknek segélyével három nagy osztály jó indulatát remélte megnyerni. Compton püspököt használta a papság megnyerésére; Herbert tenger-nagy vállalta magára a hajóhadat megnyerni; s Churchillt is fölhasználták a hadseregnél.

Mi Compton és Herbert magaviseletét illeti: szükségtelen minden magyarázat. Miután a koronát minden világi ügyekben hiven szolgálták, kiestek a királyi kegyelemből, mert nem akartak eszközül szolgálni saját vallásuk megdöntésére. Tapasztalásból tudták mindketten, mi hamar feledi Jakab tartozásait, s mily keserűen emlékszik arra, a mit sértésnek tetszett vennie. A püspököt törvény-

telen ítélettel fölfüggesztették hivatalából. A tengernagy egyetlen óra alatt dúsgazdagságból inségre jutott. Churchill helyzete merőben különböző volt. Őt a királyi kegy homályból magas állásra, szegénységből vagyonosságra emelte. Szegény zászlótartó vala, s most, élete harminczhetedik évében, már tábornok, skót és angolországi peer, s egy testőr-sereg parancsnoka volt: többféle tekintélyes és jövedelmező hivatalhoz jutott: s mindeddig semmi jelenség nem mutatkozott, hogy bármi részben elvesztette volna azon kegyet, a melynek oly sokat köszönt. Őt nem csak a jobbágyi hűség közös kötelességei fűzték Jakabhoz, hanem katonai becsület, személyes hála, s, — mint felületes szemléletre látszott, — az érdek legerősb kötelékei De maga Churchill nem volt fölszines szemlélő. Igen jól tudta, mi valódi érdeke. Ha urának egykor teljesen szabadságában lesz pápistákat alkalmazni, egyetlen protestáns sem nyer alkalmazást. Egyidőre talán a korona néhány igen kegyelt szolgálja ki lesz véve az általános elmozdítás alól, azon reményben, hogy vallásuk változtatására lehet őket birni. De, rövid szünet után, egyenként ezek is ki fognak hullani, mint Rochester már is megbukott. Churchill ugyan biztosította magát e veszély ellen, s még magasabbra juthat vala a király kegyében; s valóban úgy tetszett, hogy azon férfiú, a ki szintoly fősvény és alávaló jellemű volt, mint a minő tehetséges és vitéz, a misehallgatásban nem fogna igen megbotránkozni. De oly különös az emberi természet, hogy az elvetemült lelkeknek is meg vannak gyöngéi. Így ezen ember, a ki nővére gyalázata által emelkedett, a kit a legtékozlóbb, nagyravágyóbb és legszemtelenebb kéjhölgy tartott, s a kinek közélete azok előtt, kik a szellem és dicsőség kápráztató fénykörén átlátnak, a becstelenség

valódi csodája gyanánt tűnt föl, — ez ember, mondom, föltétlenül ragaszkodott a valláshoz, a melyet gyermek korában tanult, s visszaborzadt a gondolattól, hogy azt ünnepélyesen megtagadja. Rettentő választás volt előtte. Szegénység volt a legnagyobb földi baj, a mitől leginkább félt. Az egyedüli bűn, a melytől irtózott, a hittagadás volt. S jól tudta, hogy ha az udvar tervei sikerülnek, szegénység és hittagadás közt kell választania. Föltette azért magában, keresztet vonni ama tervekre; s csak hamar kitűnt, hogy nincs bűn és aljasság, a melyre kész nem volna, csak-hogy kénytelen ne legyen hivatalairól vagy vallásáról lemondani.

Nem csak mint magas rangú, s kitünőleg ügyes és bátor katonai parancsnok, lehetett Churchill ez ellenzéknek szolgálatára. Vilmos terveinek sikerére, ha nem is egyáltalában lényeges, de igen fontos dolog volt, hogy sógornője, a ki az angol trónörökösödésben neje és önmaga közt áll vala, szíves egyetértésben munkáljon vele közre. Szerfölött súlyosodni fogtak nehézségei, ha Anna a »türelmi nyilatkozat« mellett nyilatkozik vala. Melyik részre álljon, másoktól függött. Mert gyöngye fölfogású volt; s bár jellemében lappangott némi öröklött akaraterő és makacsság, a melyet utóbb nagy erő és ingerlések kifejtettek, akkor még egy sokkal élénkebb és erőszakosb jellemnek vetette magát önként alá. Azon égyeniség, a ki fölötté korlátlanul uralkodott, Churchill neje volt, e nő, ki aztán nagy befolyást gyakorlott Anglia és Europa sorsára.

E hires kegyencznek Jennings Sára volt neve. Nénje Francziska, szépségben és ledérségben még azon sereg szép arcz és kaczer jellem közül is kitűnt, a kik a restauratio szilaj farsangja idejében, diszei és gyalázatai voltak a

Whitehallnak. Egy alkalommal narancsos lánynak öltözött Francziska, s az utczákon árulta gyümölcsét. Azt jósolta minden józan ember, hogy az ily csekély gyöngéd-ségű, megfontolatlan lány nem könnyen akad férjre. Még is kétszer ment férjhez, s most Tyrconnel neje volt. Sára nem oly szabályos szépség, de talán vonzóbb volt. Jelen-tékeny arcz: alakja sem volt női kecs nélkül: s haja gazdag bőségében, a melyet az épen divatba jött hajpor még nem lepett, sok bámuló találta gyönyörét. Udvarlói közt, a kik kegyeit keresték, a fiatal, kellemes, magát kedvel-tetni tudó, ékesbeszédű és vitéz Churchill ezredes nyerte el az elsőséget. Valóban nagyon bele kellett szeretnie. Mert azon éviségen kívül, a melyet a Cleveland herczegnőtől nyert gyalázatos bérből vásárlott, csekély vagyonnal birt: pénzszomja telhetetlen, Sára szegény vala; s egy igen vagyonos csinos lány volt neki kinézve. Szerelme, némi tusa után, győzött fösvénysége fölött: a házasság csak növelte szenvedélyét; s élte utolsó perczeiglen azon örömben és kitüntetésben részesült Sára, hogy ő volt az egyetlen emberi lény, a ki ez előrelátó és biztos alapú ítélőtehetséget képes volt megtévesztetni, a kit az a hideg sziv forrón szeretett, s a kitől ama rettenthetlen lélek szolgailag félt.

Churchill szerelmi hűsége a szó szoros értelmében bőven jutalmaztatott. Árása, noha az osztályban keveset kapott, oly hozománynyal jött hozzá, mely, okosan használva, őt angol herczeggé, egy nagy szövetség főkapitányává, hatalmas fejedelmek közt ítélőbíróvá, s, a mit legtöbbre becsült, a leggazdagabb alattvalóvá tette Európában. Gyermekekortól fogva Anna herczegnővel növekedett; s szoros barátság támadt a lányok közt. Jellemre nézve nagyon

kevéssé hasonlítottak egymáshoz. Anna lassu és hallgatólag volt. Azok iránt, a kiket szeretett, alázatos. Boszankodása szomorúság alakjában tünt föl. Erős vallásos érzéssel bírt, s az angol egyház szertartásaihoz és kormányzatához szinte vakbuzgón ragaszkodott. Sára eleven és mozgékony volt, uralkodott azok fölött, a kik iránt a legnagyobb szeretettel viseltetett, s, ha megbántották, könyekben és szemrehányásokban öntötte ki haragját. Szentességre nem tartott igényt, sőt alig kerüli ki a vallástalanság vádját. Még nem volt, a mivé később lett, miután a bűnök egy nemét a kedvező sors, a másikat a viszontagság benne teljesen kifejtette, miután szerencse és hizelgés fejét megzavarta, s balsors és búbanat elkészerítette szívét. Addig élt, míg a leggyűlöletesb és nyomorultabb teremtéssé lön, oly vén banyává, a ki egész nemével, saját gyermekeivel és unokaival háborúságban élt, a ki gazdag volt ugyan és nagyságos, de gazdagságát és nagyságát főleg azért becsülte, mert képessé tették dacolni a közvéleménnyel, s gyűlölségének élni tartózkodás nélkül elevenek és holtak ellenében. Jakab uralkodása alatt csak szép és durczás menyecske, a ki egyszer s másszor kötekedő és szeszélyes lehet, a kinek azonban véralkati hibáit, bájai tekintetéből, nagyon megbocsáthatni.

Rendes észrevétel, hogy izlés-, fölfogás- és véralkati különbség nem akadály a barátságban, s hogy gyakran olyan természetűek közt van legnagyobb bensőség, a kik egymás hiányait pótolják. Anna szerette, sőt igen is becsülte Churchill asszonyt. A herczegnő regényes szeretetének tárgya nélkül nem tudott élni. Ferjhez ment, s hű sőt szenvedélyesen szerető nő lett. De György herczeg, az ostoba ember, a ki leginkább ebédjében és palaczkjaiban ta-

lálta örömét, semmi olyas befolyást nem szerzett, a minőt barátnője gyakorolt reá, s nem sokára ostoba türelemmel azon erélyes és parancsoló szellem uralkodása alá adta önmagát is, a mely nejét kormányozta. A királyi párnak gyermekei születtek, s Annában épen nem hiányoztak az anyai érzelmek. De a szeretet, a melyet gyermekei iránt érzett, igen langyos volt ahoz a vonzalomhoz képest, a melylyel gyermekkori barátnője iránt viselte. Végre megunta az illem korlátozását. A »madam« és »királyi fönség« szavakat nem birta hallani annak ajkairól, a ki neki több volt nővérénél. E szavak ugyan szükségesek voltak a csarnokban és társalgó teremben; de magok közt elhagyták. Anna mrs Morley volt: Churchillné asszony mrs. Freemann; s e gyermekies nevezetek alatt folytatták huszonhárom évig a levelezést, a melytől elvégre kormányok és uralkodó házak sorsa függött. Mind- eddig azonban Annának semmi politikai hatalma nem volt. Barátnője, mint első udvari hölgy csak négy száz font évi fizetéssel szolgáltatta őt. Mindazáltal van ok hinni, hogy Churchill még ekkor is talált módot, hogy uralkodó szenvedélyét neje befolyása által kielégitse. A hercegnő, noha jövedelme volt s egyszerűen élt, adósságokat csinált, a melyeket atyja, némi zúgolódással, fizetett ki: s hire volt, hogy pazar jósága kegyencze iránt okozta bonyodalmait.

Végre eljött az idő, midőn a rendkívüli barátság a közdolgokra nagy befolyást volt gyakorlandó. Nagy aggodalom tárgya volt a kérdés, mely részre fog Anna állani az Angliát pártokra szaggató tusában. Egyfelől a gyermeki kötelesség. Másfelől a vallás érdeke, a melyhez őszintén ragaszkodott. Kevesbbé tunya természet soká fogott füg-

gőben maradni ily erős és tiszteletteljes indokok ellenkező irányai közepett. De a Churchillok befolyása eldöntötte a kérdést ; s asszonyuk egyik jelentékeny tagja lett azon nagy szövetségnek , a melynek az Orániai herczeg állt élén.

1687 juniusban Dykwelt visszatért Hágába. Egy királyi iratot nyújtott be a rendeknek, telvét magasztalásokkal, a mint magát Londonban viselte. E magasztalás azonban merő formaság volt. Jakab sajátkezűleg irt magán közléseiben keserűen panaszkolta, hogy a követ szoros összeköttetésben élt az ország legpártosabb embereivel, s hogy ezeket minden rossz szándokaikban bátorította. Dykwelt is számos levelet vitt magával a legelölkelőbbektől azok közül, a kikkel Angliában létekor értekezett. A kik irták, általában határtalan tiszteletet és szeretetet fejeztek ki Vilmos iránt, s nézeteiket illetőleg bővebb értesítés végett a levélvivőre hivatkoztak. Halifax szokott éles elmével és élénkséggel szólt az ország állapotáról és kilátásairól, ovatosan mindazáltal, hogy valamely veszélyes eljárásra ne kötelezze magát. Danby merészebb és határozottabb hangon irt, s nem állhatta meg, hogy vetélytársa félelmét és töprenkedéseit némi gúnynyal ne illesse. De Churchilltól volt a legnevezetesebb levél. Azzal a természetes szónoklattal volt az irva, mely, bármily tanulatlan vala, soha sem hiányzott benne fontos alkalommal, s azzal a szinlett nagylelkűséggel, a melyet bármily hűtlen volt, különös ügyességgel föl tudott venni. Anna herczegnő, ugymond, megparancsolta neki, biztosítsa fenséges rokonait Hágában, hogy, isten segítségével, készebb életétől megválni, mint hittagadás bűnébe esni. Mi őt magát illeti, hivatalait s a király kegyét semmibe sem veszi vallásához képest. Végül nyilvánította, hogy bár szent életre nem tarthat igényt,

adandó alkalommal vértanúi halálra is késznek fogják őt találni.

Dykwelt küldetésének oly jó eredménye lett, hogy csakhamar találtak ürügyet, minélfogva más követet küldtek megint, folytatni, a mit oly szerencsésen kezdettek. Az új követ, utóbb, egy korunkban kihalt angol nemesi ház alapítója, Vilmos törvénytelen unokatestvére volt: s Zülestein uradalomtól kölcsönzött czimet viselt. Zulesteint emelte a közönség előtt viszonya az orániai házzal. Ugy viselte magát, mint vitéz katonához illett. Diplomatai tehetségre és tanulmányra nézve ugyan Dykweltnél sokkal alább állt: de még ennek is meg volt haszna. Katona ember, a ki soha sem látszott politikai ügyekkel vesződni, legkisebb gyanuébresztés nélkül, folytathatott az angol előkelőkkel olyan összeköttetést, mely fölött, ha az államcsinokról híres volt vala, féltékenyen őrködtek volna. Zulestein, rövid távollét után, visszatért hazájába, szintoly fontos leveleket és izeneteket hozván, mint a minőkkel elődét megbízták. Ez időtől fogva rendes levelezés folyt a herczeg és az ellenzék közt. Különféle rangu ügynökök jártak keltek a Temze és Hága közt. Leghasznosabb volt ezek közt bizonyos Johnstone nevű skót, a ki némi tehetség mellett roppant tevékenységgel birt. Burnet rokona volt, fia egy előkelő »covenant«-pártinak, a kit a visszahelyzés után árulás miatt kivégeztek s kit vértanuként tisztelt felekezete.

Az angol király és az Orániai herczeg naponként jobban elidegenedtek egymástól. Komoly vita támadt közöttök azon hat brit ezred fölött, mely az Egyesült-államok zsoldjában volt. A király ezen ezredeket római katolikus tisztek vezénylete alá akarta helyezni. A herczeg határozottan ellenszegült e szándoknak. A király kedvencz köz-

helyeit a türelemről vette elő. A herczeg válaszolá, hogy ő csak ő felsége példáját követi. Köztudomásra volt, hogy Angliában hű és alkalmas férfiakat kitettek hivatalaikból, csupán mivel protestánsok voltak. Bizonyosan volt tehát a helytartónak és az Egyesült-államok rendleinek joga, a pápistáktól megvonni a közhivatalokat. E felelet annyira fölingerelte Jakabot, hogy teljesen megfélekedezett az igazmondásról és józan okosságról. Nem igaz, mondá indulatosan, hogy ő valaha bárkit kitett volna hivatalából vallása miatt. S ha tette is, mi köze ahhoz a herczegnek és az Egyesült-államoknak? Vajon urai-e? Itélőszéket tarthatnak-e a külfejedelmek eljárása fölött? Ez időtől fogva vissza akarta hívni alattvalóit a hollandi szolgálatból. Azt hitte, hogy ez által magát erősíteni s leggonoszabb elleneit gyöngíteni fogja. De pénzügyi nehézségei voltak, a melyek fölött lehetlen volt szemeit behunynia. A szolgálatban levő katonaság száma már is oly nagy volt, a mennyit csak példátlanul sok és gazdaságosan kezelt jövedelme megbirt. Ha a jelen haderőt a hollandi zászlóaljakkal növelnék, a kincstár bukni fogna. Talán Lajost rá lehetne venni, hogy szolgáltatába fogadja. Ez esetben el mennének távolítva az országból, a melyben a köztársasági kormányzat és kálvinista istentisztelet megvesztegető befolyásának valának kitéve, s oly országba lennének átvándó, a hol senki sem merészelt a fejedelem parancsainak s az igaz egyház tanainak ellenszegülni. A katonák nemsokára minden politikai és vallásos eretnekséget el fogtak feledni. Honuk fejedelme, rövid értesítés után, mindenkor segélyére rendelheti, s hűségökben, minden alkalommal, megbizhatik.

E tárgy iránt alkudozást kezdettek a Whitehall és Versailles közt. Lajosnak annyi katonája volt, a mennyi

kellett; és máskülönben sem fogott volna kedve lenni, angolokat venni szolgálatába; mert az angol fizetés, bármily csekélynek lássék nemzedékünk előtt, sokkal nagyobb volt a francia zsoldnál. Más részről azonban fontos dolog volt, Vilmost olyan derék hadtesttől megfosztani. Nehány héti levelezés után Barillon felhatalmaztatott, megígérni, hogy ha Jakab az angol sereget Hollandiából visszahívja, Lajos elvállalja két ezer fő tartását Angliában. Ez ajánlatot Jakab hála kifejezésekkel fogadta. Ez előintézkedések után, megkereste az Egyesült-államokat, hogy a hat ezredet küldjék vissza. Az Egyesült-államok, a melyeket teljesen Vilmos kormányzott, azt felelték, hogy e kívánat a fenforgó körülmények közt, a fenálló kötések által nincs igazolva, s beleegyezésöket határozottan megtagadták. Nevezetes dolog, hogy Amsterdam, mely, a midőn Jakabnak a seregekre a nyugoti lázadás ellen volt szüksége, arra szavazott, hogy tartsák vissza Hollandiában, most egész hévvel azon volt hogy kívánatát teljesítsék. Azoknak, a kik e nagy várost kormányozták, mindkét esetben csak az volt czéluk, hogy akadályokat gördítsenek az Orániai heczceg elé.

Azonban Holland fegyvere kevesbbé félelmes volt Jakabra nézve, mint a holland sajtó. Hágában naponként nyomtattak angol könyveket és röpiratokat kormánya ellen; és semmiféle örködéssel nem akadályozhatták meg, hogy a példányokat tizezerenként ne csempészszerű be a német tengerre fekvő megyékbe. Ez iratok közül egy különösen kitűnt fontosságáról s roppant hatásáról. Az Orániai herczeg és herczegnő nézetét a »türelmi nyilatkozat«-ról mindenki jól tudta, a ki csak a közügyekben jártas volt. De nem jelenvén meg e nézet felől semmi hivatalos nyilatkozat, sokakat megcsalt vágy zavarba hozott az a biztosság,

a melylyel az udvar pártolói erősítették, hogy ő fenségeik helyeslik a király utóbbi tetteit. Igen egyszerű és könnyű dolog lett volna ez állításoknak nyilván ellenmondani, ha Vilmosnak egyedül az volt volna célja, hogy Angliában növelje hitelét. De ő Angliát leginkább csak eszköznek tekintette nagy európai tervei kivitelére. E célra az Osztrák-ház mindkét ágának, az olasz fejedelmeknek, sőt a pápának a közremunkálását is megnyerni reménylette. Volt ok félni, hogy a mely nyilatkozat a brit protestánsokat kielégíti, kedvetlenséget és nyugtalanságot okoz Madridban, Bécsben, Turinban és Rómában. Ezen okból a herczeg soká tartozkódott érzelmeit ünnepélyesen nyilvánítani. Végre értesítették, hogy folytonos hallgatása sok kedvetlenséget és bizalmatlanságot ébresztett jóakarói közt, s hogy ideje már fölszólalnia. Minélfogva elhatározta, kimagyarázni magát.

Egy Stewart Jakab nevű, skót whig néhány év előtt Hollandiába menekült, hogy a kinpadot és bitófát kikerülje, s szoros baráti viszonyba jött Fagell »nagy pensionarius«-sal, a ki nagy mértékben birta a helytartó kegyelmét és bizalmát. Argyilenak heves és éles nyilatkozmányát Stewart szerkesztette. Midőn a türelmi engedmény megjelent, Stewart azt hitte, lesz alkalma nem csak bocsánatot, de jutalmat is nyerni. Szolgálatát följánlotta a kormánynak, a melynek ellene volt: elfogadták; s ő Fagellhez egy levelet intézett, a mely, mint látszik, Jakab utasítása szerint volt írva. E levélben Fagell felszólíttatott, hogy a herczeg és herczegnőnél minden befolyását arra fordítsa, hogy atyjuk politikáját támogassák. Nemi idő múlva Fagell választ küldött, a mely mélyen át volt gondolva, s különös ügyességgel volt szerkesztve. Ki e nevezetes okiratot tanulmányozza, szükségkép észre kell vennie, hogy bár az an-

gol protestánsok megnyugtatója és örvendeztetése végett jól volt számítva, egyetlen szót sem foglalt magában, a min a Vatikánban is megütközhettek volna. Ki volt mondva, hogy Vilmos és Mária örömmel járulnak minden olyan törvény eltörléséhez, a mely, vallása miatt, bármely angolt büntetés alá vet. De különbség volt téve a büntetés és képességihiány közt. Ő fenségek véleménye szerint se Angliának, se magoknak a katolikusoknak nincs érdekében, hivatalokra bocsátani a rom. katolikusokat. E nyilatkozmányt több nyelvre átfordították, s nagyon elterjesztették a szárazföldön. Az angol fordításból, a melyet Burnet nagy gondnal készített, szinte ötven ezer példányt vittek be a keleti megyékbe; s hirtelen szétosztották az egész országban. Soha sem volt államiratnak nagyobb hatása. Az angol protestánsok magasztalták Vilmos férfias szilárdságát a melylyel nyilvánította, hogy nem egyezhetik bele, hogy a pápistáknak bármi részök legyen a kormányzásban. Másrészről a római katolikus fejedelmeknek tetszett a szelid és mérsékelt hang, a melyben elhatározását kifejezte, remélvén, hogy kormánya alatt egyházuk egyetlen tagját sem fogják vallásuk miatt háborgatni.

Alkalmasint maga a pápa is egy volt azok közül, a kik örömmel olvasták e híres levelet. Nehány hónappal azelőtt oly módon bocsátotta el Castelmaint, a mely által kevés tekintetét tanúsított ura érzelmei iránt. Incze egyáltalában nem szerette az angol kormány egész kül- és belpolitikáját. Láttá, hogy a jezsuitaféle »cabal« igazságtalan és politikátlan eljárása sokkal inkább örökíti a büntető törvényeket, hogyses a »test act« eltörlését eszközölné. Tusája a versaillesi udvarral napról napra komolyabbá lett; és se mint világi fejedelem, se mint pápa, nem érez-

hetett szíves barátságot azon udvar hűbérnöke iránt. Castelmaine épen nem volt arra való, hogy e kedvetlenséget eltávolítsa. Rómát ugyan jól ismerte, s világi emberhez képest, nagy olvasottsággal bírt a hittani vitákban. De semmi olyan ügyesség nem volt benne, a melyet állása megkívánt; és ha a legügyesebb diplomata lett volna is, volt bizonyos körülmény, a mely őt alkalmatlanná tette épen arra a követségre, a melyben járt. Egész Európában a legfajtalanabb nő férjének ismerék őt, s csupán ez oldalról ismerték. Lehetlen volt vele vagy róla beszélni, a nélkül, hogy eszébe nem jutott volna az embernek, hogy szerezte magát a címet is, a melyen nevezték. E körülmény keveset tesz, ha olyas feslett erkölcsű udvarhoz küldetik vala, melyben csak nem rég Montespan hercegnő uralkodott. De fonák dolog volt, inkább egyházi mint világi természetű követségben, főpaphoz küldeni, a kit erkölcsszigoráról ismert a világ. A protestánsok Európaszerte gúnyolódtak, s Incze, a ki már sem a legkedvezőbb hangulatban volt az angol kormány ellenében, az iránta tanúsított hódolatot, mely ránézve annyi veszélyeztetéssel jár s oly sokba kerül, alig tekintette bántalomnál egyébnek. A követ fizetését hetenként száz fontban állapították meg. Castelmaine nagyon panaszkodott, hogy az igen kevés. Háromszor annyi is alig volna, ugymond, elég. Mert Rómában minden nagyhatalmasság követei törekedtek egymást felülhaladni fényűzésben, azon nép előtt, a mely már beleunt a nagyszerű épületek, disztimények és szertartások látásába. Folyvást emlegette, hogy veszt követségében. Több fiatal uracs volt vele a legjobb angol nemzetségekből, Ratcliffek, Arundellek és Tichborne-ok. Rómában a Pamfili palotában lakott, a navonai pompás tér déli részén. Hamar maga elé bocsátotta Incze

személyes kihallgatásra: de a nyilvános kihallgatást soká halasztották. Castelmaine ugyanis e nagy alkalomra olyan költséges készüléteket tőn, hogy, bár 1686-ban hozzákezdett, csak a következő novemberre lett azokkal kész; novemberben pedig köszvény-roham jött a pápára, vagy legalább ezt adták halasztási ürügyül. 1687 januárban végre szokatlan pompával véghezment az ünnepélyes bemutatás és hódolattétel. A diszhintók, a melyek az ünnepélyre Rómában készültek, oly pompásak voltak, hogy méltónak tartották szép rézmetszetekben bocsátani át a maradékra, és hogy a költők több nyelven megénekeljék*). A követi palota homlokzata óriás nagyságu oktalan allegorikai festményekkel volt e napon diszítve. Ott volt sz. György, lábával Oatesz Titusz nyakán, és Hercules, a mint Colleget, a protestáns asztalost furkójával leveri, a ki hiában igyekszik magát cséplővel védeni. E nyilvános föllépés után Castelmaine minden akkor Rómában volt nevezetes egyéniséget lakomára hívott meg azon derült és fényes csarnokba, melyet Cortona Péter az Aeneisből vett képekkel ékesített föl. Az egész város egybetódult a látmányra, s csak nehezen tudott egy század helvét őrhad rendet tartani a bámulók közt. A pápai állam nemesei viszont költséges mulatságokat adtak a követnek; s a verselőkkel és elménczekkel izetlen hyperbolai hizelgéseket halmoztattak rá és urára, minők leginkább akkor virágzanak, mikor legmélyebben sülyedvék szellem és izlés. A hizelgők közt egy koronás fő volt legelső. Több mint harmincz éve mult immár, hogy Krisztina, a nagy Gusztáv leánya, a svéd trón-

*) Idézi szerző a »De propaganda fide« görög nyelvtanára szerencsétlen distichonjait, a melyekre Nahum Tate nem igen jobb angol versekben felelt.

ról önként lelépett. Hosszas vándorlás után, mialatt sok esztelenséget és bünt követett el, végre Rómában települt meg, hol csillagvetési (astrological) számításokkal és a »conclave« cselszövényeivel foglalkodott, s festésszettel, gyöngyökkel, kéziratokkal és érmekkel mulatta magát. Most néhány olasz versszakot készített az angol fejedelem tiszteletére, a ki, valamint ő, a hitújítás hőseinek tekintett királyok véréből származván, a régi egyház kebelébe visszatért, miként ő. Fényes társaság gyűlt palotájába. Verseit, zenére téve, általános tetszés közt elénekelték: s egy irodalmi bérencze beszédet tartott, ugyan-e tárgyról, oly virágos nyelven, hogy sérteni látszott az angol hallgatók izlését. A jézsuiták, a kik a pápa iránt ellenséges indulattal viseltettek, Franciaország iránt kész köteles szolgák valának, s hajlandók mindenuemü tiszteletet megadni Jakabnak, a legnagyobb pompával fogadták az angol követséget azon fejedelmi házban, hol Loyola Ignác tetemei nyugszanak, lazur kőbe és aranyba foglalva. Szobrászatot, festést és költészetet fölhasználtak az idegenek üdvözlétére; azonban mindezen szép művészetek mély elfajulásba sülyedtek. Özöne volt a duzzadozó és tisztátlan latinságnak, mi sehogy sem illett olyan tudományos szerzethez; s némely föliratoknak, a melyek a falakat diszíték, a rossz stylusnál nagyobb hibái is voltak. Egy helyen azt mondták, hogy Jakab kölcsönözte a szárnyakat, a melyek bátyját magasb körbe röpitették. Volt egy még szerencsétlenebb »distichon« is, mely akkor nem igen tűnt föl, de a melyet néhány hómulva gonoszúl elmagyaráztak. »Oh király, mondá a költő, szünjél meg fluért esengeni. Ha a természet megtagadja is ohajtásodat, a csillagok találnak útatmódot, betölteni azt.«

Ez ünnepély közepett keserves boszantásokat és

megaláztatásokat kellett Castelmainednek szenvednie. A pápa a legnagyobb hidegséggel és tartózkodással volt iránta. Valahányszor a követ választ sürgetett a kérelemre, a melyet utasítása szerint, Petre érdekében kellett előterjesztene, Inczére mindig erős köhögés jött, mely véget vetett az értekezésnek. E különös kihallgatásoknak hire ment Rómában. A minden egyéb városok fölött csélcscap Rómának kandi és fecsegő népe, a jézsuiták és a franczia párti egyháznagyok egyedüli kivételével, nevetett Castelmained kudarcán. Különben sem szeretetreméltó természete hamar elkeseredett az indulatosságig; s a pápát illetőleg egy emlékiratot köröztetett. Ezzel ártott magának. Az erélyes olasz előnyt nyert fölötte, s gondja volt rá, hogy azt megtartsa. Határozottan nyilvánította, hogy azon szabályt, a mely a jézsuitákat elzárja az egyházi előléptetéstől, Petre atya kedvéért nem fogják emliteni. Castelmained, nagy ingerültségében, fenyegetőzött, hogy Rómát elhagyja. Incze, szelid kötekedéssel, mi annál bántóbb vala, mert az együgyűségtől alig lehetett megkülönböztetni, válaszolá, hogy ő kegyelmessége menjen, ha ugy tetszik. »De ha el kell vesztenünk, tévé hozzá a tiszteletre méltó főpap, reménylem, hogy az uton vigyázni fog egészségére. Az angolok nem tudják, milyen veszélyes e vidéken forró nappal utazni. Legjobb napkelte előtt indulni, s nappal nyugvást tartani.« Ez üdvös tanácscsal és egy csomag olvasóval lön elbocsátva a szerencsétlen követ. Nehány hónap mulva nagyszerű »folio« kiadásban, kömötszetekkel diszítve, mind olasz, mind angol nyelven megjelent a követség pompás leírása. A czimlap minden protestáns botránkozására, Castelmained ábrázolta peeri köntösben, kis koronájával kezében, a mint megcsókolja Incze czipőjét.

VIII. FEJEZET.

A pápa feltűnő udvariatlansága a legszelidebb fejedelmet is fölboszanthatta volna. De Jakabra csak azon hatással volt, hogy még pazarabbá lett bókokban és hizelgésben. Mig Castelmaine, boszús indulatoktól hevült kebellemel, útban volt vissza Angliába, a pápai követet olyan megtisztelésekkel halmozták el, a melyeket saját ítélete szerint is, vissza kellett volna útasítnia. A római egyházban sokszor használt »fictio«-nál fogva rövid idő előtt czimzetes püspökségre emelték. Amasiai érseknek nevezték, egy pontusi városról, hol Strabo és Mithridates született. Jakab azon volt, hogy a felszentelési szertartás a st. jamesi palota kápolnájában menjen véghez. Az apostoli »vicarius« Leyburn és két ir egyháznagy teljesítették a szolgálatot. Az ajtókat megnyitották a közönségnek; s az ujdön udvari emberekké lett puritánok közül némelyeket a nézők közt lehetett észrevenni. Estére Adda, új méltósága diszöltönyében jelent meg a királyné termeiben. Jakab az egész udvar láttára letérdelt előtte s áldást kért tőle. Az udvari illem fékezése mellett sem birták a körülállók bámulásuk és kedvetlenségök kitörését meggátolni. Valóban régideje volt, hogy Anglia fejedelme halandó előtt térdelt; s azoknak, a kik e különös látvány szemtanúi voltak, szük-

ségkép eszközbe jutott azon gyalázat napja, midőn János Pandolf kezébe tette le hódolatát koronájáért.

Nem sokára még csillogóbb ünnepélyt tartottak a szent szék tiszteletére. Elhatározták, hogy a pápai követ ünnepélyes menetben látogassa meg az udvart. Némelyek, a kiknek engedelmességére a király számított, ez alkalommal először ellenszegülő szellem jelenségeit tanusították. Legkitünőbb volt ezek közt az ország második világi peerje, Seymour Károly, a kit rendesen a kevély Sommerset herczegnek neveztek. Valóban olyan ember is volt, a kiben a születési és rangdölyf szinte kórsággá fajult. Öröklött vagyona nem felelt meg magas állásának az angol jobbágyságban: de egybekelvén az utolsó Percynek, a ki a régi northumberlandi kis koronát viselte, leányával és örökösével, a legnagyobb vagyon birtokába jutott Angliában. Sommerset csak huszonötödik évébe járt, s csak alig volt ismeretes a közönség előtt. Királyi kamarás volt és ezredes azon ezredek egyikében, a melyeket a nyugoti lázadás idején állítottak. Nem törődött azzal, hogy ünnepnapokon a királyi kápolnába kellett vinnie az államkardot: most azonban határozottan vonakodott, emelni a pápai követ pompáját. Családja némely tagjai kérve kérték őt, ne vonja magára a király neheztelését: de kéréseiknek nem volt semmi foganatja. A király maga szót váltott vele. »Azt hittem uram, monda, hogy nagyon megbecsülöm önt, midőn az első koronás fő követe kíséretére rendelem.« »Fölség, monda a herczeg, úgy vagyok értesülve, hogy nem engedelmeskedhetem fölségednek a törvény megszegése nélkül.« — »Meg fogom önt tanítani, felelé a király elbizottan, hogy tőlem szintúgy féljen, mint a törvénytől. Nem tudja ön, hogy én a törvény fölött állok?« — »Föl-

séged fölül állhat a törvényen, válaszola Sommerset, de én nem; s midőn a törvénynek engedelmeskedem, semmitől sem tartok.« A király nagy kedvetlenséggel elfordult, és Sommerset azonnal elbocsáttatott udvari hivatalából és a hadseregtől.

Egy dologban mindazáltal Jakab tanúsított némi okosságot. Nem merte a pápai követet a nép előtt diszelgésében mutogatni. Az ünnepély 1687 július 3-kán ment véghez Windsorban. Nagy sokaság tódult a kis városba. Annyian voltak a látogatók, hogy se szállást, se élelmet nem kaptak; és sok előkelő egész nap kocsijában ülve várta a látmányt. Végre, késő délután, lóháton megjelentek Knight tábornok emberei. Utánok hoszu sorban gyalog futárok jöttek; s aztán jött Adda, bíbor öltönyben, ragyogó kereszttel mellén, királyi hintón. Az udvari főbb urak s államtitkárok hintói követték. A nép kíséretében boszankodva szemlélte Crewe durhami püspök és Cartwright chesteri püspök czimereit és egyenruháit.

Másnap egy kiáltvány jelent meg a »Gazette«-ban, föloszlató a parlamentet, a mely a legengedelmesebb volt azon tizenöt közt, a melyeket a Stuartok alatt tartottak.

Időközben új nehézségek atámadtak Westminsterhallban. Csak néhány hónapja mult, mióta több bírót kitettek hivatalából, s másokat tettek helyökbe, hogy a korona kedvező ítéletet nyerhessen sir Hales Edvard elleni ügyében; s már is új változások voltak szükségesek.

Alig alakította meg a király a hadsereget, a melytől függött leginkább terveinek kivitele, s már is úgy találta, hogy nem bírja azt féken tartani. Midőn az országban dühöngött a háború, az ellenszegülőt vagy szökevényt

el lehetett ítéltetni hadi törvényszék által s kivégezhették. Most azonban nagy béke uralkodott. Anglia köztörvénye, oly korból származván, midőn alkalmilag mindenki fegyvert viselt, állandóan senki sem, a katona és egyéb alattvaló közt nem ismert el béke idején semmi különbséget; s nem volt afféle törvény, a mely a rendes katonaság kormányzására szükséges hatalmat jelenleg évenként a fejedelemre ruházza. Voltak ugyan némely régi törvények, a melyek, bizonyos határozott esetekben, a szökést »felonia«-vá tették. De e szabályzatok csak azon katonákra voltak alkalmazhatók, a kik háboru idején szolgálták a királyt, s a legerősebb csűrés-csavarás nélkül nem lehetett azokat oly emberre kiterjeszteni, a ki nagy bel és külbéke idején, megunta a hounslowi tábort, s hazament falujába, hol született. Világos volt, hogy a kormányt ilyen ember ellenében legfőlebb is csak oly hatalom illeti, a minővel a szabómesterek és pékek birnak legényeikre nézve. Ő és tisztei ugyanazon fokon állottak e részben a törvény előtt. Ha esküvel kötelezte magát nekik, eskü végett meg lehetett birságotolniok. Ha megütötte őket, erőszakosság és verekedés végett pörbe foghatták. Valóban a rendes hadsereg kevesebbé volt fékezve, mint a »militia«. Mert a »militia« törvény által alkotott testület volt; s e törvény gondoskodott arról, hogy fegyelmi kihágások esetében csekély büntetéseket rövid uton lehessen szabni.

Ugy látszik, II. Károly uralkodása alatt nem igen érezték a bajt, a mely e törvényes állapotból származott. Ez talán onnan van, hogy, uralkodása utolsó éveiglen a haderő, a melyet Angliában tartott, főképen a királyi testőrhadból állott, a melynek zsoldja olyan nagy volt, hogy a szolgálatból elbocsátást többnyire nagy csapásnak tartot-

ták volna. A testőrségi közlegény fizetése elegendő volt egy gentleman ifjabb fiának ellátására. Még a gyalogokat is úgy fizették, mint a kézműveseket kedvező időszakban, s e szerint olyan helyzetben voltak, hogy a munkás nép nagy tömege irigyelhette. A tangieri őrség hazajövele, s új ezredek állítása nagy változást okozott. Sok katona volt most Angliában, a ki fejenként nyolcz pennyt kapott egy napra. Az elbocsátás félelme nem volt elég őket kötelességökre szorítani: tisztjei pedig testi büntetést törvény szerint nem szabhattak rájuk. Jakabnak tehát nem volt egyéb választása, mint megengedni, hogy a hadsereg föloszolják, vagy a bírakat rávenni, hogy törvénynek nyilatkoztassák, a miről a »Temple« minden ügyvéde tudta, hogy nem törvény.

Különösen két törvényszék hozzájárulásáról kellett magát biztosítania; a királyi törvényszékéről, a mely az első büntető bíróság volt az országban, s azon törvényszékéről, mely az Old-Bailey-ben tartotta üléseit, a melynek hatósága alá tartoztak a fővárosban elkövetett vétségek. Mindkét törvényszékre nézve nagy nehézségek forogtak fön. Herbert a »King's Bench« főbírája, bármely szolgálai volt eddig, nem akart tovább menni. Még makacsabb ellenszegülést lehetett várni Holt Jánostól, a ki, mind London városa »recorder«-je, az Old Bailay elnöki székében ült. Holt kitünő miveltségű s tisztafejű törvénytudó volt; egyeneslelkű és bátor férfin; s bár soha sem volt pártoskodó, némi whig színezet vonult át politikai elvein. Azonban minden akadály eltűnt a királyi akarát elől. Holt-at kitették a »recorder«-ségből. Herbert-et, egy másik bíróval, elmozdították a »King's Bench«-től s a megürült helyeket olyan egyénekkel töltötték be, a kikben a kormány bizhatott. A törvénytudó kar-

ban igen mélyen alá kellett ugyan szállani, míg afféle embereket találhattak, a kik készek voltak olyan szolgálatokra, minőket most tőlök kivántak. Az új főbíró, sir Wright Róbert tudatlansága közmondássá lett; s a tudatlanság még nem a legnagyobb hibája volt. Erkölcstelensége megrontotta. Gyalázatos eszközökhöz nyult, hogy pénzt szerezzen, s egy alkalommal hamis »affidavit«-ott készített ötszáz font nyereségért. Szegénysége, romlottsága és szemtelensége Jeffreys egyik tányérnyalójává tették, a ki aztán előléptette és paczkázott rajta. Ilyen embert választott Jakab Anglia főbírájának. Bizonyos Allibone Rikárd, a ki a törvényben még Wrightnál is járatanabb volt, s mint római katolikus, nem birt hivatalképességgel, lett a King's Bench egyik albírája. Sir Shower Bertalan, a kit közönségesen szolgálalkú iornak s unalmas szónoknak ismertek, lett londoni »recorder«. E változások után több szökevény katonát pörbe fogtak. A törvény betűje és szelleme daczára elítélték őket. Némelyek a King's Bench, mások az Old Bailey előtt halálos ítéletet kaptak. Fölakasztották őket ezredeik szeme láttára; s gond volt rá, hogy a »London Gazette«, a mely ritkán közlött ilyes eseményeket, hirdesse a kivégzéseket.

Könnyű elhinni, hogy azon ítélőszék, a mely zsarnoki szeszélyből származott, nem igen fogja tiszteletben tartani a törvényt a melylyel oly csufosan gúnyt űztek az ítélőszékek, a melyek attól nyerték minden tekintélyöket, azt szokták kalauzúl tekinteni. Az új magas bizottság, keletkezése első hónapjaiban, csupán papokat tiltott el az egyházi szolgálattól. A tulajdoni jogokat érintetlen hagyták. De 1687 kezdetén elhatározták, a szabad birtok érdekeit támadni meg, s minden angol egyházi papot és egyháznagyot meggyözni a fe-

lól, hogy koldusbotra jut, ha az egyház megrontására, a melynek szolgálja volt, segédkezet nem nyújt.

Az okosság azt hozta volna magával, hogy valamely homályos, föl nem tűnő egyénen tegyenek először kísérletet. De annyira esztét vesztette a kormány, hogy együgyűbb korszakban, talán isten ítéletének tulajdonították volna. Az ország két legtisztéletreméltóbb testülete, az oxfordi és cambridgei egyetem ellen izentek egyszerre háborút.

E testületeknek nagy volt hatalma hosszas időközön át ; de a XVII. század végén állt tetőpontján. Egy szomszéd ország sem dicsekedhetett a tudományok ilyen fényes és dús székhelyeivel. Az edinburghi és glasgowi, leydeni és utrechti, louvaini és lipcsei, páduai és bolognai iskolákat igen lenézték azon tanulók, a kiket Wikeham és Wolsey, VI. és VIII. Henrik roppant alapítványaiból növeltek. Anglia főiskolai rendszerében az irodalom és tudomány fénynyel volt körül övezve, törvényhatósággal fölfegyverezve, s szoros kapcsolatban állt az állam legdicsőbb intézményeivel. Az egyetemi korlátnokság olyan kitüntetés volt, a melyet az ország nagyai keresve kerestek. Az egyetem képviselése a parlamentben kedvencz tárgya volt az államférfiak dicsvágának. Nemes urak sőt fejedelmek is büszkék voltak rá ha valamelyik egyetemtől kiváltságot nyertek viselni a tudori bibort. Az érdekelteket a régi épületek, a melyeken a középkor nyomai dúsan tűntek föl, az újabb építmények, a melyeken Jones és Wren remekeltek, a nemes izlésű csarnokok és kápolnák, muzeumok, növénytani kertek, s az országnak akkor egyedüli nagy köz könyvtárai vonzották az egyetemekhez. A pompa, melyet Oxford különösen ünnepélyes alkalomkor kifejtett, uralkodó fejedelmekével versenyzett. Midőn korlátnoka, a tisztéletreméltó Ormond herczeg

himzett palástjában a sheldoni színház festett padlata előtt, száz meg száz rangja szerint öltözött graduált körében ült trónján, s Anglia legnemesb ifjait, mint akadémiai megtisztelésekre kijelöltek, ünnepélyesen bemutatták előtte, olyan jelenet volt ez, a mely aligha kevesbbé királyi mint midőn ura lakomázott a whitehalli palotában. Az egyetemekben nyertek képezést többnyire az ország kitünő egyházfőurai, törvénytudói, orvosai, költői, szónokai s a nemesség és gazdag gentry nagy része. Azt is meg kell jegyezni, hogy a tanuló és iskola közt a kapcsolat nem szűnt meg, mikor amaz eltávozott. Sokszor egész életén át az akadémiai testület tagja maradt, s mint olyan, minden fontosabb választásoknál szavazott. Nem volt olyan zuga Angliának, a hol mindkét egyetemnek hálás és buzgó fiai nem voltak volna. Mind a cambridgei, mind az oxfordi egyetem érdeke és becsülete elleni támadás bizonyára föl fogta ingerelni azon hatalmas, tevékeny és értelmes osztály boszúját, a mely minden megyében el volt terjedve Northumberlandtól Cornwallig.

A helybenlakó graduáltak, mint testület, nem birtak talán határozott elsőbséggel a maiak fölött: de a közönség egyéb osztályaihoz képest sokkal magasabb állást foglaltak el. Mert akkor Cambridge és Oxford volt csupán azon két tartományi város az országban, a hol számos nagyobb miveltségű ember volt található. Maga a főváros is nagy tisztelettel viseltetett az egyetemek tekintélye iránt, nemcsak hittani, természettudományi és classicus régiségtani kérdésekben, de olyan dolgokra nézve is, a melyekre nézve a fővárosok rendesen maguknak tartják fön a jogot, határozni. Will kávéházától s a drury-lani királyi színház közönségétől a tudomány és izlés két nagy nemzeti székh-

lyeire lehetett hivatkozni. Szindarabok, a melyeket Londonban legélénkebb tapsokkal fogadtak, még nem voltak menttek a bukástól, míg azon hallgatóság szigorú ítéletén át nem estek, a mely Sophoclest és Terentiust ismerte.

Az angol egyetemek egész erkölcsi és értelmi befolyásukkal erélyesen támogatták a koronát. Oxford volt első Károly főtáborhelye; s minden collegium beadta ezüst serlegeit és tálczáit hadi pénztára segélyzésére. Cambridge szintoly hű indulatot tanusított. A király táborába küldte ezüstje nagy részét; s a többit is oda küldi vala, ha a parlament seregei a várost el nem foglalják. A győzelmes puritánok a legnagyobb szigorral bántak mindkét egyetemmel. Mindkét egyetem örömmel üdvözölte a visszaállítást. Mindkettő állhatatosan ellenszegült a kirekesztési törvénynek. Mindkettő legnagyobb irtózását fejezte ki a rozsházi összeesküvés iránt. Cambridge nemcsak letette korlátnokát Monmoutht, de irtózását árulása ellenében a tudományok székéhez nem méltó módon fejezte ki, tűzbe vetvén a vásznat, a melyre kellemes arcát és termetét Kneller festette a legnagyobb ügyességgel. Még erősbjeleit adta hűségének Oxford, a mely a nyugoti lázadókhoz közelebb esett. A tanulók, tanítóik jóváhagyása mellett, százanként fogtak fegyvert az örökösödési jog védelmére. E testületeket volt most szándoka Jakabnak megtámadni és kifosztani, a törvény és lekötött hite daczára.

Több parlamenti határozat szintoly világosan, mint a törvénykönyv bármely cikkelye, rendelte, hogy egyik egyetemen se bocsássanak senkit valamely előléptetésre, a fensőségi eskü letétele nélkül, mihez még az ugynevezett engedelmisségi eskü járult. Mindemellett 1687 februárban egy levelet intéztek a cambridgei egyetemhez, a mely azt

rendelte, hogy bizonyos Alban Francis nevű Bencze-féle szerzetest vegyenek föl szép tudományok tudorának.

Az akadémiai hivatalnokok, a király és törvény iránti tisztelet ellenkező követelései közt, nagy bajban voltak. Legnagyobb sietséggel küldtek Albemarle herceghez, a ki Monmouth után az egyetem korlátnoka lett. Kérték őt, tegyen előterjesztést e dologban a királynak. Addig is tudtára adták Francisnak, hogy ha az esküket, a törvény rendelete szerint, leteszi, azonnal elfogadják. Ő megtagadta a hitletételt, az egyetem tisztviselőinek szemrehányásokat tett a királyi parancsok megvetése miatt, s azokat elhatározottaknak találván, lovakat rendelt és sietett bepanaszolni sérelmeit a Whitehallban.

A collegiumok főnökei most gyűlést tartottak. A legjobb véleményeket hallgatták meg a törvényességet illetőleg, a melyek egyáltalában az eddig követett utat helyeselték. De Sunderlandtól már utban volt egy második, fennhangzó és fenyegető levél. Albemarle némi fájdalmas kifejezéssel értesítette az egyetemet, hogy mindent elkövetett, de a király hidegen és kedvetlenül fogadta. Az akadémiai testület bármennyire aggódott a király neheztelése miatt, s bármily őszintén ohajtott a király kívánatainak megfelelni, elhatározta, nem szegni meg az ország világos törvényét, s a legalázatosb és tiszteletteljesb fölvilágosításokat terjesztette föl, azonban siker nélkül. Rövid idő múlva idézőlevél érkezett, a mely az alkorlátnokot és tanácsot ápril 21-kére a Westminsterhallba rendelte a magas bizottság elé. Az alkorlátnoknak személyesen kellett megjelennie, a tanácsnak pedig, a mely az egyetem összes tudoraiból és mesteriből állott, követek által.

Eljövén a kitűzött nap, nagy sokaság töltötte el a ta-

nácstermet. Jeffreys ült az elnöki széken. Rochester, mióta elvették tőle a fehér botot, nem volt többé a tagok közt. Helyette a főkamrás Sheffield János, Mulgrave gróf jelent meg. E nemes ur sorsa, némi tekintetben, hasonlított Sprat tisztársáéhoz. Mulgrave verseket irt, a melyek általában alig emelkedtek felül a közepszerűségen: de a politikai és divatvilágban kitűnő egyéniség lévén, e versek is találtak bámulókra. Az idő eloszlatta a varázst, de szerencsétlenségére csak miután sorai elidősülési jogot nyertek fölvételre az angol költők minden gyűjteményeibe. E szerint izetlen rimelési gyakorlatait s hitvány dalait Amorettához és Glórianához Comus-sal és Nagy Sándor ünnepélyével együtt újra nyomják egész napjainkig. Honnan a jelen nemzedék Mulgravet főleg verselőnek ismeri, s mint ilyet megveti. Mindazáltal a kik őt nem szerették s nem becsülték is mindnyájan elismerték, hogy kitűnő tehetségű ember volt, s a parlamenti ékesszólásban kora egy szónokánál sem állott alább. Erkölcsi jelleme nem érdemelt tiszteletet. Világfi volt, a szív és kéz azon nyíltsága nélkül, mely a világfiakat olykor szeretetreméltókká teszi, s büszke arisztokrata, azon érzelmi emelkedettség nélkül, mely a jobbágias büszkeséget tisztelet tárgyává teszi olykor. Az egykoru gúnyversírók lord Allpride gúnynévvel illeték. Gögje mindazáltal összefért minden szemtelen vétekkal. Sokan csodálták, hogy lehet valaki, oly tulságos méltóságérzet mellett, olyan fásult és farkar minden pénzviszonyban. A királyi családot mélyen megsértette, hogy Anna hercegnő szívére és kezére bátorkodott reményt táplálni. Csalódván kísérletében, alávalósággal törekedett a kegyet visszaszerezni, a melyet elbizottsága által elvesztett. Sirirata, melyet maga készített, most is tudatja mindenkivel, a ki a westminiszteri apátságban meg-

fordul, hogy úgy élt és halt meg (vallás dolgában), mint »sceptikus«; s tulajdon emlékirataiból tudjuk, hogy tréfáinak egyik kedvencz tárgya a római babonaság volt. Mindazáltal, mihelyt Jakab trónra lépett, nagy hajlamot kezdett mutatni a pápistaságra, s végre a megtértet játszottá magán körökben. Elvetemült képmutatását azzal jutalmazták, hogy helyet kapott az egyházi bizottságban.

E rettentő törvényszék előtt jelent meg a cambridgei egyetem korlátnoká, Pechell János. Nem valami nagyon ügyes és erélyes ember volt; de nyolcz jeles akadémikus kísérte, a kiket a tanács választott. Ezek közt volt Newton Izsák, a Szentháromság collegiumának tagja s a mennyiségtan tanára. Szelleme akkor volt teljes virágában. Az a nagy munka, mely minden idő és nemzetek geometrai és természettudósai közt olyan magasra helyezi őt, a »Royal Society« jóváhagyásával, csak kevéssel azelőtt került nyomtatás alá, s nagyrészt már kész volt a kiadásra. Newton a polgári szabadság és protestáns vallás szilárd hive volt: de sehogy sem volt alkalmas, a cselekvő élet küzdelmeire. Minélfogva szerényen hallgatva állott a küldöttek közt, s a gyakorlati ügyekben jártasb férfiakra hagyta a szószólást szeretett egyeteme érdekében.

Soha sem fordult elő világosabb eset. A törvény határozott volt. A gyakorlat majd mindig változatlanul egyező volt a törvénnyel. Megeshetett talán, hogy valamely nagy ünnepély alkamával, midőn sok tiszteleti kitüntetést osztottak, a sok között átcsuszott valaki, a nélkül, hogy esküt tett volna. De az ilyen rendetlenségre, a mely csupán sietségből és vigyázatlanságból származott, nem lehetett például hivatkozni. Különböző vallású külföldi követeket, s jelesen egy mohammedánt, vettek föl eskütétel

nélkül. De méltán lehetett kétkedni, vajon az ilyen esetek a parlamenti szabályok indoka és szelleme alá estek-e? Nem is állították, hogy valaki az eskütételre fölszólíttatott, s azt megtagadta, és még is »gradualták« volna; s ez esetben volt Francis. A küldöttek bebizonyítani ajánlkoztak, hogy az utóbbi uralkodás alatt több királyi parancssal bántak, mint érvénytelennel, mert az ajánlott egyének nem akarták magokat a törvényhez alkalmazni, s hogy ilyen esetekben a kormány mindig megayugodott az egyetem által követett eljárás helyességében. De Jeffreys nem akart semmit hallani. Hamar észrevette, hogy az alkorlátnok gyöngé, tudatlan és félénk, s azért szabadon féket eresztett mindazon garázdaságnak, mely olyan sokáig rettentővé tette az Old Bailey-t. A szerencsétlen tanár, nem lévén szokva ilyen helyzethez és bánásmódhoz, hamar eltikkadt és ügyefogyott fölindulásban remegett. Ha más akadémikusok, a kik alkalmasabbak voltak ügyökét védeni, szólni akartak, durván elnémitották őket. »Ön nem alkorlátnok. Akkor szóljon, ha az lesz. Addig, úgy illik, hogy békén maradjon.« A védőket kiigazitották a törvényszék elől, a nélkül, hogy meghallgatták volna. Rövid idő múlva megint behívták őket s értésökre adták, hogy a biztosok elhatározták megfosztani Pechellt az alkorlátnokságtól s mindazon javadalmak használatától, a melyekhez mint collegiumi tanárnak joga volt, — s mely javadalmak szorosan a szabad földbirtok természetével birtak. »Mi önöket illeti, monda Jeffreys a küldöttekhez, önök többnyire hittudósok. Azért az irás szavaival küldöm önöket haza: menjetek dolgotokra és többé ne vétkezzetek, hogy gonoszabb ne érjen benneteket.«

Ez eljárás eléggé igaztalannak és erőszakosnak tetszhetik. De a király Oxforddal már oly szigoruan kezdett

bánni, mihez képest, igen szelidnek mondhatni a Cambridge iránt tanúsított szigort. Az »University college«t Walker Abdiás már is római katolikus »seminarium«-ná alakította. A »Christ church«-ot már is római katolikus dékán igazgatta. Mindkét collegiumban misét mondtak immár naponként. A békes és méltóságos város, a mely olyan sokáig volt az egyeduralmi elvek erős bástyája, oly szenvedélyek küzdőhelye lett, a melyeket soha sem ismert az ideig. Az algraduáltak, előljáróik buzdító egyetértésével, csufolták a Walkerféle gyűlde tagjait, s gúnydalokat énekeltek ablakai alatt. Némi töredékek maradtak fön az éji zenékből, a melyekkel akkor a főutczát háborgatták. Egy ballada végső sorai:

»A vén Obadiah

Énekli: Ave Maria.«

Midőn Oxfordba színészek jöttek, még erősebben nyilatkozott a közérzelem. Howard bizottságát játszották. E színmű, mely kevéssel a visszaállítás után volt írva, gyűlöletes és megvetendő színben állítja elő a puritánokat s ezért egy századnegyedig kedvencz darabja volt az oxfordi hallgatóságnak. Most még jobban fölkapott, mint valaha; mert szerencsés véletlennél fogva, a főbb jellemek egyike egy vén képmutató, Abdiás nevű volt. A közö. még örömiradásra fakadt; midőn az utolsó jelenetben Abdiást kötéllel nyakán hurezolák be; s a rivalgás kétszer akkora lett, midőn egyik színész, eltérve a mű szövegétől, kiáltá, hogy Abdiást azért akasztják föl, mert megváltoztatta vallását. A király nagyon megboszankodott e bántalmon. Valóban oly lázas volt az egyetem hangulata, hogy egyik ujdön állított ezredet, a melyet most második draganyos őrhadnak neveznek, Oxfordba szállásoltak, hogy a kitörést megakadályozzák.

Ez eseményeknek meg kellett volna Jakabot győzniök, hogy oly ösvényre lépett, mely szükségkép romlásra viszi. London zajongását már régen megszokta. Olykor igaz ok nélkül, olykor következés nélkül lázadt föl ellene. Több ízben daczolt azzal, s most is meg tudott birni. De hogy Oxford, a király iránti hűség székhelye, a »cavalierek« főhadiszállása, hol atyja és bátyja udvarukat tartották, midőn zavargó fővárosukban nem vélték magokat batorságban, s a hol a köztársaság nagy hirdetőinek iratait közelebb megégették, — hogy e város most elégtelenségi lázban van, hogy azon bátor lelkű ifjuságot, a mely néhány hónappal azelőtt vetekedve sorozta magát be a nyugoti lázadók ellen önkéntesnek, most kard és löfegyver alig fékezheti: mindezek baljóslat-teljes jelenségek voltak a Stuart-házra nézve. Az intés azonban nem fogott a dőre, átalakodott, önfejű zsarnokon. El volt határozva, saját egyházára ruházni át Anglia leggazdagabb és legfényesebb alapítványait. Hiában szólaltak föl legjobb és bölcsőbb római katolikus tanácsosai. Előadták ezek, hogy tőle függ nagy szolgálatot tenni vallása ügyének, a nélkül, hogy a tulajdonjogokat sértse. Két ezer fontnyi évi adomány magánerszényéből eltartana Oxfordon egy jézuita collegiumot. Ennyit könnyen megtakaríthat. Ilyen collegium ügyes, tanult és buzgó tanítókkal ellátva, félelmes vetélytárs lesz az ó akademiái intézetek ellenében, a melyekben a dúzsgazdagságtól és biztos léttől szinte válhatlan tespedésnek már sok jelensége mutatkozott. Jakab király collegiuma, mind tudományos, mind fegyelmi tekintetben, csakhamar első növelési hely lesz a szigeten, a protestánsok elismerése szerint is. Ez lenne a legfogatosb s egyszermind a legke-

vesőbb gyűlöletes mód, az angol egyházat megalázni, s fölmagasztalni a rómaid. Ailesbury gróf, a királyi ház egyik leghűbb szolgája, kinyilatkoztatta, hogy noha protestáns s épen nem gazdag, maga is ad inkább ezer frankot e célra, hogysem ura a tulajdoni jogokat megsértse s hitét az uralkodó vallás iránt megszegje. Mindazáltal nem nyerte meg e terv a király tetszését. Nem is egyezett az több tekintetben rossz természetével. Mert az emberek lelkét meghajtani és törni élvét okozott neki; ellenben rosszul esett megvalni pénzétől. A mit maga költségén megtenni nem volt elég nagylelkű, föltette magában mások költségén létesíteni. Ha egyszer valamibe kezdett, a gőg és makacsság nem engedte hátrálni; s végre lépésről lépésre török zsarnokságféle tettekre jutott, a melyek azon meggyőződést ébresztették a nemzetben, hogy az angol protestáns szabad birtokos vagyona szintoly kevéssé biztos pápista király alatt, mint török uralom alatt a görögé.

Az oxfordi »Magdolna-collegium,« melyet a XV. században Waynflete Vilmos, winchesteri püspök és főkorlátnok alapított, egyik legjelesb akadémiai intézetünk volt. A csinos torony, a melynek tetején évenként május elsején latin karéneket énekeltek, már messziről szemébe tűnt az utasnak, a ki Londonból jött. Ha közelebb ért, láthatta, hogy e torony egy lőréses, alacsony és szabálytalan, de különös tiszteletet gerjesztő építményből emelkedett, mely zölddel benőve, a Cherwell lassu vizét boltozta. Diszes előcsarnokkal fedett kapuboltozat alatt tágas zárdaudvarba vezetett az ut, melyet az erények és bűnök jelképei ékesítettek, szürke kőből durván faragva a XV. század kőművesei által. Gazdagon terített asztal volt diszes refectoriumban, a mely képekkel volt körülaggatva, s bőven ellátva

szeszélyes alaku faragványokkal. Az istentiszteletet reggel és este egy kápolnában végezték, a mely a hitujítóktól és puritánoktól sokat szenvedett, de mindamellett, hogy annyin ment által, kitünőleg szép épület volt, s a melyet napjainkban ritka izléssel és ügyességgel állítottak helyre. A folyó partján fekvő nagy kertek hiresek voltak fáik nagyságáról, melyek közt tornyosult szigetünk egyik növénycsodája, egy óriási tölgy, a mely, mint mondák, egy századdal idősb volt az egyetem legrégibb collegiumánál.

A társulat szabályai azt rendelték, hogy az angol királyok és a walesi herczegek ide szállásoltassanak be. IV. Edvárd lakott az épületben, mikor még készen sem volt egészen. III. Rikhárd udvart tartott benne, küldöttségeket fogadott a teremben, királyi ünnepélyeket ült ott, s erdőségeiből kövér szarvasokkal viszonzta gazdáinak a jóltartást. A korona két vélt örököse, a kik idő előtt elhaltak, Arthur VIII. Henrik bátyja, s Henrik, I. Károly bátyja, tagjai voltak a collegiumnak. Egy más vérszerinti herczeg, az utolsó és legjobb canterburyi római katolikus érsek, a deli Pole Regináld ott tanúlt. A polgárháború alatt »Magdolna« hű maradt a koronához. Itt ütötte föl Ruprecht főhadi szállását; s némely legmerészebb hadi tettei előtt, ama csöndes zárda falai hallották harsonája lóra hívó zengését. A tagok többnyire csak hittudósok voltak, s a királyt csupán imáikkal és pénzadományaikkal segíthették. A testület egyik tagja mindazáltal, a polgári jog tanára, sereget állított az algraduáltakból, s a csatában esett el, vitézül harczolván Essex katonái ellen. Mikor vége lett a harcznak, s a kerekfejűek lettek Anglia uraivá, az alapítványi tagok hatheted része vonakodott a bitorlott hatalomnak alá vetni magát. E miatt kivetették

őket lakaikból s megfosztották jövedelmeiktől. A visszahelyezés után a kik még életben maradtak, visszamentek kies hajlékukba. Most új nemzedék lépett helyökbe, mely öröklötte elveiket és szellemöket. A nyugoti lázadás alatt minden olyan »magdolnai«, a ki csak koránál, vagy állásánál fogva alkalmatlan nem volt fegyvert viselni, magától beállott önkéntesnek harczolni a korona mellett. Bajosan lehetne bármely testületet nevezni az országban, a melynek nagyobb igényei voltak volna a Stuartház hálájára.

A testület egy elnökből, negyven tagtársból, harmincz »demies«-nek nevezett tanulóból, egy sereg káplánból, irnokból és karénekesből állott. VIII. Henrik alatt az általános vizsgálat idejében sokkal több jövedelme volt, mint bármely más hasonló intézetnek az országban, szinte felénnyel több VI. Henrik nagyszerű cambridgei alapítványánál, s kétszer annyinál is jóval több, mint a mennyit Wykeham Vilmos az oxfordi collegiumnak adományozott. II. Jakab korában roppant volt Magdolna gazdagsága, s a hír még nagyította azt. Általában gazdagabbnak mondták a collegiumot a legdúsabb szárazföldi apátság-nál. Hire járt, hogy ha a haszonbéri szerződések letelnek, negyvenezer fontnyi bámulatos öszletre emelkedik az évi jövedelem.

A tagtársaknak, az alapító által szerkesztett szabályok szerint, joguk volt saját elnöküket választani, olyan egyénekből, a kik vagy közéjük tartoztak, vagy a »New college« tagjai voltak. E joggal rendesen szabadon éltek. Voltak mindazonáltal esetek, hogy királyi leveleket vettek, a melyekben a testület választására az udvarnál kedvességben levő egyéniségeket ajánlottak; s ilyen esetekben tiszteletet szoktak tanúsítani a fejedelem kívánatai iránt.

1687 marcziusban meghalt a collegium elnöke. Egyik tag, Smith Tamás, a, kinek Smith rabbi volt gúnyneve, egy hires utazó, könyvgyűjtő, régiségbuvár és orientalista, ki a konstantinápolyi követségnél káplánkodott s az alexandriai kézirat egybevetésével volt megbízva, — vágyott a megürült helyre. Azt hitte, mint tudósnak és buzgó torynak némi igényei lehetnek a kormány kegyére. Valóban hűsége oly hő és rendületlen vala, a milyen csak található volt az angol egyházban. Parker, oxfordi püspökkel, sokáig szoros viszonyban állott s azt hitte, hogy a főpap közbejárásánál fogva királyi levelet nyer a collegiumhoz. Parker megígérte, hogy mindent elkövet, de nem sokára tudtul adta hogy nehézségekre talált. »A király, ugymonda, nem akar senkit sem ajánlani, a ki nem barátja az ő fölsége vallásának. Mit tehet ön, hogy e részben kedvét megnyerje?« Smith válaszolá, hogy ha elnökké lesz, mindent elkövet, a tudomány, az igaz keresztyénség előmozdítására. »Ez nem elég, mondá a püspök.« »Ugy hát, felelé Smith, legyen elnök, a ki akar: én nem igerhetek többet.«

Ápril 13-kára volt kitűzve a választás, s a tagokat egybehívták. Hire volt, hogy királyi levél érkezik, a mely, bizonyos Farmer Antalt fog ajánlani a megürült helyre. Ezen ember élete folytonos gyalázatosságból állt. Tagja volt a cambridgei egyetemnek, s a kicsapatást csak kora visszavonulással kerülte el. Ezután a dissenterekhez csatlakozott. Majd Oxfordba ment, a Magdolna-collegiumba fúrta magát be, s nem sokára mindenféle bűnök által lett bélyegezve. Éjjel rendesen holt részegen tántorgott haza collegiumába. Hire volt, hogy Abingdonban valamely ocsmány zendülés élén állott. Rendes látogatója volt a korhely tanyáknak. Végre kerítő lett, s még ez aljas keresetmód szokott aláva-

lóságát is felülhaladta, fiatal alsóházi tagoktól oly szolgálatokért kapott pénzt, a melyekről jobb nem is emlékeznie a történetnek. E nyomorult azonban azt szinlette, hogy pápistává lett. Hittagadása minden bűnét helyrehozta; bár még fiatal ember volt, arra lett kiválasztva, hogy egy komoly, tisztos és vallásos társulatot igazgasson, a mely előtt még friss emlékezetben volt az általa csak nem rég elkövetett botrány.

Mint római katolikusoknak, az ország köztörvénye szerint nem lehetett akadémiai hivatalt viselnie. Soha sem levén a »Magdolna« vagy az »Uj (New) collegium« tagja, Waynflete Vilmos különös meghagyása szerint nem volt alkalmas a megürült elnökségre. Waynflete Vilmos azoknak, a kik jótéteményeiben részesülnek, azt is meghagyta, hogy főnökük választásában különös tekintettel legyenek az erkölcsi jellemre; de ha nem is tesz vala hasonló intézkedést, olyan testülethez, a mely főleg egyházrendűekből állott, nem illett volna ily embert, mint Farmer volt, nevelőintézet igazgatásával megbízni.

A tagok egész tisztelettel fölterjesztették a királynak a nehézséget, a mely rájuk nézve előfordulna, ha, mint híresztelték, Farmert ajánlanák nekik, s könyörögtek, hogy, ha ő fölségének kedve tartja a választásba avatkozni, olyan egyént ajánljon, a kire törvényszerűleg és lelkiismeretesen lehessen szavazniok. E készköteles kérelmet nem vették tekintetbe. A királyi levél megérkezett. Egyik tag hozta le a ki nem rég pápistává lett, Charnock Robert, egy eszes és szelleműs, de nyugtalan, erőszakos természetű ember, mi néhány évvel utóbb iszonyú gonosztettre s borzasztó sors elé vitte őt. April 13-kán egybegyűlt a testület a kápolnában. Még volt némi remény, hogy a király hajlani fog az előterjesz-

tésre. A gyülekezet tehát tizenötödikig elhalasztotta a választást, midőn, a collegium szabályai szerint okvetlen meg kellett annak történnie.

Eljött 15-dik april. A tagok megint egybegyültek kápolnájukba. A válasz megérkezett a Whitehallból. Két vagy három senior, köztök Smith, hajlandó volt a választást inkább még egyszer elhalasztani, mint olyan lépést tenni, a mely a királyt megbánthatná. De a szabályok szavai világosak voltak. E szabályok megtartására megesküdtek az alapítvány tagjai. Általában úgy vélekedtek, hogy nem kell a dolgot továbbra halasztani. Heves vita támadt. A választók sokkal inkább föl voltak gerjedve, hogysen üléseiken maradhattak volna; s zajlásba jött az egész karzat. A kik a választáshoz hozzá akartak fogni, esküjökre hivatkoztak, s az alapító rendszabályaira, a kinek kenyerét ették. A királynak, mondák, — a mint igaz is volt, — még alkalmas kijelöltet sincs joga rájuk erőszakolni. Vita közben némely olyas szavakat ejtettek, a melyek nem tetszettek a tory fűleknek; és Smith fölindulva kiálta föl, hogy társait Ferguson szelleme szállotta meg. Végre nagy többséggel elhatározták, hogy azonnal a választáshoz kell fogni. Charnok elhagyta a kápolnát. A többi tagok, előbb a szentségben részesülvén, szavazni mentek. Hough Jánosra esett a választás, egy kitűnő erényű és okosságu férfiura, a ki az üldöztetést lelki erővel s a kedvező sorsot szelidséggel viselvén, nagy tisztelet-polczra emelkedett, még magasb kitüntetést szerényen háritott el magától. S ez eseménydús nap után több mint ötvenhat év mulva halt meg, végső öregségben, de teljes lelki erővel.

A testület sietett tudósítani a királyt azon körülmények felől, a melyek szükségessé tették minden további ha-

lasztás nélkül elnököt választani, s fölkérte Ormond herceget, mint az egész egyetem védurát, s a winchesteri püspököt, mint a Magdolna-collegium felügyelőjét, hogy vállalják magokra a közbenjárást: a király azonban sokkal boszúsabb és sokkal ostobább volt, hogysem előterjesztéseikre hallgatott volna.

Junius elején megidézték a tagokat a magas bizottság elé. Öten közölök, a többiek nevében is, megjelentek az idézésre. Jeffreys szokott módja szerint bánt velek. Mídon egyikök, egy Fairfax nevű tisztes tudor némi kételyt fejezett ki a bizottság törvényessége iránt, a korlátnok ordítani kezdett mint vad állat. »Ki ez az ember? Ki biztára, hogy itt szemtelenkedjék? Fogjátok meg. Vigyétek sötét szobába. Miért nincs mellette ő? Majd gondját viselem, mint holdkórosnak. Csodálom, hogy senki sem tett még nálam lépést őriztetése iránt.« De miután a zivatar csillapult, s a király kijelöltének erkölcsisége iránt a tanuvallosokat fölolvasták, a bizottság egy tagja sem volt olyan arczátlan, hogy azt állítsa, hogy ilyen embert egy nagy collegium főnökévé lehessen tenni. Walker Abdias és a többi oxfordi pápisták, a kik megjelentek proselitájok védelmére, merőben meg voltak zavarodva. A bizottság érvénytelennek nyilatkoztatta Hough választását, s Fairfaxot megfosztotta tagságától: de Farmerről nem volt többé szó, s augusztusban levél érkezett a királytól, a melyben Parker, oxfordi püspök, ajánltatott a tagoknak.

Parker nem volt bevallott pápista. Volt azonban ellene oly ellenvetés, a mely ha üres lett volna is az elnöki szék, eldöntő fogott lenni: mert soha sem volt az »Uj«, sem a »Magdolna« collegium tagja. De az elnökség sem volt üres. Hough a maga rendén volt választva; s a colle-

gium minden tagja esküvel volt kötelezve, őt hivatalában föntartani. Ennélfogva a hűség és sajnálat számos kifejezése mellett, bocsánatot kértek, hogy a király kívánságát nem teljesíthetik.

Mig Oxford ekkép szilárdul ellenállt a zsarnokságnak, másutt is szintolyan határozott ellenállás mutatkozott. Jakab, valamivel előbb parancsolá az ugynevezett »Charterhouse« biztosainak, a kik az ország főrangú és tekintélyes férfiai voltak, — hogy bizonyos Popham nevű római katholikust fogadjanak be a gondviselésök alatti házba. A ház »mestere«, Burnet Tamás, egy kitünő szellemű, tudós és erényes férfiú, elég bátorsággal birt, bár a vad Jeffreys jelen volt, előadni, hogy, a mit tőlök kívánnak, mind az alapító akarataival, mind a törvénnyel ellenkezik. »Mit tartozik az a dologra?« monda egyik udvaronc, a ki szintén igazgató volt. »Szerintem nagyon is a dologra tartozik,« felelé egy öregség és aggodalmak által elgyengült szózat, a melyet mindamellet egy gyülekezet sem hallhatott tisztelet nélkül, a tisztos Ormond herczeg szava. A törvény, folytató a »cavalier«-párt patriarkhája, ítéletem szerint nem csekély dolog.« Kérdésül tűzték, vajon bevegyék-e Pophamot, s elhatározzák, visszavetni őt. A korlátnok, a ki nem káromolhatta és szidalmazhatta Ormondot, hogy megkönynyebbüljön, dühösen távozott, s a kisebbségből némelyek utána mentek. Minek az volt eredménye, hogy nem maradt teljes szám, s a királyi rendeletre nem lehetett kellő választ adni.

A következő ülést csak két nappal azután tartották, hogy a magas bizottság Hough ellen a megfosztási, s Fairfax ellen a felfüggesztő ítéletet hozta. Új parancs érkezett a biztosokhoz, szintén a nagy pecsét alatt: de a zsar-

noki mód, a mint a Magdolna-collegiummal bántak, a helyett, hogy megtörte volna, még élesztette szellemöket. Levelet irtak Sunderlandhoz, a melyben kérték őt, értesitse a királyt, hogy e tárgyban nem engedelmeskedhetnek ő fölségének, a nélkül, hogy a törvényt meg ne szegjék, s a rájuk bízott tisztet el ne árulják.

Alig lehet kétség, hogy ha ez okirat alatt közönséges aláírások voltak volna, a király valamely erőszakos lépést fogott tenni. De a helyett szinte elrémült a nagy nevektől, Ormond, Halifax, Danby és Nottingham, ama nagy párt minden osztálya főnökeinek neveitől, a melynek koronáját köszönhette. E szerint csak Jeffreyst utasította, hogy fontolja meg, mit kelljen tenni. Egyszer híresztelték, hogy a királyi törvényszéken kezdének pört, majd meg, hogy az egyházi bizottság tárgyalja ez ügyet: de ez ijesztések lassanként elenyésztek.

A nyár jól előhaladt immár; s a király körutazásra indult, a leghosszabb és legfényesebb körútra, melyet számos év óta láttak. Windsorból augustus 16-kán Portsmouthba ment, körüljárta az erősítéseket, néhány nyavalyás embert kezével illetett, s azután Southamptonba hajózott. Southamptonból Bathba utazott, a hol néhány napig maradt, s a királynét ott hagyta. Mikor eltávozott, a somersetshirei fő sheriff és számos úri ember kísérté a megye határáig, hol a gloucestershirei fő sheriff, szintoly fényes kísérettel, várt rá. Kevés idő múlva Beaufort jött elébe a királyi kocsiknak, s Badmintonba kísérté azokat, hol fényes háztartásához illő lakoma volt készen. Délután Gloucesterbe ment a lovagsereg. A várostól két mértföldnyire a püspök és papság üdvözlötte. A déli kapunál a polgárnagy várakozott a kulcsokkal. A harangok szóltak, és

bor folyt, midőn a király a tiszteletet gerjesztő székesegyház terére vezető utczákon átment. Azon éjjel a dékánlakban hált s másnap reggel Worcesterbe indult. Worcesterből Ludlomba, Shrewsburyba és Chesterbe ment s mindenütt öröm és tisztelet küljeleivel fogadták, mit elég gyöngé volt, arra magyarázni, hogy az intézkedései által gerjesztett elégtelenség megszűnt, s könnyű diadal áll előtte. Az élesbben látó Barillon értesítette Lajost, hogy az angol király csalódásban van, hogy a körútnak nincs semmi jó eredménye, s hogy ugyanazon worcester- és shropshirei urak, a kik kötelességöknek tartották fejedelmöket és vendégöket a tisztelet minden jeleivel fogadni, ha a »test« kérdése szönyegre kerül, szintoly ellenszegülőknék fognak találtatni mint valaha.

Utközben két udvaronc csatlakozott a királyi kísérethez, a kik elvekre nézve és természetökben egymástól merőben különböztek. Penn Chesteren volt. Népszerűsége és tekintélye nagyon hanyatlott, mióta a király és a jézuiták eszköze lett. Mindazáltal Jakab igen kegyesen fogadta őt, s vasárnap a »tennis court«-ban engedték szónokolni, míg Cartwright a székesegyházban papolt, s a király misét hallgatott a megyei teremben, hol oltárt állítottak föl. Mondják, hogy ő fölsége a »tennis court«-ba betekinteni, s barátja hangzatos szónoklatát meghallgatni méltóztatott.

A dühös Tyrconnel átjött Dublinból a tengeren jelentést tenni igazgatásáról. A legtiszteletreméltóbb angol pápisták hidegen néztek rá, mint fajuk ellenére s vallásuk botrányára. De ura szívesen fogadta, s kifogyhatlan bizalmáról és állandó pártfogásáról biztosítva bocsátotta őt el. Jakab örömét nyilvánította azon tudósítás fölött, hogy rö-

vid időn az egész irföldi igazgatás római katolikusok kezében lesz. Az angol gyarmatosok már minden politikai befolyástól elestek. Nincs egyéb hátra, mint tulajdonuktól fosztani meg őket; s ez utolsó műtéttel csak arra vártak, míg az ir parlament közremunkálása iránt biztosítva lesznek.

Chesterből a király délre fordult, s teljesen azt hitte, hogy a Magdolna-collegium tagjai, bármily nyakasak különben, nem merik a saját ajkairól jövő parancsot megvetni, Oxfordnak vette útját. Útközben rövid kirándulásokat tőn oly helyekre, a melyek őt, mint királyt, testvért és fiút különösen érdekelték. Meglátogatta Boscobel vendégszerető lakát, s azon tölgy maradványait, a mely oly nevezetes háza történetében. Átkelt Edgehill mezején, a hol a »cavalierek« először ütköztek meg a parlament katonáival. September 3-kán a woodstocki kastélyban ebédelt nagy pompával, e régi nagyhirű lakban, a melyből egy ködarab sem látható többé, hanem fekvése helyét, a Blenheim-park pázsitán, két sycamor jelöli, a pompás hid közelében. Este Oxfordra ért. Szokott tisztelettel fogadták. A tanulók a város kezdetétől a Christ-church nagy kapujáig voltak fölállítva, diszöltönyeikben, jobbrul balrul. A dékán-ságba szállott, hol, egyéb alkalmatosságokon kívül, egy misemondásra fölkészített kápolnát talált. Másnap maga elé rendelte a Magdolna-collegium tagjait. Midőn előtte megjelentek, oly botrányosan bánt velök, minőt elődeik a puritán felügyelőktől soha sem tapasztaltak. »Nem viseltétek magatokat irántam gentleman-módra, kiálta föl. Az illedelemről szintugy megfélekedztetek, mint a kötelességről.« Azok térdre estek, s kérvényt nyujtának be. Bele sem akart nézni. »Ez-e angol egyházi hűségtek? Nem hittem

volna, hogy az angol egyházból annyi pap keveredjék ilyes dologba. Menjetek haza. Takarodjatok el. Király vagyok. Engedelmességet kívánok. Azonnal menjetek kápolnátokba; s fogadjátok el az oxfordi püspököt. Lássák, a kik ellenkeznek. Karom egész súlyát fogják érezni. Meg fogják tanulni, mit tesz egy fejedelem haragját magukra vonni.« A tagok, még mindég térdelve előtte, nyujták megint folyamodásukat. Jakab boszusan eldobta. »Takarodjatok, mondom. Semmit sem akarok tőletek, míg a püspököt be nem fogadtátok.«

Visszavonultak s azonnal egybegyűltek kápolnájukban. Az volt a kérdés: akarják-e ő fölsége parancsát teljesíteni. Smith nem volt jelen. Charnock maga felelt igenel. A többi tagok, a kik jelenvoltak, nyilvánították, hogy minden törvényes dologban készek a királynak engedelmeskedni, de szabályaikat és esküjüket nem szeghetik meg.

A király, rendkívül fölboszonkodva és halálosan megsértve, odahagyta Oxfordot, s a királynéhoz Bathba ment vissza. Átalkodottsága és erőszakossága zavarba hozta őt. Szerfelett bizott fenyegető arcza és boszús hangja hatásában, s heveskedésében nem csak kormányja tekintélyét, hanem személyes méltóságát is kockára vetette, a mint fog végződni a dolog. Engedhetett-e alattvalóinak, a kiket fölemelt hangon és dühös taglejtésekkel fenyegetett? De mérészelhetett-e egy egész sereg tisztas papságot egyszerre kivetni lakából, mert azt tették, a mit az egész nemzet szent kötelességnek tekintett? Talán ki lehetett bújni e dilemma alól. Talán még most is hódolatra lehetett birni rettentéssel, hizelgéssel vagy vesztegetéssel a collegiumot. Pennt használták közbenjárónak. Sokkal józanabb észszel

birt, hogysem a kormány igaztalan és erőszakos eljárását helyeselhetne volna, s némi részben ki is merte fejezni, a mit tartott. Jakab, szokása szerint, megátalkodott a gonoszban. Az udvaroncز quaker tehát megtette, a mit tehetett, hogy a collegiumot eltántorítsa az igaz ösvényről. Először félemlítéssel tőn kísérletet. Elmondá, hogy végromlás fenyegeti a társulatot. A király nagyon föl van indulva. Igaz, hogy bajosan megy e dolog. Többnnyire úgy vélekednek. De a gyermek is tudja, hogy ő felsége a maga feje után szeret járni, s nem tűr ellenszegülést. Penn tehát tanácslá a tagoknak, ne bizzanak ügyök jóságában, hanem engedjenek, vagy legalább igyekezzenek időt nyerni. El tanács különösen hangzott attól, a kit magát is kicsaptak az egyetemből, mivel a »supercilium« miatt lázadást kezdett, a ki inkább öröksége elvesztésének tette ki magát, hogysem a vérszerinti herczegek előtt kalapot emeljen, a kit nem egyszer vittek börtönbe, mivel titkos gyülekezetekben szónokolt. Nem sikerült a magdolnaikat elrémitnie. Ijesztéseire válaszképen emlékeztették, hogy az utóbbi nemzedék alatt a negyven tagtárs közül harmincznégyen hagyták el derült kedélylyel szeretett kolostorukat és kertöket, teremöket és kápolnájukat, s készebbek voltak elmenni, nem tudván, hol találnak ebédet, vagy a hova lehajtsák fejöket, hogysem hűségi esküjököt megszegjék. A király most azt kívánja tőlök, hogy egy másik esküt szegjenek meg. Meg fogja látni, hogy még nem halt ki a régi szellem.

Ekkor nyájasabb hangon kezdte Penn. Hough- és egynehány taggal összejövetelt tartott, s miután sokat beszélt barátságáról, rokonszenvéről, az egyezkedést pendíté meg. A király nem szenvedi az ellenkezést. A collegiumnak engedni kell. Parkert el kell fogadni. Hanem ő igen

rosz egészségben van. Nem sokára minden javadalma megürül. »Hough tanár akkor oxfordi püspök lehet«, mondá Penn. Mint tetszenék ez önöknek, uraim? Penn egész életében lármázott a béres lelki pásztorok ellen. Azt tartotta, hogy kötelességében áll a tizedet megtagadni, még az esetben is, ha tized alatti földet vásárolván, a tized értékét levonták az eladási árból. Saját elvei szerint nagy bünt követne el, ha a legájtatosabb papnak a legtisztességesb föltételek alatt javadalmat igyekeznék szerezni. De rossz érintkezései következtében annyira megromlott erkölce, s érzelmiségét annyira elhomályosította egyetlen célra törekvő féktelen buzgalma, hogy nem tartotta lelkismeretben járó dolognak, a simoniáknak egy különösen kárhozatos nemében kerítővé lenni, s csábítási eszközül használni egyházi személy ellenében a püspökséget esküszegésre. Hough udvarias megvetéssel válaszolta, hogy nem kér egyebet a koronától közigazságnál. »Szabályaink és eskünk mellett vagyunk, ugymonda: de szabályainkat és eskünket nem tekintve is érezzük, hogy vallásunkat kell védelmeznünk. A pápisták az egyetem collegiumát elrabolták tőlünk. Elrabolták tőlünk a »Christ church«-ot. Most Magdolnáért harczolunk. Nem sokára a többit is birni ohajtják.«

Penn elég esztelen volt azt felelni, hogy valósággal hiszi, hogy a pápisták most már meg fognak elégedni. »Az egyetem, ugymond, kedves egy collegium. A »Krisztus egyháza« pompás hely. »Magdolna« szép épület. Alkalmas fekvése van. A folyam melletti séták gyönyörűek. Ha eszök van, ezzel beérik a római katholikuskok.« Maga e képtelen bevallás elég volt, hogy lehetlenné tegye Hough és társai részéről az engedést. Megszakadt az alkudozás; s a király sietett, megmutatni az en-

gedetleneknek, a mint fenyegette őket, mit tesz az ő haragját magokra vonni.

Cartwright chesteri püspökhöz, Wriighthoz, a »King's bench« főbirájához és sir Jenner Tamás, az »Exchequer« báró birájához különös meghagyást intéztek, hogy a collegium fölött vizsgálati hatóságot gyakoroljanak. Husza lik októberben érkeztek Oxfordba, három csapat lovasság kísérvén őket kivont karddal. Másnap reggel a biztosok ülést tartottak Magdolna teremében. Cartwright hódoló beszédet tartott, melyet az oxfordi hallgatóság néhány évvel előbb megéljenzett volna, most azonban komoly boszusággal fogadott. Hosszas vita következett. Az elnök ügyesen, mérséklettel és elszántan védte jogait. Mély tiszteletét nyilvánítá a királyi hatalom iránt. De erősen vitatá, hogy, az angol törvény szerint, az elnökséghez tartozó ház és jövedelem szabad birtoki joggal illeti őt. E jogtól a fejedelem önkényes parancsa őt nem foszthatja meg. »Aláveti ön magát vizsgálatunknak?« monda a püspök. »Alávetem, mondá Hough igen ügyesen, a mennyiben a törvényekkel egyezik, egyébben nem.« — »Átadja ön lakása kulcsait?« mondá Cartwright, Hough hallgatott. Ismétlék a kérdést; s Hough szelid, de határozott megtagadással válaszolt. A biztosok bitorlónak nyilatkoztatták őt, s meghagyták a tagoknak, hogy továbbra ne ismerjék el előljárójoknak, s egyezzenek meg az oxfordi püspök beigtatásában. Charnock nagy készséggel ajánlja az engedelmességet; Smith kibúvó választ adott: de a collegium tagjainak nagy többsége rendületlenül nyilvánítá, hogy ők Houghot tekintik most is, jogszerű főnöküknek.

S most Hough maga kért engedelmet, hogy néhány szót intézhessen a biztosokhoz. Azok nagy udvariasan megadták, nyugalma és nyájas modja után alkalmasint

azt várván, hogy némi engedményre fog hajolni. »Uraim, szóla, önök ma engem megfosztottak szabad birtokomtól: én tehát azonnal önök egész eljárása, mint törvénytelen, igazságtalan és semmis ellen tiltakozom; és önöktől fölséges urunkra hivatkozom főlebb törvényszékében.« Hangos helyeslés hallatszott a hosszú ruhások részéről, a kik a teremtet betölték. A biztosok dühbe jöttek. Vizsgálatot intéztek a kihágók ellen, de hiában. Ekkor az egész bizottság haragja Hough ellen fordult. »Ne gondolja ön, hogy kifog rajtunk,« kiálta Jenner. »Mig élek, mindég föntartom ő fölsége tekintélyét, monda Wright. Mindez ön népszerűség hajhászó tiltakozásának eredménye. Ön a közbékét sértette meg. Ezért felelni fog a királyi törvényszék előtt. Ezer font bírság alatt kötelezem önt, hogy az első törvénykezési szakon jelenjen meg. Meglátom, tudja-e önt fékezni a polgári hatalom. Különben a katonai hatalmat is meg fogja ismerni.« Oxford igazán olyan állapotban volt, mely elég kellemetlenné tette a biztosok állását. A katonák parancsot kaptak, hogy töltve tartsák fegyvereiket. Beszélték, hogy Londonba küldöttek nagyobb haderő siettetése végett. Azonban nem történt semmi zavar. Az oxfordi püspököt, helyettese személyében, nyugton beigtatták: de a Magdolna-collegiumnak csak két tagja volt jelen a szertartáson. Sok jelenség mutatkozott, hogy az ellenállási szellem a köznép-re is elterjedt. A collegium kapusa földhöz vágta kulcsait. A kulcsár nem akarta Hough nevét a vaj-könyvből kitörölni, s azonnal elbocsátották. Az egész városban nem találtak lakatost, a ki az elnöki lak zárait fölnyitotta volna. A biztosok kénytelenek voltak saját cselédeiket használni, a kik az ajtót vasrudakkal feszítették be. A következő vasárnap az egyetem egyházában tartott beszé-

dek tele voltak vonatkozásokkal, úgy, hogy Cartwrightnak az elevenére tapintottak, a nélkül, hogy azok miatt józanon panaszt emelhettek volna.

S ezzel vége lehet vala a dolognak, ha Jakab egészen eszét nem vesztette volna. A tagok egyáltalában nem voltak hajlandók, ellenszegülésökben tovább menni. Azon véleményben voltak, hogy megtagadván járulásukat a bitorló beigtatásához, eléggé tanusították tiszteletöket szabályaik és esküjök iránt, s hogy miután tetteleg birtokban van immár, igazolva tekinthetik magokat, ha mint főnökük iránt, engedelmességgel viseltetnek, míg illető bíróság ítélete el nem mozditja. Csak egy tag, Fairfax tanár, nem akart még így is engedni. A biztosok ily föltételek alatt örömet befejezték volna a vitát; s néhány óráig fegyverszünet volt, a melyről sokan azt hitték, hogy valószínűleg barátságos egyezkedéssel fogna végződni: de nem sokára megint minden zavarba jött. A tagok tapasztalták, hogy a nép szava hangosan kislelkűséggel vádolja őket. A városiak már gúnyosan beszéltek a Magdolnaféle lelkismeretről, s hirdették, hogy a derék Hough és a becsületes Fairfax el vannak hagyva és árulva. Még boszantóbb volt Walker Abdiás és hitehagyott társainak csúfolódása. Ez tehát eredménye, mondák az apostaták, mindazon nagy szavaknak, a melyekben a társulat nyilnánította, hogy el van szánva törvényes elnökségök és protestáns vallásuk mellett szilárdul megállani. Mig a tagok, keservesen fájlalva a közmegrovást, sajnálták, hogy azon módosított alávetésre ráállottak, megtudták, hogy ez alávetés a királyt semmikép sem elégíti ki. Nem elég, ugymonda, hogy az oxfordi püspöknek úgy engedelmeskednek, mint a ki tetteleg elnök. Határozottan el kell ismerniök, hogy a bizottság és mindaz, a mi alatta tör-

tént, törvényes volt. El kell ismerniök, hogy kötelességökről megfeledeztek; bűnbánóknak kell magokat nyilatkoztatniok: ígéretet kell tenniök, hogy ezután jobban viselik magokat, bocsánatért kell könyörögniök ő felsége előtt, s lábaihoz borulniok. Két tag, a kik ellen a királynak nem volt panasza, Charnock és Smith, fölmentetett ezen lealázó »apologiák« alól.

Még Jakab sem követett el soha otrombább hibát. A tagok, már is elégületlenek lévén önmagokkal, hogy sokat engedtek, s fölbosszantva a világ megrovása által, kapva-kaptak az alkalmon, hogy ismét visszanyerjék a közbecsülést. Egyhangulag nyilvánították, hogy soha sem fognak olyasért bocsánatot kérni, a miben igazságuk van, sem el nem ismerik, hogy collegiumuk megvizsgálása s elnökük megfosztása törvényes volt volna.

Most a király, mint fenyegetőzött, karja egész súlyát éreztette velök. Egy rendelet kiüzetésre kárhoztatta őket. De e büntetést még nem tartották elégnek. Tudták, hogy sok előkelő és uri ember a kinek egyház-pártfogó joga volt, hajlandó lesz gondoskodni azon férfiakról, a kik Anglia törvényeiért s a protestáns vallásért annyit szenvedtek. A magas bizottság tehát a kiüzött tagokat bármely egyházi hivatal viselésére képtelennek nyilatkoztatta. Azokat, a kiket még nem vettek föl az egyházi rendbe, a papságra alkalmatlanoknak nyilvánították. Jakabnak jól eshetett a tudat, hogy sokakat közölök kényelmes helyzetből, honnan a leg-szebb előléptetési kilátások nyiltak, reménytelen inségbe döntött.

Mindezen szigor azonbanmerőben ellenkező eredményt szült, mint előre gondolta. Az angolok szelleme, e törhetlen szellem, a melyet a Stuartház egy királya sem tanúlt

soha tapasztalásból megismerni, erősen fölzajlott e kiáltó igaztalanság ellen. Oxford, a tudomány és hűség békés székhelye, olyan állapotban volt, mint London városa azon merényt követő reggelen, midőn I. Károly az öt tagot el akarta fogatni. Az alkorlátnok, a kiüzetés napján, ebédre volt hiva a biztosokhoz. Nem ment el. »Izlésem, ugymonda, különbözik Kirk ezredesétől. Nem tudok étvágygyal enni az akasztófa alatt.« A tanulók nem emeltek kalapot a Magdolna- collegium új igazgatójának. Smithet gázság tudorának gúnyolták s egy kávéházban nyilván meggyalázták. Midőn Charnock az ugynevezett »demies«-eket felszólítja, hogy előtte tegyék meg akadémiai gyakorlataikat, azt felelték, hogy törvényes előjáróiktól meg vannak fosztva, s bitor hatalomnak nem vetik alá magukat. Mind tanulásra, mind istentiszteletre külön gyűltek egybe. Megkísérlették, megvesztegetni őket, az épen megürült tagságokat igérvén nekik: de egyik a másik után mind azt felelte, hogy lelkiismerete nem engedi igazságtalanul gyarapodnia. Egy ifjat a kit rávettek, hogy tagságot fogadjon el, társai kidobták a teremből. Más collegiumból hívtak meg ifjakat, de csekély eredménnyel. Ugy tetszett, hogy az ország legdúsabb alapítványa minden vonzerejét elvesztette a szegény tanulókra nézve. Ez alatt Londonban s az egész országban pénzgyűjtöttek a kiüzött tagok számára. Az Orániai hercegné, az összes protestánsok nagy öröme, kétszáz fontot irt alá. A király mindazáltal tovább is folytatta eljárását. A tagok kiüzetését nem sokára egy sereg »demies« kiüzése követte. Mindezek miatt az új elnök majd nem összeroskadt a lelki és testi bajok alatt. Utolsó gyöngye erőfeszítését is arra használta, hogy a kormánynak tegyen szolgálatot, mikor épen nyílt lázadásban volt a collegium az ő fensősége ellen,

védíratot adván ki a »türelmi nyilatkozat«, vagy inkább az »átváltozási tan« mellett. E munka sok feleletet vont maga után, egyet különösen Burnettől, a mely rendkívül erélyesen és csipősen volt írva. A »demies« kiüzetése után néhány héttel Parker meghalt abban a házban, a melyet erőszakosan foglalt el. Beszélték, hogy szegyenében és a lelkiismeret furdalása miatt szakadt meg szíve. A collegium szép előkápornájában fekszik: de emlék nem jelöli sirját.

Ekkor a királynak egész tervét életbe léptették. A collegiumot pápista semináriummá tették. Giffard Bonaventura, madurai rom. katolikus püspök lett elnök. A kápolnában római katolikus istentiszteletet tartottak. Csak egy nap tizenkét római katolikust vettek fel tagnak. Nehány szolgálalkú protestáns folyamodott tagságért; de elutasították. Smith, ki tulságosan buzgó királyhű, de egyszersmind az angol egyház őszinte tagja volt, nem birta elviseelni a ház megváltozott képének tekintetét. Eltávozott: visszarendelték: nem fogadott szót: kiűzték; s a kifosztás műve bevégeztetett.

Olyan természetű volt az angol akadémiai rendszer, hogy bármely egyetem érdekét vagy becsületét komolyan érdeklő eseménynek szükségkép az egész országban erős fölindulást kellett ébresztetni. Mindazon csapást tehát, mely a Magdolna-collégiumot egymásután érte, érezték az ország szélső határáig. A londoni kávéházakban, a törvénykezési testületekben, minden székes egyházzal bíró város falai közt, a legtávolabb megyékben elszórt plébániákon s minden uri lakban nőttön nőtt a szenvedők iránt a részvétel s a kormány ellen a boszuság. Hough ellenmondását tesszéssel fogadták mindenütt: mindenhol irtózással említett-

ték ajtaja betöretését: s végre a tagokat sújtó kiűzetési ítélet végkép szétszaggatta azon egykor oly igen szoros és becses kötelékeket, a melyek a Stuartházhoz fűzték az angol egyházat. Keserű neheztelés és mérges boszankodás foglalta el a szeretet és bizalom helyét. Nem volt egyetlen »prebendista«, nem egy plébános vagy káplán, a kit nem nyugtalanított volna a gondolat, hogy bármily csendes természetű s bármily alárendelt helyzetben van, néhány hónap múlva egy önkényes rendelet kiűzheti lakából, s rongyosan koldúlni mehet nejével és gyermekeivel, míg szabad birtokát, melyet emlékezetet haladó régiségű törvény és királyi szó biztosított, valamely hitehagyott foglalja el. Ez volt tehát ama hősies hűség jutalma, mely ötven zivatáros év viszontagságai közt nem lankadt soha. Ezért tűrt tehát az egyházi rend üldözést és kifosztatást I. Károlyért. Ezért pártolták II. Károlyt súlyos tusájában a whigek ellen. Ezért állottak elől a harczy sorban azok ellen, a kik születési jogától meg akarták fosztani Jakabot. Egyedül hűségöknek köszönheti elnyomójuk azt a hatalmat, a melyet most megrontásukra fordít. Régi szokásuk volt, elsorolni mindazt, a mit a puritánságtól szenvedtek, uralma idején. De a puritánokra nézve volt némi mentség. Bevaliott ellenök volt: voltak boszulni való sérelmei; s még ő sem vetkezett le teljesen minden könyörületet, midőn az ország egyházi szerkezetét újraalakította s elűzött mindenkit, ha »covenant«-jét alá nem akarta irni. Azoknak, a kiknek javadalmait elkobozta, elég segílyt adott az élet fentartására. De a király gyűlölsége az egyház ellen, mely őt számkivetéséből megszabadította és trónra helyezte, nem volt olyan könnyen kielégíthető. Őt csak áldozatainak végromlása elégíthette ki. Nem volt elég, hogy lakhelyeikből ki-

űzték, s jövedelmeiktől megfosztották őket. Ármányos gonoszsággal elzárva láttak magok előtt minden életpályát, melyen hasonló állapotú ember élelmét kereshette, s csak az alamizsna bizonytalan és lealázó forrása maradt fön számukra.

Az angol papság tehát, s a világiak azon része, mely a protestáns püspöki rendszerhez erősen ragaszkodott, olyan érzelemmel tekintette most a királyt, a minőt a hátlátlanság által tetézett igaztalanság szükségkép gerjeszt. Az egyház emberének azonban még sok lelkismereti és becsületi aggodalmat kellett legyőznie, mielőtt arra birta magát határozni, hogy a kormánynak erőszakkal szegüljön ellene. Arra tanították, hogy az isteni törvény szenvedőleges engedelmességet parancsol kivétel és megszorítás nélkül. Kérkedve vallotta be e véleményyt. Megvetőleg utasította vissza azt a föltevést, hogy lehet mégis rendkívüli eset, a melyben igazolva van a nép, ha kardot ránt a királyi zsarnokság ellen. Elv és szemérem tartóztatták tehát őt egyszersmind, hogy a lázadó kerekfejűek példáját kövesse, míg csak legkisebb remény lesz békés és törvényes kiegyenlítésre; s ily reményt okszerűen lehetett táplálni, míg az Orániai herczegné volt a korona legközelebbi örököse. Ha békén tűri hitének e megkisértését, a természet törvénye megteszi értte, a mit maga, bűn és bectelenség nélkül, meg nem tehetett. Megorvosolják az egyház sérelmeit; tulajdona és méltósága új biztosítékokkal erősítettik meg; s példásan büntetik majd a gonosz ministereket, a kik viszontagsága napjaiban bánatalommal és gyalázattal illették.

Azon esemény, a melytől az angol egyház zavarai tisztas és békés végét várta, olyas volt, hogy a jézsuita

»cabal« legkönnyelműbb tagja sem gondolhatott rá súlyos aggodalom nélkül. Ha uruk meghal, a nélkül, hogy a büntető törvények ellen jobb biztosítékot hagyna számukra, azon nyilatkozmányánál, a melyet a nemzet közös szózata semmitérőnek hirdetett, ha a protestáns fejedelem körül oly parlament gyülekezik, a melyet a II. Károly parlamentjében tulnyomó szellem lelkesít: nem valószínű-e hogy visszatorlás következik, hogy szigoruan végrehajtják a pápistaság elleni régi törvényeket s még keményebb új törvényeket igtatnak a »statute-book«-ba? E sötét aggodalmak soká kinozták a gonosz tanácsadókat, s némelyek közülök rendkívüli és kétségbeesett segédmódokról gondolkoztak. Alig lépett Jakab trónra, s már suttozták a Whitehallban, hogy ha Anna hercegnő pápistává lenne, nem volna lehetetlen, Lajos segélye által, nénje születési jogát reá átruházni. A francia követségnél hő helyesléssel fogadták e tervet; s Bonrepaux azt a véleményét nyilvánította, hogy Jakab jóváhagyását könnyen meg lehetne nyerni. De csakhamar nyilván lett, hogy Anna az uralkodó egyházhoz szilárdul ragaszkodik. E szerint végkép fölhagytak a gondolattal, hogy Annát tegyék királynővé. Nehány rajongó mindazonáltal nem szünt meg azon vad reményt táplálni, hogy képesek lesznek megváltoztatni az örökösödés rendét. Ez emberek írásba foglalták tervöket, a melynek maradt fen egy otromba francia fordítása. Remélhető, mondának, hogy a király képes lesz az igaz hitet megszilárdítani, a nélkül, hogy végletekhez folyamodnék; a legroszabb esetben pedig Lajos rendelkezésére hagyhatná koronáját. Jobb az angoloknak Franciaország hűbéreseinek, mint az ördög rabszolgáinak lenniök. E rendkívüli okiratot a jézsuiták és udvaroncok kézről kézre adták egymás

közt, miglen egy magas állásu római katolikus, a kiben a vakhitőség nem oltotta ki a honszeretetet, egy másolatát szolgálatta át a hollandi követnek. Ez Jakab elé terjesztette az iratot. Jakab nagyon fölindult, s azt alávaló koholmánynak mondá, a melyet valamely hollandi röpviró készített. A hollandi követ szilárdul állítá, hogy képes az ellenkezőt ő fölsége saját egyháza több jeles tagjának tanúsága által bebizonyítani, sőt az író sem volna bajos kijelölni, a ki végre sem irt egyebet, mint a mit sok pap és sürgölődő politikus naponként beszél a palota csarnokai-ban. A király nem látta jónak kérdeni, ki az író, hanem fölhangyván a koholási váddal, nagy hévvel és ünnepélyesen erősíté, hogy idősb leánya kitagadására soha sem is gondolt. »Senki sem mert soha ilyesmit csak érinteni is előttem, ugymonda. Meg sem is hallgatnám soha. Isten nem parancsolja nekünk, hogy az igaz hitet igaztalansággal terjeszszük; ez pedig a legrutabb, legtermészetellenibb jogtalanság volna.« Mindezen nyilatkozatok daczára, néhány nappal utóbb Barillon jelentette udvarának, hogy Jakab hallgatni kezd a szóra a trónörökösödés rendének megváltoztatására nézve, hogy ez kétségkívül igen kényes kérdés, mindazáltal nem ok nélkül remélhető, hogy időjárással és okos bánás mellett, lehet utat és módot találni hogy a két herczegasszony kizárásával, valamely római katolikusra szálljon át a korona. E tárgy fölött a legmerészebb és tulzóbb pápisták az udvarnál több hónapon át folyvást vitatkoztak; s a királyi méltóságra valóban történt is kijelölés.

Mindemellett nem valószínű, hogy Jakab ilyen esztelenségre vetette volna a fejét. Tudnia kellett, hogy Anglia soha egy napig sem hordta volna bitorló jármát, a ki e fő-

lött pápista is leendett, s hogy ha lady Máriát mellőzni megkísérlenék, mind azok, a kik a kizáratási törvényt pártolták, mind a kik ellenzették, ellenszegülnének élethalálra. Mindazáltal nem szenved kétséget, hogy a királynak része volt bizonyos, kevesbbé fonák, de szintoly igazságtalan cselszövényben gyermekei jogai ellen. Tyrconnel, ura helybenhagyásával, azon munkált, hogy Irföldet elszakassza a birodalomtól, úgy, hogy mihelyt a korona protestáns fejedelemre száll vala, Lajos pártfogása alá lett volna. az helyezendő. Bonrepauxt megkérdezték, ő a tervet közölte udvarával, s odautasították, biztosítsa Tyrconnel, hogy Francziaország hatályosan segíteni fogja e nagy terv létesítését. Ez egyezkedéseket, a melyeket, ha nem voltak is teljesen tudva, erősen gyanítottak Hágában, nem kell kihagyni a számításból, ha igazságosan akarjuk megítélni, néhány hónappal utóbb, az Orániai herczeg eljárását. A kik őt a gyermeki kötelesség megszegésével vádolják, kénytelenek bevallani, hogy hibáját nagy részben enyhítik, a miket ellene elkövettek. Ha a vérség legszentebb kapcsait széttépte, hogy vallása ügyének szolgálatot tegyen, csak atyja példáját követte. S nem is járult annak a trónról letételéhez, mig amaz összeesküdött, hogy őt megfoszsza örökségétől.

Alig értesítették Bonrepauxt, hogy Lajos elhatározta segíteni Tyrconnel merényét, midőn már gondolatával is fölhagytak e vállalatnak. Jakab előtt olyas remény kezdett fényleni, a melyben nagy gyönyört és lelkesedést talált. A királyné viselő volt.

1687 october végén suttogni kezdték a nagy ujdonságot. Észrevették, hogy ő fölsége, a királyné, némely nyilvános ünnepélyekről gyöngélkedés miatt, elvonta ma-

gát. Beszélték, hogy sok ereklýt aggatott magára, a melyeknek rendkívüli erőt tulajdonítottak. A palotából hamar talált utat a dolog a főváros kávéházaiba, s gyorsan elterjedt az egész országban. Igen kevesen voltak, a kik örültek a hirnek. A nemzet nagy tömege félelemmel vegyes gunnyal fogadta. Igazán véve, semmi különös nem volt a dologban. A király csak épen most töltötte be ötvennegyedik évét. A királyné az élet nyarában volt. Már négy gyermeket szült, a kik korán elhaltak; és sokkal utóbb megint lett gyermeke, a kit senkinek sem állt érdekében alátettnek mondani, s a kit aztán soha sem is mondtak annak. Mindazáltal utolsó szülése után már öt év mulván el, a nép, azon ámitás befolyása alatt, mely az emberekkel elhiteti, a mit ohajtanak, megszűnt aggódni, hogy a trónnak örököst ad. Más részről semmi sem látszott természetesnek és valószínűbbnek, mint hogy a jézsuiták valamely szent csalást gondoltak ki. Bizonyos volt, hogy nekik az Orániai hercegné trónralépését a legnagyobb csapásnak kellett tekinteniök, a mely vallásukat érhetne. Az is bizonyos volt, hogy legkisebb töprenkedés nélkül mindent el fogtak követni, a mit vallásuk megmentésére nagy csapás ellenében szükségesnek hittek. A szerzet kitünő tagjai által irt s előjárótól engedélyezett könyvekben határozottan meg volt írva, hogy egy eretnek ország megtérítésénél kisebb fontosságú czélok végett is törvényszerűleg nyulhatni az igazság és emberiség fogalmával sokkal inkább ellenkező eszközökhöz is, mint egy törvénytelen gyermek becsempészése valamely családba. Közbeszéd tárgya volt, hogy a király tanácsosai közül egynémelyik, sőt maga a király is terveket forralt, hogy Mária hercegnőt, részben vagy egészen is kijátszszák örökségéből. A közvéleményt gyanu foglalta el, nem igen

alapos ugyan, de nem is oly fonák, mint rendesen gondolják. Némely római katolikus esztelensége megerősítette a népet előítéletében. Mint rendkívülről, csodaszerűről beszéltek az örvendetes eseményről, mint ugyanazon isteni erő hatásáról mely Sárát büszkévé és boldoggá tette Izsákban, s Anna könyörgéseire Sámuelt adta. Mária anyja, a modenai hercegné, nem rég halt meg. Halála előtt kevéssel, mondák, buzgó fogadásokat tett, és gazdag ajándékokat adva, könyörgött a loretoi szent szűzhez, hogy Jakabot fiu magzattal ajándékozza meg. A király maga, mult augusztusi körutából kitérve, meglátogatta a szent forrást, s ott esedezett szent Winfrednek, hogy istentől szerezze meg számára azt a kegyelmet, a mely nélkül nagy tervei az igaz hit terjesztésére csak tökéletlenül létesülhetnek. Az oktalan vakbuzgók, a kik ilyeseket regéltek, elbizottan jósolták, hogy a születendő gyermek fiu lesz, s vélekedésök nyomatékául husz guineet tettek föl egy ellen. Az egek, álliták, csupán nagy célból vetették magokat közbe. Egy rajongó azt hirdette, hogy a királyné ikreket fog szülni, a kik közül az idősbik angol király, az ifjabbik római pápa lesz. Mária nem titkolhatta el az örömet, a melylyel e jóslatot hallotta: s hölgyei tudták, hogy nem tehetnek előtte kedvesebbet, mint ha arról beszélnek. A római katolikusok okosabban cselekesznek vala, ha a viselősségről ugy beszélnek, mint természetes dologról, s váratlan szerencsájökben mérséklettel viselték volna magokat. Diadalmi tombolásuk fölboszszantotta a népet. A dán herczeg- és herczegnétől le a teherhordóig és moscónőig senki sem beszélt gúny nélkül az ígért szülésről. A londoni elméskedők versekben irták le az uj csodát, a melyek, mint gondolhatni, nem a leggyöngédek-bek voltak. A nyers falusi squirek kaczagtak, ha valakire

akadtak, a ki elég együgyű volt elhinni, hogy a királyné valósággal megint anya készül lenni. Királyi rendelet jelent meg, a mely meghagyta az angol papságnak, hogy bizonyos hálaimát olvassanak föl, melyet ez örvendetes alkalomra Crewe és Sprat készítettek. A papság engedelmeskedett: de azt lehetett észrevenni, hogy a gyülekezetek nem mondták a viszonzásokat, és semmi tiszteletjelt nem mutattak. Rövid időn minden kávéházban egy otromba gúnyirat járt kézről kézre, azokról az udvaroncز főpapokról, a kiknek tollát használta a király. »East« (napkelet) anyó is kikapta a magáét. Ez egyszerű egy tagu szócskára vonták le elődeink a modenai nagy Este-ház nevét.

Az új reménybe, mely a királyt lelkesítette, némi félelem vegyült. A jézsuita párt terveinek sikerére még nem volt elég a walesi herczeg születése. Nem volt valószínű, hogy Jakab addig él, míg fia oly korba lép, midőn a királyságot viheti. Kiskoruság esetére a törvény nem rendelkezett. Az uralkodó fejedelemnek nem volt joga ez esetre magától intézkedni. Csupán törvényhozás pótolhatta a hiányt. Ha Jakab meghal, mielőtt e részben gondoskodnának, kiskoru örököst hagyván, a főhatalom kétségkívül protestánsokra fogott szállani. Azon toryk, a kik a legerősebben ragaszkodtak a tanhoz, melyszerint semmi sem igazolhatja ellenszegüléseket hűvéduruk ellen, éppen nem kétkednek kardot rántani a pápista nő ellen, a ki az ország és kised fejedelem gyámságát bitorolni merészelné. A harcz kimenelete felől alig lehet kétség. Az Orániai herczeg vagy neje leendett kormányzó. Az ifjú királyt eretnek nevelők kezébe adják, a kiknek mesterkedései hamar kitörlik lelkéből a gyermekszobában vett benyomásokat. Egy másik VI. Edvárd válhatik belőle; s a szűz anya és szent Winifred köz-

benjárása mellett nyert áldás átokká fajulhat. E veszély ellen csupán parlamenti határozat nyújthat biztosságot: s ily parlamenti határozatot nem könnyű volt eszközölni. Minden arra látszott mutatni, hogy ha egybehívják a házakat, az 1640-ki szellemtől lelkesülve jönnek a Westminsterbe. A megyei választások eredménye iránt alig lehetett kétség. A szabad birtokosok egész testülete, kicsinye, nagyja, pap és világi, nagyon föl volt ingerelve a kormány ellen. Azon városok, a hol a szavazatjog a községi adófizetéstől vagy birtoktól függött, többnyire oly szelleműek voltak, hogy udvari jelölt mutatkozni sem mert ott. Az alsóház tagjainak nagy részét helyhatósági testületek választották. E testületeket rövid idő előtt újra alkották, hogy semmivé tegyék a whigek és disszenterék befolyását. Az udvarhoz ragaszkodó törvényszékek több mint száz választó testületet fosztottak meg kiváltságaiktól, vagy vettek rá, hogy önként lemondottak azokról, a kényszerítő parancsok kikérülése végett. Berwicktől Helstoneig minden polgárnagy, minden városi tanácsos és jegyző tory volt és az egyház hive: de a toryk és egyháziak nem voltak többé a fejedelem pártján. Az új helyhatóságokkal nehezebb volt bánni, mint valaha a régiekkel; s kétségkívül oly követeket fogtak küldeni, a kiknek első tette volna, pörbe fogatni a pápista tanácsosokat, és a magas bizottság minden tagját.

A felsőházban nem igen derültebb kilátások mutatkoztak, mint az alsóházban. Bizonyos volt, hogy a világi peerek közt roppant többség van a király intézkedései ellen: a püspöki padokon pedig, hol két évvel azelőtt olyan egy szívvel lélekkel támogatták őt azok ellen, a kik születési jogától meg akarták fosztani, most csak négy vagy öt tányérnyaló

segedelmére számíthatott, a kik megvetésben álltak rendök és az ország előtt.

Mindenki előtt legyőzhetlennek látszottak e nehézségek, a kit a szenvedély teljesen el nem vakított. A hatalom legátalkodottabb rabszolgáin is észre lehetett venni, hogy nem jól érzik magokat. Dryden érinté, hogy a király a dolgok állását javítani akarván; csak rosszabbá teszi s a könnyelmű és jószívű Károly alatti arany idők után epedett *). Még Jeffreys is habozott. Szegény korában teljesen kész volt a megszólással és közgyűléssel szembeszállni. De most már nagy kincseket gyűjtött a vesztegetésből és zsarolásból; s inkább azoknak biztosításán, mint szaporításán aggodott. Lanyhasága kemény pirotságot vont rá a király részéről. Rettegven, hogy a nagy pecsétet elveszik tőle, mindent megígért, a mit tőle kívántak: de Barillon e körülményről jelentést tévén Lajosnak, megjegyzé, hogy az angol király mindenki iránt kevés bizalommal viseltetik, a kinek van valami veszteni valója.

Mindazáltal Jakab elhatározá, hogy nem tágit. A parlament szentesítése szükséges volt rendszeréhez. Szabad és törvényes parlament jóváhagyását megnyerni merőben lehetlenség volt: de nem volt talán lehetlen vesztegetés, rettegtes, a királyi kiváltság erőszakos megfeszítése s a törvények álnok elcsavarása által olyan gyülekezetet hozni egybe, a mely magát parlamentnek nevezhette, s e mellett kész leendett határozattá emelni a fejedelem bármely rendeletét. A választásokra olyan tisztviselőket kell rendelni, a kik kötelesek lesznek a legkisebb ürügyet felhasználni,

*) Lásd Dryden levelét a brit Muzeumban Etheregehez, 1688 febr.

hogy a király hiveit kellő módon választottaknak nyilvánításák. Minden hivatalnoknak a legfelsőbbtől a legalsóig érté-
sére kell adni, hogy ha helyét megakarja tartani, szükség
a trónt szavazatával s pártfogásával támogatnia. A magas
bizottság ezalatt szemmel fogja tartani a papságot. A
»borough«-okat, a melyeket épen újra rendeztek, hogy bi-
zonyos alkalomra szolgáljanak, megint át kell alakítani,
hogy másként tegyenek szolgálatot. Ilyen uton módon meg-
nyerhetni remélte a király az alsóház többségét. A felső-
házzal aztán tetszés szerint bánhatni. A törvény kétség-
kívül hatalmat adott határtalanul nevezni ki peereket: s
föltette magában teljesen élni e hatalommal. Nem kívánta,
s valóban egy fejedelem sem kívánhatja, a legfelsőbb meg-
tiszteltetést, melyet a korona adhat, becsétől megfosztani.
Szerette hinni, hogy ha néhány örököst meghí a gyüleke-
zetbe, a hol végre is ülnie kell, s angol czimeket oszt néhány
skót és ír lordnak: képes lesz többséget biztosítani, a nél-
kül, hogy olyan számmal nemesítne új embereket, hogy ne-
vetségessé válnék a peeri korona. De nem volt oly szélsőség,
a melyre szükség esetében, kész nem lett volna vetemülni.
Midőn bizonyos nagy társaságban azt a véleményt fejezték
ki, hogy a peerekkel bajos lesz bánni. »Ó mi balgaság, ki-
álta föl Sunderland Churchillhez fordulva, ön testőrseregét
hivják föl a felsőházba.«

Elhatározván, parlamentet mesterkélteni egybe, Jakab
erélyesen és rendszeresen fogott a dologhoz. A »Gazette«-
ben egy hirdetmény adta hirül, hogy a király elhatározta,
vizsgálat alá vétetni a békebirák és helytartók megbízó le-
veleit, s csupán olyan uri embereket tartani meg közszolgá-
latban, a kik készek támogatni politikáját. Hét titkos taná-
csosból alakított bizottság ült egybe a Whitehallban, hogy

a helyhatósági testületeket — a mint ki volt fejezve — rendezze. E bizottságban egyedül Jeffreys képviselte a protestáns érdeket. Powis volt csupán a mérsékelt katolikusok képviselője. A többi tag mind a jézsuita párthoz tartozott. Ezek közt volt Petre, a ki csak imént tette le a titkos tanácsosi hitet. Mig hivatalos székét el nem foglalta, Sunderlondon kívül, mindenki előtt mély titok volt kinevezetése. A törvények ez uj megszegése fölött zajosan nyilatkozott a közönség boszankodása; s föltűnt, hogy a római katolikusok még hangosabban tették a megrovást, mint a protestánsok. A hiu és nagyravágyó jezsuitát most az ország választó testületei fele részének eltörlésével és újralakításával bízták meg. A részletek kidolgozásával, a titkos tanácsosi bizottság alatt, egy nem olyan magas állásu és szájas ügynökökből álló albizottság volt megbízva. Az országban szerte működő rendező albizottságok leveleztek a westminsteri központi hivattal.

Jakab uj és nehéz vállalatában főleg a főispánok segélyére számított. Minden főispán írásban kapott rendelést, hogy tüstént megyéjébe menjen. Ott minden biztosát, s minden békebirót maga elé kellett rendelnie, s egész sorozat kérdést tenni föl nekik, hogy kitudja, mint fogják magokat általános választás esetében viselni. A feleleteket írásban kellett átvennie, s azokat a kormánynak megküldenie. Névsort kellett készíteni azon római katolikusokról és dissenter protestánsokról, a kik birói hivatalra és a militia parancsnokainak legalkalmasabbak. A megyei »borough«-ok állapotát is meg kellett vizsgálnia, s arról oly jelentéseket tennie, a minők a rendező bizottság működése vezérletére kellettek. Tudtul adák, hogy e teendő-

ket önmagának kell teljesítenie, s nem szabad senki másra bíznia.

E rendeletek első eredménye egyszerre kijózanított volna oly fejedelmet, a ki nem volt annyira eszeveszett. Az angol főispánok fele része egyáltalában megtagadta a tőlök kívánt gyűlöletes szolgálatot. Azonnal elbocsátották őket. A kiket e dicsőséges kegyvesztés ért, mindnyájan nagytekintetű peerek voltak; s addig mindnyájokat az egyeduralom erős támaszainak tartották. A sorozat némely nevei megérdemlik a különösebb ismertetést.

Angliában, sőt, a mint az angolok szerették mondani, Európában legnemesebb alattvaló volt Aubrey de Vere, a régi Oxford grófok huszadik és végső sarjadéka. Czime, fiágon, megszakadás nélkül olyan időből ered, midőn a Howard és Seymour családok még homályban voltak, midőn a Nevillek- és Percyk-nek még csak vidéken volt hirök, sőt a Plantagenetek nagy nevét sem hallották Angliában. A de Vere-ház egyik feje fő tisztséget viselt Hastingsnél: egy másik, Godfrédal és Tancreddal, levágott mahomedánok testhalmain ment Krisztus sirjához. Az első Oxford-gróf Beuclerc Henrik ministere volt. A harmadik gróf a lordok közt tűnt föl, kik a »Magna Charta«t kicsikarták Jánostól. A hetedik gróf Cressy és Poitiersnél harczolt vitézül. A tizenharmadik gróf, a sors számos viszontagsága közt, főnöke lett a veres rózsapártnak, s az előhadat vezérelte a bosworthi eldöntő napon. A tizenhetedik gróf Erzsébet udvarában tündöklött, s az angol költészet régi mesterei közt diszes helyet vívott ki magának. A tizenkilencedik gróf a protestáns vallásért és Europa szabadságáért harczolva esett el, fegyverrel kezében, Maestricht bástyái alatt. Fia, Aubrey, a kiben a legrégibb és legdicsőbb nemesi ág, a melyet Anglia

látott, kihalt, nem szigorú erkölcsű, de ártatlan természetű, udvarias módú ember, essexi főispán, s a kék had ezredese volt. Nem érzett hajlamot pártoskodásra; s érdeke hozta magával, hogy ovakodjék szakítani az udvarral, mert adósság terhelte jószágát, s főhadi tisztsége jövedelmező volt. A király maga elé hivatta; s határozott nyilatkozatot kívánt tőle. »Sir, válaszolt Oxford, fölséged mellett vagyok, minden ellensége ellen, utolsó csepp véremig. De ez lélekben járó dolog, nem állhatok rá.« Azonnal megfosztották főispánságától és tisztségétől.

A De Vere-ház, de csak is a De Vere-ház után, állt fényre és régiségre a Talbotház. III. Edvárd uralkodása óta mindég az ország peerjei közt ültek a Talbotok. A XV. században Talbot Jánosnak, az Orleansi szűz ellenfelének, adományozták a Shrewsbury grófságot. Honfiai sokáig tisztelettel és szeretettel emlegették őt, mint egyik legdicsőbbiket ama hősök közül, a kik egy nagy angol birodalom föllállításáért harczoltak a szárazon. A rendíthetlen bátorság, a melyet viszályok közepett tanúsított, erős részvét tárgyává tette őt, mint a minőt szerencsésb hadvezérek gerjesztettek, s halála régi színjátékunknak egy igen szívreható jelenetre szolgáltatott anyagot. Nemzetsége két századig virágzott nagy tiszteletben. A visszaállítás idejében Ferencz volt a család feje, a tizenegyedik gróf, római katolikus. Halála oly körülmények közt történt, a melyek még a puritánok zsarnokságának bukását követő feslettség korában is irtózást és szánakodást gejesztett. Buckingham herczeg csélcsap szerelmeskedései közben, vonzalmat érzett egy pillanatra Shrewsbury grófné iránt. Hamar megnyerte őt. Férje párviadalra hívta ki szeretőjét, s elesett. Némelyek azt beszélték, hogy az elvetemült nő férfi ruhá-

ban jelen volt a párbajon, s mások, hogy győztes szeretőjét keblére szoritotta, miglen ígéről férjének vére csepegett. A meggyilkolt férfit méltóságai kisdudára, Károlyra szállottak. Midőn az árva férfit meglátta, közönségesen el volt ismervé, hogy a természet az angol ifjak közül senkit sem látott el gazdagabban adományaival. Személye tetszetős, természete különösen nyájas volt, s elmeerőerei olyasok, hogy alacsony sorsban születve is könnyen a polgári nagyság tetőpontjára emelkedhetett volna. Mindezen előnyöket annyira kifejté, hogy mielőtt teljeskorúvá lett, rendesen legfinomabb gentlemannek, s legjelesebb tanulóknak tartották azon korban. Tudományosságát maiglan tanusítják fennmaradt sajátkezűleg irt jegyzetei az irodalom majd minden ágába tartozó könyvek fölött. Francziául úgy beszélt, mint Lajos bármely kamarása; olaszul, mint egy florenczi polgár. Lehetlen volt, hogy ily képzettségű ifjú tisztába ne akart legyen jóni az okokra nézve, a melyeknél fogva családja nem akart az államvalláshoz csatlakozni. Tanulmányai tárgyaivá tette a vitás pontokat, kételyeit vallása papjai elé terjesztette, közölte válaszaikat Tillotsonnal, figyelmesen fontolgatta sokáig mindkét fél indokait, s két évig tartó vizsgálódás után protestánsnak nyilatkoztatta magát. Az angol egyház örömmel üdvözölte a dicső megtérte. Nagy volt népszerűsége, s még növekedett, midőn megtudták, hogy a király hiába igyekezett ígéretekkel és nógatásokkal visszacsábítani a babonához, a melyről lemondott. Az ifjú gróf szelleme mindazáltal úgy fejlődött, hogy távolról sem elégedtek meg vele, a kik leginkább eszközölték megtérését. Erkölcisége épen nem maradt ment a divatos feslettség ragályától. Valóban ugyanazon rázkódás, mely ifjúsági előítéleteit megdöntötte, kiforgatta egyszersmind minden véle-

ményét, s szenvedélyei szabad folyásának engedte által őt. De bár ingatag elvekkel birt, ösztönei oly nemesek, természete oly jó, módja olyan kellemes és könnyűded vala, hogy lehetlen volt őt nem szeretni. Nem sokára a szívek királyának nevezték, s hosszú, eseménydús és viszontagságos élete folytán mindig méltó maradt e nevezetre.

Shrewsbury straffordshirei főispán, s a nyugoti lázadás alatt állított egyik lovasezred ezredese volt. Most nem akart a rendőri bizottság alatt közremunkálni, s mindkét tiszttől megfosztották.

Az angol nemes urak közül egy sem állott nagyobb közkedvességben, mint Sackville Károly, Dorset gróf. Valóban jeles ember volt. Ifjúságában, azon szilaj korszakban, mely a visszaállításra következett, a legczélgéresebb korhelyek egyike volt. A városi örök féltek tőle, sok éjt töltött az ugynevezett »kerek« házban, s végre a Newgate kamarájába került. Szenvedélye Morrice Betti és Gwynn Nelli iránt, a kik őt I. Károlyuknak nevezték, nem csekély mulatságot és botrányt okozott a városban *). Azonban bohóságok és vétkek közepett is, kitünő volt bátor lelke, éles esze és természetes szivjósága. Mondák, hogy a kicsapongások, a melyeket elkövetett, közösek voltak az egész vidor ifju »cavalier« fajjal, de a részvét a szenvedők iránt, s a bőkezűség, a melylyel azoknak, a kiket bohóságai károsítottak, elégtételt szerzett, egyedül ő benne volt meg. Társai bámultak, minő különbséget tón a közönség közte és öközöttök. »Teheti, a mit tetszik, monda Vilmos; őt soha sem hibáztatják.« A világ ítélete még kedvezőbb lett Dorset iránt, miután az idő és házassága megjózanították. Min-

*) A király csak III-dik Károlya volt Nellinek.

denki magasztalta kellemes módját, fényes társalgását, szelid szívét és bőkezűségét. Egy nap sem mult el, mondának, hogy valamely szegény családnak oka ne lett volna áldani nevét. S minden jó természete mellett, olyan éles észszel birt, hogy a csufolódók, a kiknek gúnyjaitól az egész város félt, rettegtek Dorset gúnyjaitól. Minden politikai párt becsülte őt és kedvét kereste: de a politika nem igen volt inyére. Ha kénytelen lett volna vele, hihetőleg az állam legfőbb hivatalaira fogott följutni; de oly magas rangban és olyan gazdagnak született, hogy rá nézve nem forogtak fen a legfőbb indokok, a melyek az embereket hivatalviselésre ösztönzik. A parlamenti és diplomatikai ügyekben csak épen annyi részt vett, a mennyi elég volt megmutatnia, hogy csak hajlamán mulik, hogy Danbyvel és Sunderlanddal nem vetélkedik, s olyan ösvényekre fordul, a melyeken inkább kedvét találja. Mint sok más ember, a ki, nagy természeti ügyesség mellett, testileg és szokásilag, tunyává lesz, szellemi kéjeligővé lett, s mesterré a tudományok mindazon teteszetős ágaiban, a melyeket szigorú szorgalom nélkül is megszerezhetni. Festészetben, szobrászatban, építészetben, színészetben a legjobb bírálónak volt az udvarnál elismerve. A szép tudományokra vonatkozó kérdésekben a legfensőbb határozatnak ismerte el ítéletét minden kávéház. Nem egy ügyes színművet, mely első előadáskor megbukott, tartott fen csupán tekintélye, a földszin minden lármája daczára, úgy hogy a második előadást már teljes siker koszorúzta. Izlése finomságát a francziában Lafontaine és Saint Evremond magasztalták. Ilyen irodalmi pártfogó soha sem volt Angliában. Jótéteményeit részrehajlatlan ítélettel és egyforma bőkezűséggel osztogatta, nem kötvén párthoz vagy felekezethez. Szellemdús férfiak, a kiket az irói vetélkedés

vagy politikai véleménykülönbség elválasztott egymástól, egyesültek részrehajlatlan jósága elismerésében, Dryden megvallotta, hogy Dorset fejedelmi bőkezősége mentette meg a végromlástól. Más részről Montaguét és Priort, a kik élesen kigúnyolták Drydent, Dorset vezette be a közéletbe: s Dryden halálos ellene Shadwell Dorset falusi lakában irta legjobb vigjátékát. A bőkezű gróf beérte azzal, hogy csupán jötevőjük lett, a kiknek, ha kedve úgy tartja, vetélytársuk lehet vala. Mert a költemény, a melyet alkalmissal készített, bármily kevésbé látszik rajta tanulmány, oly szellem nyomait tünteti föl, a mely valami nagyot fogott alkotni, ha gondosan kimivelik vala. Kis kötetnyi munkájában olyan dalok vannak, a melyeken Sucking erőlyes könnyűsége látszik, s a rövid gúnyversekben amolyan Butlerféle elmésség szikrázik.

Dorset sussexi főispán volt; s Sussexen aggodalmasan függtek a rendezők szemei: mert Cornwallt és Wiltshiret kivéve, egy megyében sem volt annyi kis választó helység. Dorset parancsot kapott, hogy hivatali helyére menjen. A ki őt ismerte, senki sem várta, hogy engedelmeskedik. Olyan választ adott, a milyen hozzá illő volt; s tudtára adták, hogy szolgálatára nincs többé szükség. A részvét, a melyet sok nemes és szeretetreméltó tulajdona gerjesztett iránta, növekedett, miután megtudták, hogy a postán egy névtelen levelkét vett, a melyben értesítették, hogy ha a király kívánatát haladéktalanul nem teljesíti, se esze, se népszerűsége nem menti őt meg a meggyilkolástól. Hasonló intést vett Shrewsbury. Az ijesztő levelek akkor sokkal ritkábbak voltak, mint később lettek. Nem csodálhatni tehát, hogy a nép, mely különben is föl volt izgatva, hajlandóvá lett elhinni, hogy a legjobb, legnemesebb angol férfiak

valóban pápista gyilkok céljául vannak kijelölve. Épen midőn e levelekről beszéltek egész Londonban, egy ismeretes puritán megcsonkított testét találták meg az utcán. Hamar kitudták, hogy a gyilkost vallási vagy politikai indok nem vezérlette. A népség gyanuja mindazáltal először is a pápistákra esett. A csonka testet ünnepélyes kísérettel vitték a jézsuiták savoyi laka elé; néhány óráig szintoly erősen föl volt izgatva a nép félelme és dühe, mint a mely nap Godfreyt temették.

A többi elbocsátásról rövidebben kell szólanunk. Somersset herczeget, a kitől néhány hónappal előbb ezredét elvették, most kitették a yorkshirei keleti járás főispánságából. Az északi járást is elvették Fauconberg visconttól Shropshiret Newarktól, és Lancashiret Derby gróftól, azon vitéz »cavalier« unokájától, a ki a Stuártházért mind a csatatéren mind a vérpadon oly férfiasan szállt szembe a halállal. Pembroke gróftot, a ki legujabban, Monmouth ellenében, hű és lelkes szolgálatot tett a koronának, kitették Wiltshireből, Rutland gróftot Leicestershireből, Bridgewater gróftot Buckingham megyéből, Thanet gróftot Warwickshireből, Abingdon gróftot Oxford megyéből. Scarsdale gróftot Derbyshireből. Skardalet egy lovas ezredtől, s a dán herczegnő udvaránál viselt tisztségétől is megfosztották. A herczegnő mindenkép meg akarta őt szolgálatában tartani, s csak atyja föltétlen parancsának engedett. Gainsborough gróftot nem csak a portsmouthi főispánságból, hanem a newforesti felügyelőségéből is kitették, a mely két állásért, csak néhány hónappal azelőtt, öt ezer fontot adott.

A király nem talált némi névvel bíró, vagy általában bármely protestáns lordot, a ki a megürült hivatalokat elvállalta volna. Kénytelen volt két megyét Jeffreysnek adni,

ez ujdón fölmerült és csekély földbirtoku embernek, s kétőt Prestonnak, a ki nem is volt angol peer. A többi, kormányzó nélkül maradt megyéket, majd nem kivétel nélkül, római katolikusokra vagy olyan udvaroncokra bízta, a kik a királynak titokban megígérték, hogy magokat azonnal római katolikusoknak fogják nyilatkoztatni, mihelyt azt ildomosan tehetik.

Végre megindult az új gépezet; s csakhamar híre jött az ország minden szögletéből, hogy teljesen és reménytelenül meghiusult minden. A káté, melyszerint a főispánoknak a vidéki gentlemanek érzelmeit ki kellett venniök, három kérdésből állott. Minden tisztviselőt és helyettes biztost ki kellett kérdeniök: hogy ha a parlamentbe választják, fog-e a türelmi nyilatkozat elvei szerint szerkesztett törvény mellett szavazni; másodsor, mint választó, olyan jelölteket fog-e pártolni, a kik magok kötelezik, hogy ilyen törvényre szavaznak, s harmadsor, hogy magán életében elő fogja-e mozdítani a király jó szándoku terveit azzal, hogy minden vallásos felekezetű emberrel barátságban él.

A mint a kérdések tudomásra jutottak, egy válaszmintát, mely csodálatos ügyességgel készült, köröztettek az országban mindenütt, s általánosan elfogadták azt. Tartalma a következő volt. »Mint alsóházi tag, ha nekem jut a szerencse ott ülni, kötelességemnek tartom, fontolóra venni az okokat, a melyek, az engedélyi törvények fölött a vitákban, mindenik részről fölhozatnak, s aztán lelkesítő meggyőződéseim szerint szavazni. Mint választók oly kijelöltek mellett leszek, a kiknek fogalmai a képviselő kötelességeiről az enyéimmal egyezők. Mint magán ember, mindenkivel békében és felebaráti szeretetben kívánok

élni.« E válasz, mely sokkal ingerlőbb volt az egyenes megtagadásnál, mert némi józan és tisztességes gúny szí-
nét viselte, — e válasz volt mindaz, a mit az udvar kül-
döttei a legtöbb falusi gentlemantól ki tudtak csikarni.
Hiában tettek kísérletet okoskodásokkal, ígérekkel és
fenyegetésekkel. Norfolk herczeg, noha protestáns volt s
nem szerette az udvar intézkedéseit, elvállalta két megyé-
ben az ügynökséget. Először Surreybe ment, a hol csakha-
mar tapasztalta, hogy semmit sem tehetni. Aztán Norfolk-
ban jelent meg és azzal a jelentéssel tért meg a királyhoz,
hogy hetven uri ember közt, a kik abban a nagy megyében
hivatalt viseltek, csak hatan adtak reményt, hogy az udvar
politikáját pártolni fogják. Beaufort herczeg, a kinek ha-
tósága négy angol megyére s az egész walesi herczegsége
kiterjedt, szintoly csüggesztő válaszzal jött meg a White-
hallba. Rochester hertfordshirei főispán volt. A mi kis
erénye volt, mind fölhasználta küzdelmében azon kísértet
ellen, hogy vallását haszonért adja el. Négy ezer font évi
nyugdíj még az udvarhoz kötötte; s e nyugdíj fejében kész
volt, bármely törvénytelen és lealázó szolgálatot megtenni,
csak azt ne kívánják tőle, hogy Rómával forma szerint ki-
béküljön. A megyéjében teendő intézkedést készségesen el-
vállalta; s szokása szerint, hevesen és erőszakoskodva járt
el. Boszankodása azonban nem fogott a vasfejű lovagokon,
a kikhez fordult. Egyhangulag megmondták neki, hogy
nem fognak a parlamentbe olyan embert küldeni, a ki a
protestáns vallás védbástyáinak lerontására szavazna.
Ugyane választ nyerte a korlátnok Buckingham megyé-
ben. A Ludlowba gyűlt shropshirei gentry egy szívvvel lé-
lekkel kimondta, hogy nem engedi magát a király által ki-
vánt ígérettel lebilincseltetni. Yarmouth gróf azt jelenté

Wiltshireből, hogy hatvan tisztviselő és helyettes biztos közöl, a kikkel értekezett, csak heten adtak kedvező választ, s hogy még e hétben sem lehet bizni. A hitehagyott Peterborough semmire sem ment Northampton megyében. Testvére, a szintén hitehagyott Dover is eredménytelenül lépett föl Cambridgeshireben. Hasonló szellem lelkesítette Dorset- és Huntingdon megyét. Bath gróf, hosszas járáskelés után, szomoru hírekkel tért vissza nyugotról. Föl volt hatalmazva, a legcsábítóbb ajánlatokat tenni azon táj lakosainak. Jelesen megígérte, hogy ha illő tekintetbe veszik a király kívánatait, a czinkereskedést fölmentik azon nyomasztó megszorítások alól, a melyek alatt synlik. De most semmibe sem vették e csábót, a mely máskor ellenállhatlannak fogott mutatkozni. Devonshire és Cornwall minden birája és helyettes biztosa nyilvánította egyetlen eltérő szózat nélkül, hogy kész életét és vagyonát áldozni a királyért, de a protestáns vallást többre becsüli életénél és vagyonánál. »És, monda Bath, ha fölséged mindezen úri embereket elbocsátja, a kik helyökbe jönnek, ugyanazt fogják felelni mindenben.« Ha volt kerület, a hol a kormány sikert remélhetett, Lancashire volt az. Nagyon kétes volt, mi fog ott történni. Az ország egy részében sem maradt annyi gazdag és tekintélyes család a régi vallás mellett. Több ilyen család fejeit, már a fölmentési jognál fogva, békebiráknak nevezték, s tisztséggel ruházták fel a »militia«-ban. Lancashireből mindazáltal az új főispán, a ki maga is főispán volt, azt jelenté, hogy biztosainak és a tisztviselőknek két harmadrésze az udvar ellen van. De még mélyebben sértették a király büszkeségét, a mik Hampshireben történtek. Churchill Arabella, több mint husz évvel azelőtt, fiat szült neki, a ki utóbb nagy hirre

névre tett szert, mint Europa egyik legügyesebb hadvezére. Az ifju, kit Fitzjames Jakabnak hívtak, sehogy sem ígért még olyas nagyságot, a melyre később emelkedett: de oly csinos és ártatlan módja volt, hogy senki sem viseltetett iránta ellenséges indulattal, modenai Márián kívül, a ki az ágyas gyermekét már régtől fogva a magtalan nő keserű gyűlöletével gyűlölte. Mielőtt a királynéről megtudták, hogy viselős, a jézsuita felekezet egy kis töredéke komolyan arról gondolkodott, hogy őt léptessék föl trónkövetelőnek az Orániai hercegné ellenében. Ha megemlékszünk, hogy megbukott Monmouth hasonló követelésében, noha őt a nép törvényesítettnek hitte s a nemzeti vallás hőse volt: rendkívüli dolognak tetszhetik, hogy annyira el legyen valaki rajongás által vakitva, hogy olyan egyén trónraléptetéséről gondolkodott, a kit közönségesen pópista fattyugyermeknek ismertek. Nincs nyoma, hogy a király e főnák szándokot valaha pártolta volna. Az ifjut mindazáltal elismerték; s mindazon megkülönböztetést megadták neki, a mire csaknem királyi vérhez tartozó alattvalónak kilátása lehetett. Berwicki herceggé tették; s most tekintélyes és jövedelmes hivatalokkal halmozták el, a melyeket azon nemes uraktól vettek el, a kik nem akarták a király parancsait teljesíteni. Oxford gróf helyett a kékek ezredese, s Gainsborough helyett hampshirei főispán, a »New forest« felügyelője és portsmouthi parancsnok lett. Hampshire hátarán azt várta Berwick, hogy, szokás szerint, számos baronet, lovag és squire fog elébe jöni lóháton: de egy kitünőbb egyéniség sem jelent meg fogadására. Körleveleket bocsátott ki, a melyekben a gentryt magához rendelte udvarlásra; de, ötöthatot kivéve, senki sem hajtott föl hívására. A többiek nem várták az elbocsátást. Kinyilatkoztat-

ták, hogy míg a királyt pápista képviselendi, nem akarnak részt venni megyéjük hadi és polgári kormányzatában, s önként lemondtak hivatalaikról.

Sunderland, a kit Northampton gróf helyébe Warwickshire főispánjává neveztek, némi kifogást talált, nem menni le, s kikerülni a találkozást azon megyei gentry megvetésével és fölindulásával; s ürügyét annyival inkább elfogadták, mert a király időközben már érezni kezdte, hogy nem győzhetni le a falusi gentry szellemét.

Meg kell jegyezni, hogy a kik ily szellemet tanusítottak, nem a Stuartház régi ellenei voltak. A békebirói és helytartói hivatalok rég meg valának tisztítva minden közársasági névtől. Majdnem kivétel nélkül toryk voltak, a kiktől az udvar hasztalan igyekezett némi ígéretet kicsikarni, hogy pártolni fogják. A vénebbek közülök még fölmutathatták a kerekfejűek kardvágásainak sebhelyeit, s nyugtatványaikat ezüst edényeikről, a melyeket, szorultságában, I. Károlynak küldtek. Az ifjabbak erős ragaszkodást tanusítottak Jakabhoz Shaftesbury és Monmouth ellen. E férfiakat vettété most ki tömegestől hivatalaikból azon fejedelem, a ki iránt oly kitűnő jeleket adták hűségöknek. Az elbocsátás azonban csak növelte elszántságukat. Becsületbeli szent dologgá lett köztök, hogy e vészes időben szilárdul összetartsanak. Semmi kétség, hogy ha a szabad birtokosok szavazatát becsületesen szedik, egy megyei lovagot sem fognak megválasztani, a ki a kormány eljárását pártolja. Ilyen körülmények közt nem csekély aggodalommal kérdezték egymástól az emberek, becsületesen fogják-e szedni a szavazatokat. A sherifek névsorát türelmetlenül várták az új évre. A főispánok még körutukban vesződtek, midőn megjelent. Általános boszusággal és kikeléssel fo-

gadták. A megyei választásoknál elnöklő tisztviselők római katolikusok, vagy olyan protestáns disszidentek voltak, a kik helyesléssel fogadták az »engedély«-t. Egy ideig szomorú sejtelmek uralkodtak; de nem sokára szünni kezdetek. Volt ok hinni, hogy van bizonyos pont a melyen túl, a király még azon sheriffek pártolásában sem bizhatik, kik saját egyházához tartoztak. A római katolikus udvaroncok és róm. kath. falusi gentlemanek közt igen csekély rokonszenv volt. A Whitehallban uralkodó »cabal« részint rajongókból állott, a kik készek voltak keresztül gázolni az erkölcsiség minden szabályain, s zavarba dönteni a világot, hogy vallásukat terjeszszék, részint képmutatókból, a kik nyereség miatt pártoltak el a hittől, a melyben növekedtek s most az áttérőket jellemző tulságos buzgalommal jártak el. Mind a vakbuzgó, mind a képmutató udvaroncban teljesen hiányzott az angol érzés. Némelyekből az egyházuk iránti ragaszkodás irtott ki minden nemzeti érzelmet. Egy részök ir volt, a kiknek hazafisága az Irföldet meghódító százszok halálos gyűlölésében állott. Mások meg árulók voltak, a kik egy külföldi hatalomtól rendes zsoldot kaptak. Mások kün töltötték életök nagy részét, s merő világpolgárok voltak, vagy határozott ellenszenvvel viseltettek a most őket uralta ország intézményei és szokásai ellen. Ez emberek közt s egy cheshirei vagy staffordmegyei földesur közt, a ki az ő egyházhoz ragaszkodott, alig volt legkisebb hasonlat. Se rajongó, se képmutató nem volt ez. Római katolikus volt, mert atyja és nagyatyja is az volt; s öröklött vallását, mint az emberek rendesen szokták öröklött hitüket, őszintén de nem tulságos lelkesedéssel követte. Minden egyébben merő angol squire volt; s a szomszéd squirektől legfőlebb csak abban különbözött, hogy azoknál valamivel

együgyűbb és parasztosabb volt. A törvényes képesség-hiány, mely alatt állott, nem engedte, hogy lelke azon fokra is emelkedjék, bármily alacsony volt az, a melyre a protestáns falusi gentlemanek rendesen juthattak akkor. Ki levén zárva, mint gyermek Etonból és Westminsterből, mint ifju Oxfordból és Cambridgeből, s férfiu korában a parlamentből és birói székből, közönségesen oly csendesen élődött, mint a szilfasor, mely ősi lakához vezet. Szántóföldei, teljes pin-czéje, gyümölcssajtója, agarai, horogvesszője, puskája, söre és dohánya mondhatni egészen elfoglalták fejét. Szomszédival, általában, vallása mellett is, jó egyetértésben élt. Tudták, hogy nem bántja a nagyravágyás és senkinek sem árt. Többnyire mind régi jó nemzetségből származott. Mind »cavalier« volt. Sajátságos fogalmait nem tolta föl, s nem untatott senkit. Nem kinzotta, mint a puritánok, magát és másokat, örökös kétségeivel, hogy vajon szabad-e ez vagy ama mulatság. Sőt szintoly derék vadász és jó pajtás volt, mint bárki azok közül, kik a »fensőségi« esküt letették s az »átváltozási tan« ellen nyilatkoztak. A vadászat kezdetén és végén együtt volt velök s házához vitte őket, vadhúspástétomra és sörre. Az elnyomás, mely alatt szenvedett, nem olyas volt, hogy valamely kétségbeesett elszánásra indithatta volna. Még akkor sem igen volt veszélyben élete és vagyona, mikor egyházát pogányul (barbarously) üldözték. A legszemtelenebb hamis tanúk sem igen merészelték őt, a józan ész ellenére, összeesküvéssel vádolni. A pápisták, kiket Oates célba vett, peerek, főpapok, jézsuiták s Ben-czefélék valának, s egy tevékeny politikai ügynök, egy sok és nagy pereket vivő ügyész és egy udvari sebész. A római katolikus falusi gentleman, homályos állása, békes magaviselete s azoknak, a kik között élt, jó akarata által védve

háborgatás nélkül behordta szénáját, megtölthette vaddal tarisznáját, míg Colemant és Langhornet, Whitbreadot és Pickeringet, Plunkett érseket és lord Straffordot kötéllel vagy bárdal kivégezték. Bizonyos gazemberek szövetsége tett ugyan kísérletet, fölségsértési vád alá keríteni sir Gascoigne Tamást, egy yorkshirei éltes római katolikus baronetet: de a nyugoti járásban tizenkét derék uri embert, a kik előtt ismeretes volt élete folyása, nem győzhettek meg az iránt, hogy becsületes régi ismerősük gyilkosokat bérlett volna a király megölésére, s minden vád daczára kimondták a »nem bűnös«-t. Olykor olykor ugyan valamely régi tisztcsalád fejének a vidéken keservesen esett, ha megdolta, hogy vallása miatt tiszt és hatalommal járó hivatalokból, a melyekre alacsonyabb származású és csekélyebb birtokú embereket is alkalmasaknak itéltek, kirekesztették őt; de nem igen volt kedve életét és vagyonát kockáztatni a tulnyomó erejű ellenség elleni harczban: s becsületes angol szive irtózáttal fordult volna el olyas eszközöktől, a minőket a Petrek és Tyrconnelek forgattak eszközben. Valóban szintoly kész fogott lenni, mint bármely protestáns szomszédja, kardot kötni, s pisztolyait elővenni hazája védelmére, franczia vagy ír pápisták támadása ellen. Általában ily jellemű férfiak voltak, a kikre most Jakab, mint a megyei választások vezérletében leginkább megbízható eszközökre, vetette szemeit. Csakhamar tapasztalá, hogy nem volt kedvök gyalázatos és vétkes szolgálat által eljatszani szomszédaik becsülését, s fejöket és vagyonukat veszélyeztetni. Némelyek visszautasították a sheriffséget. A kik elfogadták is, többen, kinyilatkoztatták, hogy kötelességeiket szintoly becsületesen teljesítik, mintha az uralkodó egyház

tagjai volnának, s egy kijelöltet sem nyilatkoztatnak elválasztottnak, a kinek valódi többsége nem lesz.

Ha a király római katolikus sheriffjeibe is kevés bizalmat helyezhetett, még kevesebbé támaszkodhatott a puritánokra. A nyilatkozmány kihirdetése óta több eseménydús hónap telt el, mialatt nem szűnt a viszály. A vitatkozás sok dissenternek megnyitotta szemeit: de a kormány eljárása, s különösen a Magdolna collegium elleni szigor, még Halifax tollánál is többet tett minden protestáns felekezet fölriasztására és egyesítésére. A kik ráhagyták magokat venni, hogy hálát adjanak az engedélyért, most többnyire szégyenlették hibájokat, s azzal kívánták azt helyrehozni, hogy sorsukat egyesítették honfitársaik nagy testületével.

E változás következtében, mely a nemconformisták érzelmeiben történt, a kormány szintoly nagy nehézségekre talált a városokban, mint a megyékben. Midőn a rendezők megkezdték eljárásukat, bizonyosnak hitték, hogy minden dissenter a király politikáját pártolja, a kinek az engedély hasznára volt. Teljes bizalommal voltak tehát, hogy képesek lesznek minden helyhatósági hivatalt az országban a király állhatatos barátival tölteni be. Az új »chartak«-ban a koronának föl volt tartva a jog, tetszése szerint elbocsátani a tisztviselőket. E hatalommal most korlátlanul éltek. Távolról sem volt szintoly világos, hogy Jakabnak legyen joga nevezni ki az új tisztviselőket: de, akár volt ahhoz joga akár sem, elhatározta azt magának tulajdonítani. A tory tisztviselőket a Tweedtől a Land's Endig mindenütt kivetették, s a megürült helyeket presbyteriekkal, independentekkel és baptistákkal töltötték be. London városa új kiváltságlevelében a korona föntartotta magának változ-

tatni a czéhek mestereit s egyéb hivatalnokait. Ehhez képest több mint nyolczszáz elsőrendű polgárt tettek ki egyetlen rendelettel hivatalából, mind azon párt hiveit, a mely a kizáratási billt ellenezte. E hosszú névsorhoz rövid időn még egy pótlék jelent meg. Azonban alig tették le az új tisztviselők hivatali esküjüket, s már is kitetszett, hogy oly kevésbé lehet velök boldogulni, mint elődeikkel. Tyne-Newcastleben a rendezők római katkolikus polgárnagyot és puritán tanácsosokat tettek. Semmit sem kételkedtek, hogy az ekkép ujonalakitott helyhatósági testület fölírást szavaz meg, melyben ígérni fogja a király rendszabályai támogatását. A fölírást azonban megtagadták. A polgárnagy dühösen ment föl Londonba, s elmondta a királynak, hogy a dissenter mind gazember és párttűtő, s hogy az egész testületben csak négy szavazata van a kormánynak. Readingben huszonnégy tory tanácsost (alderman) bocsátottak el. Ugyanannyit tettek helyökbe. Ezek közül huszonhárom azonnal az »engedély« ellen nyilatkozott, s őket is elbocsáták. Nehány nap alatt három rendbeli tisztviselőség kormányozta Yarmouth helységet, mely mind ellene volt az udvarnak. Mindezek csak egyes példái annak, a mi országszerte történt. A hollandi követ tudósította az egyesült rendeket, hogy sok városban kétszer, háromszor is változtatták egy hónap alatt a tisztviselőket, s még sem értek czélt. A titkos tanács jegyzőkönyveiből kitetszik, hogy a rendezések száma, miként nevezték, kétszázat meghaladott. Sőt a rendezők úgy tapasztalták, hogy néhol a változtatás még rosszabbá tette a dolgot. Az elégületlen toryk, még a midőn a király politikája ellen zúgolódtak is, folyvást tiszteletet nyilvánítottak személye és állása iránt s az ellenállásnak még gondolata ellen is tiltakoztak.

Egészen más hangon beszélt a testületek némely új tagja. Hire volt, hogy a köztársaság régi katonái, a kiket, saját csodálkozásukra, városi tanácsosokká tettek, igen világosan értésére adták az udvar ügynökeinek, hogy vérnek kell folyni, mielőtt Angliában a pápistaságot és önkényes hatalmat megalapítanák.

A rendezők látták, hogy mindabból, a mi eddig történt, nincs semmi haszon. Egy mód volt, és csupán csak egy, a melyen célukat elérni remélhették. A helységek kiváltságait vissza kellett venni; és más kiváltságleveleket adni, a melyek a választási jogot a fejedelem által elrendelendő igen csekély számú testületekre szorítják.

De mint lehessen e tervet valósítani? Az új kiváltságok közül ugyan némelyekben fen volt tartva a korónának a visszavételi jog: a legnagyobb részt azonban csupán a testületek önkéntes lemondása útján, vagy a királyi törvényszék ítéleténél fogva kerithette kezére. Most pedig kevés testület volt hajlandó kiváltságairól önként lemondani; s a kormány szándokainak megfelelő ítéleteket még olyan szolgállelkűtől is alig lehetett várni, mint Wright volt. A »Quo Warranto«-féle vádleveleket, a melyeket néhány év előtt a whig felekezet megtörése végett használtak, minden részrehajlatlan ember kárhoztatta. Holott ama vádiratok legalább az igazság színében tűntek föl; mert régi helyhatósági testületek ellen fordították; s kevés régi helyhatósági testület volt, a melyben időjárással valamely visszaélés nem támadt, a mit ürügyül vehettek büntető eljárásra. De a megtámadandó testületek most még gyermeki ártatlanságban voltak. A legidősb testület sem töltötte be ötödik évét. Lehetetlen volt, hogy ezek közül sokan olyan vétséget követtek volna el, a melyért a kivált-

ságtól megfosztást érdemlették. Magok a birák is kedvetlenek voltak. Előterjesztették, hogy a mit tőlök kívánnak, a törvény és igazság elveivel ellenkezik: de hiába volt minden előterjesztés. A helységekre ráparancsoltak, hogy adják vissza kiváltságaikat. Kevesen engedelmeskedtek; s a mód, a mint a király e kevéssel bánt, nem volt biztató másokra nézve, hogy higgyenek neki. Némely városokban a szavazati jogot elvették a községtől s igen csekély számú egyénre ruházták, a kiktől azt kívánták, esküvel kötelezzék magokat, hogy a kormány által ajánlott kijelölteket fogják pártolni. Tewkesburyban például tizenhárom egyénre szorították a kiváltságot. De még e szám is igen nagy volt. A gyűlés és félelem annyira elterjedt a közönségben, hogy alig volt lehetséges valamely városban, minden mesterkedéssel, tizenhárom embert hozni egybe, a kikben az udvar föltétlenül bizhatott volna. Azt suttozták, hogy a tewkesburyi új választó testület többségét ugyanazon szellem lelkesíti, mely az egész nemzetben uralkodik, s hogy, ha eljő az eldöntő nap, igaz protestánsokat fog küldeni a parlamentbe. A rendezők nagy haraggal fenyegetőztek, hogy a választók számát háromra fogják leszállítani. Ez alatt a borough-ok nagy többsége szilárdul vonakodott kiváltságairól lemondani. Különösen kitűntek merész ellenzésökről Barnstaple, Winchester és Buckingham. Oxfordban nyolczvan szavazattal kettő ellen vetették el az indítványt, hogy a város kiváltságait adja vissza a királynak. A Templet és Westminsterhallt forrongásba hozták az ország minden szögletéből egyszerre tóduló ügyek. Minden nagyobb hirű jogász a testületek pörös irataival volt elhalmozva. A közönséges pörlekedők panaszkodtak, hogy tetemes időbe kerül szükségkép, míg annyi fontos tárgyban

ítéletet hoznak. A zsarnokság nehezen tűrte e halasztást. Mindent elkövettek, hogy az ellenszegült helységeket rettetetés által engedelmességre vegyék. Buckinghamben némely hatósági tisztviselők nem igen dicsérőleg nyilatkoztak. Pörbe fogták őket, tudtukra adták, hogy nem részesülnek kegyelemben, ha csak kiváltságaik fölládozásával nem váltják meg magokat. Winchesterben még erőszakosb módokhoz nyultak. Nagy számú katonaság ment a városba, csupán azért, hogy a lakosokat terheljék és zaklassák. A város állhatatos maradt; s a közvélemény hangosan vádolta a királyt, hogy franciaországi testvére leggonoszabb vétkeit követi. A »dragonad«-ok, mondának, elkezdődtek. Valóban volt is ok fölriadásra. Jakabnak eszébe jutott, hogy a makacs város szellemét hathatós módon nem törheti meg, mint ha katonákat szállásol a lakosokhoz. Tudnia kell vala, hogy e bánásmód borzasztó elégtelenséget gerjesztett hatvan év előtt, s hogy azt a »Petition of right« ünnepélyesen törvénytelennek nyilvánította, mely törvényt az angolok alig tartották kisebb tiszteletben, mint a »Magna chartát«. De a törvényszékektől oly nyilatkozatot remélt kinyerhetni, hogy a »Petition of right« nem korlátozhatja a királyi előjogot. A »King's bench« főbírájával valóban tanácskozott is e tárgy fölött: de a tanácskozás eredménye titokban maradt; s alig egy pár hét alatt olyan alakot öltöttek a dolgok, hogy a király neheztelésétől való félelemnél is erősb félelem az olyan szolgai embert is tartózkodásra birta, mint Wright volt.

Mig a főispánok kérdőre vonták a békebírákat, mig a rendezők újra alakították a helységeket: szoros vizsgálat alá vettek minden közhivatalnokot. Először a palotát tisztázták ki. Minden harczoncsolta öreg cavaliert, — a ki a ki-

rály ügyében ontott véréért s fölláldozott jószágáért valamely hivatalocskát nyert a ruhatár- vagy vadászmester alatt — fölszólítottak, hogy válaszson a király és az egyház közt. A vám- és fogyasztási adóbiztosok parancsot kaptak, hogy a kincstári hivatalban ő fölsége előtt jelenjenek meg. Ott ígéretet kívánt tőlök, hogy pártolják politikáját, s meghagyta, hogy hasonló ígéretet követeljenek minden alárendelteiktől. Egy vámtiszt oly módon nyilvánította, hogy magát a királyi akaratnak aláveti, mely szánalmat és nevetést gerjeszt egyszersmind. »Tizennégy okom van, ugymonda, ő fölsége parancsainak engedelmeskedni, nőm és tizenhárom nevetlen gyermek.« Az ily okok valóban kényszerítőek voltak; de volt és pedig nem kevés eset, midőn a vallásos és politikai érzelmek még ily okokon is diadalmaskodtak.

Van ok hinni, hogy a kormány ez időben komolyan gondolkodott oly csapásról, a mely több ezer családot koldusbotra juttatott s az egész társadalmi rendszert fölvarta volna. Engedély nélkül se bort, se sört vagy kávé nem volt szabad mérni. Hire volt, hogy minden ilyen engedélyt bíró egyéntől azt fogják kívánni, hogy ugyanazon kötelezettséget vállalja el, a melyre a köztisztviselőket szorították, vagy hagyjon föl a kereskedéssel. Bizonyosnak látszik, hogy, ha e lépést megteszik, százanként fogták egyszerre bezárni országszerte a köz mulató és társalgó helyeket. Könnyű belátni, mi következménye lett volna, ha minden osztály kedvtöltését ily módon megzavarják vala. A sérelmek által okozott boszuság nincs mindég azoknak érdemével arányban; s épen nem valószínű, hogy az engedélyek elvétele megtette volna, a mit a kiváltságlevelek visszavonása nem tett meg. A divat em-

berei nélkülözni fogták szent Jakab utczában a csokoládéházat; s a fog'alkozás emberei a csésze kávé, a mely körül megszokták a dohányzást és politizálást. A clubbok fele része járt volna szállást keresni. Az utazó alkonyatkor pusztán fogta találni a fogadót, a hol vacsorálni akart és meghálni. A szántóvető sajnálta volna a kert alatti sörházat, a hol kancsóját nyáron az ajtó előtti padon, télben a kandalló mellett szokta kiüríteni. Ilyen fölingerlés talán lázadásba hozta vala a nemzetet, a nélkül, hogy kívülről várt volna segílyt.

Nem lehetett várni, hogy az a fejedelem, a ki a kormány legalsóbb rendű szolgáitól is, elbocsátás büntetése alatt, kívánta politikája pártolását, soká hivatalban hagyjon olyan »attorney general«t (államügyészt), a kinek el lenszenve e politika irányában nem volt titok. Sawyert tovább másfél évnél meghagyták hivatalában, miután a fölmentő hatalom ellen nyilatkozott. E rendkívüli engedékenységet annak köszönhetette, hogy a kormány igen nagy bajban volt, állása betöltésében. A korona pénzügyi érdekeinek fentartása mulhatlanúl megkívánta, hogy a törvénykezési két fő tisztviselő közül legalább az egyik ügyes és tanult ember lett legyen; s épen nem volt könnyű dolog bármely ügyes és tanult ügyvivőt rávenni, hogy veszélynek tegye ki magát, midőn oly tetteket követ el, a melyeket a közelebbi parliament valószínűleg főbenjáró vétségeknek fogott tekinteni. Nem találhattak Powisnál jobb sollicitor generalt, ezen embernél, a ki ugyan semmin sem akadt fön, de a ki hivatala rendes teendőit sem volt képes ellátni. Ily körülmények közt kívánatosnak látszott, hogy föloszszak a munkát. Azon attorney-t, a kinek szakbeli jártasságából sokat vontak le lelkesmereti töprenkedései

olyan sollicitorral kötötték egybe, a kiben a tehetség hiányát pótolta némileg, hogy nem volt akadékos. Ha a koronának törvényes követelése volt, Sawyerhez folyamodtak. Ha a törvényt akarták megszegni, Powist vették elő. Ez intézkedés mindaddig tartott, míg a király olyan ügyész szolgálatát nyerte meg, a ki Powysnál aljasabb és Sawyer-nél ügyesebb volt.

Az akkori ügyvédek közül senki sem tette magát erősebb ellenzésbe az udvarral, mint Williams Vilmos. Az utóbbi uralom alatt mint whig és kirekesztő tűnt fel. Midőn a pártoskodás tetőpontra jutott, alsóházi elnöknek választották. Az oxfordi parlament elnapolása után, a leglármásabb demagógok, a kiket pártütéssel vádoltak, rendszeren őt kérték meg ügyök vitelére. Általában gyors eszű és nagy tudományú férfinak tartották. A hirtelenkedést és pártos szellemet tartották fő hibáinak. Még nem is gyanították, hogy olyan hibái voltak, a melyekhez képest ére nyeknek mondhatni, a miket említünk. A kormány keresett és könnyen talált alkalmat belekötni. Az alsóház rendeletéből bizonyos előterjesztést bocsátott közre, a melyet Dangerfield irt. Ezen irat, ha magán egyén tette volna közzé, kétségkívül lázító röpirat fogott lenni. Williamst büntető pörbe fogták a King's bench előtt: hiában hivatkozott a parlament jogaira: elmarasztalták s tizezer fontnyi birságra ítélték. Ez öszlet nagy részét azonnal letette, a többiről kötelezvényt adott. Peterborough gróf, a ki Dangerfield művében sértőleg volt említve, fölbátorodva a büntető pör sikerén, polgári pört kezdett s roppant birságot követelt. Williams végső szorultságba jött. Ezen állapotban egyetlen út mutatkozott menekülésre. Olyan út ugyan, a mely szilárd elvű és magas szellemű férfiú előtt rettentőbb fogott lenni.

a koldusságnál, börtönnél és halálnál. Eladhatta magát azon kormánynak, a melynek ellensége és áldozata volt. Fölajánlhatta, hogy minden veszett reményű megtámadásban előharczos lesz az ellen a vallás és szabadság ellen, a mely iránt olyan tulságos buzgalmat nyilvánított. Whig voltáért olyan szolgálattétellel bűnhődik, a melytől vakbuzgó toryk is visszaborzadtak, a kiket Russel és Sydney vére szennyezett. Az alkut megkötötték. Adósságát, a melylyel a koronának tartozott, elengedték. Peterborough, a király közbenjárására, elállt vádjától. Sawyert elbocsátották. Powist »attorney generallá« nevezték. Williamst sollicitorrá tették, lovagi rangra emelték, s csakhamar kedvenczczé lett. Ámbár még rang szerint csak második törvénykezési tisztviselője volt a koronának, ügyessége, tudománya és erélye tökéletes homályt vetett előljárójára.

Williams még nem volt sokáig hivatalban, midőn fölszólították, hogy főszerepvivő legyen a legnevezetesebb állampörben, a melyről a brit évkönyvek emlékeznek.

1688 april 27-kén a király egy második türelmi nyilatkozatot bocsátott ki. Ezen oklevélben hosszasan elősorolta a mult aprili nyilatkozmányt. Eddigi életének, ugymonda, meg kellett győznie népét, hogy ő nem olyan ember, a kit könnyen rá lehessen birni, hogy bármely határozatától, a melyben megállapodott, eltérjen. De miután álnok emberek azt igyekeztek elhitetni a világgal, hogy rá lehet őt venni, hogy e részben engedjen, szükségesnek vélte kimondani, hogy szándéka szilárdul változhatatlan, hogy el van határozva egyedül azokat alkalmazni, a kik őt készek elősegíteni terveiben, s hogy, e határozatához képest, számos engedetlen szolgálját elbocsátotta polgári és katonai hivatalaiból. Kijelentette, hogy legalább is novemberre parlia-

mentet szándékozik egybehívni, s intette alattvalóit, hogy olyan képviselőket válasszanak, a kik őt nagy munkájában, a melyhez fogott, elősegítik.

E nyilatkozat kezdetben csekély benyomást tett. Semmi újat sem foglalt magában, s csodálatosnak találták, hogy a király érdemesnek találta ünnepélyes nyilatkozatot bocsátani ki, csupán hogy megmondja, miként szándokát nem változtatta. Talán a közönbösség, a melylyel a közönség erős elhatározása nyilvánítását fogadta, boszantotta Jakabot, s azt hitte, méltósága és tekintélye csorbul, ha csak haladék nélkül valamely újabb és csattanós dolgot nem cselekszik. Ehhez képest május 4-kén a tanácsból rendelményt adott ki, hogy mult heti nyilatkozatát két egymásutáni vasárnap, istentiszteletkor, az azt tartó papok, az ország minden egyházában és kápolnájában olvassák föl. A fölolvásásnak Londonban és külvárosaiban május 20. és 27-kén, Anglia többi részében pedig junius 3. és 10-kén kell vala megtörténnie. A püspökök utasítást kaptak, hogy a nyilatkozat másolatait illető megyéikben osszák ki.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az uralkodó egyház papsága, szinte kivétel nélkül, az ország törvényei megsértésének s a király lekötött hite megszegésének s épen a papi rend méltósága és érdekei ellen intézett súlyos csapásnak tekintette az engedélyt: alig lehet kétség, hogy a tanácsból kiadott rendelet által a papságon akartak kegyetlen bántalmat elkövetni. Közönségesen azt hitték, hogy Petre bevallotta e szándékot egy keleti szónoklatból kölcsönzött ocsmány metaphora által. Sárt fogok, ugymonda, velök étetni, a legrutabb, legundorítóbb sarat. De bármi zsarnoki és rossz szándéku volt e rendelet, kérdés, vajon az

angol papság megtagadja-e az engedelmességet. A király önkényes és szigorú természetű volt. Az egyházi bizottság oly rövid úton járt el, mint a hadi törvényszék. A ki ellen mer szegülni, egy hét alatt kivethetik papi állomásából, megfosztják egész jövedelmétől, alkalmatlannak nyilváníthatják minden egyházi hivatalra, s házról házra járhat koldulni. Ha ugyan az egész testület egyesülten ellene szegül a király akaratának, valószínű volt, hogy még Jakab sem mérészel tízezer vétkest büntetni egyszerre. De nagyszerű tervek alkotására nem volt idő. A tanácsból kelt rendelet május 7-kén jelent meg a hirlapban. Huszadikán London és vidéke minden szószerén föl kellett olvasni a nyilatkozmányt. Két hét alatt semmikép sem lehetett akkor az egész országban elszórt papság szándokai fölül bizonyosságot szerezni. Még a püspökök véleményét sem volt könnyű dolog ilyen rövid idő alatt kitudni. Attól is lehetett tartani, hogy ha a papság megtagadja a nyilatkozat fölolvását, a protestáns disszidentek félremagyarázzák e megtagadást, kétségbeesnek az angol egyháztól nyerendő türelem fölött, s a korona mérlegébe vetik egész súlyukat.

A papság tehát habozott; s e habozást nagyon menthetni: mert némely magas állású világiak, a kik nagy mértékben bírták a közbizalmat, alávetést voltak hajlandók tanácsolni. Azt hitték, általános ellenszegülést alig várhatni, a részenkénti ellenszegülés pedig romlást hoz egyesekre, s keveset használ az egyháznak és a nemzetnek. Így vélekedtek akkor Halifax és Nottingham. A nap közelgett; s még nem volt sem egyetértés, sem határozott megállapodás.

Ilyen körülmények közt a londoni protestáns disszidentek hazájok örök hálájára tették magokat érdemesekké. Eddig a kormány ereje egy részének tartották őket. Nehány

legtevékenyebb és lármásabb hitszónokuk megvesztegetve az udvar kegyei által, föliratokat eszközölt ki a király politikája mellett. Mások, kiket sok kegyetlen bántalom emlékezete mind az angol egyháztól, mind a Stuartháztól elidegenített, boszus örömmel látták, mint választja el egymástól keserű ellenségeskedés a zsarnok fejedelmet és zsarnok hierarchiát, s miként keresik vetélkedve a nem rég üldözött és megvetett felekezet segélyét. De ezen, bár természetes érzelemnek elég sokáig engedtek. Eljött az idő, midőn választaniok kellett: s a citybeli nemconformisták, nemeslelkűen, vállvetve egyesültek az egyház tagjaival az ország alaptörvényeinek védelmére. Better, Bates és Howe különösen kitüntették magokat, hogy mindent elkövettek az egyesülést létrehozni: de az egész puritán testületet áthatott nemes lelkesedés könnyítette e föladatot. A nyájak buzgalma még felülmulta a pásztorokat. Azon presbyteri és independens tanítóknak, a kik hajlamot mutattak a királynak pártjára kelni az egyház ellen, tudtokra adták, hogy ha másképp nem viselik magokat, községeik nem hallgatnak rájuk, s megtagadják tőlök a fizetést. Alsop, ki azzal hizelgett magának, hogy számos tanítványát képes lesz a király részére megnyerni, azok előtt a kik őt nem rég, mint lelki vezérőket tisztelték, hirtelen megvetés és irtózat tárgya lett, mély búskomorságba esett, rejtezkedett a közönség szemei elől. A londoni papság több tagjához küldöttségek mentek kérni, ne ítéljenek a disszenterek fölött általában azon szolgálai hizelgések után a melyekkel nem rég a »London Gazette« tele volt, intvén őket, hogy a kik e nagyszerű harcz előcsapatát képezik, férfiasan vivjanak Anglia szabadságáért s a vallásért, mely a szenteknek adatott. Örömmel és hálával fogadták e nyilatkozatokat. De azok közt, a kiknek el kelle

határozniok, vajon vasárnap engedelmeskedjenek-e a király parancsának vagy nem, még nagy volt az aggodalom és véleménykülönbség. A londoni papság, a melyet akkor általában rendök virágának tartottak, gyűlést tartott. Tizenöt hittudor volt jelen. Tillotson, canterburyi dékán, kora leg-hiresb egyházi szónoka, beteg ágyából jött oda. Jelen volt Sherlock, a Temple tudora, Patrick, peterboroughi dékán, és Stillingfleet, londoni esperes és a sz. Pál székesegyház dékánja. A gyűlés közértelme, úgy látszik, oda megy ki, hogy, mindent fölvéve, tanácsos engedelmeskedni a királyi parancsnak. A vitatkozás hevessé kezdett válni, s rosszul végződhetett volna, ha Fowler Edvar, st. gilesi vicarius, és Cripplegate bölcsesége és szilárdsága végét nem szakítja. Cripplegate azon kevés de jeles egyházférfiak közé tartozott, a kik a polgári szabadság szeretetét, mely Calvin iskolájának volt sajátja, Arminius felekezete hittanával párosították. Fowler fölállván, imigy szólt: »Rövid leszek. A kérdés olyan egyszerű, hogy okoskodás azt nem világosíthatja jobban föl, legfőlebb csak izgatottságot idézhet elő. Mondja mindenki, igen vagy nem. Azonban nem egyezhetem bele, hogy a szavazatok többsége kötelező legyen. Igen sajnálnám, ha szakadást okoznék. De e nyilatkozatot lelkismeretem nem engedi fölolvasnom.« Tillotson, Patrick, Sherlock és Stillingfleet nyilváníták, hogy szintazon véleményben vannak. A többség engedett a tiszteletre méltó kevesebbségnek. Aztán végzést tettek föl, melyben a jelen-voltak magokat egymásnak kötelezték, hogy a nyilatkozományt nem olvassák föl. Patrick irta először alá; azután Fowler. Az iv a városban keringett s csakhamar nyolczvanöten irták alá az illetők közül.

Ez alatt több püspök aggodalmasan tanácskozott,

hogy mihez fogjonak. Május 12-én komoly és tudós társaság gyűlt egybe Lambethben, a primás asztalánál. A vendégek közt valának Compton, londoni püspök, Turner, elyi püspök, White a peterboroughi püspök és Tenison, st. mártoni pap. Hivatalos volt gróf Clarendon, az egyház buzgó és biztos barátja. Cartwright, chesteri püspök is befurta magát, alkalmasint kémnek. Mig ott volt, semmi bizalmas értekezéshez nem foghattak; de eltávozása után fölvtették és megvitatták a nagy kérdést, mely mindenkinek lelkét nyomta. Köz vélekedés volt, hogy a nyilatkozmányt nem kell fölolvasni. Nyomban leveleket bocsátottak Canterbury egyházmegye több papjához, kérve őket, haladéknélkül jöjenek Londonba, s ily viszonyok közt támogassák metropolitájukat. Nem levén kétség, hogy ha e leveleket a főpostáról küldik, föl fogják nyitni, lóhátas emberekkel küldözték szét a külön utvonalocon levő postaállomásokra. A winchesteri püspök, aki hűségének Sedgemournál oly jeles bizonyosságát adta, betegen is elszánta magát, engedve a felhívásnak, útra indulni, de úgy találta, nem képes kiállani a kocsirázást. A norwichi püspöknek, Lloyd Vilmosnak szóló levelet, minden ovatosság mellett is, fölfogta egy postamester; s e főpap, a kit társai közöl bátorságban és a közügy iránti buzgóságban senki sem mult felül, nem érkezett meg Londonba annak idején. A st. asaphi püspök, a kit szintén Lloyd Vilmosnak neveztek, ájtatos, becsületes és tudós, de gyenge ítélőtehetségű ember volt, a ki Dánielből és a kijelentésekből, a pápáról és a franczia királyról erőnek erejével némi értesülést akart szerezni, s abban megzavarodott, — sietett a fővárosba s 16-án meg is érkezett. Másnap jött a derék Ken, bathi és wellsi püspök,

Lake, Chichester püspöke, és Trelawney János, bristoli püspök, baronet a régi és tisztes Cornish-családból.

Tizennyolczadikán a főpapok és más kitűnő lelkészek összejövetelt tartottak. Jelen volt Tillotson, Tenison, Stillingfleet, Patrick és Sherlock is. A tanácskozást ünnepélyesen nyiták meg imák olvasásával. Hosszas tanácskozás után az érsek sajátkezűleg irt egy, a közérzelmet kifejező folyamodást. Nem igen sikerült írói mű volt. A nehézkés és csinatlan írásmód némi ingerkedésnek tette ki Sancroftot, mit nem fogadott oly békétüréssel, a milyen-nel sokkal nagyobb kísértéseket kiállott. De lényegére a legügyesebben volt szerkesztve az igen nevezetes emlékirat. Minden hűtlenségi, türelmetlenségi vádat komolyan vizsgálta. Biztossá tette a királyt, hogy az egyház, mint mindig, most is hű a trón iránt. Biztossá tévé arról is, hogy a püspökök, a hol és a mikor kell, mint parlamenti lordok s az összehívandó felsőház tagjai, meg fogják mutatni, hogy a disszenterok lelkismereti aggodalmai iránt gyöngéd elismeréssel viseltetnek. De a parlament mind az utóbbi, mind a jelen uralkodás alatt kimondotta, hogy a fejedelem, az egyházi ügyekben, nem bir fölmentő hatalommal a törvények alól. A nyilatkozat tehát törvénytelen, s a folyamodók, a józan ész, becsület és lelkismeretök szerint nem járulhatnak ahhoz, hogy törvénytelen nyilatkozatot az isten házában, isteni tisztelet alatt, ünnepélyesen kihirdessenek.

E folyamodást az érsek és hat »suffraganeusa« irta alá: u. m. Llyod, st. asaphi, Turner, elyi, Lake, chichesteri, Ken, bathi és wellsi, White, peterboroughi, és Trelawney, bristoli püspök. A londoni püspök, föl levén függesztve, nem irta alá.

Most pénteken késő este volt: s a nyilatkozatot vasárnap már föl kellett olvasni London egyházaiban. Hala-
dék nélkül szükség volt benyújtani a királynak a folyamod-
ványt. A hat püspök a Whitehallba indult. Az érsek, ki az
udvartól rég el volt tiltva, nem ment velök. Lloyd hat társát
Dartmouth lordnak a palotával szomszéd házában hagy-
ván, Sunderlandhoz ment, s kérte e ministert, olvassa el az
iratot, s értesitse őket, mikor tetszik a királynak azt el-
fogadni. Sunderland attól tartván, hogy magát bajba ke-
veri, nem akarta az iratot elolvasni, de azonnal a király szo-
bájába ment. Jakab rendelést tőn, hogy a püspököket bo-
csássák be. Kémjétől, Cartwrighttól azt hallotta, hogy haj-
landók a királyi parancsnak engedelmeskedni, csak némi
módosítást kívánnak forma tekintetében, s e végett szán-
dékoznak alázatos folyamodást nyújtani be. E szerint ő
felsége igen jó kedvben volt. Midőn letérdeltek előtte, ke-
gyesen szólítá őket, hogy keljenek fel, s az irományt Lloyd-
tól átvevén, mondá: »Ez a canterburyi érsek keze.« —
»Igen, fölség, az ő saját keze,« volt a válasz. Jakab elol-
vasá a kérvényt; összehajtá; s arcza elsötétült. »Ez, ugy-
monda, nagyon meglep engem. Ezt nem vártam, önök egy-
házától, nem, főleg egynémelyiktől önök közül. Ez valódi
jel lázadásra.« A püspökök kitörő kiáltásokkal tanusíták hő
ragaszkodásukat: de a király, szokása szerint, ugyanazon
szavakat több ízben ismételé. »Mondom önöknek, lázadási
jel!« — »Lázadás! kiálta fel Tralewney, térdre hullva. Az
istenért, fölség, ne szóljon rólunk ily kegyetlenül. Egy Tra-
lewney sem lehet lázadó. Jusson eszébe fölségének, hogy
családom a koronáért harczolt. Jusson eszébe, minő szolgál-
latott tettem, midőn Monmouth a nyugoti részekben volt.«
— »Levertük az utóbbi lázadást, monda Lake, csak nem

fogunk mi ujat kezdeni.« — »Mi lennénk lázadók! kiálta föl Turner: hiszen készek vagyunk fölséged lábai előtt meghalni.« — »Fölség, szóla Ken férfiasb hangon, reménylem, nekünk is megadja azt a lelkismereti szabadságot, a melyet minden embernek megad.« De Jakab csak folytatá: »Ez lázadás. Ez lázadási jel. Vonta-e valaha jó egyháztag a fölmentő hatalmat kérdés alá? Nem papoltak és irtak-e némelyek önök közül a mellett? Ez lázadási jel. Akarom, hogy közzé tegyék nyilatkozatomat.« — »Kettős kötelességet kell teljesítenünk, felelt Ken, isten és fölséged iránt. Tiszteljük fölségedet, de féljük az istent.« Ezt érdemeltem én? monda a király, mindinkább fölingerelve; a ki oly barátja voltam önök egyházának. Nem vártam volna ezt némelyektől önök közül. Engedelmességet akarok. Közzé kell tenni nyilatkozatomat. Önök lázadásra adnak jelt. Mit keresnek itt! Menjenek megyéikbe, s vigyázzanak, hogy engedelmeskedjenek. Ez iromány itt marad. Nem adom ki kezemből. Gondom lesz önökre, a kik ezt aláírták.« — »Legyen meg isten akarata, szolt Ken.« — »Isten adta nekem a fölmentési jogot, mondá a király; s föl fogom azt tartani. Mondom önöknek, hogy még hét ezren vannak önök egyházában, a kik Baál előtt térdet nem hajtottak.« A püspökök nagy tisztelettel visszavonultak. Az okirat, a melyet a királynak átnyújtottak, még azon este megjelent szórul szóra nyomtatásban; kitették minden kávéház asztalára s az utcákon is zajt ütöttek vele. Az emberek mindenfelé kikeltek ágyaikból, s megállították az árulókat. A nyomtató, mint mondák, filléres ivével ezer fontot nyert néhány óra alatt. Ez valószínűleg nagyítás; de azt mutatja, hogy roppant volt a keletlenség. Maiglan titok, mint került a folyamodvány a közönség elé. Sancroft azt nyilatkoztatá, hogy minden ovatos-

ságot elkövetett közzététele ellen, s hogy azon példányon kívül, a melyet maga irt és a melyet Jakab Lloyd kezéből átvett, semmi másolatról nem tud semmit. Az érsek igazmondása nem szenved kétséget. De épen nem valószínűtlen, hogy valamely pap, ki a folyamodás készítésénél jelen volt, az igen rövid szerkezetet pontosan emlékezetében tartotta, s azt a nyomdába küldhette. Az uralkodó véleménye mindazáltal az volt, hogy a király köréből valaki figyelmetlen vagy áruló volt. Aligha csekélyebb hatása volt egy rövid levélnek, a melyben a nyelv és okoskodás hatalmas volt, a melyet titokban nyomtak s az nap szétküldöttek postán és a közönséges fuvarosok által. Egy példányt minden papnak megküldtek az országban. Az író nem igyekezett palástolni a veszélyt, a melynek ki vannak téve, a kik a királyi parancsnak nem engedelmeskednek; de élénk színekkel rajzolta a teljesítéssel járó még nagyobb veszélyt. »Ha fölolvassuk a nyilatkozatot, monda, olyat bukunk, hogy többé nem kelünk fel. Szánalom nélkül és megvetés közt bukunk. Egy nemzet átka kíséri bukásunkat, a mely nemzetet megrontók készségünkkel.« Némelyek azt hívék, hogy Hollandiából jött az irat. Mások Sherlocknak tulajdonították. De Prideaux, norwichi dékán, ki fő eszköz volt kiosztásában, azt hitte, hogy Halifax műve.

A főpapok magaviseletét elragadtatással magasztalta a közvélemény: azonban némi zúgolódást lehetett hallani. Mondák, hogy ilyen komoly férfiaknak, ha lelkismeretök szerint köteleseknek érzék rá magokat, előbb kellett volna a királyhoz előterjesztést tenniök. Illett-e hozzájuk, őt sötét-ségben hagyniok, míg csupán harmincz óra volt hátra a nyilatkozat fölolvasásáig. Ha vissza akarta is venni a parancsot, már nem volt idő rá. Ugytetszett, a kérvénynek nem

volt célja, hogy a királyt meggyőzze, hanem csak a békétlenek fölizgatása. E vádak teljesen alaptalanok voltak. A király újabb, meglepő és zavarba ejtő parancsot küldött a püspökökre. Kötelességök volt, mielőtt bármely lépést tőnek, értekezni egymással, s bizonyosságot szerezni a rend érzelmeiről, a melynek fejei voltak. El voltak szóródva az egész országban. Némelyek egész egy heti távolságnyra voltak egymástól. Jakab csak két hetet engedett nekik, hogy egymást értesítsék, jöjjenek össze, tanácskozzanak és végezzenek, s neki bizonyára nem volt joga magát sértettnek tartania, mivel azon két hét végéhez közeledett, mielőtt tudtára adták a határozatot. Nem is igaz, hogy nem engedtek időt, parancsát visszavonnia, ha elég bölcs lett volna azt tenni. Szombaton reggel egybehivatá tanácsát, s estig már mindenütt tudták Londonban és külvárosaiban, hogy az egyházatyák kérelmeinek helyt adott. A szombati nap azonban eltelt a nélkül, hogy az engesztelődésnek legkisebb jelét adta volna; s eljött a vasárnap, ez oly soká emlékezetes nap.

London városában s a hozzá kapcsolt községekben volt vagy száz parochia. Ezek közül csak négyben teljesítették a rendelményt. Sz. Gergely egyházában egy Martin nevű pap fölolvasta a nyilatkozatot. A mint az első szavakat kiejté, az egész község felkelt s eltávozott. Sz. Máténál Péntek utczában, egy Hall Timotheus nevű nyomorultat, a ki köntösét meggyalázta, mint Portsmouth herczegnő hajhásza árulván a kegyelmezéseket, s a kinek most reménye volt az oxfordi megürült püspökséget megnyerni, hasonlóképen egyedül hagytak az egyházban. A »sergean's inni« egyházban a káplán azt állitá, hogy elfelejtett egy példányt hozni magával; s a King's bench főbirája, ki megjelent

látni, hogy a királyi parancsot teljesítik-e, kénytelen volt beérni e mentséggel. Wesley Sámuel, Jánosnak és Károlynak atyja, egyik londoni pap, e napon a három zsidó nemese feleletét vette beszéde tárgyául, melyet azok a chal-deus zsarnoknak adtak. »Tudd meg, ó király, hogy nem fogunk isteneidnek szolgálni, se az arany bálványnak, a melyet felállítottál, áldozatot tenni.« Magában a »St. James« palota kápolnájában szolgálattelvő pap is oly merész volt, hogy nem engedelmeskedett a parancsnak. A westminsteri növendékek soká emlegették, mi az nap történt az apátságban. Sprat, rochesteri püspök, tartá az isteni tiszteletet, mint dékán. A mint a nyilatkozatot olvasni kezdé, a zugás és a templomot oda hagyó nép zaja elnyelte szavát. Annyira reszketett, hogy látták mint lengett a papir kezében. Még el sem végezte, s már rég elhagyák helyöket mindnyájan, kivén a kiket állásuk kényszerített maradásra.

Soha sem szerette a nemzet jobban az egyházat, mint az nap délután. Ugy látszott, hogy kihalt az egyenetlenség lelke. Baxter dicsérő beszédet tartott a püspökökre és papságra. A hollandi követ, néhány órával utóbb, tudósítá az Egyesült-államok rendeit, hogy az angol papság rendkívüli fokra emelkedett a közbecsülésben. A nem conformisták általánosán azt kiáltozák, hogy inkább folyvást büntető törvények alatt akarnak maradni, hogysen ügyöket a főpapokétól elválaszszák.

Megint egy hét folyt le aggodalom és izgatottság közepett. Ujra eljött a vasárnap. A főváros egyházaiba ismét százezerenként tódultak. A nyilatkozatot, azon egykét helyen kívül, a hol egy héttel előbb, sehol sem olvasták föl. Azt a papot, a ki a St. James palotában tartotta az istentiszteletet, kitették, s egy más engedelmesebb pap jelent

meg az irattal kezében: de annyira föl volt indulva, hogy nem birta a szavakat kimondani. Valóban az egész nemzet közérzelme most olyanná lett, hogy csak a legjobb és nemesebb vagy a leggonoszabb és alávalóbb emberek voltak képesek azzal szemközt megállani.

Maga a király is megdöbbenve szemlélte pillanatra a vihart, a melyet támasztott. Minő lépést volt most teendő? Előbbre kellett mennie, vagy visszalépnie: s az előrelépés nem volt veszély nélkül, a hátrálás nem lealáztatás nélkül. Egyszerre elhatározá, hogy újabb parancsot fog kiadni, s abban kemény és boszús hangon meghagyja a papságnak, hogy nyilatkozatát hirdesse ki, rögtöni felfüggesztéssel fenyegetvén minden ellenszegülőt. E parancsot megírták és a nyomdába küldték, aztán visszavették, majd másodszor is nyomdába küldték, megint visszavették. Egy azok közül, a kik szigorú eljárást tanácsoltak, más tervet ajánlott. Hogy a fő papokat, kik a folyamodást aláírták, idézzék az egyházi bizottság elé, s foszszak meg székeiktől. Ez eljárást azonban erős ellenvetésekkel ostromolták a tanácsban. Ki volt hirdetve, hogy a házakat még ez év vége előtt egybe-hívják. A lordok minden bizonynyal érvénytelennek tekintik a megfosztási határozatot, s követelni fogják, hogy Sancto Croftot és folyamodó társait hívják meg a parlamentbe, s új canterburyi érseket vagy új bathi és wellsi püspököt nem fognak elismerni. Ekkép az ülés, a mely legjobb esetben is eléggé zajos lesz vala, halálos harczzal fog kezdődni a peerek és a korona közt. Ha tehát szükségesnek tartják büntetni a püspököket, az angol törvény rendes folyama szerint kell rájuk mérni a büntetést. Sunderland, a mennyire merészelte, kezdettől fogva ellene volt a rendeletnek. Most olyan utat javasolt, mely, bár szintén nem

volt baj nélkül, mégis a legokosabb és a kormányhoz legillőbb fogott lenni, a mi annyi folytonos hibák után még nyitva állt. A királynak kegyesen és méltóságosan ki kellett nyilatkoztatnia a világ előtt, hogy az angol egyház kötelesség elleni magaviselete által mélyen sértve érzi magát; de nem feledheti el mindazon szolgálatokat, a melyeket az egyház, a kísértés idejében, atyjának, bátyjának és neki magának is tett; s hogy mint a lelkesmereti szabadság barátja, nem akar szigorúan bánni olyan emberekkel, a kiket a lelkesmeret, habár roszul értesült, és ok nélkül akadékosdó lelkesmeret tartóztatott vissza, hogy parancsainak ne engedelmeskedjenek; s hogy ezeknél fogva a vétkesekre nem mér egyéb büntetést, mint a melylyel saját öntudatuk fogja őket sujtani, ha majd nyugott elmével egybevetik újabb tetteiket a hódolat azon tanaival, a melyekkel oly fennen kérkedtek. Nem csak Powis és Bellasyse, a kik mindig mérsékelt tanács mellett voltak, hanem még Dover és Arundell is hajlott e javaslatra. Más részről Jeffreys azt vitatta, hogy szégyen lesz a kormányra, ha olyan vétkesek, mint a hét püspök, csupán pírónsággal menekülhetnek. Mindazáltal nem kívánta őket az egyházi bizottság elé idéztetni, a melyben ő volt a fő, vagy inkább egyedüli bíró. Mert a közgyűlölet súlya, mely már is rajta nyugovék, még szemtelen arczának és átalkodott szívének is nyomasztó vala; s visszarettent a felelősségtől, a melyet az egyház kormányzóira s a nemzet kedvenczeire mondott törvénytelen ítélet fogott fejére vonni. Ő tehát büntető eljárást javaslott. Ehhez képest elhatározták, hogy az érseket és a többi hat folyamodót lázasztó irat készítése miatt a king's bench elé idézik. Alig lehele kétség, hogy elítélik őket. A bírák és tisztviselőik az duvar eszközei voltak. Mióta London városa

régi kiváltságlevelét elveszté, alig mentett föl az eskütszék egyetlen vádlottat, a kit a kormány büntetés alá akart vonni. Az ellenszegülő főpapokat alkalmasint megrontó bírságokra ítélik, s örülni fognak, ha magokat azzal válthatják meg, hogy a fejedelem szándékait a parlamentben és azon kívül előmozdítják.

Május 27-kén tudtukra adták a püspököknek, hogy június 8-ikán a király előtt, a tanácsban, meg kell jelenniök. Nem tudjuk, miért engedtek nekik ilyen hosszú időközt. Talán remélte Jakab, hogy lesznek a vétkesek közt, a kik megijedvén haragjától, megadják magokat a kihirdetés napja előtt, s hogy vele kibéküljenek, engedelmességre bírják papságukat. Ha ez volt reménye, nagyon csalatkozott. Eljött a június 4-kei vasárnap; s a főváros példáját követék Anglia minden részében. A norwichi, gloucesteri, salisburyi, winchesteri és exeteri püspökök, helyeslésök jeléül, aláírták immár a kérvény másolatait. A norwichi püspök nem is osztotta ki papsága közt a nyilatkozatot. A herefordi püspök kiosztotta: de közönségesen tudva volt, hogy e tette miatt szégyent és lelkismereti furdalást érzett. Ötven pap közül nem volt egy, a ki a parancsot teljesítette volna. A chesteri nagy püspökségben, mely Lancaster megyét magában foglalta, Cartwright csak három papon tudott erőt venni, hogy a királynak engedelmeskedjenek. A norwichi egyházmegyében több száz papság van. Csak egyben olvasták föl a nyilatkozatot. Az udvarpárti rochesteri püspök nem bírta legyőzni a chatsami állomás lelki pásztora kétkedéseit, a kinek pedig a kormánytól függött kenyere. Most is megvan e becsületes papnak a tenger nagyság titoknokához pathósszal irt levele. »Okszerűen, irta, nem számíthatok nagysá-

god pártfogására. Legyen meg isten akarata. Inkább választom a szenvedést, mint a büntetést.»

Junius 8-kán, este a hét főpap, Anglia legügyesb törvénytudói által tanácscsal bőven ellátva, jelent meg a palotában, s a tanácsterembe hívták őket. Folyamodásuk az asztalon volt. A korlátnok fölvette az irományt, megmutatta az érseknek s így szólt: »Ez azon irat, a melyet kegyelmességed irt, s melyet a jelen levő hat püspök ő fölségének átadott?« Sancroft az iratra tekintett, s a királyhoz fordulva, mondá: »fölség, mint vádlott állok itt. Soha sem történt még ez velem. Alig hittem volna egykor, hogy valaha megtörténjék. Legkevesebbé hittem pedig, hogy királyom elleni bármely bántalommal vádoltassam; de, mivel szerencsétlen vagyok, e helyzetben találni magamat, fölséged nem fog neheztelni, ha törvényes jogommal élek, s ovakodom bármi olyast mondani, a mi terheltetésemre szolgálna.« — »Ez merő ügyészi fogás, mondá a király. Reménylem kegyelmed nem fog oly roszt vetemedni, hogy saját kéziratát megtagadja.« — »Fölség, monča Lloyd, ki sokat foglalkozott a casuistákkal, a hittudósok mindnyájan megegyeznek abban, hogy hasonló állásban mindenki megtagadhatja a válaszolást.« A király a ki oly lassu észjárású volt, a milyen hirtelen természetű, nem tudta megfogni, mit akarnak a főpapok. Előbbi szavainál maradt, s láthatólag igen fölboszankodott. »Fölség, mondá az érsek, nem vagyok köteles magamat vádolni. Mindazáltal, ha fölséged határozottan parancsolja, hogy válaszoljak, azon bizalomban, hogy igazságos és nagylelkű fejedelem nem fogja engedni, hogy, a mit parancsának engedve mondok, bizonyságul hozzák föl ellenem.« — »Nem illik önnek fejedelmével alkudoznia, mondá a korlátnok.« — »Nem, szólt

a király, nem fogok semmi ilyest parancsolni. Ha ön saját kézírata eltagadását választja, nincs semmi mondanódóm többé önhez.«

A püspököket újra meg újra kiküldték az előszobába, s újra meg újra visszahívták a tanácsterembe. Végre Jakab határozottan parancsolá nekik, hogy a kérdésre feleljenek. Világosan nem ígérte meg, hogy vallomásukat nem fogják ellenök használni. De ők természetesen, föltevék, hogy azok után, a mik történtek, ez ígéret befoglaltatik parancsában. Sancroft elismerte kézírását; s társai példáját követték. Ezután a kérvény némely szavainak értelme felől kérdezők őket, s azon levél felől, melyet oly nagy hatással köröztek az egész országban: szavaik azonban oly ovatosak voltak, hogy a kérdezőtetéssel mit sem nyertek. A korlátnok aztán elmondá nekik, hogy fenytő keresetet adnak be ellenök a King's-bench elé, s fölszólítá őket, hogy megjelenésökre nézve adjanak biztosítékot. Megtagadták. Ők, mondának, az ország peerjei. A Westminsterhall legjobb törvénytudóitól tudják, hogy ilyen esetben nem lehet egy peertől biztosítékot követelni a megjelenésre nézve; s nem vélnék magokat igazolhatóknak, ha rendök kiváltságaitól elállanának. A király elég oktan volt személyes megbántást találni abban, hogy törvényes dologban, törvényes értesítést szereztek. »Önök mindenkinek inkább hisznek, ugymonda, mint nekem.« Valódi kinban és nyugtalanságban volt. Mert annyira ment, hogy, ha azok nem engednek, nem volt egyéb hátra, mint börtönbe küldeni ket; s bár sehogy sem látta előre e lépés minden következményét, valószínűleg mégis eleget látott, a mi őt zavarba hozhatta. Azok határozottak voltak. Parancsot adott tehát ki, mely szerint meghagyta a Tower hadnagyának,

hogy biztos őrizet alatt tartsa őket, s csónakokat rendeltek, őket leszállítani a folyón.

Egész London tudta, hogy a püspökök a tanács előtt vannak. Feszült volt a közaggodalom. A Whitehall udvarait és a szomszéd utcákat tömérdek sokaság lepte el. Sokaknak szokása volt nyári estéken a Temze hives legében keresni frisülést. De ez estén az egész folyam csónakoktól pezsgett. Midőn a hét püspököt őrizet alatt elvitték, a nép fölindulása határt nem ismert. Ezrenként hulltak térdeikre s imádkoztak azon férfiakért, a kik egy Ridley és Latimer keresztyén bátorságával szálltak szembe a zsarnokkal, a kit Mária minden vakhitüsege hevített. Sokan a folyóba ugráltak s, hónaljig vízben és iszapban, kiáltoztak a szent atyákhoz, hogy áldják meg őket. Az egész folyam hosszában, a Whitehalltól a londoni hidig csónakok sora közt ment el a királyi naszád, s mindenfelől hangzott a kiáltás: »Isten áldja meg méltóságtokat!« A király, nagy háboruságában megkettőztetni parancsolá a Tower őreit, rendelést tön, hogy harczkészen álljon a testőrség, s az országban levő minden ezred azonnal két századot küldjön Londonba. De a haderő, mely által hívé a népet fékezhetni, a nép minden érzelmeiben osztozott. Magok az örök is tiszteletteljesen áldást kértek a vértanúktól, a kiket őriztek. A Tower hadnagya sir Hales Edvard volt. Nem igen volt hajlandó gyöngéden bánni foglyaival. Mert maga elpártolt az egyháztól, a melyért azok szenvedtek; s több nyereséges hivatalt viselt épen azon fölmentő hatalomnál fogva, a melynek azok ellenmondottak. Boszankodva hallá, hogy katonái ittak a püspökök egészségéért. Parancsolá tiszteinek, hogy az többé ne történjék. Azonban a tisztek azon jelentéssel tértek vissza, hogy a dolgot nem gátolhatni, s hogy

mind csak azok egészségéért isznak a várórségben. De nem csak lakmározás közben tanusították a katonák tiszteletöket az egyházatyák iránt. Különös ájtatosság mutatkozott az egész Towerben. Az istenfélő lelkek hálát adtak istennek, a ki a gonoszt jóra fordítja, s hű szolgálainak üldözését teszi sok lélek megmentése eszközévé. Anglia legfőbb nemes urainak hintóit és bérruhás cselédeit lehetett látni egész nap a börtön kapuja előtt. Folyvást ezer meg ezer alsóbb rendű bámuló borította a Towerhillt. De a köztisztelet és rokonszenv jelenségei közt, a melyekben a főpapok részesültek, a legboszantóbb és nyugtalanítóbb volt a királyra nézve egy körülmény. Értésére esett, hogy tiz nemconformista lelkipásztorból álló választmány tett látogatást a Towerben. Négyet közölök maga elé hivatott, s személyesen leszidott. Azok bátran felelték, hogy kötelességöknek tartják feledni a volt viszályokat, s azon emberek mellett lenni, kik a protestáns vallás mellett vannak.

Alig zárták be a foglyokra a Tower kapuit, oly esemény adta elő magát, a mely növelte a köznyugtalaniséget. Az a hire volt, hogy a királyné születését nem várhatni júliusig. Hanem másnapra, hogy a püspökök a tanácsban megjelentek, a király aggodalmat mutatott állapota fölött. Este mindazáltal közel éjfélig kártyaasztalnál ült a királyné a Whitehallban. Ezután gyalog-hintón a St. James-palotába vitték, hol nagy sietséggel szobákat nyitottak fogadására. Csakhamar mindenfelé küldtek, orvosokat, papokat, titkos tanácsosokat és udvari hölgyeket hívni egybe. Nehány óra mulva sok tisztviselő és magas rangú hölgy sereglett a királyné szobájába. S ott született meg vasárnap reggel, június 10-kén — mely napot egy rossz ügy tulságosan hű pártolói soká szent emlékezet-

ben tartottak — a legboldogtalanabb fejedelmi gyermek, a kinek a sors hetvenhét évi számkivetést és vándorlást, hiu terveket, bántalmaknál is boszantóbb tisztelgéseket és oly reményeket adott osztályrészül, a melyek elsorvasztják az emberi szívet.

Már születése előtt elkezdődtek a szegény gyermek viszontagságai. A nemzet, mely fölött, az örökös rend szerint, uralkodni fogott, teljesen el volt hitetve, hogy anyja nem viselős valóban. Bármily erősséggel igazolták születése valódiságát, alkalmasint mégis azt vitatták volna sokan, hogy a jézsuiták valamely ügyes mesterfogást vittek véghez; az igazolás pedig, részint történetesen, részint nagy balfogások következtében, mindig hagyott volna föl rést némi ellenvetéseknek. Számosan voltak jelen a királyi hálósobában, mikor a csecsemő világra jött; de ezek közül egy sem bírta nagyobb mértékben a közbizodalmat. A jelenvolt titkos tanácsosok fele katholikus volt; s azokról a kik protestánsoknak mondták magokat, rendesen azt hitték, hogy elárulták hazájokat és istenöket. A szolgálattevő nők közül sokan francziák, olaszok és portugálok voltak. Az angol hölgyek közül némelyek pápisták, mások pápisták nejei. Nehányan, a kiknek különös igénye volt jelen lenni s kiknek tanúsága mindenkit kielégítendett, a kire okokkal hatni lehet, távol voltak; s távollétökért a királyt tartották felelősnek. Anna herczegnőt a sziget minden lakosainál inkább érdeklette a dolog. Neme és tapasztalása képessé tévék őt, hogy nénje és saját örököségi joga fölött örködjék. Erős gyanu támadt benne, a melyet némi apró vagy épen képzelt körülmények naponként növeltek. Ugy tetszett neki, hogy a királyné gondosan kerüli az ő vizsgáldását, s e tartózkodást, a mely talán gyöngédkedésből

eredt, roszra magyarázta. Így levén hangolva, föltevén magában Anna, hogy, ha eljő a válságos nap, jelen lesz és örködni fog. Nem tartá azonban szükségesnek, hogy egy hónappal azelőtt már közel legyen, s, mint mondák, atyja tanácsára a bathi gyógyvizet ment használni. Sancroftot, a kinek magas állása kötelességévé tevén a jelenlétet, s a kinek emberségében teljes bizalmat helyezett a nemzet, maga Jakab küldte néhány órával előbb a Towerbe. A Hydek legalkalmasb védei voltak a két herczegnő jogainak. A hollandi követet Vilmos képviselőjének lehetett tekinteni, s Vilmosnak, mint a király idősb leánya férjének, nagy érdeke volt a történetekben. Jakabnak soha eszében sem volt a Hydeczalád valamelyik, fi vagy nő tagját föl-szólítani; s a hollandi követ sem volt hivatalos.

Az utókor a királyt teljesen igazolta a népe által ráfogott csalásra nézve. De nem lehet őt azon ostobaságért és átkodottságért igazolni, a mely az egykoruak tévedését teljesen kimenti és érthetővé teszi. Igen jól tudta a keringő gyanúsításokat. Tudnia kellett, hogy a római egyház tagjainak tanúsága nem oszlatja el e gyanúkat, sem oly egyéneké, a kik ámbár az angol egyház tagjainak mondották magokat, készeknek mutatkoztak annak érdekeit a király kegyéért föláldozni. Igaz, hogy meg volt lepetve. De tizenkét órája volt intézkedésekre. Megtölthette palotáját vakbuzgókkal és tányérnyalókkal, a kikben a nemzet semmi bizalmat nem helyezett. Szintoly könnyen eszközölhette volna néhány jeles egyéniség megjelenését, a kiknek ragaszkodása az uralkodó valláshoz és a herczegnőkhez kérdésen kívül állt.

Később, miután a közvélemény dőre és vakmerő megvetéséért bőven meglakolt, szokása volt St. Germain-

ben őt akkép menteni, hogy másokra háríták a hibát. Voltak Jakabpártiak, a kik ráfogták Annára, hogy szándékosan vonta magát el. Sőt nem pirultak azt állítani, hogy Sancroft azért ingerelte a királyt annyira, míg ez őt a Towerbe küldé, hogy hiányos legyen a bizonyság, a mely az elégületlenek rágalmait megczáfolhatta. Kézzelfogható e vádak képtelensége. Vajon előre láthatta-e Anna és Sancroft, hogy a királyné számitása egy egész hónapban téved. Ha e számitás helyes volt, a szülésre nézve éppen idején fogott volna visszaérkezni Anna Bathból, s megszabadulni Sancroft a börtönből. Egyébaránt a király anyai nagybátyjai se távol, se börtönben nem voltak. Ugyanazon küldött, ki az egész hitehagyott csapatot, Dovert, Peterborough, Murrayt, Sunderlandot és Mulgraveot meghívta, szintoly könnyen meghívhatta volna Clarendont. Ha azok titkos tanácsosok voltak, Clarendon is az volt. Háza a Jermin utczában, kétszáz ölnyre sem volt a királyné szobájától. Mindazáltal csak a St. James-egyházban, a gyülekezet izgatottságából és susogásából tudhatta meg, hogy unokahuga megszűnt a korona vélt örököse lenni. Talán az volt rá nézve az akadály, hogy az Orániai és dán hercegeasszonyok legközelebb rokona? Vagy hogy az angol egyház rendithetlen hive?

Az egész nemzet fölzúdult, hogy csalást követtek el.

A pápisták több hónap óta jósolták a szószékről és a sajtó útján, versben és prózában, angol és latin nyelven, hogy az anyaszentegyház könyörgéseire egy walesi herceget adnak az egek; s most teljesítették, a mit jóslottak. Minden szemtanút gondosan kizártak, a kit megvesztegetni vagy megcsalni nem lehetett. Annát azzal szedték rá, hogy Bathba küldték. A primást éppen azon nap előtt, a mely a

gonoszság véghezvitelére volt határozva, vetették börtönbe a törvény és peeri kiváltságai daczára. Egy férfit vagy nőt sem engedtek jelenlenni, a kinek a csalás fölfedezésében legkisebb érdeke lett volna. A királynét éjjélkor hirtelen a St. James-palotába vitték, mert ez épületben, mely becsületes czélokra nem volt oly kényelmes, mint a Whitehall, a jézuiták czéljának megfelelő szobákat s ki- és bejárásokat találtak. Ott vakbuzgók körében, a kik semmit sem tartottak bűnnek, a mi egyházi érdekeinek előmozdítását eszközölte, és udvaroncok közepett, a kik semmit sem tartottak bűnnek, a mi gazdagításukra és emelkedésükre szolgált, egy ujdon született gyermeket loptak be a királyi ágyba, s aztán, mint három királyság örökösét, diadalmasan kézről kézre adták. Ilyes, igaztalan bár, de nem egészen természetlen gyanuk által fölizzgatva, még inkább törekedtek az emberek hódolatukat nyilvánítani azon zsarnok szentséges áldozatai iránt, a ki, miután népét sokáig rútul sértegette, most azzal tetézte gonoszságait, hogy még rútabbúl megsértette tulajdon gyermekeit.

Az Orániai herczeg se maga nem gyanítván valamely csalárdságot, se a közérzelem hangulatát Angliában nem ismervén, imákat mondatott saját házában kised s sógoráért s Zulesteint ünnepélyes üdvözlő küldöttségben Londonba küldte. Zulestein, csodálkozására, minden embertől, a kivel találkozott, a jézuiták által elkövetett gaz csalást hallotta, s minden órában valamely új gúnyiratot látott a terhesség és szülés fölött. Rögtön irt Hágába, hogy tiz ember közül egy sem hiszi, hogy a gyermek a királynétól született.

Ez alatt a hét főpap magaviselete még növelte a részvétet, a melyet helyzetök gerjesztett. A fekete péntek estején, mint nevezték a napot, a melyen őket befogták, épen az isteni tisztelet órájában érkeztek börtönükbe.

Azonnal a kápolnába siettek. Történetesen következő szavak fordulnak elő a második »lectio«-ban: »minden állapotban isten szolgálként viselvén magunkat, béketűréssel a viszontagságokban, inségben, csapások alatt, rabságban.« Minden buzgó egyháztág örvendett ez egybetaláláson, s eszökbe jutott, mily jól esett hasonló véletlen, közel negyven év előtt, I. Károly halála idején.

Másnap este, szombaton, 9-én, levél érkezett Sunderlandtól, a mely a Tower káplánjának meghagyta, hogy a következő napon, délelőtt, istentisztelet alatt, olvassa föl a nyilatkozatot. Miután a tanácsból kelt parancs szerint a Londonban fölolvasásra rendelt idő már rég elmúlt, a kormánynak e tettét csak a tiszteletreméltó foglyok elleni legczudarabb és gyermekesb személyes bántalomnak lehetett tekinteni. A káplán megtagadta az engedelmességet: elbocsátották hivatalából, s a kápolnát bezárták.

A püspökök állhatatossága és vidámsága, melylyel a fogságot szenvedték, szerénységök és szelidségök, a mint az összes nemzet tapsait és áldását fogadták, s hű ragaszkodásuk, a melyet üldözőjök iránt, a ki vesztökre tört, nyilvánítottak, épületére szolgált mindazoknak, a kik hozzájuk közelitettek. Csak egy hétig voltak őrizet alatt. Pénteken, június 15-én, a törvénykezési szak első napján, a királyi törvényszék elé állították őket. Tömérdék nép tódult eléjük. A kikötőtől a »Court of request«-ig nézők sorai közt mentek át, a kik áldották őket és éljenezték. »Barátim, mondának a foglyok menet közben, tisztelet a királynak; s emlékezzetek meg rólunk imáitokban.« Ez alázatos és ájtatos kifejezések szinte könyekre fakasztották az embereket. Miután végre a menet, a tömegén át, a bírák elé jutott, az »attorney ganeral« benyújtá a vádiratot, melynek

készítését rá parancsolták, s várta, hogy a vádlottak adják elő védelmüket. Ezeknek ügyvéde ellenveté, hogy a püspököket törvénytelenül vetették fogságba, következőleg helytelenül állanak a törvényszék előtt. Hosszadalmasan vitatták a kérdést, vajon a peert lehet-e kényszeríteni, hogy vétkes irat miatti vádra nézve megjelenési biztosítékot adjon, s a birák többsége a korona részére döntötte el azt. A foglyok ezután tagadták, hogy vétkesek volnának. Az naptól két hétre, június 29-kére határozták ügyök felvételét. E közben, saját kezességökre, szabad lábra helyezték őket. A korona ügyvédei okosan tettek, hogy nem kívántak biztosítékot. Mert Halifax úgy intézkedett, hogy huszonnégy legnagyobb tekintélyű világi peer volt készen kezességet vállalni, mindenik vádlottért három; s a főnemesség érzelmének ilyes nyilvánítása nem csekély csapás leendett a kormányra. Az is tudva volt, hogy a dissenterek egyik leggazdagabbika, megtiszteltetés gyanánt kérte ki, hogy Kentért ő vállalhasson kezességet.

A püspököknek most megengedték, hogy haza menjenek. A köznép, mely a King's bench előtti eljárás természetét nem ismerte, látván, hogy kedvenczeit őrizet alatt vitték a Westminsterhallba, s szabadon engedték távozni, azt hitte, hogy a jó ügy győzött. Hangos örömkialtás támadt. Örökre szóltak a harangok. Sprat csak elbámult, midőn saját apátságában hallotta zúgni az örömharangot. Azonnal elhallgattatá; de beavatkozása sok bosszús zugolódásra adott okot. A püspökök alig tudtak jóakaróik tölködö tömegétől szabadulni. Lloydot csodálói, kik czivakodtak, hogy kezét illethessék, ruháját csókolhassák, letartóztatták a palotaudvarban, mig Clarendon sok bajjal megszabadította s mellék uton haza vezette. Cartwright, mint

mondák, elég oktalan volt a tömegbe vegyülni. Valaki látván püspöki köntösét, áldást kért és nyert tőle. Egy közelálló felkiáltott: »Tudja ön, ki áldotta meg?« — »Minden bizonnyal, szolt a kit épen áldással tisztelte meg, egy a hét közül.« — »Dehogy, mondá a másik; a chesteri pápista püspök.« — »Pápista kutya, kiáltott a felbőszült protestáns; vedd vissza áldásodat.«

Olyan nagy volt a csoportozás és izgatottság, hogy a hollandi követ csodálkozott, midőn látta, hogy fölkelés nélkül mult el azon nap. A király sehogy sem érezte jól magát. Hogy bármely zavar elnyomására készen legyen, délelőtt néhány zászlóalj gyalogság fölött szemlét tartott a Hyde-parkban. Azonban épen nem tudhatni, mellette voltak volna-e seregi, ha szükség vala rájuk. Midőn Sancroft délután Lambetbe ért, a gránátos testőröket, a kik e külvárosban szállásoltak, palotája előtt találta egybegyűlve. Jobbról balról két sorban állottak, s áldást kértek tőle, midőn köztök elment. Csak nehezen tudta őket lebeszélni, hogy örömtüzet nem gyújtottak visszatérése tiszteletére. Mindazáltal sok örömtüz volt az nap este a városban. Két római katolikus elég gondatlan volt néhány gyerkőczét, a kik az örömnnyilatkozatokban résztvettek, megverni; a köznép megragadta őket, letépte egészen ruháikat, s csúfosan megbélyegezte őket.

Sir Hales Edvárd volt foglyaitól most fizetést jött kérni. Ezek oly fogságért, a melyet törvénytelennek tekintettek, s olyan tisztviselőnek, a kinek kineveztetése, szerintök, érvénytelen, minden fizetést megtagadtak. A hadnagy igen érhetőleg érintette, hogy ha ismét kezökbe kerülnek, nehéz vasat tétet rájuk, s a csupasz kövön fognak feküdni. »Királyunk haragja nyom bennünket, volt a felelet; s ezt

a legmélyebben sajnáljuk: de ha alattvaló társunk fenyeget, csak a szót vesztegeti.« Könnyű elgondolni, mily boszúsággal kellett a különben is fölgerjedt népnek halania, hogy egy renegát, ki a protenstáns hittől elpártolt, s Anglia alaptörvényei ellenére viselt parancsnokságot, a Lollard towere minden kegyetlenségeivel mer fenyegetni tisztos koru és méltóságu egyházférfiakat.

A pör fölvétele napja előtt már a sziget legvégső szegletéig terjedt a mozgalom. Skócziából leveleket vettek a püspökök, a melyekben biztosították őket azon ország presbyterijeinak rokonszenvéről, a kik oly régi és dühös elleni voltak a főpapi rendszernek. A cornwalli nép, e szilaj merész és erős izmos faj, melyben a tartományi szellem erősebb volt, mint az ország bármely részében, nagyon fölindult, hogy Trelawneyt veszély fenyegeti, a kikben nem annyira az egyház kormányzóját tisztelték, mint inkább egy tiszteletreméltó ház fejét, s már a normanok angol földre lépte előtt nagy tekintélylyel bíró ősök huszadik unokáját. Vidéken szerte egy dalt énekeltek a parasztok, a melynek végsorai maig fenmaradtak:

»And shall Trelawney die, and shall Trelawney die?

Then thirty thousand cornish boys will know the reason why.«*)

A bányászok aknáiból némi változtatással viszhangozák:

»Then twenty thousand under grund**) will know the reason why.«

Az ország különböző részeiben hangosan nyilvánított a föld népe egy különös reményt, a mely soha sem szűnt meg sziveikben élni. Az ő protestáns herczegök, szeretett

*) Szabadon magyarul: ha meghal Trelawney, 30.000 cornwalli gyerek vagy fi fogja számon kérni halálát.

**) Húszezer bányász kéri számon halálát.

Monmouth-uk, egyszerre meg fog jelenni, győzelemre vezérli őket, s lába alá tiporja a királyt és a jézsuitákat.

A ministerek elsápadtak. Még Jeffreys is örömet visszalépett volna. Clarendont nyájas izenetekkel a püspökökhez küldte, s az eljárás miatt, a melyet ő maga javasolt, másokra hárította a hibát. Sunderland ismét megkísérelte, engedményt ajánlani. A közelebbi szerencsés szülés, ugymond, igen jó alkalmat szolgáltat a királynak, fölhagyni vészteljes és alkalmatlan állásával, a nélkül, hogy félelemmel vagy szeszélylyel vádolhatnák. Ily örvendetes alkalmakkor szokásuk a fejedelmeknek kegyelmes tettekkel fölvidítani alattvalóik szívét; s mi sem lehetne kedvezőbb a walesi herczegre, mint ha már polyájában békeszerző lenne atyja és a fölindult nemzet közt. De a király határozottan el volt szánva. »Tovább megyek, ugymonda. Igen is engedelkeny voltam. Az engedményezés rontotta meg atyámat.« Az ügyes minister látta, hogy az előtt csak azért kérték ki tanácsát, mert a király szándokainak megfelelő volt, s hogy azon pillanattól fogva, midőn jók kezdenek lenni tanácsai, egyszersmind fogamatlanok is kezdenek lenni. A Magdolnacollegium elleni eljárásban lankadás jeleit mutatta. Ujabbán arról igyekezett a királyt meggyőzni, hogy vészteljes Tyrconnel terve, mely szerint az írföldi angol települtek tulajdonát el akarják kobozni; s Bellasyse és Powis segélye által annyiban czélt is ért, hogy a következő évre halasztották e szándék végrehajtását. De e félnökség és akadékossgyanút és kedvetlenséget gerjesztett a királyban. Eljött a visszatorlás napja. Sunderland ugyanazon helyzetben volt, a melyben vetélytársa, Rochester, néhány hónappal az előtt. Mindkét államférfiúra rá került a sor, megtanulni, mi nyomorúságos dolog kétségbeesetten ragaszkodni a hatalom-

hoz, mely az ember kezei közül észrevétlenül kisikamlík. Sorban mindkettő megérte, hogy javaslatait megvetőleg félredobják. Mindketten megérték a fájdalmat, neheztelést és bizalmatlanságot olvasni uruk tekintetéből és magaviseletében; s hazájuk mégis mindkettejüket felelősöknek tartotta ama bűnökért és hibákért, a melyektől hiában igyekeztek őt visszatartóztatni. Mig ő gyanuba vette őket, hogy hatalma és méltósága rovására hajhászszák a népszerűséget, a közvélemény hangosan vádolta, hogy saját becsületek és a közjó rovására vadászszák uruk kegyeit. S minden gyötrelem és megaláztatások daczára is mindketten vizbe-fulóként ragaszkodtak a hivatalhoz. Mindketten azzal igyeke-
vénnek megengesztelni a királyt, hogy készséget szinlettek kibékülni egyházával. De ez olyan pont volt, a melynél Rochester el volt határozva megállapodni. Egész a hitszakadásig ment: de ott visszalépett s a világ, azon szilárdságért, a melylyel az utolsó lépést megtagadta, nagylelkűen megbocsátotta minden előbbi ingatagságát. Sunderland, a ki kevesbbé lelkismeretes és szemérmes volt, föltette magában, elégtételt adni utóbbi mérsékletéért, s oly tettel szerezni vissza a király bizalmát, mely minden vallásos meggyőződéssel bíró lélek előtt szükségkép a legnagyobb bűnnek látszott, s melyet magok a világi emberek is az alávalóság utósó e vetemedésének tartanak. Talán egy héttel a nagy pör fölvételi határnapja előtt közhirrre tették, hogy ő pápista. A király elragadtatással beszélt az isteni malaszt ezen diadaláról. Az udvaroncok és követek alig tartóztathatták magokat, midőn a hitehagyott szóval erősítette, hogy már rég meg volt győződve, hogy a római egyházon kívül nincs üdvösség, s hogy a lélekismeret nem hagyta őt nyugodni, mig föl nem hagyott az eretnekséggel, a melyben

növelték. Gyorsan hire ment. Minden kávéházban beszéltek, mint jelent meg Anglia első ministere meztláb, viaszgyertyával kezében, a királyi kapolna előtt, mint kopogtatott alázatosan, hogy bocsássák be; mint kérdezte belülről egy papi szózat, ki van ott; mire Sunderland azt felelte, hogy egy szegény bűnös, a ki soká tévelygett az igaz egyházon kívül, kér könyörög előtte, hogy fogadja be, s adjon nékie bűn-bocsánatot; mint nyiltak meg az ajtók; s hogyan részesült a hitujoncz a szent rejtelmekben.

E botrányos hitehagyás csak növelte a részvétet, a melylyel a nemzet várta a napot, midőn az angol egyház hét derék »confessor«-ának sorsa el fog dőlni. A király most mindenkép azon volt, hogy eskütszéket mesterkéljen össze. A korona ügyvédeit oda utasíták, hogy szorosan kuttassák ki a szabad birtokosok névsorában foglalt egyének érzelmeit. Sir Astry Sámuel, a korona jegyzőjét, a kinek tiszte volt ily esetekben a neveket kiválogatni, a palotába hívták, s Jakab, a korlátnok jelenlétében, értekezett vele. Sir Sámuel, mint látszik, mindent elkövetett. Mert az általa nevezett negyvennyolcz egyén közt, mint mondák, néhány királyi cseléd és több római katolikus volt. A püspökök ügyvédének azonban joga levén tizenkettőt kitörülni, eltávolították ezeket. A korona ügyészei szintén kitörültek tizenkettőt. A névsor ekkép huszonnégyre szállt le. Az a tizenkettő, a ki először felelt a névfölolvasáskor, volt a perben eljárandó.

Junius 29-kén a Westminsterhall, az ó és új palota-udvar, s minden szomszéd utcza, nagy messze, tömve volt néppel. Soha sem azelőtt sem azután nem környezte a King's benchet annyi hallgatóság. Harminczöt világi peer volt a tömegben.

A törvényszéknek mind négy bírása helyén ült. Wright a ki elnökölt, csupán lelkismeretlen szolgálata által emelkedett magas helyére annyi alkalmasb és tanultabb férfiak fölött. Alibone pápista volt, s hivatalát azon fölmentő hatalomnak köszönte, a melynek törvényessége most kérdés alatt volt. Holloway mindeddig a kormány szolgálai eszköze volt. Még Powell is, kinek jelleme, becsületessége miatt, nagy tiszteletben állott, részes volt egynémely eljárásban, melyet nem lehetett mentenie. Sir Hales Edvárd nagy fontosságú pörében, bár némi habozás és időhalasztás után, a törvényszék többségéhez járult, s akkép szenyfoltot vetett jellemére, mit becsületes magaviseletével e napon teljesen letörlött.

A felek ügyvédei épen nem voltak egyenlő erejűek. A kormány oly gyűlöletes és gyalázatos szolgálatokat kívánt törvénykezési tisztviselőitől, hogy a torypárti legügyesb jogászok és ügyviselők egymásután mind megtagadták beleegyezésöket, s elvesztették hivatalaikat. Sir Powis Tamás, az »attorney general«, harmad rendű ügyvéd is alig volt. Sir Williams Vilmosnak, a »sollicitor«-nak gyors esze és törhetlen bátorsága volt; de nem birt tapintattal; szeretett czivódní; nem tudta fékezni indulatait; s minden politikai párt gyűlölte és megvetette őt. Az »attorney« és »sollicitor« legkitünőbb segédei voltak Trinder, római katolikus, és Shower Bertalan, londoni »recorder«, kinek volt némi törvényes ismerete, azonban émelygös »apologiái«-ból és végtelen ismétléseivel tréfát üztek a Westminsterhallban. A kormány ohajtotta volna Maynard szolgálatait megnyerni: de ő kereken kimondta, hogy lelkismeretével nem fér össze, a mit tőle kívántak.

A másik oldalon azon korszak majd minden törvény-

széki tehetségei összejöttek. Sawyer és Finch voltak a vádlottak ügyvédei, kik közül egyik Jakab trónraléptekor attorney, másik sollicitor general volt, s kik a whigek üldöztetésekor, az utóbbi uralkodás alatt igen is nagy hévvel és sikerrel szolgáltak. Ezekhez két egyéniség csatlakozott, kiket, mióta a vénség Maynard tevékenységét csökkenté, a legjobb törvénytudóknak tartottak az ügyvédi karban: Pemberton, a ki II. Károly alatt a King's bench elnöke volt, kit embersége és mérseklete miatt elmozdítottak magas hivatalából, s a ki most ismét ügyvédkedni kezdett; és Pollexfen, ki sok ideig a nyugoti vándorbiróság élén állt, s a vérbiróságnál a korona részéről ügyvédkedett, különösen Lisle Anna ellen is föllépett és ezért népszerűtlen volt, de, köztudomás szerint, ha nem köztársasági, bizonyára whig volt. Sir Creswell Levinz, e nagy tudományu és tapasztalásu, de félenk ember, szintén ott állott. Nehány év előtt elmozdították a birói székről, mivel nem mert a kormány szándokai szerint járni el. Most félt a püspökök mellett föllépni s először nem fogadta el megbízó levelöket: de az egész ügyészi kar tudtára adta, hogy ha ez ügyet nem vállalja el, soha nem kap mást.

Ugyanez oldalon állott sir Treby György, egy igen ügyes és buzgó whig, ki a régi városi szerkezet idejében londoni »recorder« volt. Sir Holt Jánost, egy még kitünőbb whig ügyvédet, mint látszik, azért nem használtak a védelemben, mert Sancroft némi előítélettel viseltetett iránta, de a londoni püspök magánosan élt tanácsával. A püspökök legifjabb ügyvéde bizonyos Sommers János nevü fiatal ügyész volt. Se születési, se vagyoni tekintetben nem birt előnyvel; s alkalma sem volt magát a közönség előtt kitüntetnie: de szellemi tehetsége, szorgalma, nagy és kitünő töké-

lyei ismeretesekek voltak baráti szűk körében; és whig elveivel daczára, dologra tartozó, világos okoskodási módja és mindég helyes eljárása által biztosította magának a királyi törvényszék figyelmét. Johnstone ugyancsak előadta a püspököknek, mi fontos dolog ez ifju szolgálatát megszerezni; s Pollexfen, mint mondják, kinyilatkoztatta, hogy senki sem annyira képes történeti és alkotmányos kérdést tájékozni mint Sommers.

Az eskütteket föleskették; igen tekintélyes állásu egyénekből állott. Sir Langley Róger, egy régi tekintélyes nemzetségű baronet, volt az előljáró. Egy lovag és tiz esquire csatlakozott hozzá, a kik közül többeket nagy birtokosoknak ismertek. Nehány nemconformista is volt köztök; mert a püspökök bölcsen azt végezték, hogy a protestáns dissentererek iránt nem mutatnak bizalmatlanságot. Csupán Arnold Mihály neve szült nagy nyugtalanságot. Ez a palota sörfőzője volt; s attól tartottak, hogy a kormány számított szavazatára. Mondják keservesen panaszkodott helyzetéről, a melybe jutott. »Bármit tegyek, ugymond, tudom, hogy félig megbukom. Ha »nem bűnöst« mondok, a király többé nem főzet velem sört; s ha »bűnöst« mondok, senki nek sem kell majd söröm.«

Azonban elkezdődött az eljárás, mely most, több mint másfél száz év után és hidegen meggondolva is, teljes drámai érdekű. Az ügyvédek mindkét részről nagyobb éles-séggel és hévvel küzdöttek a hivatalosnál: a hallgatóság olyan aggodalommal figyelmezett, mintha mindeniknek saját sorsa fölött határozná az etkütszéki ítélet; s oly gyors és meglepő volt a szerencse forgása, hogy a sokaság egyetlen perc alatt újra meg újra ment át szorongásból lelkesedésbe, s lelkesedésből még nagyobb aggodalomba.

Az előterjesztés azzal vádolta a püspököket, hogy Middlesex megyében egy hamis, gonosz és lázító iratot irtak avagy tettek közzé. Az »attorney« és »sollicitor« először azt igyekeztek megmutatni, hogy az iratot a vádlottak irták. E végett több egyént hívtak föl, hogy a püspökök kézírásához szóljanak. De a tanúk oly rosszúl érezték magokat, hogy alig lehetett belőlök világos feleletet kivenni. Pemberton, Pollexfen és Levinz azt vitatták, hogy semmi erősség nincs, minél fogva a dolgot eskütszék elé lehetne vinni. Két bíró, Holloway és Powell, ugyan-e véleményt nyilvánították; s a hallgatóság ugyancsak kezdett remélni. A korona ügyvédei egyszerre csak jelentik, hogy más útra szándékoznak átmenni. Powis el nem rejthető szégyennel és tartózkodással a tanúk padára állította Blathwaytet, a titkos tanács egyik jegyzőjét, a ki jelen volt, midőn a király a püspököket kérdőre vette. Blathwayt megesküdt, hogy hallotta, miszerint elismerék aláírásukat. Bizonyásgtétele eldöntő volt. »Ha ily bizonyáguk van, monda Holloway bíró az államügyészhez, miért nem adták azt mindjárt, haladék nélkül elő?« Csakhamar kitetszett, miért nem akart a koronaügyész, teljes kénytelenség nélkül, e bizonyítási módra térni át. Pemberton megállítá Blathwaytet, kutató ellenkérdések alá vette, s követelte, hogy teljesen adjon elő mindent, a mi a király és az alperesek közt történt. »Ez ugyan szépdolog« kiálta föl Williams. »Azt hiszik önök, monda Powis, hogy bármily szemtelen kérdést tehetnek tanúinknak, a mi épen eszökbe jut?« A püspökök ügyvédeit nem lehete ily módon levenni lábaikról. »Hitet tön, monda Pollexfen, hogy az igazságot mondja, hogy teljesen megmondja azt: s feleletet kell nyernünk és fogunk nyerni.« A tanú kapkodott, kétértelműen szólt, állítá, hogy a kér-

déseket nem érti, s a bírák ótalmáért könyörgött. De oly kezek közt volt, a melyekből nem volt könnyű menekülni. Végre az »attorney« megint közbeszólt. »Ha, ugymond, makacsul ragaszkodik ön e kérdéshez, legalább mondja meg, mi célra kíván azzal élni.« Pemberton, a ki az egész bírói eljárás alatt férfiasan és ügyesen teljesíté kötelességét, minden fenakadás nélkül felele: »Uraim, felelek az államügyész úrnak. Teljes nyíltsággal szólok a törvényszék előtt. Ha a püspökök ez iratot ő fölségének oly ígérete mellett ismerték el, hogy vallomásukat nem használják ellenök; azt hiszem, nem csekély előnyök lesz.« — »Olyat fognak önök ő fölségére, a mit alig merek kimondani, szóla Williams: ha már önök úgy erőtetik a dolgot, a király részéről kérem, hogy a kérdést jegyzőkönyvbe ig-tassák.« — »Mit akar ezzel sollicitor ur?« szolt közbevetőleg Sawyer. — »Én tudom, mit akarok,« mondá a hite-hagyott. »Kivánom, hogy a kérdést a törvényszék jegyző-könyvébe ig-tassák.« — »Igtasson ön a jegyzőkönyvbe, a mit tetszik, monda Pemberton; nem ijedek meg öntől sol-licator ur.« Majd zajos és heves szóváltás támadt, mit az elnök csak bajosan tudott lecsillapítani. Más körülmények közt valószínűleg elrendelte volna jegyzőkönyvbe ig-tatását s Pembertont őrizet alá fogta vétetni. De e nagy napon le volt verve. Sokszor oldaltekinteteket vetett a grófok és bárók tömött soraira, a kik ellenőrzék őt, s bírái lehettek a közelebbi parlamentben. Olyan képet csinált, mondá a kö-zelállók egyike, mintha mindenik peernek kötél volt volna zsebében. Végre Blathwayt kénytelen volt, mindent, a mi történt, előadni. Kitetszett, hogy a király nem lépett a püs-pökökkel határozott alkura. De az is kitetszett, hogy a püs-pökök nem ok nélkül gondolhatták, hogy a király köteles-

sége önként érthető volt. Valóban azon körülményből, hogy a koronaügyvédek nem akarták a tanács jegyzőjét a tanúk közé állítani, s azon hevességből, a melylyel Pemberton keresztvallatását elleneztek kitetszik, hogy magok is e véleményben voltak.

Az aláírás mindazáltal most be volt bizonyítva. De új és komoly ellenvetés merült föl. Nem volt elég bebizonyítani, hogy a bepanaszolt iratot a püspökök irták. Azt is kellett bizonyítani, hogy Middlesex megyében irták. S nem csak nem voltak képesek az államügyvédek ezt bebizonyítani, sőt az alperesek az ellenkezőt mutatták meg. Mert történetesen az időtől fogva, hogy a tanácsból kelt parancs megjelent, a folyamodás benyújtásáig egyszer sem hagyta el Sancroft a lambethi palotát. E szerint az egész vádkereset teljesen összeomlott; s a hallgatóság nagy örömmel azonnali fölmentést várt.

A koronaügyvédek ekkor ismét változtatták állásukat, a vétkes irat készítése vádjával egészen fölhagytak, s azt igyekeztek megmutatni, hogy a püspökök vétkes iratot tettek közzé Middlesex megyében. Nagy nehézségek forogtak fen. A folyamodás benyújtása a királynak, a törvény előtt, kétségkívül közzététel volt. De hogyan bizonyítsák e benyújtást? A királyi magánszobában adott kihallgatáson senki sem volt jelen a királyon és alpereseken kívül. A királyt bajosan lehetett megesketni. Így tehát a közzététel tényét csak a vádlottak elismerése következtében lehetett megállapítani. Blathwayt-et megint kihallgatták, de hiában. Jól emlékszik, ugymond, hogy a püspökök elismerték kézírásukat; arra azonban nem emlékszik, hogy az iratot, mely a titkos tanács asztalán feküdt, ugyanazon iratnak ismerték volna el, melyet a királynak átadtak, vagy hogy

az iránt megis kérdezték volna őket. Több más tisztviselőt hívtak elő, kik a tanácsnál voltak szolgálatban, s ezek közt Pepys Sámuel tengernagysági titoknokot; de egyik sem tudott emlékezni, hogy az átnyújtásról szó is volt volna. Hiában tett Williams faggató kérdéseket, míg a másik rész ügyvédei kinyilatkoztatták, hogy ily behálózó, húzó-vonó kérdések hallatlanok voltak eddig a törvényszék előtt, s maga Wright is kénytelen volt elismerni, hogy a »sollicitor« kérdezzetési módja merőben szokatlan. Egyik tanú a másik után »nem« mel felelvén, hangos kacaj és tomboló kiáltások hangzottak a teremben, miket a bírák nem is kísérlettek elhallgattatni.

Ugy látszott, végre meg van nyerve a kemény csata. A korona részéről be volt az ügy fejezve. Ha a püspökök ügyvédei hallgatnak, bizonyos volt a fölmentés; mert semmi olyast nem bizonyítottak be, a mit a legszemtelenebb és megvesztegetettebb bíró is a közzététel törvényes bizonyosságának mert volna mondani. A törvényszéki elnök már az eskütszékhez akart szólani, s kétségkívül olyan irányban, hogy a vádlottakat mentsék föl; de Finch, sokkal nyugtalanabb lévén, hogysen megfontolatlanságot ne kövessen el, közbeszólt és meghallgatást kért. »Ha akarja ön, monda Wright, meghallgatják; de nem érti ön saját érdekeit.« A másik védő ügyvéd leülésre birta Finchet, s kérte az elnököt, menjen tovább. Ez épen azt teendő volt, midőn a »sollicitor«-hoz posta érkezett, azon hirrel, hogy lord Sunderland képes a közzétételt bizonyítani, s azonnal megjelenik a törvényszék előtt. Wright gúnyosan mondá az alperesi ügyvédeknek, hogy egyedül magoknak köszönhetik a dolog ezen fordulatát. A nagy tömeg alig birta magát tartóztani. Finch az ország leg-

népszerűtlenebb embere volt néhány óráig. Miért nem tudott veszteg ülni, mint nála derekabb emberek, Sawyer, Pemberton és Pollexfen? Közbeszólási viszketege, hiusága, hogy egy szép beszédet tartson, mindent elrontott.

Ez alatt a miniszerelnököt gyaloghintóban a csarnokon áthozták. Egy kalapot sem emeltek jöttében; s némelyek hangosan kiálták utána: »pápista kutya.« Halványan és reszketve jött a törvényszék elé, földresütött szemekkel, és elelhaló szóval tön tanuságot. Megesküdt, hogy a püspökök őt értesíték folyamodási szándokukról s hogy e végett a király magánszobájába bocsáták őket. E körülmény, azzal együtt, hogy midőn a termet elhagyták, egy általok aláirt folyamodás volt a király kezében, olyan erősség volt, mely az eskütszéket a közzététel tényére nézve okszerüen kielégithette.

A middlesex-i közzététel tehát meg volt mutatva. De hamis, gonosz és lázító volt-e az ekkép közzétett irat? Ed-dig az volt a kérdés, vajon a bizonyítási szabályok szerint megmutatható-e oly tény, melyet mindenki igaznak tudott; most azonban nagyobb érdeküvé lett a vitatás. Feszegetni kellett a királyi hatalom és szabadság határait, a király fölmentő jogát a törvény alól, s az alattvalók folyamodási jogát a sérelmek orvoslása végett. A vádlottak ügyvéde három óra hosszat szólt erélyesen az alkotmány alapelvei mellett, s megmutatta az alsóház naplóiból, hogy a püspökök csupán igazságot állítottak, midőn a királynak előterjesztették, hogy a fölmentési hatalmat, melyet igénybe vett, újra meg újra törvénytelennek nyilatkoztatta a parliament. Sommers kelt föl utóájára. Alig szólt öt percznél tovább; de minden szava súlyos volt; s midőn leült, meg volt alapitva hirneve, mint szónoknak és alkotmányos jog-

tudósnak. A vád-levélben foglalt kifejezéseket, a melyekkel a püspökökre fogott büntett le volt írva, sorba vette, megmutatta, hogy minden szó, fő- és melléknév egyaránt, merőben helytelen volt. Hamis nem volt az irat; mert minden abban érintett tény valóságát parlamenti naplók bizonyították. Gonosz czélzatu sem volt; mert az alperesek nem kerestek alkalmat czivakodásra, hanem a kormány állította őket oly helyzetbe, hogy vagy a király akaratának kellett ellenszegülniök, vagy a becsület és lélekismeret legszentebb kötelességeit megszegniök. Lázító sem volt az irat; mert írói nem szórták azt népcsoportok közé, hanem magok adták magának a királynak kezébe; s nem is vétkes irat volt, hanem illendő folyamodás a minőt Anglia, sőt a császári Róma és minden polgárisult állam törvényei szerint helyesen nyujthat be fejedelmének oly alattvaló, a ki sértve érzi magát.

Az »attorney« röviden és gyöngén válaszolt. A »sollicitor« igen hoszasan és epésen szólt, úgy hogy a hallgatóság zaja és gúnykiáltásai többször félbeszakiták. Annyira ment, hogy azt állitá, hogy a parlament házain kívül egy alattvalónak, vagy alattvalói testületnek sincsen joga a királyhoz kérvényt adni be. A karzatok dühbe jöttek, s maga a törvényszéki elnök is elbámult e megvásárolható köpenyforgató szemtelenségén.

Végre Wright kezdé egybevonni a viták tartalmát. Szavaiból látni lehetett, hogy a kormánytól való félelmét mérsékelte azon félelem, melybe őt ily számos, ily fényes és nagyon izgatott hallgatóság ejté. Mondá, hogy nem akar a felmentő jog iránt véleményt fejezni ki, hogy ránézve nem szükség azt tenni, hogy sokban nem egyezik a »sollicitor«-ral, hogy az alattvalóknak van joguk kérelmezni, de a

törvényszék előtt levő kérvény helytelenül van szerkesztve, s a törvény értelmében vétkes irat. Alibone hasonló véleményben volt: de midőn ezt előadta, oly vastag tudatlanságot árult el a törvényben és történetben, hogy mindenki részéről megvetést vont rá, a ki csak hallotta. Holloway kikerülte a fölmentési jog kérdését, de azt mondta, hogy a kérelem olyasnak látszik előtte, minőt az alattvalóknak, a kik magokat sértve érzik, joga van benyújtani, s azért nem vétkes irat az. Powell merészebben nyilatkozott. Megvallotta, hogy nézete szerint, érvénytelen a türelmi nyilatkozat, s hogy a fölmentési jog, a mint azzal utóbb éltek, sehogy sem fér össze a törvénynyel. Ha a királyi hatalom túlterjeszkedéseit elnézik, vége a parlamenteknek. Az egész törvényhozó hatalom a királyban fogna lenni. »Ez állapot eldöntését, uraim, istenre és lelkismeretökre bizom.«

Besötétedett, mire az eskütszék visszavonult ítéletéről értekezni. Feszült aggodalom közt telt az éj. Fenmaradt néhány levél e szorongás idejéből, a melyek annál fogva különös érdekekkel birnak. »Igen késő az idő, irta a pápai követ; s az ítélet még nincs tudva. A bírák és vádlottak haza mentek. Az eskütszék együtt maradt. Holnap megtudjuk e nagy harcz eredményét.«

A püspökök ügyvéde, egy sereg cseléddel, egész éjen át azon szoba lépcsőjén üldögélt, a melyben az eskütszék tanácskozott. Általában szükséges volt vigyázni az ajtónál őrködő tisztekre; mert e tisztviselőket a korona érdekéhez csatlakozóknak hitték, kik, ha gondosan nem ügyelnek rájuk, könnyen elláthatnak élelemmel valamely udvarpárti esküttet, a ki aztán kibőjtöltethette a többi tizenegyet. Szorosan őrködtek tehát. Még gyertyát sem hagytak bevinni pipára gyújtani. Néhány kancsó mosdó vizet

bocsátottak be reggeli négy óra tájban. Az esküttek, szomszúságtól epedve, hamar mind kiitták. A szomszéd utczákon sok nép járt föl és alá virradtig. Minden órában küldöttek valakit a Whitehallból, megtudni, mi történik. Benn a szobában többször zajos vitatkozás hallatszott; de bizonyost nem lehetett tudni.

Először kilenczen voltak a fölmentésre, hárman az elmarasztás mellett. Kettő a kisebbségből csakhamar engedett; de Arnold makacszkodott. Austin Tamás, egy nagy birtoku falusi uraság, ki a bizonyításokra és beszédekre feszülten hallgatott, s mindenről jegyzést vitt, vitatás alá kívánta venni a kérdést. Arnold nem akarta. Ő, monda áttalokodottan, nem szokott okoskodáshoz és vitatkozáshoz. Lelkismerete nincs megnyugtatta; s ő nem menti föl a püspököket. »Ha ön így beszél, monda Austin, nézzen rám. Én mind a tizenkettejük közt legnagyobb és legerősebb vagyok; s hogysen oly kérvényt, mint ez irat itt, vétkesnek mondjak, inkább itt maradok, míg ugy összeaszom, mint egy pipaszár.« Reggeli hat óra lett, mire Arnold engedett. Csakhamar megtudták, hogy az eskütszék meg egyezett; de még titok volt, mi az ítélet.

Tíz órakor megint egybegyült a törvényszék. A tömeg nagyobb volt, mint valaha. Az esküttek megjelentek padukon; s néma csönd lett.

Sir Astry Sámuel szólt. »Vétkeseknek találják-e önök, vagy sem a vádlottakat, vagy bármelyiket közölök azon büntetben, mely miatt vádoltatnak?« — Sir Langley Roger válaszolá: »nem vétkesek.« A mint e szavak kiröptentek ajkain, Halifax fölugrott, s csóválta kalapját. E jeladásra dörgő kiáltás hangzott a padokról és karzatokról. Pillanat alatt tíz ezer ember, kik a nagy csarnokot el-

lepték, felelt még dörgőbb kiáltással, mely megreszketteté az ó tölgypadlatot; s következő pillanatban a töméntelen sokaság, mely kün volt, menydörgött egy harmadik »hurrah«-t, mely a Temple-barig elhallott. A Temzét borító hajók válaszul éljeneztek. Lőpor-durranás hallatszott a vizen, megint egy, újra egy; s így néhány percz alatt a Savoyt és a szürke barátokon túl London hidjáig röpült az örömhír s az árboczerdőig. A mint szállt a hír, örömkialtások hangzottak az utczákon, téreken, piaczkon és kávéházakban. Az örömkialtozás azonban nem volt oly rendkívüli, mint a sirás. Az emberek érzelmei tudniillik annyira sebhedve voltak, hogy a rideg angol természet, mely oly ritkán mutatja a megindulás külső jeleit, engedett végre s ezeren meg ezeren sirtak, zokogtak csupán örömkben. Ez alatt a sokaság szélső csapataiból lovasok száguldoztak, minden nagy országutakon szétvinni egyházunk és nemzetünk győzelmét. Azonban még e kábitó kitörés sem birta elrémiteni a sollicitor elkeseredett és rettenthetlen szellemét. Erőködve, hogy szavát a zajban megértsék, fölszólította a birákat, vitesse fogságba azokat, a kik lármájukkal megsértették a törvényszék méltóságát. Egyet elfogtak az ujongó nép közül. De a törvényszék érezte, hogy fonákság volna egyet büntetni százezer közös vétségéért, s szelid pirongatás után elbocsátotta.

Haszontalan volt e pillanatban bármily más tárgy fölvételéről gondolkodni. Valóban a sokaság lármája oly nagy volt, hogy alig lehetett egy szót is hallani a törvényszéken. Cartwright, nem tudván kíváncsiságát fékezni, azt az esztelenséget és illetlenséget követte el, hogy az ítéletet hallani a Westminsterhallba jött. Papi köntöséről s potrohos alakjáról ráismertek, s az egész termen át szídták. »Vi-

gyázzatok, monda egyik, itt a farkas juhbőrben.« — »Helyet, kiálta egy másik, helyet ez embernek, ki a pápát hordja hasában.«

A fölmentett főpapok az áldásukért esengő tömeg közül a legközelebbi kápolnába menekültek, a hol istentiszteletet tartottak. Az nap reggel sok egyház állt nyitva a fővárosban; és sok ájtatos nép látogatta azokat. A vár és külvárosok összes tornyaiban szólt a harang. Ez alatt az esküttek alig voltak képesek kijönni a teremből. Száz meg száz emberrel kellett kezét szoritniok. »Isten áldja meg önöket, kiálta a nép; isten boldogítsa családjaikat; becsületet, jólelkű gentlemanekül jártak önök el; mindnyájunkat megmentették ez nap.« Midőn a főnemesek, kik a jó ügy pártolása végett megjelentek, elhajtottak, marokkal szórták a pénzt hintóik ablakaiból, kiáltozván a tömegnek, hogy igyanak a király, a püspökök és az eskütszék egészségéért.

Az »attorney« vitte meg a hirt Sunderlandnak, ki épen a pápai követtel társalgott. »Soha, mondá Powis, ember emlékezete óta nem voltak oly örömkítőrések, soha annyi köny.« A király az nap reggel a hounslowi tábort látogatta meg. Sunderland azonnal futárt küldött oda a hirrel. Jakab Feversham lord sátorában volt, midőn a posta érkezett. Nagyon megzavarodott, s francziául fölkiáltott; »annál roszabb rájok nézve.« Azonnal Londonba indult. Mig jelen volt, a tisztelet visszatartóztatá a katonákat érzelmeik nyilvánításától, de alighagyá el a tábort, nagy ujongatást hallott háta mögött. Meg volt lepetve, s kérdezte, mi lárma ez. »Semmi, volt a válasz: a katonák örülnek, hogy a püspökök föl vannak mentve.« — »Ezt mondják önök sem-

minek?, mondá Jakab. Aztán ismétlé : »annál rosszabb rájok nézve.«

Volt is oka kedvetlennek lenni. Csatavesztése tökéletes és a leglealázóbb volt. Ha a korona részéről elkövetett formahiba miatt mentik vala fel a főpapokat, ha azért mentik vala föl, mert a kérelmet nem Middlesexben irták, vagy mivel lehetlen volt bebizonyítani, hogy az iratot, a mely miatt pörbe fogták őket, benyújtották a királynak: a királyi hatalom nem szenvedett volna. Az ország szerencséjére a közzétevés ténye teljesen meg volt alapítva. Így az alperesi ügyvédek kénytelenek voltak a fölmentő hatalmat támadni meg. A megtámadást nagy tudománnyal, ékesszólással és merészséggel tették. A kormány ügyvédeit, közelismerés szerint, legyőzték a szóváltásokban. Egy bíró sem merte mondani, hogy a türelmi engedély törvényszerű. Egy bíró a legkeményebb kifejezésekkel törvénytelennek mondotta. Az egész városban beszéltek, hogy súlyos csapás érte a fölmentő hatalmat. Finchet, kit az előtti napon mindenki ócsárolt, most általában magasztalták. Nem akarta, mondának, olyképen dönteni el az esetet, hogy a nagy alkotmányos kérdés mindig kérdés alatt maradjon. Érezte, hogy oly eskütszéki ítélet, mely védencczeit fölmenti, a nélkül, hogy a nyilatkozatot kárhoztatja vala, csak fél győzelem leendett.

Bizonyos, hogy Finch se a szemrehányásokat nem érdemlette, melyekkel tetőzték, míg az eredmény bizonytalan volt, se a magasztalást, midőn az jól ütött ki. Fonákság volt megróni őt, mivel azon rövid időhalasztás alatt, a melyet okozott, a korona védői váratlanul új bizonytságot fedeztek föl. Szintén fonákság volt, azt tenni föl, hogy, általános elvek megállapítása végett, szándékosan kockáz-

tatta védenczei ügyét: s még nagyobb fonákság volt, azért magasztalni, a mi a hivatali kötelesség durva megsértése lett volna.

Ez örvendetes napot szintoly örömteljes éj követte. A püspökök s néhány tekintélyesb barátaik hiában igyekeztek a zajló örömnilyvánításokat akadályozni. A legöregebb emberek emlékezetére soha sem fénylettek úgy London utczái örömtüzektől, még az nap este sem, midőn megtudták, hogy a skót hadsereg szabad parlament mellett nyilatkozott. Az örömtüzek körül csapatonként ittak a püspökök egészségére s a pápisták romlására. Gyertyasorok világították az ablakokat. Minden sorban hét gyertya volt, s a középső, mely a többinél magasabb volt, a primást képezte. Szakadatlanul tartott a tűzijátékok sustorgássa. Egy magas farakás épen a Whitehall nagy kapuja előtt lángolt. Mások pápista peerek kapui előtt világoltak. Wardouri Arundell gróf, némi pénzajándékkal, okosan megnyugtatta a tömeget: de a Salisburyháznál, a parton, ellenállást kíséreltek meg. Lord Salisbury cselédei kiütöttek és lőttek; de csak a szerencsétlen egyházfit ölték meg, a ki a tüzet eloltani jött; s csakhamar megverték őket és a házba visszakergették. Egy látvány sem érdekelte ez éjjel a köznépet annyira, mint a mi néhány év előtt szokásban volt, s melyet most, hosszú idő után, megint élveztek — a pápa elégetése. Ez egykor mindennapi népmulatságot nemzedékünk csak leírásokból és képekből ismeri. Egy alak, mely távolról sem hasonlított Guy Faux durva ábrázolásaihoz, melyeket most is látunk november 5-kén, hanem némi ügyességgel volt viaszból készítve s nem kevésbe került ruházattal és pápai süveggel ékesítve olyan székre volt ültetve, a milyenen a római püspököket, némely nagy ünnepeken, sz.

Péter egyházában, a nagy oltárhoz viszik. Rendesen számos bibornok és jézsuita kísérte ő szentségét. Füle mellett egy bohóc állott, ördögnek öltözve, farkkal és szarvakkal. Egy gazdag és buzgó protestáns sem kimélte ily alkalommal guineajét, s ha hinni lehet a hirnek, a diszmenet költsége olykor ezer fontra is fölment. Miután a pápát egy ideig ily ünnepiesen körülhordozták a sokaság feje fölött, hangos kiabálás közt lángokba dobták. Oates és Shaftesbury népszerűségének idejében e látványt rendesen Erzsébet királynő születése napján mutatták évenként Fleet utcában, a whig »club« ablakai előtt. Oly nagy volt hire e bohó szertartásnak, hogy Barillon egyszer életét kockáztatta, hogy rejtekhelyről megnézhesse azt. De a rozsházi összeesküvés fölfedezése napjától egészen a püspökök fölmentéséig nem volt szokásban. Most azonban több pápa tűnt föl London különböző részeiben. A pápai követ nagyon megütközött; s a király ez egyházán elkövetett csufság által jobban sértve érezte magát, mint bármely egyéb bántalom által, a mit ellene elkövettek. A tisztviselők mindazáltal semmit sem tehettek. Vasárnapra virradott, s az egyházak harangjai reggeli imára szólottak, mielőtt a tüzek aludni s a csoportozatok oszlani kezdetek volna. Csakhamar kiáltvány jelent meg a zendülők ellen. Sokakat közölök, többnyire fiatal mesterlegényeket, elfogtak; de az ellenök beadott vádakát elvetették a middlesex-i üléseken. A tisztviselők, a kik közt sok római katolikus volt, huzalkodtak a nagy eskütszékkal, s kétszer háromszor visszaküldték azt, de mind hiába.

Ez alatt az ország minden részeibe szétrepültek az örömhírek, s mindenütt elragadtatással fogadták azokat. Gloucester, Bedford és Lichfield azon helyek közé tartoz-

tak, melyek különösen föltűntek buzgalmukról: de Bristol és Norwich, melyek népesség és vagyonosság tekintetében legközelebb állottak Londonhoz, lelkesedésben is leginkább megközelítették ez örvendetes alkalommal Londont.

A püspökök pörbefogatása páratlan esemény történetünkben. Az első és utósó eset, hogy teljes öszhangzásban egyesült ama két roppant hatalmas érzelem, melyek rendszeren ellentétben álltak egymással, s melyek közül mindegyik elég volt, ha szertelen fölizgatták, vonaglásba ejteni az államot. E két érzelem az egyház és a szabadság iránti szeretet. Több nemzedéken át a magas egyházi érzet erős kitörései nem voltak kedvezők, egyetlen kivétellel, a polgári szabadságra nézve; a szabadság melletti buzgalom erőszakos kitörései, egyetlen kivétellel, szintén nem voltak kedvezők a főpapság és egyházi rend hatalmára és befolyására nézve. 1688-ban a hierarchia ügye pillanatra a néppárt ügye volt. Több mint kilenczezer pap, élőkön a primással és legtiszteletreméltóbb segéd-püspökeivel, följáánlá magát, hogy szabad alkotmányunk nagy alapelvéért fogságot és vagyonvesztést szenved. Az eredmény egy szövetség volt, mely a legbuzgóbb »cavalier«-eket és legbuzgóbb köztársaságiakat, a társadalom minden közbenső osztályaival, magában foglalta. Azon szellem, mely az előbbi nemzetség alatt, Hampdent támogatta, s a szellem, mely a következő nemzedék alatt Sacheverellnek szolgált támaszul, egyesült az érsek föntartására, ki Hampden és Sacheverell is volt egyszersmind. A társadalom azon osztályai, melyeknek leginkább érdekében fekszik a rend fentartása, melyek zavart időkben leginkább készek a kormány karjait erősíteni s természetes ellenszenvvel viseltetnek az igazgatók ellen, örömet követték most azon tiszteletreméltó férfiú vezérle-

tét, a ki az ország első peerje, az egyház első tisztviselője, politikában tory, erkölcsileg szent volt, s kit a zsarnokság, saját ellenére, demagóggá tett. Másrészről a kik a püspöki rendszertől, mint a pápistaság maradványától s az önkényes uralom eszközétől, mindég irtóztak, most térdelve kértek áldást azon főpaptól, a ki készebb volt bilincseket hordani s pusztá kövön feküdni éltes tagjaival, hogysem a protestáns vallás érdekeit elárulja s a törvény fölé helyezze a királyi jogokat. Az egyház és szabadság szeretetével, e vésszes időben, egy harmadik érzelem is vegyült, mely nemzeti jellemünk legbecsesebb sajátságai közé tartozik. A hatalom által elnyomott bármely egyén rendesen akkor is erős rokonszenvre talál köztünk, ha a köztiszteletre és hátlára semmi igénye nincs is. Így zavarta meg a társadalmat, nagyatyáink korában, Wilkes üldöztetése. Mi magunk láttuk, hogy a Karolina királynén történt igaztalanságok csaknem dühre ingerelték a nemzetet. E szerint valószínű, hogy ha nagy politikai és vallásos érdekek nem függöttek is a püspökök ügye kimenetelétől, még sem fogta volna Anglia szánalom és boszuság nélkül látni, mint vett üldözőbe éltes, tiszta erényű férfiakat egy durva és kérlelhetlen fejedelem, ki azok hűségének köszönte koronáját.

Ez érzelmek által készítetve őseink roppant és erős tömegben egyesültek a kormány ellen. Minden ranguak és pártbeliek, az összes protestáns felekezetek képezték e hatalmas hadat. Egyházi és világi lordok álltak legelül. Azután jöttek a birtokos gentry, a papság, mindkét egyetem, minden ügyészi testület, kereskedők, boltosok, bérlők, a nagy városokban járókelő teherhordók, s a szántóvető parasztok. Még a matrózok a hajókon, s magok a katonák is, kik a palotában őrt állottak, benne voltak e szövetségben a

király ellen. A whig és tory neveket elfeledték pillanatra. Kezet fogott az öreg »exclusionista« s az öreg »abhorrer«. A püspöki és presbyteri rendszer hívei, independensek, baptisták feledék hosszas tusáikat, s csak az volt eszökben, hogy mindnyájan protestánsok és közös veszély fenyegeti őket. Papok, kik Lloyd iskolájában növelkedtek, hangosan beszéltek, nemcsak türelemről, de elfogadásról. Az érsek fölmentetése után csakhamar pásztori levelet bocsátott ki, mely azon időszak legnevezetesebb művei közé tartozik. Ifjúságától fogva háborút folytatott a nemconformistákkal, s igaztalan és keresztyéntelen szigorral támadta őket meg többször. Legfőbb munkája ocsmány torzirat volt a kálvinista hittanra. Január 30-kára és május 29-kére imákat készített, mely a puritánokat oly erős kifejezésekkel illette, hogy a kormány jónak látta azokat szelidíteni. Most azonban meglágyult és megnyílt szive. Ünnepelesen meghagyta a püspököknek és papságnak, hogy testvéreik, a protestáns disszenterek iránt, szives indulattal viseltessenek, sokszor látogassák s vendégszeretőleg fogadják őket, udvariasan beszélgessenek velök, beszéljék rá, ha lehet, hogy csatlakozzanak az egyházhoz, de, ha azt nem találják lehetségesnek, szívvvel lélekkel egyesüljenek velök közremunkálni a reformatio áldott ügyében.

Sok ájtatos személy keserves bánattal emlékezett későbbi években ez időszakról. Ugy irták le, mint az aranykor rövid fölragyogását két vas időszak közt. Bármily természetes, de ok nélküli sopánkodás. Az 1688-ki szövetséget az esztelenséghez közelítő zsarnokság s az ország minden nagy intézményeit egyszerre fenyegető veszély idézte, és idézhette csupán elő. Hogy azóta nem történt soha oly egyesülés, onnan van, mivel soha sem volt olyan rossz kor-

mányzat. Ne feledjük, hogy bár, magában véve, az egyetértés jobb az egyenetlenségnél, az egyenetlenség a dolgok jobb állásának lehet jelensége, mint az egyetértés. Viszon-
tagság és veszély gyakran kényszeríti egyesülni az embereket. Jólét és biztos állapot gyakran bátorítja föl vizsgál-
kodásra.
